XXVIII JORNADA D'ANTROPONÍMIA I TOPONÍMIA

Universitat de les Illes Balears

#SOM UIB

#UIB_ 5segles_ 40anys

Costa Nord, Valldemossa

5 d'octubre de 2018

© del text: els autors

© de l'edició: Universitat de les Illes Balears, 2019

Disseny: Vicerectorat de Campus Digital i Transmèdia de la Universitat de les Illes Balears. Servei de Comunicació, Promoció i Imatge. Secció de Comunicació Interna, Promoció i Imatge

Edició: Universitat de les Illes Balears

<http://www.slg.uib.cat>

Son Lledó. Campus universitari.
Cra. de Valldemossa, km 7.5
07122 Palma (Illes Balears)

ISBN: 978-84-09-12248-6

No es permet la reproducció total o parcial d'aquest llibre ni de la coberta, ni el recull en un sistema informàtic, ni la transmissió en qualsevol forma o per qualsevol mitjà, ja sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per registre o per altres mètodes, sense el permís dels titulars del copyright.

XXVIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia

Costa Nord,
Valldemossa

5 d'octubre
de 2018

Índex

Pròleg 7

Conferència inaugural (Departament de Geografia de la UIB)

Topofílies toponímiques: la percepció de la llum, els colors i la contemplació panoràmica de la bellesa del paisatge, per Antoni Ordinas Garau 11

Comunicacions sobre toponímia, aspectes històrics

*El futur de l'onomàstica. Algunes idees, constatacions, propostes i suggeriments per a una renovació creativa de l'*activisme onomàstic, per Joan Anton Rabella i Ribas i Joan Tort i Donada 23

Els topònims geoturístics als Països Catalans, per Dídac Martorell Paquier 31

La microtoponímia de Son Miralles, olim *la Torrassa (Llorito)*, per Andreu Ramis Puig-gròs, Antoni Ginard Bujosa i Joan Vanrell Torelló 59

La toponímia urbana interior de Son Sunyer (el Pil·larí i les Cadenes): història i etimologies populars, per Dídac Martorell Paquier 101

Comunicacions sobre toponímia, aspectes geogràfics

Els noms dels vèrtexs geodèsics de les Illes Balears: denominació, relació amb la toponímia existent i proposta de normalització, per M. Eulàlia Fons Carbonell 131

Acotacions a alguns topònims de sa Indioteria, per Antoni Ginard Bujosa 153

Hidronímia al terme de Binissalem (Mallorca), per Gabriel Alomar Garau i Julio Cantos Gázquez 169

Comunicacions sobre toponímia, aspectes normatius

Sobre la situació de la toponímia oficial a les Illes Balears: el Nomenclàtor de Toponímia de Menorca i el futur Nomenclàtor Geogràfic de les Illes Balears, per M. Eulàlia Fons Carbonell i Xavier Gomila Pons 175

ANNEX

Comunicacions de la XXVI Jornada d'Antroponímia i Toponímia (Manacor, 2013)

Talassonímia i flora submarina, per Francesc Canuto Bauçà 187

La descripció geogràfica i el mapa del terme de Manacor, de Joan Binimelis (final del segle XVI), per Antoni Ginard Bujosa i Joan Bauzà Llinàs 229

Fartàritx, per Mateu Morro i Marcé 245

Son Virgo. Notes d'història, arquitectura i microtoponímia, per Andreu Ramis Puig-gròs i Joan Vanrell Torelló 253

Els orígens tardo-romans dels parcel·laris d'alguns pobles de Mallorca: la trama urbana de Porreres i d'altres de relacionats, per Antoni Borràs Seguí 273

Pròleg

El Gabinet d'Onomàstica del Servei Lingüístic de la Universitat de les Illes Balears edita, en format digital, els treballs que es varen presentar a la XXVIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia, que va tenir lloc a Costa Nord (Valldemossa) el dia 5 d'octubre de 2018. Volem destacar que amb aquesta edició s'ha reprès la continuïtat en la celebració d'aquestes trobades.

El volum que presentam aquí continua la col·lecció Sèrie Jornades, formada pels llibres que recullen les comunicacions presentades a les jornades anteriors: *Sobre onomàstica. Jornades d'Antroponímia i Toponímia (1993-2002)*, *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, *XVIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia (2005)*, *XIX Jornada d'Antroponímia i Toponímia (2006)*, *XX Jornada d'Antroponímia i Toponímia (2007)*, *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia (2008)*, *XXII Jornada d'Antroponímia i Toponímia (2009)*, *XXIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia (2010)*, *XXIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia* (2011), *XXV Jornada d'Antroponímia i Toponímia* (2012), *XXVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia* (2014), duta a terme conjuntament amb el II Congrés de la Societat d'Onomàstica, i les comunicacions presentades al Seminari d'Onomàstica (2017). El conjunt dels volums configura una col·lecció de referència en aquest camp a les nostres illes.

Amb els preparatius per dur a terme la propera jornada a Algaida, el Gabinet d'Onomàstica del Servei Lingüístic de la Universitat de les Illes Balears publica els estudis presentats a la XXVIIIa edició de la jornada, celebrada a Valldemossa. Aquest volum inclou una conferència i vuit comunicacions, presentades d'acord amb els tres eixos temàtics de l'activitat (comunicacions sobre toponímia, aspectes històrics; toponímia, aspectes geogràfics; i toponímia, aspectes normatius). Amb tot, val a dir que les diferents opinions, així com la varietat de punts de vista i continguts presentats en totes les comunicacions, són de responsabilitat exclusiva dels comunicants pel que fa al contingut.

La conferència inaugural, sota el títol «Topofílies toponímiques: la percepció de la llum, els colors i la contemplació panoràmica de la bellesa del paisatge», del senyor Antoni Ordinas, va encetar l'activitat. El primer bloc de comunicacions va començar amb la presentació d'«El futur de l'onomàstica. Algunes idees, constatacions, propostes i suggeriments per a una renovació creativa de l'*activisme onomàstic*», a càrrec dels senyors Joan Anton Rabella i Joan Tort. A continuació, el senyor Dídac Martorell va presentar el seu treball «Els topònims geoturístics als Països Catalans». I, a continuació, els senyors Andreu Ramis, Antoni Ginard i Joan Vanrell varen exposar la comunicació que duu per títol «La microtoponímia de Son Miralles, *olim* la Torrassa (Llorito)». Per acabar aquesta secció, el senyor Dídac Martorell va presentar el treball «La toponímia urbana interior de Son Sunyer (el Pil·larí i les Cadenes): història i etimologies populars».

El segon apartat de comunicacions inclou els treballs sobre toponímia relacionats amb els aspectes geogràfics. La senyora M. Eulàlia Fons va iniciar aquest conjunt de comunicacions amb «Els noms dels vèrtexs geodèsics de les Illes Balears: denominació, relació amb la toponímia existent i proposta de

normalització». Després, el senyor Antoni Ginard va presentar «Acotacions a alguns topònims de sa Indioteria». I els autors Gabriel Alomar i Julio Cantos varen concloure aquest conjunt de treballs explicant el seu estudi «Hidronímia al terme de Binissalem (Mallorca)».

A l'últim, i relacionat amb els aspectes normatius, la senyora M. Eulàlia Fons va presentar el treball, elaborat conjuntament amb el senyor Xavier Gomila, «Sobre la situació de la toponímia oficial a les Illes Balears: el Nomenclàtor de Toponímia de Menorca i el futur Nomenclàtor Geogràfic de les Illes Balears».

Aquesta edició aporta un apèndix igualment destacable que inclou algunes de les comunicacions que es varen presentar a la XXVI Jornada d'Antroponímia i Toponímia, duta a terme a Manacor l'any 2013. Per diversos motius, aquests treballs no es varen poder publicar; per això, afegim les comunicacions dels autors que ens han fet arribar els seus treballs. En concret, recollim la comunicació del senyor Francesc Canuto amb el títol «Talassonímia i flora submarina»; el treball «La descripció geogràfica i el mapa del terme de Manacor de Joan Binimelis (final del segle XVI)» dels senyors Antoni Ginard i Joan Bauzà; la comunicació «Fartàritx» del senyor Mateu Morro; l'estudi «Son Virgo. Notes d'història, arquitectura i microtoponímia» dels autors Andreu Ramis i Joan Vanrell; i el treball del senyor Antoni Borràs que duu per títol «Els orígens tardo-romans dels parcel·laris d'alguns pobles de Mallorca: la trama urbana de Porreres i d'altres de relacionats».

Som conscients que l'interès per la toponímia i l'antroponímia ha augmentat d'un temps ençà, ja que inicialment les trobades onomàstiques eren petites reunions de treball, i s'han convertit en una activitat a la qual assisteixen més de mig centenar de persones. Com cada any, l'assistència majoritàriament és de professors i alumnes de la Universitat, però també és una activitat oberta i gratuïta per a les persones interessades en els temes de l'onomàstica i la toponímia.

Un any més, s'ha comptat amb la col·laboració dels departaments de Geografia i de Filologia Catalana i Lingüística General de la UIB per a l'organització d'aquesta jornada, que, des dels inicis, és a càrrec del Gabinet d'Onomàstica, creat el 1995. Els treballs de recerca que aquí es publiquen, juntament amb la tasca diària del Gabinet, ajuden a completar les funcions d'investigar i assessorar sobre qüestions de toponímia i antroponímia i a difondre els treballs que els estudiosos fan en aquests camps. Per a aquesta edició, volem agrair, una vegada més, la col·laboració de la Direcció General de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears, i en aquesta ocasió, l'amable disposició i contribució de l'Ajuntament de Valldemossa per dur a terme la jornada.

Mallorca, juliol de 2019

Topofílies toponímiques: La percepció de la llum, els colors i la contemplació panoràmica de la bellesa del paisatge

Antoni Ordinas Garau
Departament de Geografia
Universitat de les Illes Balears

1. Toponímia i percepció

En els topònims, fruit d'un procés d'elaboració protagonitzat pels usuaris locals, s'hi concentra el coneixement i la percepció dels habitants del país. Tant la densitat toponímica mateixa com la qualitat de la informació dels noms de lloc, guarden una estreta relació vivencial, en què l'experiència acumulada sobre l'entorn se sintetitza en els noms dels llocs, l'etiologia dels quals es veu mediatitzada per la percepció. Així és com, en la identificació del territori a través de la toponímia, s'hi acobla la percepció, l'experiència dels sentits, potser inicialment subjectiva, però que amb el pas del temps se socialitza, a mesura que la va assumint el col·lectiu a través d'un ús cada vegada més extens. A partir d'aquest simple mecanisme en l'origen dels topònims, els grups humans es lliguen a l'espai, al seu espai, sovint mitjançant estrets llaços emotius. Les raons que relacionen el lloc amb el seu nom poden ser diverses i complexes, tant per les múltiples possibilitats que el territori ofereix com per l'elevada capacitat de conceptualització humana (Afonso, 1988). Entre els nombrosos i diferents resultats dels topònims sorgits, n'hi ha que mostren un sentiment topofílic (Tuan, 1974) en forma de percepcions plaents com poden ser la contemplació panoràmica de la bellesa del paisatge i la percepció visual de la llum i dels colors.

2. Percepció de llum i obscuritat: els clarobscurs de la toponímia

Mitjançant la detecció en la toponímia dels adjectius clar/clara i fosc/fosca, de vegades substantivats, es fa palesa la presència o absència de llum o lluminositat, una qualitat en principi no estrictament cromotoponímica, però que tampoc no hi és aliena del tot, si assimilem la idea que la llum, i més concretament en aquest cas la claredat, s'associa a la coloració blanquinosa (com la llum blanca a la llum per antonomàsia, de la qual es descomponen tots els colors de l'arc de Sant Martí), i la foscor, al negre, com a paradigma d'absència de llum i de tot color. Els exemplars toponímics al·lusius a la claredat formen un corpus reduït, d'acord amb les repeticions homònimes i els exemplars l'origen dels quals és comú.

Enfront dels genuïns Coma Clara, Cala Clara i s'Olivar Clar, als quals podem atribuir una etiologia en el sentit descrit, altres topònims com Son Claret, Can Claret i Coll d'en Claret semblen tenir un origen antroponímic; mentre que altres com ses Mates Clares i Oliclar (i alguns derivats com Font d'Oliclar i Saragall d'Oliclar) presenten seriosos dubtes sobre la seva al·lusió directa a la presència de claredat al lloc que designen.

Per altra banda, entre els topònims al·lusius a fosc/fosca es distingeixen perfectament els genuïns Cova Fosca, Cova de sa Fosca, Coma Fosca, Cala Fosca, Comellar Fosc, Regata Fosca, Avenc Fosca i, fins i tot, la forma substantiva sa Fosca, que designa un cèlebre tram subterrani del Torrent de Pareis.[1] Mentre que Caseta d'en Fosca, Caseta de Can Fosca, Caseta d'en Pere Joan Fosca, Cova de s'Era d'en Fosca, Can Fosca, Son Fosca i lo d'en Joan Cúria Fosca podrien, en la seva gran majoria, tenir un simple origen antroponímic, encara que no es pot descartar que algun pogués ser descriptiu. Igual que ocorre en la toponímia de Canàries, on el terme fosc té una accepció que fa referència a l'abundància de vegetació[2] que hi ha en aquest punt (Trapero, 1995), no podem descartar que a Mallorca passi una cosa semblant, atès que la frondositat del bosc s'associa a certa foscor, mentre que la claredat, per una simple associació d'idees, pot referir-se a una menor densitat de vegetació, que permet un major pas de llum. Tots dos fenòmens podrien explicar topònims com Coma Fosca i Comellar Fosc en un sentit; i Coma Clara, s'Olivar Clar i ses Mates Clares, en l'altre.

Cala Clara (Pollença)

1 La primera exploració d'aquest tram es va convertir, d'acord amb la perillositat i aventura que va comportar, en una fita en l'exploració espeleològica de les Balears (Ordinas, Ordinas, Reynés, 1995).

2 Certa similitud trobam a Mallorca. A la Serra de Tramuntana de Mallorca, els antics pagesos qualificaven de blaus els verds intensos dels alzinars com a senyal d'exuberància clorofíl·lica. Tal percepció sembla concordar amb la d'algunes llengües, incloent l'idioma xinès antic, l'idioma thai, l'antic japonès i el vietnamita, en què la mateixa paraula podia significar tant el verd com el blau.

Cala Fosca (Artà)

2.1. Sol i ombra a la toponímia

Alguna relació amb el que acabam de dir guarden, sens dubte, un altre tipus de topònims que també expressen tant l'orientació o bona exposició solar com la seva absència o dificultat. Es tracta bàsicament de solanes i obagues —o obacs—, situades en els vessants orogràfics, ja que la posició respecte al sol no resulta un aspecte gens intranscendent. Depenent de l'orientació, la incidència dels raigs solars varia sensiblement, amb un major o menor grau d'assolellament, i també es veuen afectades la humitat i la temperatura. El vessant encarat al sol, al migjorn —recordem l'etimologia de posició del sol al migdia—, és més sec i menys fred que el que li dona l'esquena. I aquest és més humit i ombrívol i menys calorós que l'altre. Així, els vessants que donen al nord presenten una vegetació més densa, fet que fins i tot constitueix un criteri d'orientació, mentre que els que enfilen al sud, per contra, són els preferits tant per al cultiu com per a la ubicació de la casa. Topònims com la Solana, Cala Solana, Punta de la Solana i ses Solanes, d'una banda; i s'Obaga, Obaga de Son Palou, Coll de s'Obaga, s'Obac i Urbanització de s'Obac, per una altra, es converteixen en representants d'aquesta dicotòmica classificació al·lusiva al sol: solana,[3] o a la seva absència: obac/obaga, del llatí *opacus*, opac, cobert d'ombra, fosc (DECLIC, 6). Altres topònims que també al·ludeixen a l'exposició solar són Sementer des Sol, Serral des Sol, Sol d'en Serra i es Sol Post. Romanen a l'ombra, en canvi, els topònims de la mateixa família semàntica que hi inclouen clares al·lusions: Sementer de s'Ombra, Racó de s'Ombra, ses Ombres, Punta Ombria, s'Ombrívol i s'Ombrívol Gran.

3 Paral·lelament i seguint una divisió molt semblant, a Eivissa detectem algun exemplar toponímic de s'Assolellador, genèric que al·ludeix a un enclavament litoral, rocós i més o menys pla, utilitzat pels pescadors com a assecador del peix. A Menorca, per la seva banda, són una mica més abundants els exemplars d'Ull de Sol (també amb algunes variants com Ull de Sol de ses Penyes, Ull de Sol Petit, Encletxa de s'Ull de Sol...), que designen les tanques o terres encerclades apreciades per la seva bona exposició solar.

Morro de ses Solanes (Escorca)

Podem trobar també una sèrie d'apel·latius que d'una manera més o menys directa fan referència en aquests dos grups dicotòmics (Ordinas, 2001):

Assolellador: A Eivissa, indret rocós i planer utilitzat pels pescadors per a assecar peix. Però també pot agafar el significat de lloc bo per assolellar-s'hi, especialment, espai descobert i tancat de paret que forma part de la soll i serveix perquè els porcs s'hi assolellin (Mallorca) (DCVB, 2).

Mosquera: Lloc ombrívol del bosc on el bestiar va a remugar els migdies d'estiu, per preservar-se de la solellada i de les mosques (Menorca) (DCVB, 7). La seva presència toponímica en indrets on no té res a veure amb l'anterior accepció és la causa que hi hagi divisió d'opinions al respecte, i així, mentre una hipòtesi el considera derivat de *'muscaria'*, lloc on abunda la molsa, l'altra el pretén relacionar amb la presència de mates mosqueres.

Obaga/obac: Lloc o indret ombrívol, on no arriba el sol. Vessant d'una muntanya que dona al nord (DECLIC, 6).

Ombriu/ombria/ombrívol-a: Família semàntica, derivada d'ombra, amb què es designa el lloc on hi ha poca llum, i especialment on no toca el sol (DCVB, 7).

Solana: Terreny en pendent situat cara a migdia, on dona molt el sol. L'accepció eivissenca de coster on hi ha marges o parets de través per aturar la terra que no s'esllavissi; feixa de terra sostinguda per marge o paret (DCVB, 9), ben bé podria ser una derivació de la primera. Per això a Eivissa solanar és fer solanes, és a dir, marges en un coster.

Ull de sol: Lloc on arriben de ple els raigs del sol (Mallorca) (DCVB, 10). És un genèric molt corrent a la toponímia de Menorca per designar les tanques amb bona exposició solar. També trobam la variant 'ull des migdia'.

Relacionats amb l'exposició solar tenim, a més, dos aspectes que, malgrat no produir genèrics, també són presents a la toponímia: la temperatura i la divisió horària del temps. La referència a la primera apareix bàsicament mitjançant l'ús dels adjectius calent/fred: Coma Calenta, Comafreda, Coma Freda...

D'altra banda, els rellotges solars eren freqüents a la societat preturística, aprofitant la disposició —i observació— d'algun relleu en relació, generalment, al zenit solar. El migdia marcava la fita més important de l'horari, atès que xapava la jornada laboral i fixava el moment més destacat de repòs i nutrició del dia, per això la major part d'aquest tipus de topònims s'hi refereixen de forma repetitiva: Penyal des Migdia, Penya des Migdia, Mata des Migdia, Carrer des Migdia. En llocs de valls considerables, s'arriba a una certa precisió: Comellar de les Vuit, Pedrís de les Deu, Mata de les Onze...

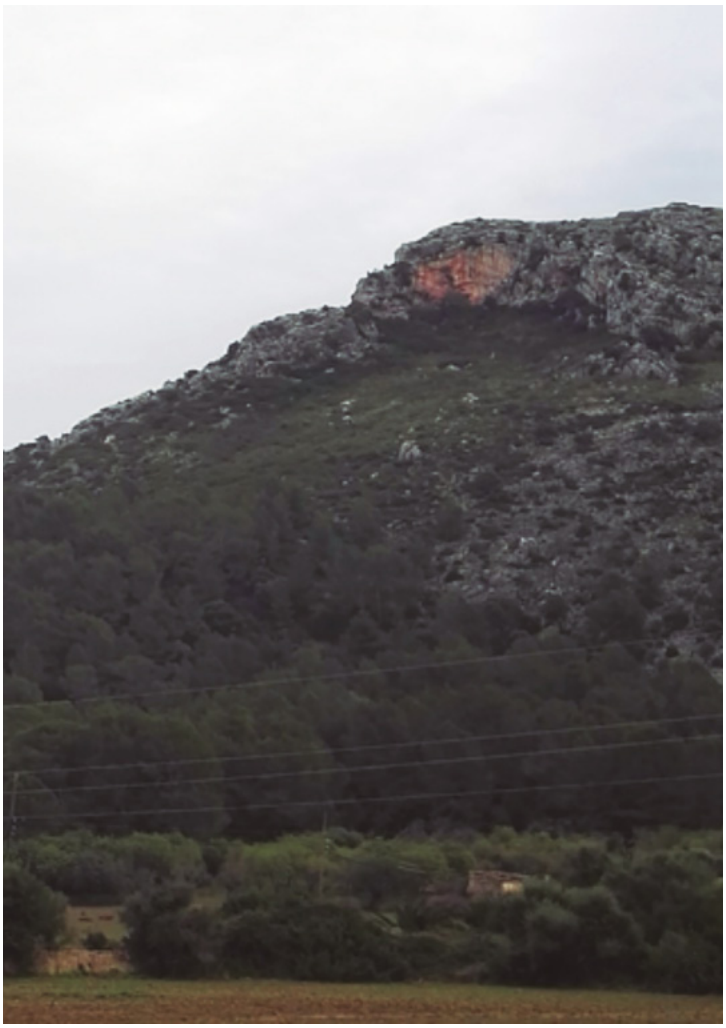

Penya des Migdia (Alcúdia)

3. La bellesa, i contemplació panoràmica, del paisatge

Es defineix el paisatge com a «aspecte, vista, d'un paratge natural», amb el que implica de mirada, de contemplació, pel simple plaer estètic, de contemplar (Maderuelo, 2005). No obstant això, sembla generalitzat, almenys entre els països de l'entorn europeu, el fet que la idea de paisatge, i la seva bellesa, és aliena als camperols. Alguns autors clàssics ja ho van apreciar. Per a Kant «el que, preparats per la cultura, anomenem sublim, es presenta a l'home rude, sense educació moral, simplement com a pao-

rós»; mentre que Wilde ho resumeix afirmant «on l'home conreat capta un efecte, l'home inculte agafa un constipat»; i fins i tot Cézanne dubta que els pagesos provençals sàpiguen el que és un paisatge. I és que per als agricultors el registre estètic sembla estar fagocitat per l'utilitarisme, i davant l'afirmació «És bonic, aquest prat», la resposta del rural és «Sí, produeix mil garbes de farratge». La percepció i delectació del paisatge, aquesta invenció dels habitants de les ciutats, suposa distanciament i cultura. El paisà és l'home del país, no del paisatge, i no manifesta cap entusiasme per les belleses naturals ni, per tant, per la seva contemplació (Roger, 2007).

Encara que la majoria dels topònims, des d'un punt de vista sentimental, puguin semblar neutres o objectius, també hi ha aquells que indiquen expressions plaents o agradables, mostra d'una topofília acusada. Dins el sentiment topofílic també poden servir d'exemple els que al·ludeixen a la contemplació de la bellesa paisatgística. No obstant això, a l'hora de donar nom als llocs, tant l'apreciació estètica del paisatge com la sensació de benestar que aquest pugui transmetre no constitueixen una clara tradició en la toponímia popular i natural de Mallorca —amb algunes excepcions que confirmen la regla—, sinó que el seu origen generalment és recent i va associat a la neotoponímia sorgida al voltant del fenomen turístic[4]. Costa de creure que molts dels nostres enclavaments, malgrat la seva reconeguda bellesa, no haguessin estat percebuts en un sentit lúdic o paradisíac pels antics pobladors, qui, en unes condicions incomparables amb les dels actuals visitants, havien de sobreviure en uns paratges i unes terres freqüentment poc generoses. Així i tot, hem d'admetre que hi ha, evidentment i des d'antic, topònims que fan referència al paisatge i fins i tot a la seva bellesa, però no és menys cert que, en gran mesura, no tenen connotacions explícitament estètiques i al·ludeixen, simplement i exclusivament, a la visió panoràmica del paisatge i no per a una contemplació lúdica sinó, com veurem, amb una clara finalitat pragmàtica: la de vigilància,[5] unida, en molts casos, amb la ulterior defensa. Això no obstant, no seran aquí objecte d'estudi els topònims relatius a la defensa, i especialment els situats a la costa, des d'on provenien secularment els majors perills a l'illa. Genèrics toponímics com talaia, claper, descoberta, guàrdia i torre proliferen al litoral balear. Però els genuïns noms de lloc que traspuen topofília i descobreixen la visió panoràmica del paisatge i n'admiren la bellesa s'anomenen badador,[6] badaluc,[7] mirador,[8] miranda i mirant[9]. Són freqüents les al·lusions a la bellesa de les vistes o panoràmiques en noms com Bellver i Castell de Bellver[10] (Palma), Bellver Nou, Bellver Vell, Bellveret, *Bellevue* (urbanització d'Alcúdia), Bellveure, Puig de Bellveure, Bellaventura, Bellresguard (urbanització de Pollença), Bellavista (Llucmajor), Bonavista (Sant Llorenç des Cardassar), Bellamirada, na Miranda/la Bella Mirada/Puig de la Bellamirada (Cabrera), Miramar, Mirant de Mar, sa Miranda, es Mirador, Mirador de ses Barques, i fins i tot en el topònim oficial del municipi mallorquí de Lloret de Vistalegre.[11] Perquè sembla que la més clàssica de les fórmules per expressar la bellesa del paisatge és la que conté l'adjectiu 'alegre', generalment

4 L'exemple més evident en són els nombrosos miradors illencs, alguns dels quals foren promoguts, en una primera etapa turística, tant pel Foment del Turisme de Mallorca com per personatges tan emblemàtics com l'arxiduc Lluís Salvador.

5 En alguns casos, com el des Mirador (Binibona), una petita construcció dalt d'un turó situat enmig d'una vall, la finalitat era tan prosaica com la de vigilar l'hort de la possessió on s'ubicava, per evitar robatoris.

6 Mirador: Lloc d'on poden guaitar. Badaluc: Mot derivat de badar, obrir la boca i/o els ulls, encantat mirant alguna cosa (DECLIC, 1).

7 Nom antic mallorquí que identifica un lloc elevat d'on poden escampar la vista i badar o badocar. Ve del verb llatí *batare,* onomatopeia de l'acte d'obrir la boca, cosa que es fa instintivament quan un queda sorprès per una vista panoràmica inesperada (Xamena, 1983).

8 Lloc elevat des d'on es pot observar una gran extensió de terreny. També apareix el diminutiu miradoret i la variant miranda. També s'hi podria incloure betlem, definit com a paisatge rústec amb aglomeració de cases, arbres i accidents del terreny (Mall.) (DCVB, 2).

9 Mirador: Es tracta d'una accepció molt lligada amb una altra que també correspon a aquest terme: la de vessant, tombant, declivi d'una elevació.

10 La construcció data del segle XIII. S'hi comprova com les classes privilegiades, com la reialesa i la noblesa, sempre han apreciat els valors estètics del paisatge i dels emplaçaments que en permeten l'admiració.

11 També s'hi podrien afegir es Mirabò i Mirabona, topònim d'un llogaret del terme de Selva i documentat en el mapa de Mallorca del cardenal Antoni Despuig i Dameto (1784), qui enregistrà en forma de neotopònim el nom genuí encara vigent de Binibona, que segles enrere havia substituït el de Binimala, rebutjat per evidents raons de mala estrugança.

acompanyant el substantiu 'vista', del qual n'és un exemple la denominació oficial del nucli dit, d'altra banda, popularment Llorito. V. M. Rosselló Verger (1964) ja en feu una referència: «*La belleza del paisaje es un valor bastante accesorio para el hombre del campo que apenas guarda para él otro calificativo que "alegre". Es curioso observar que el mallorquín vulgar ha llegado a perder sus adjetivos para expresar este sentimiento y utiliza en préstamo uno de los menos elegantes del castellano*».

En alguns casos es recorre a la metàfora: s'Observatori (Artà), lloc des d'on es pot veure gran part de la Colònia de Sant Pere. Fins i tot s'han pretès explicar topònims actualment ja opacs com el Torrent de Pareis, que fan derivar de 'paraís', amb significat lineal: «*em sent inclinat a creure que qui li va donar nom, més tost tenia present el lloc dels benaventurats i no l'estança interna d'una nau per molt pregona que aquesta sigui. Qui s'hagi aturat una estona a l'ombra de les parets de s'Entreforc, o qui s'hagi endinsat una mica cap el carrerany de sa Fosca, durant els breus instants en què el sol penetra entre la delicada vegetació que penja pels penyals, difícilment pot defugir la sensació de trobar-se en un lloc deliciós, en un irrepetible escenari de conte de fades*» (Aguiló, 1988).

Son Alegre (Algaida)

Mirador des Grau (Estellencs)

Miramar (Valldemossa)

Bellveure (Binissalem)

4. La percepció dels colors

El cromatisme del paisatge queda també reflectit en els noms de lloc que l'identifiquen a partir dels colors, que són així percebuts com el tret més característic. En bona part d'aquests cromotopònims, la raó última o etiologia es troba en els materials, únics o predominants (Darder, 1928), i la capa vegetal del lloc designat.

García Sánchez (2015) confirma que no tots els colors tenen el mateix pes en toponímia i que la cromotoponímia es dona, sobretot, amb colors que destaquen sobre els altres i que, com és lògic, es poden trobar al paisatge. Així, el blanc, per la seva fàcil assimilació al que és lluminós i brillant, i el vermell, per la seva ràpida visibilitat, són colors freqüents en la toponímia en les seves diferents variants lèxiques i d'expressivitat de matisos tonals. També l'etiologia sorgeix amb facilitat: serà suficient un tènue vermellós perquè es denomini Puig Roig; o una coloració lleugerament més blanquinosa que el normal per tenir un Cap Blanc.

Les 18 denominacions cromotoponímiques detectades en el conjunt de la toponímia balear són:

- Blanc i alb, que suposen un 30,2% de la cromotoponímia balear. El blanc lidera aquest grup, amb un 28% dels cromotopònims, dada que el converteix avantatjosament en el color més freqüent a la toponímia.

- Negre, moreno, cremat i socarrat, i cuina, forma metafòrica de referir-se a una coloració també fosca. En conjunt sumen un 21,7%, resultat que els configura com a tercer grup per nombre. Entre aquests destaca el negre, amb el 14,9% de cromotopònims, també el tercer numèricament.

- Roig, vermell, almangra i marró formen un altre grup cromàtic que suma un 31% dels cromotopònims balears i supera el grup encapçalat pel blanc. Hi destaca el roig, amb un 17,3%, el segon després del blanc, encara que també és remarcable el vermell, amb un 12% de cromotopònims.[12]

- El verd, sense més variacions terminològiques, reuneix el 9% dels cromotopònims, i ocupa el cinquè lloc quant a freqüència.

- El blau apareix en un 2,8% dels cromotopònims, xifra molt discreta que, tot i així, supera la dels referits a alb, cremat, socarrat, ros i argent.

- El groc —color secundari en tots els aspectes—, l'or i el ros sumen un 3,2%, i destaca la freqüència de ros, que encapçala el grup, amb un 2,1%.

- I, finalment, el gris, al costat de les referències a argent i plata, acumula un 2,1%.

Aquests resultats ens permeten establir una jerarquia dels colors amb major representativitat en la cromotoponímia de cada illa. Si els ponderem amb la major freqüència, en el cas de Mallorca destaquen el roig i el blanc; a Menorca, el vermell, el blau i el blanc; i a les Pitiüses, el verd i el negre.

El predomini de només tres colors —roig, blanc i negre—, que sumen el 82,8% dels cromotopònims balears, evidencia la simplicitat de la paleta cromàtica de la toponímia tradicional, així com el seu caràcter conservador, que reflecteix la percepció d'un paisatge que ha registrat pocs canvis fins a mitjan segle XX. En aquest període recent s'han produït importants i nombroses modificacions en el paisatge com a resultat de l'impacte de noves activitats terciàries —entre les quals destaca el turisme i les seves infraestructures—, que suposen l'aparició d'una neotoponímia d'acord amb la nova realitat i en la qual

12 La jerarquia encapçalada pel blanc i el vermell es troba també en la cromotoponímia canària. Afonso (1988) apunta «la cromotoponimia, con más de 400 registros con referencia al color, dominando el Blanco o su femenino; lo sigue en orden el Rojo o Colorado».

s'inclou una incipient neocromotoponímia on també es reflecteix la nova percepció, amb incorporació de nous colors que enriqueixen la paleta cromotoponímica.

L'aplicació de la teoria de l'antropòleg Brent Berlin i el lingüista Paul Kay (Berkeley, 1969) sobre la universalitat i evolució dels termes bàsics de color a la cromotoponímia de les Illes Balears permet obtenir resultats significatius i coherents amb l'ordre de les set fases evolutives dels termes de color. Encara que s'hi detecten 18 denominacions cromotoponímiques de diversa consideració, poden resumir-se en una paleta bàsica formada per cinc colors: blanc, negre, vermell, verd, blau i groc, fet que ens situaria, com a molt, en la cinquena etapa —d'un total de set— de l'evolució cultural cromàtica establerta per Berlin i Kay. Es tracta dels colors primaris —vermell, groc i blau—, als quals s'afegeix el verd, tot i ser secundari. A aquests s'afegeixen el blanc i el negre, científicament no considerats com a autèntics colors, sinó com la llum —el blanc com a suma de tots els colors— i l'absència de llum i, per tant, de colors —el negre.

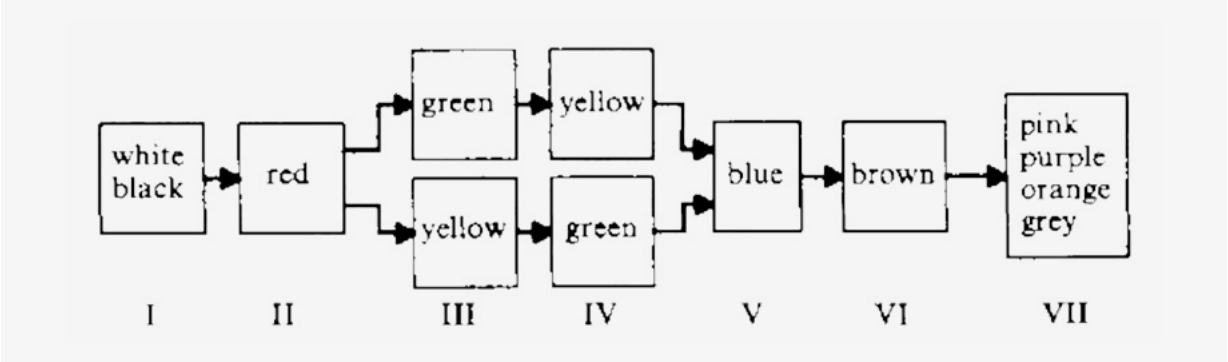

Esquema de l'ordre d'evolució dels termes bàsics del color en la teoria de Berlin i Kay (1969)

Qualitativament es constata, per tant, la pobresa o simplicitat de la paleta cromotoponímica tradicional. Tal com assenyalen diversos autors que analitzen la cromotoponímia del País Valencià (Català, 1995), de l'arxipèlag canari (Trapero, 1995) i de Mallorca (Llull, 2004), sembla ser característica comuna la simplificació en l'ús dels colors, i la utilització només dels més coneguts, gairebé sense matisos: vermell, blanc, negre, verd, groc i blau, com els més destacats. I si analitzem amb detall els percentatges cromàtics, la preponderància de vermell, blanc i negre ens retrotreuen fins a la segona etapa evolutiva de l'escala cultural de Berlin i Kay, característica d'una toponímia antiga i tradicional pròpia d'una cultura agrària d'origen medieval. Això concorda amb l'opinió de Pastoureau (2008), historiador expert en cromatisme medieval, que afirma que en aquella època eren el blanc i el vermell els principals colors de la percepció social, que formaven una parella dicotòmica que només en l'edat moderna, amb la invenció de la impremta, deixaria pas a la del blanc i el negre que encara avui preval.

Per contra, a la neotoponímia, de naturalesa turística i urbanitzadora, especialment a les Balears, és on proporcionalment trobem, a més d'un bon nombre de cromotopònims, una major diversitat i, sobretot, sofisticació en la gamma de colors registrats, de manera que s'assoleix qualitativament l'última etapa evolutiva de Berlin i Kay, tot i que l'escassetat de cromotopònims innovadors només permeti parlar de tendència. Fruit de noves mentalitats i percepcions, i en sintonia amb els nous usos turístics, la neocromotoponímia integra de forma significativa la bellesa del paisatge de la qual forma part el color. La seva paleta, més moderna i atrevida, inclou colors tradicionals, però que responen a noves motivacions, com el verd, associat als valors ecològics i ments clorofíl·liques, el blau[13] —icona d'aigües costaneres mediterrànies— i fins i tot el blanc[14] —símbol també de construccions litorals sota la intensa llum estival; als quals s'afegeixen, amb un plus de glamur, el rosa i alguns metalls i pedres precioses:[15] or, daurat,

13 Badia Blava / Bahía Azul, Cova Blava / Cueva Azul, Cala Blava, Isla Azul...

14 Ciudad Blanca, Aldea Blanca, Isla Blanca...

15 Cala d'Or, el Dorado, Cala Esmeralda...

maragda... En la cromotoponímia tradicional, en canvi, no apareixen ataronjats, violacis ni morats, però sí altres antics cromotopònims, com és Marroig, Porroig i sa Carrotja, que, camuflats en la seva aglutinació, passen majoritàriament inadvertits.

Tot apunta, en definitiva, que les noves percepcions i mentalitats emergents contribueixen a augmentar les topofílies neotoponímiques associades al màrqueting turístic i urbanitzador, el qual valora l'estètica del paisatge, sovint reforçada per la llum i el color.

Bibliografia

Afonso, L. 1988. *La toponimia como percepción del espacio.* La Laguna: Instituto de Estudios Canarios.

Aguiló, C. 1988. Anotacions marginals a l'explicació dels topònims del torrent de Pareis (Mallorca). *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*. XXXIV: 1-2.

Berlin, B., Kay, P. 1969. *Basic color terms: Their universality and evolution.* Berkeley: University of California Press.

Català, P. 1995. Els colors a la toponímia. *Materials de Toponímia, II:* 1089-1096. València: Denes.

Darder Pericàs, B. 1928. Els factors geològics de la bellesa de Mallorca. *La Nostra Terra,* 4:137-142.

DCVB = Alcover, A. M.; Moll, F. de B. 1930-62. *Diccionari Català-Valencià-Balear.* Palma: Moll.

DECLIC = Coromines, J. 1980-1991. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial.

Galmés de Fuentes, A. 1990. *Toponimia de Alicante (La oronimia)*. Alicante: Universidad de Alicante.

García Sánchez, J. J. 2015. Lo que se verá a mi vera de *Vera*. Probable etimología vera del apelativo y topónimos homónimos. *Quaderns de Filologia. Estudis Lingüístics.* XX: 229-249.

Llull Martí, A. 2004. Els colors en els topònims. *Sobre Onomàstica. Jornades d'Antroponímia i Toponímia (1993-2002).* Palma: Universitat de les Illes Balears.

Maderuelo, J. 2005. *El paisaje. Génesis de un concepto.* Madrid: Abada Editores.

Ordinas, A.; Ordinas, G.; Reynés, A. 1995. *Torrent de Pareis*. Palma: Ajuntament d'Escorca.

Ordinas, A. 2001. *Geografia i toponímia a les Illes Balears. La terminologia geogràfica en els noms de lloc.* Palma: Moll.

Pastoreau, M. 2008. *Noir: histoire d'une couleur.* Paris: Editions du Seuil.

Roger, A. (ed). 2007. *Breve tratado del paisaje*. Madrid: Biblioteca Nueva.

Rosselló Verger, V. 1964. Repertorio toponomástico. A *Mallorca. El Sur y el Sureste*. COCIN, Palma de Mallorca: Gráficas Miramar, 837-853.

Trapero, M. 1995. La estructura semántica de los nombres de color en la toponimia. La cromotoponimia de Gran Canaria. *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares.* L: 93-124.

Tuan, Y. F. 1974. *Topophilia: A Study of Environmental Perception. Attitudes and Values.* New York: Prentice-Hall.

Xamena, P. 1983. *Els carrers de Felanitx*. Felanitx: Ramon Llull.

El futur de l'onomàstica

Algunes idees, constatacions, propostes i suggeriments per a una renovació creativa de l'*activisme onomàstic*

Joan A. Rabella

Joan Tort

1. Introducció

Ens proposem dur a terme, en el marc d'una jornada intensivament dedicada a qüestions relacionades amb els noms de lloc i els noms de persona, una reflexió de caràcter general. Volem parlar del *futur* de l'onomàstica. Un propòsit que ens demana, d'entrada, que ens preguntem sobre el *present*. Però, també, que tinguem molt en compte el *passat* (si més no, com a base sobre la qual s'ha anat construint això que avui anomenem «present»).

Tot plegat, doncs, ens porta a plantejar una sèrie de qüestions que, indicativament, queden reflectides al títol i que pensem que poden tenir interès en relació amb la raó de ser de la pròpia onomàstica (entesa com la «ciència general dels noms»). O sigui, diferents *idees*, *constatacions*, *propostes* i *suggeriments* que creiem que val la pena compartir i que arrenquen de l'experiència dels dos ponents durant molts anys en el si de la Societat d'Onomàstica, i també de la tasca d'un de nosaltres dos (J. A. Rabella) a l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans.

Aquest és el marc dins el qual ens mourem al llarg de la nostra exposició, que volem conduir en la direcció d'arribar a unes conclusions, o consideracions finals, que ens permetin reivindicar amb caràcter general la idea de l'«activisme onomàstic». Una idea que considerem que té, actualment, una plena raó de ser, i que pensem que qualsevol persona estudiosa de l'onomàstica, o simplement interessada a endinsar-se de mica en mica en aquest món, pot fer fàcilment seva.

2. Què s'ha fet, què es pot fer i què caldria fer avui dia en onomàstica?

La ciència onomàstica, entesa com a «ciència general dels noms», afronta en el moment present, en l'àmbit de les terres catalanes, reptes importants. Si prenem com a moment inicial l'obra de Josep Balari que representava el «tret d'arrencada» a casa nostra d'aquesta disciplina (*Orígenes históricos de Cataluña*, 1899), podem concloure que els *punts forts* assolits, que són molts, tenen el contrapunt d'una sèrie de *punts febles* que fan dubtar, en alguns aspectes, sobre la seva persistència i continuïtat. Dit d'una altra manera: la ciència onomàstica al nostre país, que compta ja amb una llarga història, suscita en canvi alguns interrogants de diversa mena quan mira cap al futur.

La situació descrita, que valdria per a allò que podem considerar el context general, planteja encara «dubtes afegits» si la considerem, pel que fa a l'àmbit lingüístic català, en termes interterritorials. En aquest sentit, tenint en compte que les realitats *geoonomàstiques* del Principat, de les Illes o del País Valencià (per no ampliar la llista) són intrínsecament diferents, no ha d'estranyar ningú que, en nombroses ocasions, es faci difícil i sigui poc realista parlar d'unes expectatives, uns interessos i unes estratègies de treball i d'acció pretesament comunes i amb possibilitats de ser àmpliament compartides.

En el context apuntat, no és intenció nostra ara mateix desenvolupar amb amplitud els interrogants amb què encapçalem el present epígraf. Més aviat els plantegem com a «preguntes de referència», o sigui, qüestions generals que convé no perdre de vista. Sobre aquesta base, i entrant ja de manera més precisa en el terreny específic de la nostra intervenció, pensem que podem circumscriure el propòsit que assenyalàvem al principi en els tres punts següents:

a. La nostra motivació essencial és participar en el *debat onomàstic*, entenent com a tal qualsevol esdeveniment, situació, oportunitat o circumstància, acadèmica o no, centrat en els *noms*, que permeti exposar un determinat punt de vista i discutir-lo i posar-lo en relació amb altres visions i amb altres perspectives. Partim de la base de considerar que en aquesta actitud hi ha la raó de ser de la ciència onomàstica, o sigui, de la *ciència dels noms*.

b. Aquesta manera d'entendre l'estudi dels noms ens permet anar més enllà de l'habitual dicotomia, en onomàstica, entre l'escala *general* i l'escala *particular*, i, per tant, superar allò que podríem anomenar les «limitacions teòriques» inherents a una Jornada com la que avui ens aplega. Dit d'una altra manera: tot i que en aparença la convocatòria, sobre el paper, demana parlar d'antroponímia i toponímia de les Illes Balears, ningú no ens pot impedir de veure que tot allò que es relaciona potencialment amb aquest tema i amb aquest àmbit geogràfic té, també, una dimensió que va més enllà d'aquests límits. Els problemes inherents als noms (o, sigui, als noms propis) són *transversals* a totes les llengües; i, alhora, no hi ha cap territori del món, per reduït o per remot que sigui, aliè a la necessitat de crear un corpus de noms –o sigui, una *onomàstica*– per a servir les necessitats d'expressió d'identitat i de comunicació d'aquest mateix territori.

c. Partint de la base descrita, considerem que podem posar sobre la taula una sèrie d'*idees força* que ens permetin veure amb claredat, al cap i a la fi, que l'onomàstica és a casa nostra una ciència amb *present* i també amb *futur*. I que ho és, sobretot, perquè té, darrere seu, una doble línia d'acció que s'ha anat mantenint amb fermesa a través del temps: per un cantó, fent una atenció prioritària a la recerca sobre noms més propera i més immediata; i, per l'altre, i d'una manera íntimament relacionada amb l'anterior, posant el focus en la reflexió, la generalització i la síntesi, i connectant aquesta voluntat amb la recerca onomàstica d'abast més general. Tractarem de fer-ho visible, malgrat la limitació del temps de la ponència, des d'una doble perspectiva «experimental».

3. El paper de la Societat d'Onomàstica

Fundada el 1980, la Societat d'Onomàstica (SdO) es defineix en els seus estatuts com «una associació sense ànim de lucre dedicada a l'estudi i la difusió de la ciència dels noms propis en el sentit més ampli i més obert de l'expressió».

Aquest enunciat es descompon, a la pràctica, en un «objecte i raó de ser» que abraça tant el foment de l'inventari, l'estudi i la defensa dels noms propis com la realització de publicacions (articles, estudis i monografies), com funcions d'assessorament, d'organització d'actes com ara jornades, col·loquis i conferències, com l'inventari bibliogràfic i documental/digital, o la conservació i promoció del patrimoni toponímic.

Si bé aquest és l'objecte en sentit formal, som conscients que, després de trenta-vuit anys d'existència, i sobretot tenint en compte els grans canvis/mutacions al context general en les darreres dècades, és imprescindible que a la SdO aprenguem a *repensar-nos*. No podem ser una entitat a la manera «tradicional» o «convencional»; l'*adaptació* a les circumstàncies i als condicionants del moment és imprescindible des de tots els punts de vista. Tot i això, l'aspecte fonamental que perviu és el que podríem caracteritzar com l'*esperit fundacional*: més que com una entitat, més que com una associació acadèmica, a vegades hem dit, entre els mateixos integrants, que la SdO es pot presentar com una *causa*.

Val la pena, en aquest punt, que fem èmfasi en una activitat tradicionalment característica de la tasca de la SdO: els col·loquis d'onomàstica. Els *col·loquis són concebuts, des dels inicis, com* un tipus de trobada adreçada als estudiosos de l'onomàstica i a les persones interessades en aquest camp o que hi estan vinculades d'una manera o una altra. Els seus prolegòmens es remunten a la reunió que el professor Moreu-Rey va organitzar a la Sala de Comalats l'any 1973, però el primer *col·loqui* concebut i identificat com a tal va tenir lloc a Vic el 1980, tot coincidint cronològicament amb la fundació de la Societat d'Onomàstica. Des d'aleshores fins a enguany (maig de 2018, Vistabella del Maestrat i Atzaneta) s'han anat duent a terme amb caràcter anual i pràcticament sense interrupció. Tot i això, cal especificar que entre el 2010 i el que s'ha celebrat darrerament s'ha mantingut un esquema de convocatòries *mixt*, tot alternant dos anys de *jornada* amb un any de *congrés*. Amb vista al proper esdeveniment (previst per a la primavera de 2019 a la Catalunya Nord), s'ha decidit, tanmateix, tornar a la denominació tradicional de *col·loqui*, la qual cosa representa que el proper que celebrarem significarà la quaranta-sisena «trobada onomàstica» general organitzada per la Societat.

Amb connexió amb les trobades del tipus *col·loqui*, és important remarcar que l'edició de 2011 va representar un punt d'inflexió per a la Societat, perquè la convocatòria d'aleshores es va fer coincidir amb el XXIV Congrés Internacional ICOS de Ciències Onomàstiques, que era la segona vegada a la història que se celebrava a l'Estat. A la pràctica, les seves xifres van ser les d'un veritable *macrocongrés*: 551 comunicacions proposades, 12 àrees temàtiques, 4 dies de lectura i discussió de comunicacions, un dia complet de sortides d'estudi (amb quatre itineraris diferents), fins a 7 sessions de treball paral·leles, 6 llengües de presentació admeses i una multitud d'actes o activitats complementàries donen fe, de forma explícita, de la seva magnitud. D'altra banda, les xifres corresponents al llibre d'actes del congrés parlen, també, per si mateixes: 302 articles, més els textos i les notes complementàries, i un nombre final de pàgines que supera les 3.000. Si ja abans de l'esdeveniment de Barcelona els congressos d'ICOS ja s'havien acreditat com el simposi internacional d'onomàstica de major rellevància a escala mundial, l'edició número 24 assolí una envergadura sense precedents i va marcar, des del punt de vista del nombre d'assistents i de participants, un sostre històric.

En la història recent de la nostra entitat és important fer esment, també, que el gener de 2016 el Ple de l'Institut d'Estudis Catalans va aprovar l'admissió de la Societat d'Onomàstica com a *entitat adherida* de la institució. L'acte de l'aprovació, que posava el punt final (en termes de gestió institucional) a un procés que s'havia iniciat a partir d'una sol·licitud de la Societat d'Onomàstica, aprovada en assemblea el novembre de 2014, té una significació important en vista de les possibilitats de col·laboració i de treball conjunt que el vincle representa i que permeten plantejar uns interessants escenaris de futur. Però també en té molta en termes simbòlics: sobretot per la significació històrica que ha tingut l'onomàstica,

com a camp de coneixement d'atenció prioritària, i amb una particular significació, a través de l'Oficina d'Onomàstica, per part de l'IEC. A l'epígraf següent tindrem ocasió de tractar-ho d'una manera més detallada.

Clourem el present apartat, de tota manera, tot fent menció de la necessitat de «reinvenció» que la Societat va haver d'afrontar l'any 2013 i a la qual hem al·ludit més amunt. Volem deixar constància, senzillament, que, com a conseqüència del llast financer que l'entitat arrossegava des d'uns quants anys abans, en aquella data l'assemblea general de la SdO va debatre la seva possible dissolució. La voluntat de persistir, recolzada en la sòlida trajectòria, i posada explícitament de manifest aleshores, i més enllà de les dificultats conjunturals, va permetre donar inici a una nova etapa. Una etapa que és la que continuem vivint avui, i que té en l'expressada acció de «reinventar-se» (en els múltiples sentits en què vulguem entendre l'expressió) tot un programa d'actuació.

4. Apunts sobre la tasca onomàstica de l'Oficina d'Onomàstica de l'IEC

Com assenyala Joan Tort, un dels eixos fonamentals de l'onomàstica és la interdisciplinarietat i, per tant, també ho és o ho hauria de ser la col·laboració, i aquest treball mateix n'és una bona mostra, ja que reflecteix com la Societat d'Onomàstica (SdO) i l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) proven de sumar esforços en un camp en què comparteixen objectius.

L'IEC s'ocupa de l'onomàstica a través de la Secció Filològica (SF), i principalment de l'Oficina d'Onomàstica (OdO), que es va crear el 1921 –aleshores amb el nom d'Oficina de Toponímia i Onomàstica– amb dos objectius explícits: l'estudi i la recollida dels noms propis.

En aquell moment, doncs, ja hi trobem dos aspectes destacables: d'una banda, es fa referència als noms propis en conjunt, és a dir, que s'havia d'encarregar tant dels topònims com dels antropònims; i de l'altra, veiem que no solament havia d'estudiar els noms propis, sinó també recollir-los i inventariar-los.

Si tenim en compte les funcions de l'IEC, encara hi ha un altre aspecte implícit, que no és exclusiu de l'OdO sinó que pertoca a la institució: la normativització i la normalització de la llengua i, per tant, també de l'onomàstica, que és un objectiu general de l'Institut que es porta a terme per mitjà de la SF.

D'aquesta manera, històricament l'IEC ha tractat diversos aspectes de l'onomàstica, i no solament s'ha fet càrrec de la normativització ortogràfica, sinó que també ha tingut com a objectiu l'estudi dels noms propis i l'inventari dels topònims i dels antropònims.

Precisament, ara que se celebra l'Any Fabra amb motiu del 150è aniversari del seu naixement, que coincideix amb el 100è aniversari de la publicació de la *Gramàtica catalana*, cal recordar que la seva tasca també va tenir incidència en l'onomàstica, fonamentalment en la normativització i la recerca de la normalització.

Fabra concep la llengua com un tot, com un sistema, i els noms propis també formen part de la llengua, per la qual cosa el procés de codificació inclou tant els noms comuns com els noms propis, tal com consta a la *Memòria sobre la preparació del diccionari de toponímia i onomàstica catalanes* (Institut d'Estudis Catalans, 1922, p. 5-6), que signa Fabra com a president de la SF:

> «L'obra de depuració i fixació del nostre idioma restaria incompleta si no tingués en compte els noms propis de lloc i de persona.»

Aquest potser és un aspecte poc conegut de la tasca de Fabra, però l'estudi de les seves aportacions confirma la importància que tenien els noms propis per aconseguir que el procés de codificació de la llengua fos complet i que el català pogués disposar de tots els elements necessaris per funcionar adequadament en tots els registres, també els formals. I una bona mostra n'és la *Breu llista de noms geo-*

gràfics que va incloure a la segona edició del *Diccionari ortogràfic* (1923), que reflecteix la preocupació per dotar la llengua també de recursos per a l'ús sobretot de l'exonímia.

El pas següent de la normativització era la normalització de l'ús de la llengua per aconseguir que el català tingués un ús públic i social adequat; i en aquest punt són importants les tasques relacionades amb l'oficialització, com la primera llista oficial dels noms dels municipis de Catalunya de l'any 1933 (*Llista dels noms dels municipis de Catalunya dreçada per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans amb la col·laboració de la Ponència de Divisió Territorial*). L'oficialització, que és un aspecte en què s'ha incidit molt els darrers decennis, no és l'aspecte més important per aconseguir la normalització de la toponímia, però sí que és una peça més, i necessària, per poder optar a tots els àmbits d'ús i, en aquest mateix sentit, per a la preservació del patrimoni onomàstic.

Així es pot comprovar que, malgrat que en alguns moments potser s'ha considerat que la participació de l'IEC en l'onomàstica es reduïa a l'aspecte més estrictament normatiu, també hi ha hagut de bon començament la finalitat de recollir i estudiar els noms propis a través de l'OdO.

Pel que fa a la recollida o l'inventari de l'onomàstica, l'assessorament i la publicació de reculls o monografies onomàstiques és avui una de les principals activitats de l'OdO, una tasca que va, però, més enllà dels treballs que apareixen publicats a la col·lecció Treballs de l'Oficina d'Onomàstica (28 volums), ja que també s'assessoren molts altres treballs que no es publiquen a l'IEC. I en aquest punt, cal recordar i remarcar que, encara que la realització de monografies municipals és molt important i interessant, no és l'única possibilitat de treballar l'onomàstica fins i tot des del punt de vista dels inventaris. Així, en la ponència inaugural de la Jornada d'Onomàstica de l'Alt Camp i Muntanyes de Prades («Aspectes metodològics sobre els reculls d'onomàstica», Valls, del 26 de novembre de 2016, publicat a *Noms de lloc i de persona del Camp de Tarragona i altres estudis d'onomàstica*, Barcelona, Societat d'Onomàstica, 2018, ps. 323-336) no vam repassar la metodologia més general (sobre els informadors, l'enquesta, les fonts documentals, la presentació dels materials, etc.), sinó que ens vam dedicar a les possibilitats de fer altres tipus de treballs d'inventari, des dels temàtics fins als que tenen una finalitat divulgativa, a banda d'incidir en les diverses possibilitats formals que van més enllà del model que fins ara podríem considerar més habitual, que ha esdevingut gairebé canònic.

Quant a l'estudi o la recerca onomàstica, sovint s'ha centrat tant en l'etimologia que en alguns moments ha semblat que fos l'única opció d'estudi científic de l'onomàstica, especialment de la toponímia, com ha succeït en l'àmbit universitari, almenys en el camp de la Filologia. Aquesta situació ha anat canviant, però ho ha fet amb dificultat (malgrat que les darreres tesis sobre onomàstica en Filologia són inventaris, com l'*Onomàstica del terme de Calafell* de Joan Hugué (2015) o l'*Onomàstica de Vinebre* de Sílvia Veà (2015)) i sovint ha costat que les monografies onomàstiques es consideressin un objecte d'estudi científic i pertinent en alguns departaments de Filologia.

Ens trobem, doncs, amb condicionaments i restriccions en el nostre àmbit investigador, en què resulta tan absurd reduir en un moment determinat tot estudi científic de l'onomàstica a l'etimologia, com ho seria ara reduir-ho a la realització de monografies.

Contràriament, el que volem remarcar tant des de l'OdO com des de la SdO és que hi ha moltes més possibilitats d'estudi dels noms propis i que cal explorar-les i reivindicar que són igualment possibles, interessants i necessàries. I podem pensar des de treballs sobre aspectes concrets, temàtics, com ja s'han fet sobre oronímia o hidronímia, i en què, per exemple, caldria avançar molt més en camps com la talassonímia, fins a canvis d'enfocament, amb estudis i projectes de caràcter diferent, com els treballs divulgatius, com l'exposició itinerant *Mots amb arrels*, que entre 2008 i 2018 va tenir una gran difusió, amb més de vuitanta mil visitants, o el projecte *L'aigua a Mollet*, iniciat el 2015 i que integra des de publicacions fins a exposicions, passant per sortides de camp.

Aquest punt ens porta a referir-nos als aspectes en què cal aprofundir, com la divulgació, que és fonamental per augmentar el coneixement i la valoració de l'onomàstica, un aspecte que també ha de contribuir a la preservació de la toponímia.

També caldria avançar en la formació, un aspecte generalment no ben resolt a les nostres universitats, amb algunes excepcions, com la tasca duta a terme a la Universitat de València per Emili Casanova o com els Seminaris de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística i els Seminaris de Metodologia en Neotoponímia i Normalització Lingüística de la UIB.

En aquest punt cal sumar esforços i activar iniciatives, com els cursos d'onomàstica que enguany s'han iniciat a l'IEC (*Curs sobre onomàstica catalana: la recerca toponímica,* 6, 13, 20 i 27 de febrer, i 6 de març de 2018) i que són fruit de la col·laboració entre la SdO i l'Institut.

Fins ara la divulgació i, fins a cert punt, la formació s'han centrat bàsicament en col·loquis i jornades, però aquests habitualment han tingut un caràcter molt general i divers, quan realment caldria introduir la formació en onomàstica, si no directament en els plans d'estudis universitaris, en cursos i jornades de caràcter temàtic i adreçats també a estudiants.

I, com s'ha indicat repetidament al llarg de la Jornada i d'aquest mateix treball, encara caldria aprofundir en la col·laboració interdisciplinària, que ha de ser més que una simple frase feta o una declaració de bones intencions. I és que, més enllà de la col·laboració institucional que reclamem i que exemplifiquem aquí entre la SdO i l'IEC, cal avançar en la col·laboració real entre disciplines, de la qual tenim una bona mostra en la jornada de Girona de l'any 2004, que va quedar recollida al volum titulat: *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*, publicat el 2006 per l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines de la Universitat de Girona.

De manera molt resumida, creiem que caldria reflexionar i avançar sobre les possibilitats d'ampliar la tipologia i els punts de vista dels estudis sobre toponímia i antroponímia, i també sobre la promoció de la difusió, la formació i l'aplicació de l'onomàstica.

5. L'activisme onomàstic, divisa i horitzó de la Societat d'Onomàstica

Ens sembla oportú completar la reflexió duta a terme mitjançant unes breus consideracions de síntesi. Tractarem, doncs, en aquest darrer epígraf, de recapitular sobre les qüestions essencials que hem estat plantejant fins aquí i de reprendre el fil d'aquella idea motriu, que apuntàvem al principi, de *l'activisme onomàstic* com a principi guia d'allò que podria ser una actitud positiva en pro de l'estudi i la recerca sobre els noms.

- Partim de la premissa que en onomàstica, d'una manera general, és important qüestionar l'*statu quo* existent i tractar de delimitar les perspectives que se'ns presenten tant a curt com a mitjà o llarg termini, i sospesar les actituds que podem adoptar en conseqüència. Per això parlem, a l'enunciat de la intervenció, de «renovació creativa», i per això fem aquesta referència continuada a l'«activisme onomàstic». Considerem que, a la pràctica, és molt el que s'ha fet fins ara; però, malgrat això, encara és més el que resta per fer.

- La SdO s'alinea, com a qüestió de principi, amb una visió de l'onomàstica entesa de manera *transversal*: tant des del punt de vista temàtic com lingüístic com territorial. Aquesta presa de posició, més enllà de les dificultats que comporta de cara a materialitzar-la en la pràctica, li atorga uns «avantatges específics» a l'hora de promoure i potenciar aquest camp del coneixement: sobretot, de cara a vertebrar connexions i interrelacions entre col·lectius i entre persones que poden tenir adscripcions molt diferents però, també, un interès comú en l'onomàstica.

- Així mateix, des de la perspectiva institucional considerem també fonamental el paper que exerceix la SdO com a «entitat-pont» en el camp de l'onomàstica. Un paper que sorgeix, d'una banda, del caràcter socialment plural que té l'interès per l'onomàstica i, de l'altra, de les insuficiències acadèmiques relacionades amb aquest camp de la ciència.

- Si ens situem en el pla dels principis i de les línies d'acció, creiem important subratllar allò que podríem qualificar de «filosofia general» de la nostra entitat: optar per la *cooperació* (més que no pas per la «competència»), entesa senzillament com a 'suma d'esforços'; per la *descentralització* (enfront dels perills de la «centralització»), com a divisa d'acció, fonamentada en la idea de la *xarxa* com a sistema de relacions; i, sobretot, per la *voluntat de ser* (una voluntat que explica la persistent tasca de «suplència» exercida per l'entitat des del moment fundacional, enfront de les mancances i les discontinuïtats existents al nostre camp d'actuació tant en el pla acadèmic com en l'institucional).

- I, finalment, en relació amb l'onomàstica pròpiament dita (o sigui, els noms entesos com a primera matèria), anotem a continuació una sèrie de principis que, tot i que no apareguin verbalitzats en tot moment de forma explícita, hem considerat sempre com a essencials: l'*atenció al nom* com a premissa de partida (amb tot el que això significa en relació amb les llengües, els territoris o les identitats); l'atenció, així mateix, a la *memòria onomàstica* com a línia prioritària i indissociable de la premissa anterior; d'altra part, la reivindicació de la *interdisciplinarietat* com a valor consubstancial a l'estudi dels noms, i d'alguna manera definidor de l'onomàstica, en si mateixa, com a disciplina; i encara, i en una posició igualment rellevant i equiparable als principis anteriors, l'esforç en pro de la *divulgació onomàstica* –entesa en el sentit més ampli, més obert i més rigorós possible de l'expressió.

Els topònims geoturístics als Països Catalans

Dídac Martorell Paquier

Resum

Els topònims geoturístics han despertat poc interès més enllà dels estudis econòmics o jurídics sobre el turisme. D'aquesta manera, no trobarem cap visió general i de conjunt sobre aquesta classe de topònims en el camp de l'onomàstica, tant d'àmbit estatal com del nostre domini lingüístic. No obstant això, els topònims geoturístics estan regulats per la normativa, malgrat que no s'explica quin és el seu origen. El present treball té com a objectiu de posar a l'abast la llista completa d'aquests topònims i la seva vigència en el camp normatiu actual. Prenem com a punt de partida i nucli de l'estudi el «Registro de denominaciones geoturísticas» creat pel Govern franquista el 1964. Altrament, adjuntarem uns mapes amb les ubicacions aproximades dels noms a l'Annex. L'objectiu, per tant, no és només un fer estudi històric de cada un dels topònims, sinó caracteritzar-los i posar-los en conjunt per facilitar l'elaboració de futurs estudis.

Estat de la qüestió

En el camp estatal, se n'han de destacar dos estudis: *La denominación geoturística como herramienta estratégica de la promoción de los destinos turísticos en España. Consideraciones sobre su régimen jurídico* (2000), de M. del Mar Gómez Lozano, de la Universitat d'Almeria, i «Turismo, patrimonio y desarrollo económico a través de las denominaciones geoturísticas en el franquismo», de Jesús Nicolás Torres, a les *VIII Jornadas de Investigación en Turismo* (2015). Tots dos tracten els topònims geoturístics de manera global en l'àmbit de l'estudi turístic, jurídic i econòmic.

En el camp dels Països Catalans, trobarem l'estudi d'Emilio M. Obiol *Marcas turísticas y territorio. Un análisis geográfico del turismo valenciano* (2002), en què són tractats els topònims geoturístics i les marques turístiques del País Valencià, però també s'hi fa una llista d'eslògans de tot l'Estat. També trobarem la tesi doctoral *Comunitat Valenciana. Territorio, destino y marca. Un análisis de sus herramientas comunicativas* (2011), d'Aguas Vivas Salom Ripoll.

En el camp de l'onomàstica, els topònims geoturístics són parcialment tractats a la comunicació d'Antoni Llull «Els colors en els topònims», a la *X Jornada d'Onomàstica i Toponímia*, de 1994, a Inca. Llull explica que «Una notable denominació geoturística entre Almeria i Alacant és la de costa Blanca, amb el curiós precedent històric que Alacant fou anomenada pels grecs *Ákra Leuké*, que significa 'puig (o pujol) blanc'» (Llull, 1994: 92); d'altra banda, explica que «Una de les denominacions geoturístiques

més conegudes arreu del món és la de *Côte d'Azur*, al sud de França.» Finalment apunta: «un dels principals ports de la costa de Namíbia, molt a prop d'Angola, duu el nom portuguès de *Praia Azul*, nom que es troba també a Portugal com a denominació geoturística.» (Ib.: 96)

No hem de deixar de banda els estudis que s'han fet sobre la nova toponímia a les zones turístiques, *La nova toponímia a les Illes Balears. Una aportació als topònims sorgits arrel del turisme* (Climent Picornell, 1982) o *La situació de la toponímia al litoral de Calvià* (Jordi Pagès, 2002). No obstant això, els topònims geoturístics són una classe de topònims amb un origen i objectiu molt concrets.

El «Registro de denominaciones geoturísticas»

El 31 de març de 1964 el ministre d'Información y Turismo del Govern espanyol, Manuel Fraga Iribarne (Vilalba, Galícia, 23 de novembre de 1922 - Madrid, 15 de gener de 2012),[16] aprovà l'Ordre per la qual es creava a la Subsecretaría de Turismo el «Registro de denominaciones geoturísticas». En aquesta ordre s'explicita que aquestes denominacions serviran per delimitar distints topònims sota una mateixa denominació a efectes de **propaganda turística**.

Hi marcam en negreta allò que consideram més rellevant:

> Ilustrísimos señores:
>
> **El valor propagandístico y descriptivo de determinadas denominaciones geográfico-turísticas exige su delimitación territorial para evitar que puedan darse idénticos nombres a sectores diferentes, con perjuicio de la información**; por ello, y al amparo del artículo segundo de la Ley 48/1963, de 8 de julio, sobre competencia en materia turística, procede crear un **Registro en el cual se inscriban aquellas denominaciones, independientes y diferentes de la propia geográfica y puramente comercial que se emplee específicamente en los diversos medios de propaganda turística**.
>
> En su virtud, y cumplimentando lo preceptuado en el número 2 del artículo 130 de la vigente Ley de Procedimiento Administrativo, he tenido a bien disponer:
>
> **Artículo primero.— Se crea en la Subsecretaría de Turismo el «Registro de denominaciones geoturísticas», que tiene por objeto definir, fijar y delimitar la extensión territorial de aquellos lugares, pueblos, villas, ciudades, centros, zonas, costas, sierras, comarcas o regiones turísticas de cuyas denominaciones se realice propaganda turística, oficial o particular, interna o hacia el exterior.**
>
> Artículo segundo.— El expediente de inscripción en el mencionado registro podrá ser incoado de oficio a instancia de las autoridades locales, Corporaciones y Entidades públicas o personas naturales o jurídicas interesadas.
>
> Artículo tercero.— Iniciado el expediente según se prescribe en el artículo anterior, la Subsecretaría de Turismo verificará por resolución procedente la no existencia previa de aquella denominación en el Registro, en cuyo caso se procederá al asiento provisional de la misma, y solicitará de la Delegación Provincial del Ministerio de Información y Turismo, los Ayuntamientos, las Diputaciones Provinciales cuando afecte a más de tres Municipios y el Gobierno Civil de la provincia respectiva cuando lo sea a más de seis, los informes oportunos acreditativos, tanto de la extensión territorial, como de la tradición en la denominación, en su caso, y de la conveniencia de la misma.
>
> Por la Subsecretaría de Turismo, si se considera oportuno, se abrirá un período de información pública durante el tiempo que en cada caso específico se determine.
>
> Artículo cuarto.— A la vista de los informes evacuados y des de la Dirección General de Promoción del Turismo, la Subsecretaría de Turismo procederá a elevar propuesta de inscripción definitiva, que será acordada por Orden ministerial.
>
> Artículo quinto.— Aquellas personas que deseen utilizar una denominación geoturística para

16 Càrrec que exercí del 10 de juliol de 1962 al 29 d'octubre de 1969.

difundir su conocimiento por medio de propaganda turística, podrán realizarlo libremente una vez que haya sido transformado en definitivo el asiento provisional, y siempre y cuando se refieren únicamente al ámbito territorial afectado.

Artículo sexto.— La difusión de una denominación geoturística que no hubiera alcanzado la condición de definitiva y no se halle debidamente registrada, dará lugar a la incoación por el Ministerio de Información y Turismo de un expediente de sanción, conforme a las Ordenes de 22 de octubre de 1952 y 29 de noviembre de 1956, y a la retirada de los medios de difusión utilizados, así como, en su caso, a la aplicación de otras medidas a que en derecho haya lugar.

Lo que comunico a VV. II. para su conocimiento y efectos.

Dios guarde a VV. II. muchos años.

Madrid, 31 de marzo de 1964

FRAGA IRIBARNE

Boletín Oficial del Estado, núm. 87, 10 d'abril de 1964: 4520

Jesús Nicolás Torres apunta que «Una Denominación Geoturística podía ser registrada y utilizada a partir de cualquier designación sin que fuese necesario que la misma tuviera una base objetiva, pero sí un carácter diferenciador, que la distinguiera de cualquiera que ya estuviera inscrita. La posibilidad de utilizar vocablos de idiomas o dialectos [*sic*] diferentes al castellano en las Denominaciones Geoturísticas creará controversia, al chocar con los ideales nacionalistas que el Nuevo Estado había dictado en sus inicios.» (Torres, 2005: 266) Podien sol·licitar inscripció tant càrrecs polítics (presidents de les diputacions provincials, governadors civils, la mateixa Subsecretaría de Turismo) com particulars o empreses amb interessos econòmics, car l'Estat cercava la col·laboració de la iniciativa privada per al desenvolupament del turisme. (Ib.: 268)

Si bé la sol·licitud podia ser pública o privada, la titularitat d'ús era pública. (Gómez, 2000: 703)

El fenomen de les costes

Els topònims geoturístics més coneguts i socialitzats són les costes. El litoral mediterrani de l'Estat espanyol es dividí els anys seixanta de nord a sud en els topònims geoturístics de la *Costa Brava*, la *Costa Dorada*, la *Costa del Azahar*, la *Costa Blanca*, la *Costa del Sol* i la *Costa de la Luz*. La costa gallega prengué el topònim plural *Rías Gallegas* (del topònim tradicional «rías»). La costa asturiana passà a dir-se *Costa Verde*. La de Cantàbria, *Playas Cántabras*. La d'Euskal Herria, *Litoral Vasco*. Als canaris els tocà *Costas Canarias*, i a les Illes Balears, *Costas de Baleares*. Malgrat que no tots foren oficialitzats com a topònims geoturístics (per exemple, *Costas de Baleares*), l'origen de l'estratègia promocional del Registro era dotar d'un marc legal aquestes noves denominacions, per controlar-ne l'ús des del poder estatal.

Si bé la majoria dels topònims precedits de «Costa» eren moderns, l'origen de tots era el de *Costa Brava* (1908), que alhora sembla procedir de la *Costa d'Atzur* (1887)[17] occitana (*Còsta d'Azur* en occità; *Côte d'Azur* en francès). Aquesta costa abraça la part oriental del litoral mediterrani de Provença, entre Cassís i Menton, la costa de Niça i el principat de Mònaco. La part del litoral occidental provençal s'anomenà *Costa Blava* (*Còsta Blava* en occità; *Côte Bleue* en francès), que se situa entre Marsella i la mar de Bèrra.

Per altra banda, el litoral català de la Marenda (Rosselló, Catalunya Nord) és conegut amb el topònim geoturístic de *Costa Vermella* (d'Argelers de la Marenda fins a Cervera de la Marenda), que data de 1912.

17 L'escriptor francès Stéphen Liégeard (Dijon, França, 29 de març de 1830 - Canes, Occitània, 29 de desembre de 1925) escriví aquest any el llibre La Côte d'azur, que popularitzà el nom. Sobre aquest topònim, Llull matisa que «en la majoria de llengües no es tradueix, i si han de referir-s'hi, ho fan citant-lo en la forma francesa. A Mallorca, tampoc no el solem traduir a la nostra llengua, però, per vergonya nostra, no utilitzam la forma originària, sinó la versió castellana, precedida sovint de l'article salat, així: "sa Costa Azul".» (Llull, 1994: 96)

La llista de topònims geoturístics al domini lingüístic català

Durant el període franquista al *Registro* s'hi registraren un total de **32** topònims geoturístics als Països Catalans. El primer de tots en oficialitzar-se va ser «Costa Brava» (10 de desembre de 1964), i el darrer «Playas de Orihuela» (30 de març de 1975).

La particularitat d'aquests topònims respecte de la resta de marques turístiques és que tenien, en un principi, l'objectiu principal d'englobar zones sota un sol nom per a la promoció turística. Com veurem, però, hi ha dues categories més de denominacions dins aquest registre: els eslògans de promoció turística i els noms de noves urbanitzacions o finques.

Això ocasionà que uns quants topònims tinguessin èxit i hagin arribat als nostres dies en el camp d'ús quotidià i fins i tot normatiu. També, però, ocasionà que d'altres topònims no fossin tan productius, car romangueren com a marca empresarial, amb la temporalitat que això suposa. Finalment, hi ha hagut urbanitzacions els noms de les quals s'han normativitzat, i d'altres que han recuperat topònims antics.

El brànding turístic

Emilio M. Obiol, al seu estudi (2002), explica molt bé el perquè de tot això: la marca (*brand*) respon a la necessitat de fer visible i identificable la producció i el consum de serveis. Per tant, parlam de nous topònims que alhora responen a una lògica de mercat capitalista. El turisme entra en el mercat, i el producte és l'espai, que necessita una imatge i un producte diferenciat que respongui als valors i desitjos d'un segment del mercat. Explica que les marques són promotores de sinergies turístiques i generadores d'actituds favorables al viatge: «Uno de los primeros objetivos de las marcas turísticas es posicionar, con la mayor nitidez possible, un ámbito territorial turístico y comunicar los recursos fuerza del destino que, normalmente, coinciden con recursos territoriales básicos. De ahí la estrecha conexión entre geografía, turismo y márketing (Mundet, 1996).» (Obiol, 2002: 87) Per això mateix hem de considerar marca no només els eslògans, sinó els noms de les urbanitzacions i, per suposat, els topònims geoturístics.

Tot seguit presentam i classificam la relació completa de topònims per ordre d'inscripció al registre i per comunitat autònoma —regió, durant el període franquista:

Principat de Catalunya (14)			
Topònim	**Localització**	**Ho sol·licita**	**Ordre d'inscripció**
Costa Brava	Litoral de la província de Girona	Ministerio de Información y Turismo, a proposta de la Subsecretaría de Turismo	10 de desembre de 1964
Costa Dorada	Litoral de les províncies de Barcelona i Tarragona	Ministerio de Información y Turismo, a proposta de la Subsecretaría de Turismo	13 de març de 1965
Vallpineda	Finca als termes municipals de Sitges i Sant Pere de Ribes	Diego Casanova Muñoz i Miguel Amirola Abad	13 de març de 1965

Playa de Oro	Litoral de Sitges	Batle de Sitges	24 de març de 1966
Tarragona, balcón del Mediterráneo	Conjunt urbà de la ciutat de Tarragona	Batle de Tarragona	18 de maig de 1966
San Jorge de Alfama	«Finca» de l'Ametlla de Mar; act. urbanització	Enric Nomen Borràs	11 de juny de 1966
Segur de Calafell	«Zona de terreno» situada a Calafell; act. urbanització	José de Orbaneja y Aragón	11 de juny de 1966
Rosamar de Cala Canyet	«Zona de terreno» situada a Santa Cristina d'Aro; act. urbanització	Jaume Martí Reverter, en nom i representació de Rosamar, SA	6 de febrer de 1967
Rocas Doradas de Ametlla de Mar	Urbanització a l'Ametlla de Mar	Emma Drillien	5 d'abril de 1967
Eldorado Playa	Urbanització a Cambrils	Máximo Blasco i Font de Rubinar	26 de maig de 1967
Barcelona, Ciudad de Ferias y Congresos	Ciutat de Barcelona	Batle de Barcelona	7 de setembre de 1967
Selva Brava	Finca a Llagostera i Tossa de Mar	Jaume Fontanals Ardiaca	21 de novembre de 1967
Pont de la Vila	«Centro de Interés Turístico, situado en los términos municipales de Argentona, Mataró y Dosríus (Barcelona)»	Francesc d'Assís Viladevall i Marfà, en nom i representació de Pont de la Vila, SA	15 d'octubre de 1968
Selva Parc del Vallés	Finca? dins Sant Cugat del Vallès	Joaquín Muñoz Aristizabal, en representació de la companyia Ciudad Jardín Montmany, SA	2 d'octubre de 1969

Illes Balears i Pitiüses (9)			
Topònim	**Localització**	**Ho sol·licita**	**Ordre d'inscripció**
Isla Blanca	Illa d'Eivissa	Governador civil de les Balears	22 de març de 1965
Playa de Santo Tomás	«Finca de Santo Tomás»; actualment urbanització (el Mercadal; Menorca)	Josep Maria Mercadal Fornaris, administrador gerent d'Agricultura y Actividades Turísticas, SA (AGRYTURSA)	10 de febrer de 1966

Isla Blanca y Azul	Illa de Menorca	Miquel Coll Carreras, president del Foment del Turisme de Menorca	22 d'agost de 1966
Playa de Palma	De Can Pastilla fins a l'Arenal (municipis de Palma i Llucmajor; Mallorca)	Pere Cabrer Rodríguez, president de l'Asociación Sindical de la Playa de Palma	27 de febrer de 1967
Badia de Llevant	Del cap del Pinar (Son Servera) fins a la punta de n'Amer (Sant Llorenç del Cardassar; Mallorca)	Joan Llinàs Carbonell	7 de setembre de 1967
Estanyol de Migjorn	L'Estanyol de Migjorn (Llucmajor; Mallorca)	Mateu Monserrat Calafat, batle de Llucmajor	21 de novembre de 1967
Cor de Mallorca[1]	Pou de Judí (Sencelles; Mallorca)	Joan Bennàssar Oliver, batle de Sencelles	18 d'abril de 1968
Playas de Fornells	Urbanització entre Tirant i Fornells (el Mercadal; Menorca)	Rudolf Paul Barta	4 de juny de 1969
S'Algar	L'Algar (Sant Lluís; Menorca)	Gabino Sintes Pons, en nom d'Urbanización San Luis Mediterráneo, SA	2 d'octubre de 1969

1 L'Ajuntament de Sencelles volia que es digués «Cor de Majorca», però Madrid ho canvià per la nova forma. (Bauzà, Ginard i Ramis, 2018: 298)

País Valencià (9)			
Topònim	**Localització**	**Ho sol·licita**	**Ordre d'inscripció**
Costa del Azahar	Litoral de les províncies de Castelló i València	Ministerio de Información y Turismo, a proposta de la Subsecretaría de Turismo	13 de març de 1965
Costa Blanca	Litoral de les províncies d'Alacant, Múrcia i Almeria (fins al cap de Gata)	Ministerio de Información y Turismo, a proposta de la Subsecretaría de Turismo	13 de març de 1965
Dehesa de Campoamor	Finca d'Oriola; act. urbanització	Antoni Tàrraga Escribano	15 de setembre de 1965
Peña María	«Paraje de agreste belleza» de Xestalgar	Batle de Xestalgar	24 de març de 1966

Llano Corinto	Paratge denominat Corinto, a Sagunt	Modesto Gaspar Garcia, gerent de la societat Constructora Saguntina, SL	20 d'octubre de 1966
Polop, Oasis en la Costa Blanca	Vila de Polop	Batle de Polop	14 de gener de 1967
Peñíscola, ciudad en el mar	Ciutat de Peníscola	Batle de Peníscola	26 de setembre de 1967
Bahía de los Naranjos	Terme municipal de Cullera	Batle de Cullera	11 d'agost de 1969
Playas de Orihuela	Franja litoral d'Oriola, entre punta Prima i El Mojón	Batle d'Oriola	30 de març de 1975[1]

1 Oficialització considerablement tardana respecte dels altres topònims.

Els topònims geoturístics en el camp normatiu i administratiu

La vigència en l'actualitat d'aquesta classe de topònims, com hem apuntat més amunt, és deguda a l'èxit que han tingut més enllà de l'ús purament com a marca turística. Els topònims geoturístics per antonomàsia són, precisament, els qui engloben diversos nuclis en un sol nom, el qual crea un nou marc mental de delimitació geogràfica. Aquests topònims actualment vigents són, per tant, els referits a les costes. Per altra banda, altres topònims s'han socialitzat a partir de l'oficialització i ús administratiu, com ara *Playa de Palma*.

D'aquesta manera, així com n'hi hagué que no foren transparents a la marca, n'hi ha que en l'actualitat s'empren en català i formen part dels nomenclàtors científics i/o de toponímia oficial. Climent Picornell ja anunciava el 1982, en relació amb els noms de les noves urbanitzacions fruit del boom dels seixanta, que «encara que aquests topònims siguin puntuals —és a dir, no afectin superfícies molt extenses—, són al cap i a la fi *dominants*.» (Picornell, 1982: 88)

M. del Mar Gómez apunta que l'activitat del Registro es desenvolupà fins a principi dels anys vuitanta. Si bé no hi ha constància de cap disposició legal que l'hagi derogat, la Constitució de 1978 traspassà les competències turístiques a les comunitats autònomes; d'aquesta manera, per seguir aquesta tasca s'havien de crear els «Registros Regionales de Denominaciones Geoturísticas». Tan sols ho feren Múrcia el 1984 i Castella i Lleó el 1997 (Gómez, 2000: 2), de manera que les comunitats autònomes dels Països Catalans en quedaren al marge.

Criteris ortogràfics

El document *3.1.2. Regles d'ús de les majúscules i les minúscules* de l'Institut d'Estudis Catalans recull els usos de la majúscula com a marca diacrítica en l'edició de les publicacions de l'IEC des de l'any 1993 fins a 2016. El punt 18.9 tracta dels «Topònims històrics, literaris, geopolítics, geoturístics i georeligiosos»: tots s'escriuen, per norma general, amb majúscula inicial, i en posa com a exemples la Costa Brava o la Costa Est (dels EUA).

Aquests criteris els veurem recollits al portal en línia *Optimot*. Fitxa 791/3: «Noms de lloc històrics, geopolítics i geoturístics (majúscules i minúscules) / sobrenoms de llocs (majúscules i minúscules)»: «S'escriuen amb majúscula inicial tots els substantius i altres elements, tret dels articles i les preposici-

ons, que componen el sobrenom d'un lloc històric, geopolític o geoturístic.» Els exemples són «la Costa Brava» i «la Costa Daurada».

També es recullen a la guia de suport gramatical *GramaTIC* de la Generalitat Valenciana: «S'escriuen amb majúscula inicial tots els substantius i adjectius que componen la forma coreferent establida d'un nom de lloc geoturístic», i que «[Costa] Només s'escriu amb majúscula quan forma part del nom turístic propi d'una zona geogràfica.» Els tres exemples són «Vine a Benidorm, la perla de la Costa Blanca», «Té un xalet a la Costa Brava» i «Visitarem la Costa Daurada».

Reculls i vigència

Al Principat de Catalunya hi ha bàsicament dos nomenclàtors que cal tenir en compte:

- **Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya [NOTMC] (2009)**: es tracta de la «culminació del projecte sorgit de l'encàrrec que el Parlament de Catalunya (Resolució 563/V, de 7 de maig de 1998), a proposta de la Comissió de Política Cultural, va fer al Govern de la Generalitat de Catalunya perquè portés a terme l'elaboració d'un nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya amb la col·laboració de l'Institut d'Estudis Catalans.» (Moran i Rabella, 2004)

- **Nomenclator estadístic d'entitats de població de Catalunya [NOMENCAT] (2012)**: es tracta d'un document d'estadística instrumental de l'Institut d'Estadística de Catalunya (Generalitat de Catalunya) elaborat el 2012 i publicat el 2013, sobre les entitats de població de la comunitat autònoma de Catalunya, incloent-hi les entitats menors.

Principat de Catalunya		
Topònim franquista	**NOTM**	**Nomencat**
Costa Brava	— [1]	— [2]
Costa Dorada	Costa Daurada5	—
Vallpineda	Vallpineda	Vallpineda (dins Sant Pere de Ribes)
Playa de Oro	—	—
Tarragona, balcón del Mediterráneo	Tarragona	Tarragona
San Jorge de Alfama	Sant Jordi d'Alfama	Sant Jordi d'Alfama (dins l'Ametlla de Mar)
Segur de Calafell	Segur de Calafell	Segur de Calafell (dins Calafell)
Rosamar de Cala Canyet	—	Rosamar (dins Canyet, a Santa Cristina d'Aro)
Rocas Doradas de Ametlla de Mar	les Roques Daurades	les Roques Daurades (dins l'Ametlla de Mar)
Eldorado Playa	—	—

Barcelona, Ciudad de Ferias y Congresos	Barcelona	Barcelona
Selva Brava	Selva Brava	Selva Brava (dins Llagostera)
Pont de la Vila	—	—
Selva Parc del Vallés	— [3]	—

1 Hi ha l'«aeroport de Girona - Costa Brava», que en porta el nom.
2 Hi ha una entitat menor amb el nom «El Golf Costa Brava», dins Santa Cristina d'Aro.
3 Curiosament apareix com a nucli de «Roda de Barà», i no com a topònim geoturístic.

Els principals reculls científics i administratius sobre la toponímia de les Illes Balears i Pitiüses són els següents:[18]

Topònims de les Illes Balears [IEC] (1989): informes sobre toponímia de les Illes Balears aprovats pel Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la UIB a petició de la Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern balear. La Secció Filològica de l'Institut revisà i aprovà els informes en les sessions dels dies 11 de març i 2 de desembre de 1988.

Nomenclàtor de nuclis de població de les Illes Balears [NNPIB] (2001): nomenclàtor per a ús en registres formals sorgit del Gabinet d'Onomàstica del Servei Lingüístic de la UIB, dirigit pel professor Gabriel Bibiloni.

Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears [NOTIB] (1997-2017): de 1997 a 2007 s'elaborà el NOTIB a través de la CTAL (Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic) del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la UIB. El NOTIB s'adscriví a la Secció Filològica de l'IEC el 14 de desembre de 2014.

Toponímia oficial de les Illes Balears [GOIB] (1986-2004): recull de formes oficials fixades als decrets de toponímia 36/1988, 50/1988, 61/1990 i 2/2004, fruit de la Llei 3/1986, de 29 d'abril, de normalització lingüística de les Illes Balears.

Illes Balears i Pitiüses				
Topònim franquista	**IEC (primers topònims normativitzats)**	**NNPIB**	**NOTIB**	**GOIB (topònims oficials)**
Isla Blanca	—	—	— [1]	—
Playa de Santo Tomás[2]	Platja de Sant Tomàs	—	Platja de Sant Tomàs	Platja de Sant Tomàs
Isla Blanca y Azul	—	—	—	—
Playa de Palma	Platja de Palma	(la) Platja de Palma	Platja de Palma (també Platja de s'Arenal)	Platja de Palma

18 Cal recordar que el Mapa General de Mallorca de Josep Mascaró Passarius (1957) és anterior al Registro.

Badia de Llevant[3]	—	—	Badia de Son Servera[4]	—
Estanyol de Migjorn	s'Estanyol *de Migjorn* / l'Estanyol *de Migjorn*	l'Estanyol de Migjorn	s'Estanyol de Migjorn (també s'Estanyol)	l'Estanyol de Migjorn / s'Estanyol de Migjorn
Cor de Mallorca	—	—	—	—
Playas de Fornells	—	Platges de Fornells	Platges de Fornells	—
S'Algar	s'Algar / l'Algar	l'Algar	s'Algar	s'Algar / l'Algar

1 A Sant Joan de Labritja hi trobarem «es Margalló (també Illa Blanca)»; es tracta d'una coincidència.
2 En aquesta graella no hem tingut en compte el topònim «Sant Tomàs», tot i que hi està directament relacionat.
3 Trobarem els topònims de «Son Moro» i «Cala Millor», però en cap cas «Badia de Llevant».
4 El Mapa General de Mallorca de Josep Mascaró Passarius també el recull.

Els treballs de referència al País Valencià són els següents:

- **Nomenclàtor Toponímic Valencià [NTV] (1990-2011-):** es tracta d'un projecte interdisciplinari dut a terme per l'Institut Cartogràfic Valencià (ICV) i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL). Els antecedents s'han de cercar entre els anys 1990 i 1998, quan la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana recopilà la toponímia major de la totalitat de municipis valencians. Entre 2000 i 2008 l'Institut Cartogràfic Valencià els georeferencià, i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua hi prengué part amb el treball de recopilació i normalització dels topònims. Des de 2011 s'actualitza constantment el Nomenclàtor Toponímic Valencià. Segons el mateix web de l'ICV, els resultats es poden consultar al cercador en línia del CTV; per aquest motiu, i perquè no hem trobat manera de consultar una base de dades del NTV, és l'únic que tindrem en compte.

- **Corpus Toponímic Valencià [CTV] (1990-2009):** també conegut com l'*Atles Toponímic Valencià*, que fou el primer nom que tingué. Es tracta del major corpus de topònims del País Valencià, dut a terme per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Hi apareixen els topònims de la zona lingüística catalana i de la castellana. El seu origen es remunta als anys 1990-1991, en què la Conselleria d'Educació i Ciència i la Universitat de València organitzaren un Mestratge de Toponímia, dirigit per Vicenç Rosselló i Emili Casanova, per formar investigadors especialitzats en aquest camp. D'aquest Mestratge nasqué l'*Atles Toponímic Valencià* (ATV), que finalment esdevingué el Corpus Toponímic Valencià (CTV).

País Valencià	
Topònim franquista	**CTV**
Costa del Azahar	—
Costa Blanca	—
Dehesa de Campoamor	Dehesa de Campoamor (Orihuela, Pilar de la Horadada)
Peña María	Peña de María (Chulilla, Gestalgar)

Llano Corinto	Corinto (Sagunt)
Polop, Oasis en la Costa Blanca	—
Peñíscola, ciudad en el mar	Peníscola
Bahía de los Naranjos	—[1]
Playas de Orihuela	—[2]

1 Cada platja de Cullera té el seu topònim, però al CTV no hi trobam el topònim geoturístic.
2 Passa el mateix que amb el topònim anterior.

Els topònims geoturístics del Registro, un per un

Tot seguit veurem els topònims per comunitat autònoma, classificats i comentats:

Principat de Catalunya

Hi comptam tres conjunts o topònims litorals; vuit topònims que fan referència a la promoció d'urbanitzacions, majorment litorals, dels quals n'hi ha que recullen la toponímia tradicional i n'hi ha que són completament nous; dos eslògans i la promoció d'una finca de muntanya.

Conjunts litorals:

- **Costa Brava:** comprèn el litoral des de la roca de sa Palomera, a Blanes (la Selva), fins a Portbou (Alt Empordà), a la frontera amb Catalunya Nord, en què confronta amb la Costa Vermella. El nom sorgeix el 12 de setembre de 1908, quan Ferran Agulló (Sant Feliu de Guíxols, 1863 - Santa Coloma de Farners, 1933) publicà a *La Veu de Catalunya* l'article «Per la Costa Brava». Abans d'això no hi havia manera d'anomenar el conjunt d'aquest litoral, i es parlava o bé de les costes de llevant, o bé la marina de la Selva i de l'Empordà. Segons Irene Casellas, l'adjectiu *brava* s'aplicava a la costa nord mallorquina. Per a més informació, vegeu Casellas (2008).

- **Costa Dorada:** el Govern franquista el 1962 ja emprava el topònim; per exemple, la Secretaría de Ordenación Económico Social de la Presidencia del Gobierno publicà l'*Estudio sobre un plan para la ordenación turística de la Costa Dorada*. El 20 d'agost de 1962 es creà l'Asociación Turística de la Costa Dorada. Abraça el territori litoral de les províncies de Barcelona i Tarragona, tot i que a la pràctica aquest topònim ha passat a denominar tan sols el de Tarragona. (Obiol, 2002: 87)

- **Playa de Oro:** es tracta del litoral de Sitges. És un nom que té certa vigència en la promoció residencial o turística, en català *Platja d'Or*. Per exemple, hi ha l'empresa immobiliària Fincas Platja d'Or. El gener de 1930 la Societat d'Atracció de Forasters de Sitges convocà un concurs per triar l'adjectiu més escaient per a la platja de Sitges. El 23 de febrer es trià la proposta d'Enric Sala: *Platja d'Or*, i els seus equivalents en altres llengües: *Playa de Oro* (castellà), *Plage d'Or* (francès), *The gold beach* (anglès)... El premi fou de 200 pessetes.

Urbanitzacions i nuclis urbans:

- **Eldorado Playa:** es tracta d'una urbanització i complex hoteler litoral de Cambrils (Baix Camp), el nom dels quals actualment només es conserva de manera testimonial. Hi trobarem l'hotel Estival

Eldorado Resort o l'habitatge de lloguer turístic El Dorado Villa Catalunya. Actualment el topònim oficial és el tradicional: *l'Ardiaca*. Per a més informació sobre la seva història, vegeu «Pueblo Eldorado Playa» a la bibliografia.

- **Rocas Doradas de Ametlla de Mar:** es tracta d'una urbanització coneguda en l'actualitat com a *Roques Daurades*, al terme municipal de l'Ametlla de Mar (Baix Ebre).

- **Rosamar de Cala Canyet:** es tracta d'una urbanització coneguda actualment com a *Rosamar*, ubicada a Cala Canyet, al terme municipal de Santa Cristina d'Aro (Baix Empordà).

- **San Jorge de Alfama:** es tracta d'una urbanització que beu d'un topònim tradicional litoral: *Sant Jordi d'Alfama*, a l'Ametlla de Mar (Baix Ebre). A la vora s'hi troba el castell de Sant Jordi d'Alfama: una fortalesa construïda el segle XVIII al golf de Sant Jordi.

- **Segur de Calafell:** es tracta d'un nucli tradicional litoral del terme municipal de Calafell (Baix Penedès).

- **Selva Brava:** urbanització litoral al terme municipal de Llagostera (Gironès).

- **Selva Parc del Vallés:** no tenim clar si es tracta del Vallès Parc de Sant Quirze del Vallès (Vallès Occidental), atès que s'inscriu a Sant Cugat del Vallès, i allà no hi hem trobat cap topònim actual semblant.

- **Vallpineda:** es tracta d'un nucli a Sant Pere de Ribes (Garraf), que també abraça el terme municipal de Sitges.

Eslògans:

- **Tarragona, balcón del Mediterráneo:** es tracta d'un eslògan que té certa vigència en la promoció turística en l'actualitat, l'origen del qual és més antic. Entre el 1956 i el 1958 es produí la pel·lícula *Tarragona. Balcón del Mediterráneo*, amb l'objectiu de promoure la ciutat turísticament. Sembla que aquest n'és l'origen. (Per a més informació, vegeu Plaza, 2018, i Piqué, 2014.)

- **Barcelona, Ciudad de Ferias y Congresos:** mitjançant aquest eslògan es promogué Barcelona com a ciutat de fires i congressos. Per exemple, el podem trobar al programa de festes de la Mercè de 1969. No deixa de ser curiós que hi hagués marques turístiques que s'oficialitzassin com a topònim geoturístic.

Altres:

- **Pont de la Vila:** es tracta un nom promogut per l'empresa Pont de la Vila, SA. No hem trobat informació relativa al seu ús en la promoció turística. Es tracta d'una finca amb aquest nom, que pressuposam tradicional, ubicada a la muntanya, al parc forestal de Mataró.

Illes Balears i Pitiüses

Tenim bàsicament marques turístiques per a les illes d'Eivissa i de Menorca; topònims litorals, ja sigui per a promoció d'urbanitzacions d'estiueig (Menorca) o per a promoció turística des del propi ajuntament (Mallorca). Finalment trobam un topònim per al turisme d'interior. Curiosament hi ha tres topònims oficialitzats en català: «Badia de Llevant» (Mallorca), «Estanyol de Migjorn» (Mallorca) i «S'Algar» (Menorca).

Illes:

- **Isla Blanca:** el nom li va posar Santiago Rusiñol el 1913,[19] fruit d'un viatge a final de 1912. Escriví a la secció *Glosari* de *L'Esquella de la Torratxa*, sota el pseudònim de Xarau, «Aquesta bella Iviça, tant blanca, tant alegre, tant riallera, per sobre, per sota està sembrada de tombes.» De llavors ençà, es començà a parlar de l'«illa blanca» per referir-se a Eivissa. L'èxit fou tal que, per exemple, hi hagué l'Hotel Isla Blanca al passeig de s'Alamera. Aquesta denominació sempre ha funcionat com a expressió bucòlica i com a marca turística, més que com a topònim.

- **Isla Blanca y Azul:**[20] amb una idea consemblant a Eivissa, aparegué aquest nom. El nom és antic, i a la dècada de 1930 hi havia cartells de promoció turística en francès que deien «Minorque, l'île blanche et bleue». En trobarem una certa vigència als llibres *Menorca. La isla blanca y azul. The white and blue island*, de Josep Mascaró Passarius (1970), i *Meri en la isla blanca y azul* (2009), de Juana M. Mercadal Riudavets. No obstant això, creiem que el seu origen és el llibre *Menorca. La isla Blanca-Azul (impresiones de un viaje)*, d'Alicia Davins, publicat a Barcelona el 1925. També hem vist que així és anomenada l'illa de Santorini.

Conjunts litorals:

- **Badia de Llevant:** ús de baixa intensitat i radicat a Cala Millor. Hem trobat les referències següents:

  A Son Servera, des de Son Moro (Cala Millor) fins pràcticament a la mar, hi ha l'avinguda de la Badia de Llevant. El 1980 un grup de pares de Cala Millor varen impulsar la creació del club de futbol CF Atlètic Badia de Llevant, que comptava amb el suport de l'Associació Hotelera de la Badia de Cala Millor. L'any següent es fusionà amb el CD Serverense, i en resultà el Club Esportiu Badia Cala Millor Son Servera.

  Ha existit l'Agrupació Gastronòmica Badia de Llevant. També trobarem l'Associació de Comerciants de la Badia de Llevant. Finalment trobarem l'empresa hotelera Badia de Llevant, SL, amb domicili a Son Moro (Hotel Verónica).

- **Playa de Palma:** es tracta d'un topònim oficialitzat i plenament inserit en el camp administratiu a través de la normativització en *Platja de Palma*. Actualment es troba en vies de socialització en la població i substitueix la toponímia tradicional, malgrat que hi ha diversos usos amb delimitacions distintes. La delimitació geoturística original abraçava els nuclis de Can Pastilla, les Fontanelles, Sometimes, les Meravelles i l'Arenal (vegeu-ne un estudi complet a Martorell, 2017).

Urbanitzacions i nuclis urbans:

- **S'Algar:** sembla un nom tradicional, que s'oficialitza des de l'empresa que suposam promotora d'una urbanització en aquest indret del municipi de Sant Lluís (Menorca): Urbanización San Luis Mediterráneo, SA. Segons Juli Moll, és correcte.

- **Estanyol de Migjorn:** es tracta d'un topònim històric, situat al terme municipal de Llucmajor, l'origen del qual és antic i popular. Segons Cosme Aguiló, «Abans de l'edificació del nucli actual, designava el conjunt de casetes de mariners que es veu encara a sa punta de s'Estelella. Tanmateix, el nom no parteix exactament d'aquí, sinó de l'aigua estancada de la desembocadura des torrent de Garonda.» (Aguiló, 1996: 42-43). Afegeix: «Modernament, i sols de manera oficial, se'n diu *s'estanyol de Migjorn*, per evitar la confusió amb altres llocs de l'Illa que porten el mateix nom.» (Ib.: 43)

19 Suposam que seguint la idea de L'illa de la calma (1905), amb la qual es referí a Mallorca en aquesta obra en prosa.

20 Sobre la promoció turística de Menorca i aquest topònim en concret, vegeu Méndez, 2017a i 2017b.

- **Playa de Santo Tomás:** es tracta d'una urbanització coneguda actualment com a *Sant Tomàs*, i la platja que hi ha enfront, com a *platja de Sant Tomàs*.

- **Playas de Fornells:** es tracta d'una urbanització d'estiueig al nord de l'illa de Menorca. Actualment el nom s'ha catalanitzat en *Platges de Fornells*, tot i que no és oficial. Juli Gómez proposa que el nom més adequat per a la urbanització és *Tirant Nou*. La platja mai no s'ha dit *de Fornells*, sinó *Tirant*.

Eslògan:

- **Cor de Mallorca:** com a curiositat, la marca de galetes Quely (del municipi d'Inca) intentà registrar-se prèviament com a «Cor de Mallorca», però l'empresa diu que no els deixaren, perquè era una expressió en català. Dit això, parlem del topònim: tradicionalment hi ha hagut molts d'indrets que s'han definit com el centre geogràfic de Mallorca,[21] un dels quals és el pou de Judí, a Sencelles. Aquesta creença, el batle de Sencelles decidí convertir-la en eslògan de promoció turística: «Se sap que es pou de Judí / és en es cor de Mallorca. / Si hi ha una dona xorca, / que en begui: podrà parir!» (Bauzà, Ginard i Ramis, 2018: 291). Vegeu-ne un estudi complet a Bauzà, Ginard i Ramis, 2018.

País Valencià

Com a la resta del país, al País Valencià hi trobam conjunts litorals (tres), urbanitzacions i nuclis urbans (dos) i eslògans (tres). Finalment, hi tenim un topònim rural oficialitzat per a la promoció turística, *Peña María*, i el que sembla un eslògan destinat a un terme municipal, però que acaba servint de sobrenom per a la franja litoral: *Bahía de los Naranjos*.

Conjunts litorals:

- **Costa del Azahar:** el topònim neix amb el Registro. Abraça la franja litoral de les províncies de Castelló de la Plana i València (entre Sòl de Riu i el cap de la Nau). No obstant això, a la pràctica s'uniprovincialitzà a Castelló (Obiol, 2002: 87), i aquest n'és l'ús actual. Per altra banda, en català s'ha socialitzat l'ús de *Costa dels Tarongers* o també *Costa de la Tarongina* (traducció literal).

- **Costa Blanca:** topònim que també neix amb el Registro. Denomina la franja litoral de la província d'Alacant i s'estén pel litoral de Múrcia i Almeria, fins al cap de Gata. No obstant això, a la pràctica ha denominat tan sols Alacant (íd.), i aquest n'és l'ús actual.

- **Playas de Orihuela:** Oriola és la capital del Baix Segura, comarca majoritàriament castellanoparlant. Les platges d'Oriola (16 quilòmetres) en són unes quantes, a les quals s'han construït diverses urbanitzacions. El nom comú de *Playas de Orihuela* actualment té vigència en la promoció turística, malgrat que també s'empra el terme *Orihuela Costa*. Com les costes, no presenta cap problema de substitució dels topònims.

Urbanitzacions i nuclis urbans:

- **Dehesa de Campoamor:** urbanització al terme municipal d'Oriola (Baix Segura), el nom de la qual es continua emprant.

- **Llano Corinto:** es tracta d'una urbanització litoral al terme municipal de Sagunt (Camp de Mor-

21 Tradicionalment s'ha considerat Inca com el «Cor de Mallorca»; el centre geogràfic, s'ha dit que era a Lloret de Vistalegre (el pou de Llorac, la comuna de Lloret i la plaça del Pou); Sineu (el campanar de Sineu); Sant Joan (el pou de la Baronia o de Solanda); Sencelles (el pou de Judí); i Costitx (els pous de Costitx). Sobre el centre geogràfic de Mallorca, veg. Bauzà, Ginard i Ramis, 2017.

vedre), la qual s'oficialitzà com a *Llano Corinto*. De tota manera, l'ús que se n'ha fet fins ara és *Corinto*, o la forma catalanitzada *Corint*.

Eslògans:

- **Peñíscola, ciudad en el mar:** aquest eslògan és motivat pel fet que l'enclavament de la ciutat vella és arran de la mar. La marca té certa vigència en l'actualitat; per exemple, el 1970 es fundà la revista cultural i d'actualitat *Peñíscola, Ciudad en el Mar*, la qual encara es publica. També s'empra en català: *Peníscola, ciutat en el mar*.

- **Polop, Oasis en la Costa Blanca:** es tracta d'un eslògan pràcticament desaparegut, relatiu a Polop (Marina Baixa), del qual no hem trobat cap referència catalanitzada.

Altres:

- **Peña María:** es tracta d'un topònim aparentment tradicional, situat a l'interior del País Valencià, al terme municipal de Xestalgar (en castellà aragonès —*xurro*—, Chestalgar), en castellà i oficialment, Gestalgar (els Serrans). Peña María és un paratge natural i cim de muntanya, on hi ha un alberg rural anomenat Peña María de Gestalgar.

- **Bahía de los Naranjos:** malgrat que en origen és un sobrenom per al terme municipal de Cullera, sembla que se socialitzà com a sobrenom per al litoral de Cullera (Ribera Baixa), amb diverses platges. Sembla que aquest nom és degut al fet que abans d'urbanitzar-se hi havia tarongers fins a la vorera de mar.

Conclusions

Amb aquest treball consideram assolit l'objectiu de confeccionar un document que tracti dels orígens i vigència dels topònims que s'oficialitzaren de 1964 a 1975 al nostre domini lingüístic amb l'objectiu de turistificar entorns, fruit de la revolució socioeconòmica que suposà el boom turístic de la dècada de 1960.

Com és natural, hi ha topònims que han suposat una anècdota en la història i d'altres que han significat una revolució en la concepció de l'espai geogràfic des del punt de vista sociològic. Esperam, per tant, que aquesta comunicació contribueixi a la reflexió sobre els efectes de la seva vigència en el camp normatiu i el que suposa per a la identitat col·lectiva. Tal com apuntava Climent Picornell el 1982: «Al cap i a la fi, la lluita per a la recuperació i la restitució dels topònims substituïts i arrabassats no és més que una altra empenta al procés de recuperació de les senyes d'identitat que, ben segur, el Turisme ha sempentejat però no ha aconseguit esbucar.» (Picornell, 1982: 93)

Tota assimilació té un cost, i en aquest cas no es tracta de propostes toponímiques recents. Creiem que és urgent i necessària la revisió d'aquesta classe de topònims, sobretot aquells que han originat processos de substitució d'usos toponímics, com és el cas de *Platja de Palma*.

Annex

Mapes

Mapa 1. Autoria pròpia a través d'un fitxer vectorial a Wikimedia Commons original de Joan M. Borràs.

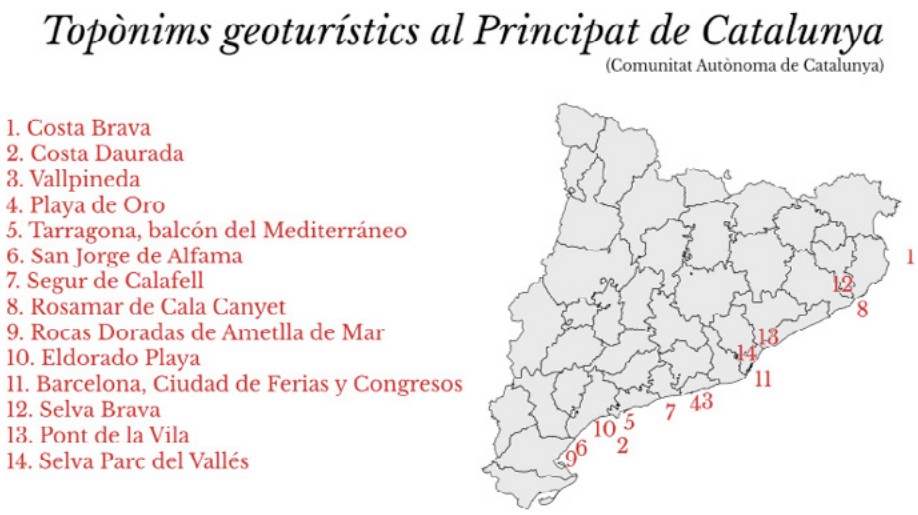

Mapa 2. Autoria pròpia a través d'un fitxer vectorial a Wikimedia Commons original d'Emilio Gómez Fernández.

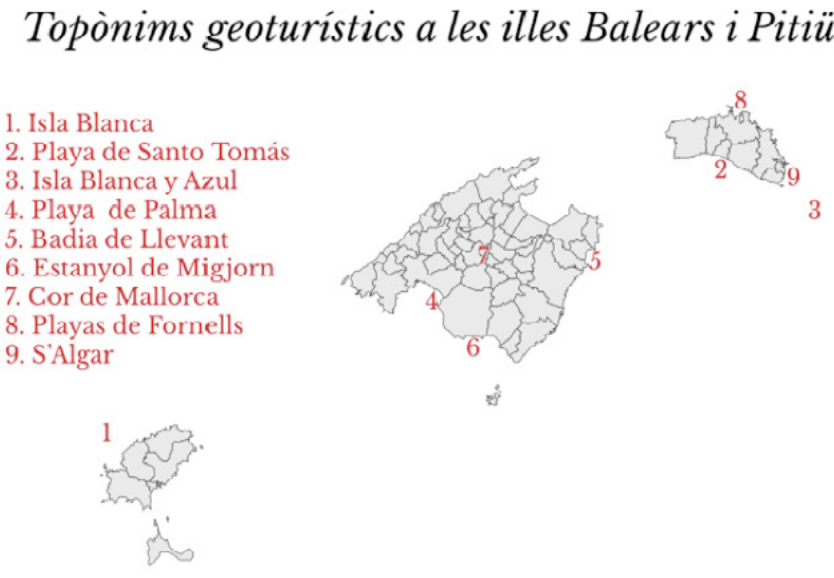

Mapa 3. Autoria pròpia a través d'un fitxer vectorial a Wikimedia Commons original de Joan M. Borràs.

Document 1. Llibre *Menorca. La isla blanca-azul (impresiones de un viaje*) de 1925.
Font: article en venda al portal en línia Todocolección.

Document 2. Postal dels anys 70.
Font: article en venda al portal en línia Todocolección

Document 3. Fotograma de la pel·lícula *Tarragona. Balcón del Mediterráneo* (1955-1959).
Font: Arxiu Municipal de Tarragona. [En línia]

Document 4. Primer anunci de promoció de Playa de Palma, al diari *Baleares* (12 de juliol de 1964).

Document 5. Logotip i marca actual de la Costa Blanca.
Font: costablanca.org

Costa Blanca
ALICANTE

Document 6. Logotip i marca actual de Polop.
Font: costablanca.org

Document 7. Postal de Peníscola, *Ciudad en el Mar*.
Font: article en venda al portal Todocolección.

Document 8. Fullet informatiu de Roques Daurades en francès.
Font: article en venda al portal Todocolección.

Document 9. Postal d'Eldorado Playa.
Font: article en venda al portal eBay.

Document 10. Postal de Cullera (*Bahía de los Naranjos*).
Font: article en venda al portal Todocolección.

Document 11. Postal de la Costa Brava amb l'escut provincial de Girona.
Font: article en venda al portal Todocolección.

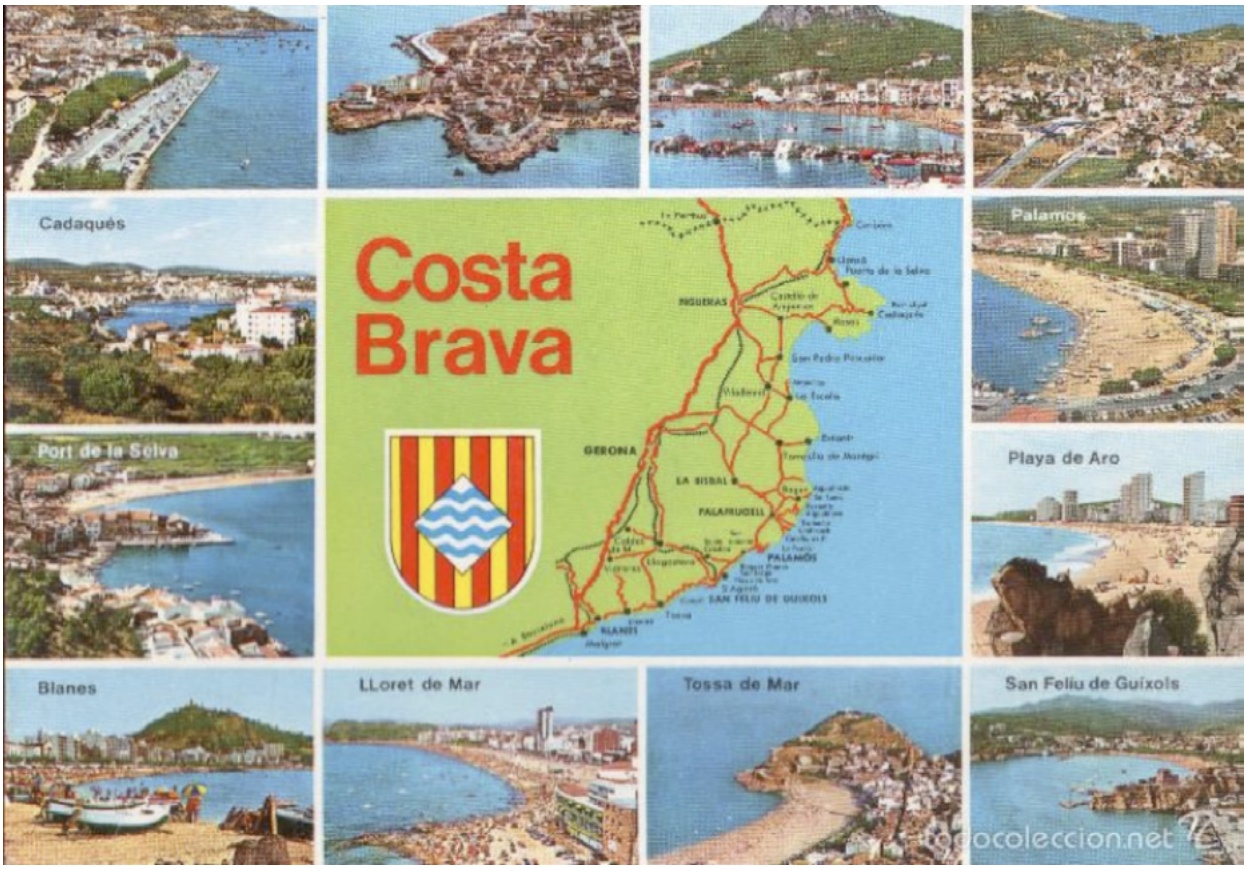

Document 12. Postal de la Costa Daurada amb l'escut provincial de Barcelona.
Font: article en venda al portal Todocolección.

Bibliografia

Acadèmia Valenciana de la Llengua: *Corpus Toponímic Valencià*. [En línia] <https://www.avl.gva.es/corpus-toponimic-valencia> [Consulta 01/10/2018]

(2009): *Corpus Toponímic Valencià. Ordenat per paraules. Volum I*. València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. [En línia] <http://www.avl.gva.es/documents/31987/99450/CTV/c2a1b117-2df6-4c78-a736-0cf84b8150b1> [Consulta 01/10/2018]

Aguiló, Cosme (1996): *La toponímia de la costa de Llucmajor*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Ayuntamiento de Orihuela: «Playas». [En línia] <http://www.orihuela.es/via-publica-medio-ambiente-y-territorio/playas/playas/> [Consulta 01/10/2018]

«II Mostra Gastronòmica de Cala Millor, Badia de Llevant», a *Cala Millor*, núm. 43, 25 de setembre de 1991: 30-31. [En línia] <http://ibdigital.uib.cat/greenstone/collect/premsaForanaMallorca/index/assoc/Cala_Mil/lor_1991/_mes09_n/0043.dir/Cala_Millor_1991_mes09_n0043.pdf> [Consulta 29/09/2018]

Baret, David (2013): «Playas de Fornells: las dos caras de un mismo paraíso», a *Última Hora*. [En línia] <https://ultimahora.es/noticias/economico/2013/11/12/112289/playas-fornells-dos-caras-mismo-paraiso.html>. [Consulta 29/09/2018]

Bauzà Llinàs, Joan; Ginard Bujosa, Antoni i Ramis Puig-Gros, Andreu (2017): *El centre geogràfic de Mallorca. Percepció del territori i identitat local*. Palma: El Gall Editor.

(2018): *El pou de Judí i el «Cor de Mallorca». Entre la tradició i la promoció turística*.

Bibiloni, Gabriel [director]; Planisi, Hermínia; Rigo, Carolina; Rosselló, Margalida i Serra, Isabel (2001): *Nomenclàtor de nuclis de població de les Illes Balears*. [En línia] <http://bibiloni.cat/toponimiabalear/> [Consulta 29/09/2018]

Boletín Oficial del Estado (BOE) [En línia]

— Núm. 87, 10 d'abril de 1964: 4520. «Registro de Denominaciones Geoturísticas»
— Núm. 310, 26 de desembre de 1964: 17311. «Costa Brava»
— Núm. 24, 27 de març de 1965: 4570 «Costa Dorada», «Costa del Azahar» i «Costa Blanca»
— Núm. 77, 31 de març de 1965: 4827. «Vallpineda»
— Núm. 81, 5 d'abril de 1965: 5104. «Isla Blanca»
— Núm. 236, 2 d'octubre de 1965: 13393. «Dehesa de Campoamor»
— Núm. 49, 26 de febrer de 1966: 2363-2364. «Playa de Santo Tomás»
— Núm. 86, 11 d'abril de 1966: 4298. «Playa de Oro» i «Peña María»
— Núm. 145, 18 de juny de 1966: 7702. «Tarragona, balcón del Mediterráneo»
— Núm. 175, 23 de juliol de 1966: 9450. «San Jorge de Alfama» i «Segur de Calafell»
— Núm. 265, 5 de novembre de 1966: 13952. «Llano Corinto»
— Núm. 223, 17 de setembre de 1966: 11912. «Isla Blanca y Azul»
— Núm. 31, 6 de febrer de 1967: 1638. «Polop, Oasis en la Costa Blanca»
— Núm. 53, 3 de març de 1967: 2969. «Rosamar de Cala Canyet»
— Núm. 85, 10 d'abril de 1967: 4737. «Playa de Palma»
— Núm. 106. 4 de maig de 1967: 5840. «Rocas Doradas de Ametlla de Mar»
— Núm. 143, 16 de juny de 1967: 8412. «Eldorado Playa»
— Núm. 175, 24 de juliol de 1967: 10519. «Playa de Oro»
— Núm. 239, 6 d'octubre de 1967: 13712-13713. «Barcelona, Ciudad de Ferias y Congresos» i «Badia de Llevant»
— Núm. 247, 16 d'octubre de 1967: 14162. «Peñíscola, ciudad en el mar»
— Núm. 295, 11 de desembre de 1967: 17133. «Selva Brava» i «Estanyol de Migjorn»
— Núm. 106, 2 de maig de 1968: 6477. «Cor de Mallorca»
— Núm. 276, 16 de novembre de 1968: 16359. «Pont de la Vila»
— Núm. 160, 5 de juliol de 1969: 10633. «Playas de Fornells»
— Núm. 206, 28 d'agost de 1969: 13735. «Bahía de los Naranjos»
— Núm. 253, 22 d'octubre de 1969: 16520. «Selva Parc del Vallès» i «S'Algar»
— Núm. 101, 28 d'abril de 1970: 6740. «Mareny Blau»
— Núm. 170, 17 de juliol de 1975: 15463. «Playas de Orihuela»

<https://www.boe.es/diario_boe/> [Consulta 30/09/2018]

C. D. Serverense: «El Club». [En línia] <http://cdserverense.com/ca/el-club/> [Consulta 29/09/2018]

Casellas, Irene (2008): «Cent anys de turisme», a *Presència*, núm. 1902, del 8 al 14 d'agost de 2018, any XLIII, dins el monogràfic *Costa Brava centenària. 1908-2008*.

Generalitat de Catalunya (2013): *NOMENCAT. Nomenclàtor estadístic d'entitats de població de Catalunya*. Institut d'Estadística de Catalunya.

(2009): *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*. Departament de Territori i Sostenibilitat. [En línia] <http://territori.gencat.cat/ca/01_departament/documentacio/territori-i-urbanisme/cartografia/nomenclator_oficial_de_toponimia_de_catalunya/> [Consulta 29/09/2018]

Optimot. Consultes lingüístiques [En línia] <http://aplicacions.llengua.gencat.cat/llc/AppJava/index.html> [Consulta 29/09/2018]

Generalitat Valenciana: *Nomenclàtor Toponímic Valencià*. Conselleria d'Habitatge, Obres Públiques i Vertebració del Territori. Institut Cartogràfic Valencià. [En línia] <http://www.icv.gva.es/ca/nomenclator-toponimico-valencia> [Consulta 01/10/2018]

GramaTIC. Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport. [En línia] <http://www.salt.gva.es/ca/gramatic> [Consulta 29/09/2018]

Gómez Lozano, M. del Mar (2000): «La denominación geoturística como herramienta estratégica de la promoción de los destinos turísticos en España. Consideraciones sobre su régimen jurídico», a *Revista de Derecho Mercantil*, núm. 236: 695-716. [En línia] <http://repositorio.ual.es/bitstream/handle/10835/3521/LA%20DENOMINACI%C3%93N%20GEOTUR%C3%8DSTICA%20COMO%20HERRAMIENTA%20ESTRATEGICA-2000.pdf> [Consulta 07/09/2018]

González, M. A (2018): «La isla blanca», a *Diario de Ibiza*. [En línia] <https://www.diariodeibiza.es/pitiuses-balears/2018/05/27/isla-blanca/991464.html> [Consulta 29/09/2018]

Govern de les Illes Balears (1986-2004): *Toponímia oficial de les Illes Balears*. [En línia] <http://slg.uib.cat/digitalAssets/149/149776_toponimiaoficial_ib.pdf> [Consulta 29/09/2018]

Gran Enciclopèdia Catalana: «Costa Vermella» i «Costa dels Tarongers». [En línia] <https://www.enciclopedia.cat/> [Consulta 01/10/2018]

«Hotel Isla blanca», a *Itinerarios históricos en las Islas Baleares* (*Diario de Mallorca*). [En línia] <https://mas.diariodemallorca.es/itinerarios-historicos/hotel-isla-blanca/> [Consulta 29/09/2018]

Institut d'Estudis Catalans (1989): *Topònims oficials de les Illes Balears*. Publicat per acord del 21 de desembre de 1989. [En línia] <http://slg.uib.cat/digitalAssets/449/449302_toponims-de-les-illes-balears.pdf> [Consulta 19/10/2018]

(1993-2016): *Regles d'ús de les majúscules i les minúscules* (versió 2, 6.10.2016). [En línia] <http://criteria.espais.iec.cat/files/2016/10/3-1-2_Regles-de-maj%C3%BAscules-i-min%C3%BAscules-amb-%C3%ADndex_02-1.pdf> [Consulta 29/09/2018]

(1997-2017): *Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears*. [En línia] <http://notib.recerca.iec.cat/> [Consulta 29/09/2018]

Llull Martí, Antoni (1994): «Els colors en els topònims», a *X Jornada d'Onomàstica i Toponímia*. Inca, 1994, a *Sobre onomàstica. Jornades d'Antroponímia i Toponímia (1993-2002)*. Coordinadores: Hermínia Planisi Gili i Margalida Rosselló Gaià. Palma: Universitat de les Illes Balears (2004): 91-96.

Magadán Díaz, Marta i Rivas García, Jesús (2012): *Estructura, Economía y Política Turística*. Uviéu, Septem Ediciones.

Marín, José Francisco i Ahumada, M. J. —fotografies— (2015): «Cuando Fraga Iribarne quiso promocionar turísticamente l'Albiol (Tarragona)», al blog *Alveolus. Defensa i millora del territori i patrimoni de l'Albiol i entorn*. [En línia] <http://alveolus.cat/?p=347> [Consulta 01/10/2018]

Martorell Paquier, Dídac (2017): «Platja de Palma: topònim franquista. La toponímia major dels barris i pobles de s'Arenal», a *I Jornades d'Estudis: el Pla de Sant Jordi*: 297-321. Palma: Ajuntament de Palma.

Mascaró Passarius, Josep (1987): *Mapa General de Mallorca. Croquis topográfico a escala aprox. 1 : 31.250 formado por J. Mascaró Pasarius*. Palma: V. Colom R (2a edició; 1a 1957).

Méndez Vidal, Alfons (2017a): «La Menorca del Ministeri d'Informació i Turisme (1965-1974)», a *Es Diari*, 22 d'agost de 2017: 23. [En línia] <http://www.ime.cat/Documents/Documents/13373doc4.pdf> [Consulta 29/09/2018]

(2017b): *A la recerca del paradís. Història del turisme de Menorca*. Menorca: Consell Insular de Menorca i Institut Menorquí d'Estudis.

Moll i Gómez de la Tia, Juli (2006): «La toponímia a les zones turístiques», a *II Jornades de Normalització Lingüística de Menorca*. [En línia] <http://sal.cime.es/Contingut.aspx?IdPub=202> [Consulta 01/10/2018]

Moran, Josep i Rabella, Anton (2004): «El Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya», a *Llengua & Literatura*, 15, 2004. [En línia] <https://publicacions.iec.cat/Front/repository/pdf/00000030/00000038.pdf> [Consulta 30/09/2018]

Obiol Menero, Emilio M. (2002): «Marcas turísticas y territorio. Un análisis geográfico del turismo valenciano», a *Cuadernos de Turismo*, núm. 9, 2002: 85-101. [En línia] <http://revistas.um.es/turismo/article/view/21941/21231> [Consulta 01/10/2018]

Pagès Mas, Jordi (2002): «La situació de la toponímia al litoral de Calvià», a *XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. Manacor, 2002, a *Sobre onomàstica. Jornades d'Antroponímia i Toponímia (1993-2002)*. Coordinadores: Hermínia Planisi Gili i Margalida Rosselló Gaià. Palma: Universitat de les Illes Balears (2004): 387-393.

Picornell, Climent (1982): «La nova toponímia a les Illes Balears. Una aportació als topònims sorgits arrel del turisme», a *Butlletí Interior. Societat d'Onomàstica*. Palma: Societat d'Onomàstica: 86-100.

Piqué Padró, Jordi (2014): «Història d'una pel·lícula. *Tarragona. Balcón del Mediterráneo* (1955-1959)», a *Kesse*, núm. 46, desembre de 2011: 32-35. [En línia] <https://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/arxiu-municipal-tarragona/difusio/dades-historiques-de-la-ciutat/tarragona.-balcon-del-mediterraneo/article_historia-duna-pel-licula> [Consulta 01/10/2018]

Plaza, Anna (2018). «"Tarragona, balcón del Mediterráneo" des de fa 70 anys», a *Fet a Tarragona* [En línia] <http://www.fetatarragona.cat/2018/08/01/tarragona-balcon-del-mediterraneo-des-de-fa-70-anys/> [Consulta 01/10/2018]

«Polop, el oasis de la Costa Blanca», al blog *La Guía del Turista de la Marina. Costa Blanca*. [En línia] <https://laguiadelturista.es/blog/polop-el-oasis-de-la-costa-blanca/> [Consulta 01/10/2018]

«Pueblo Eldorado Playa» [En línia] <http://www.pep-info.com/1pep/pep_history/pep_history_e.pdf> [Consulta 30/09/2018]

Quely: «Història. Coneix més a fons la nostra companyia». [En línia] <http://quely.com/ca/historia> [Consulta 07/09/2018]

Rusiñol, Santiago —*Xarau*— (1913): «L'illa Blanca. L'illa interior», a *L'Esquella de la Torratxa*, núm. 1785, 14 de març: 182-184. [En línia] <http://prensahistorica.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=4035424&forma=&presentacion=pagina&posicion=6> [Consulta 29/09/2018]

Salom Ripoll, Aguas Vivas (2011): *Comunitat Valenciana. Territorio, destino y marca. Un análisis general de sus herramientas comunicativas*. Tesi doctoral dirigida per Rafael López Lita. Castelló: Universitat Jaume I. Facultat de Ciències Humanes i Socials. [En línia] <https://www.tesisenred.net/handle/10803/129674> [Consulta 07/09/2018] <https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000041/00000055.pdf> [Consulta 29/09/2018]

«Sitges Platja d'Or», al blog *Retalls de Sitges* [En línia] <http://retallsdesitges.blogspot.com/2012/10/sitges-platja-dor.html> [Consulta 01/10/2018]

Torres Camacho, Jesús Nicolás (2015): «Turismo, patrimonio y desarrollo económico a través de las denominaciones geoturísticas en el franquismo», a *Impulso al desarrollo económico a través del Turismo: VIII Jornadas de Investigación en Turismo*: 257-272. [En línia] <http://hdl.handle.net/11441/53026> [Consulta 01/10/2018]

Mapes base

Tots els mapes base són agafats de Wikipedia Commons: https://commons.wikimedia.org

Principat de Catalunya: «Mapa comarcal de Catalunya.svg». Autor: Joan M. Borràs.

Illes Balears i Pitiüses: «Islas_Baleares_-_Mapa_municipal.svg». Autor: Emilio Gómez Fernández.

País Valencià: «Mapa_comarcal_del_País_Valencià.svg». Autor: Joan M. Borràs.

Altres

Arxiu Municipal de Tarragona: Fotograma de la pel·lícula *Tarragona. Balcón del Mediterráneo* (1955-1959). [En línia] <https://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/arxiu-municipal-tarragona/difusio/dades-historiques-de-la-ciutat/tarragona.-balcon-del-mediterraneo> [Consulta 02/10/2018]

Agraïments

Andreu Ramis Puig-gròs. Aportació dels estudis sobre el topònim *Cor de Mallorca*.

La microtoponímia de Son Miralles, olim la Torrassa (Llorito)

Antoni Ginard Bujosa

Andreu Ramis Puig-gròs

Joan Vanrell Torelló

Introducció. Delimitació i definició del territori

Amb un plantejament d'anàlisi de l'evolució històrica del territori, presentam la microtoponímia derivada dels establiments de l'antiga possessió de Son Miralles –anteriorment *la Torrassa*–, a migjorn del terme municipal de Llorito. L'objectiu primordial és fixar cartogràficament els topònims històrics localitzats a la documentació arxivística i els noms de lloc actuals, recollits a partir del treball de camp i la informació oral.

Les terres de Son Miralles se situen a l'extrem de migjorn del terme de Llorito (al sector occidental de l'antic terme de Sineu), a la confluència amb els termes de Montuïri i de Sant Joan.[22] És una àrea delimitada per la xarxa viària i les partions històriques dels termes municipals i de les grans propietats. Abasta una extensió d'uns 873.140,70 m^2 (122,92 quarterades), que suposen aproximadament un 5 per cent del terme de Llorito.

La zona es pot definir per un altiplà, clarament delimitat al vessant oriental per la isolínia dels 150 metres. En aquest sector el relleu s'accentua encara més amb el turó de Son Daviu (162 m) i el molí d'en Nina (154 m). A l'extrem de migjorn –a tocar amb el terme de Montuïri– destaquen les elevacions de Son Toni Coll i Sabor (181 m); a l'extrem de ponent, sa Talaia (187 m). La resta del territori està dominada per un comellar de terres fèrtils, que s'estén de llevant a ponent i que aporta excessos hídrics cap a la capçalera del torrent de Llorac. Pel que fa a disponibilitat d'aigua, a més de pous de greixina a la part baixa del comellar central, hi destaquen la font Figuera, en el límit nord-oriental, i el pou de Son Miralles, a la part central. Són terres de cultiu, intensament i llargament ocupades, destinades sobretot a la producció cerealícola a la part central i a l'arbrat –a hores d'ara residual– a les zones perimetrals. Romanen restes d'alzinar i pinar (petites clapes) als indrets més aturonats i, especialment, al desnivell oriental.

La xarxa viària té alguns eixos històrics definidors: el camí vell de Sineu a Algaida (radial de la vila de Sineu), el camí de la Serra (camí de Son Daviu), el camí d'accés a les antigues cases de Son Miralles i el

22 Vegeu Ginard; Ramis (2018) «La partió nord-oriental del terme de Montuïri. Son Miralles, *olim* La Torrassa», a *III Jornades d'Estudis Locals de Montuïri* (26 d'octubre de 2018).

camí de sa Talaia. A aquests, se sumen els camins d'establidors de creació més recent, per la parcel·lació de la gran propietat: el camí de Son Fred, el camí de Son Vent i el camí de cas Poller.

Pel que fa al parcel·lari, actualment predomina la petita propietat per esmicolament de la propietat matriu. Una anàlisi evolutiva topa amb l'inconvenient –també comprovat en altres casos semblants– de l'escassa documentació anterior al segle XVI. A partir de la segona meitat d'aquesta centúria hom disposa dels estims i dels cadastres municipals, que aporten una noció general per al seguiment de l'estructura de la propietat. Malgrat tot, hi ha diversos aspectes de detall que és possible concretar, mentre que d'altres qüestions són més opaques, sempre en funció de la documentació a l'abast. Hom pot establir una evolució de la propietat des de 1578 fins a la microparcel·lació de l'amillarament de 1864, amb un total de 214 parcel·les. Aquesta evolució de la propietat ha donat lloc a un seguit de construccions anteriors al segle XVII, com les antigues cases de Son Miralles i el Molinot (actual molí d'en Nina), i la resta d'habitatges, generats pels establits moderns: Son Daviu, ca n'Ignasi, can Realeta, Son Vent, cas Poller, sa Talaia, etc.

El topònim major i els confrontants

Des d'una perspectiva històrica, és pertinent partir de la localització de les alqueries i rafals consignats en el *Llibre del repartiment* (1232) i que podem considerar com a predecessors llunyans de les grans propietats de la baixa edat mitjana i de l'edat moderna. En resum, hom pot aportar una primera relació sobre el topònim major i els confrontants a final del segle XVI.

a. Alqueria Attur ⟶ la Torrassa ⟶ **Son Miralles**

b. Rahal Beni Galip ⟶ Manresa ⟶ **Son Bauló / sa Casanova**

c. [?] ⟶ **Son Boivàs**

d. [?] ⟶ **Son Berenguer**

e. Alqueria Xabor ⟶ **Sabor**

f. Alqueria Attur ⟶ la Torrassa ⟶ **Son Toni Coll**[23]

g. Rahal Beni Huart [?] ⟶ rafal lo Jus ⟶ **Son Fred**

h. Rahal abeni Zarrag arraya i rahal abeni Zarragx aben Agzen ⟶ **Llorac**

i. Rahal Locoplan ⟶ **sa Font Figuera**

Tot obviant altres topònims, ens centrarem en tres casos:

1. Alqueria Attur → la Torrassa → Son Miralles / Son Toni Coll

En el Repartiment de Mallorca, l'alqueria *Atturr*, de vuit jovades, correspongué a Berenguer de Santa Coloma i a Mateu de Cella. Era una alqueria del districte islàmic de Muntuy, que s'ha identificat amb l'antiga possessió de la Torrassa, actualment Son Miralles, dins el terme de Llorito (vegeu Ramis; Rosselló, 2008: 137-139). La denominació *Atturr* és una possible pervivència de toponímia precatalana, que

23 Sembla que l'actual possessió de Son Toni Coll podria fer part originàriament de l'heretat dels Miralles. El 1749, el vicari general de la Diòcesi decideix que Joan Miralles i família, com a moradors d'unes cases i terres de Son Toni Coll, pertanyen a la parròquia de Sant Joan i no a la de Montuïri. Vegeu *Documenta* (1944, 189: 355-359).

hauria donat lloc a la Torrassa. En el Repartiment, l'alqueria *Atturr* confrontava amb el *rahal Beni Galip*, que fou assignat als mateixos beneficiaris. El 20 de setembre de 1231, el lloctinent del rei dona a Berenguer de Santa Coloma i a Mateu Cella el rafal Benigalip, de 20 jovades, i el rafal Axabet, de 8 jovades, tots situats en el terme de Montueri.[24] De fet, les terres de *Benigalip* i *Atturr*, del districte de Muntuy, configuren una franja que marca el límit entre aquest districte i la part occidental del districte de Sineu, amb una certa indefinició que podria mantenir-se fins al segle XVI.

Les referències documentals a l'alqueria *Atturr* posteriors a la conquesta catalana són escasses. El setembre de 1247, Mateu de Cella establia a Arnau Rotland, des de la festa de Sant Miquel a tres anys, l'alqueria *Tur* [sic], del terme de Montueri, amb l'obligació de conrar les vinyes. L'agost de 1249, Berenguer Serra feia donació entre vius a Pere de Saboreda [sic] del dret que li pertanyia en dos rafals, un anomenat *Achur* [sic] i l'altre *Benigaug* [sic, Benigalip?], terme de Montueri, que foren adquirits pel seu pare Pere Serra a Mateu Coll, i que són tenguts en nom seu (Rosselló, 1983, 363: 2).

2. Rahal Beni Huart [?] → rafal lo Jus → Son Fred

L'actual Son Fred fa referència a una franja de terra definida pel límit amb l'antic Son Miralles, part damunt de la timba de la isolínia dels 150 metres, i el camí vell de Sineu a Montuïri (actual Ma-3231) i que s'estén entre Llorac i Son Toni Coll. El topònim de Son Fred està documentat a la primera meitat del segle XVII. El nom anterior, avui desaparegut, era el rafal *lo Jus*. [Per a una primera aproximació a l'evolució toponímica de Son Fred, vegeu Ginard Bujosa, Antoni; Ramis Puig-Gròs, Andreu (2018) «Del rafal Jus a Son Fred. Notes d'història i toponímia» a *Pronòstic Santjoaner 2019*. Sant Joan: Col·lectiu Teranyines. Pàg. 92-96.]

En els estims generals de Sant Joan de 1578, hi consta: *Mateu Gomila, rafal dit Lojus, alou Jordi de Santacília, 1.000 lliures* (Rosselló, 1985: 100). Més endavant, el 6 de maig de 1583, entre els confrontants de la possessió de la Torrassa, hi consta el *refallo vocato LaJus* [sic] *Matthei Gomila* (ARM A-433, f. 95v-98). Als estims de 1578 de Montuïri, hi consta igualment *un rafal* [sic] *de Joan Gomila fill de Matheu, valorat en 1.800* £ (ARM D-1251, f. 474).

La correspondència de Son Fred i *lo Jus* també queda reflectida en aquest protocol de 1790, segons la referència aportada per Francesc Canuto:

> Dia deu del mes de Novembre del Añy de la Natividad del Señor mil setcents y norante.
>
> En el predio dit Son Roig de Oliva del terma de la vila de Sant Juan, devant de mi el infrascrit notari, ha comparegut Pereta Llabrés, muller de Llorens Gomila, conrador, filla de Antoni y de Maria Real, cònjugues difunts, natural y visina del lloch de Llorito, terma de dita vila de Sineu, la qual mediant jurament que ha prestat a Déu Nostro Señor en una señal de Creu en mà y poder de mi dit notari, denuncia tenir y possehir una quarterada y mitx cortó de terra, situada en el terme de dita vila de Sant Juan en el lloch dit **Son Fret y antiguament Son Jus**, tinguda en alou y direte domini del Reverend pare don Juan Roig de Oliva antes Bernad Verí, prevere a mercè de lluisme y presentació de fadigue de deu dies y baix dit alou a censal de 1 £ 16s al for de 3 per 100 [...] Afronta ab camí per haont se va desde la villa de Sant Juan a la de Sóller, ab terras de la possessió Son Fret, ab terras de Miquel Llabrés àlias Barreta y ab lo camí qui desde la vila de Sineu va a la de Muntuyri [...] (ARM 5930, IV- f. 19r).

Quant a l'origen dels termes *Lojus* (1578) i *Lajus* (1583), s'ha de cercar en l'aglutinació de l'article definit masculí <lo> i de l'adverbi <jus> (a la part baixa; avall). Per tant, ens trobam davant un oròmin de caràcter descriptiu, que reflecteix de forma precisa una discontinuïtat en el relleu. La discontinuïtat física i la denominació del dit «rafal de baix» permetria, alhora, explicar una certa confrontació o antonímia toponímica entre *Aturr* (alt, roca, torre), origen de *la Torrassa*, i *lo Jus* (baix, avall). El topònim *lo Jus*

24 Extret de l'Arxiu Safortesa núm. 3086. Citat per Mulet, Rosselló, Salom (1994: 45) i posteriorment per Rosselló (2002: 33).

també podria haver donat lloc, encara que de manera més hipotètica, per ultracorrecció o per atracció formal, al topònim, actualment viu, del *camp de Jesús*, situat dins la possessió de Son Brondo.

A tall d'hipòtesi, les terres del rafal *lo Jus* (Son Fred) podrien relacionar-se amb el *Rahal Beni Huart,* de quatre jovades, assignat a R[amon], especiaire de Montpeller, i situat dins el districte de Sineu. D'acord amb Francesc Canuto (2014), del rafal islàmic en restarien els testimonis toponímics de *Binuard* (1729) i *Binuart* (1753). L'any 1729, la *terris vocatis el Binuard olim de pertinentiis dicta pocessionis Son Brondo*, se situaria entre Son Brondo, l'Almudaina, el Rafal, Sabor i Son Toni Coll. L'inconvenient per a la identificació amb el rafal *lo Jus*, seria l'actual ubicació intermèdia de terres de Son Toni Coll. Això no obstant, en aquest indret perviuen els topònims de les veles de Son Brondo o de Son Fred, procedents de les antigues veles d'en Garriga, pel nom del propietari de Son Brondo.

Pel que fa a l'evolució de *lo Jus* cap a l'actual *Son Fred*, entenem que respondria a la freqüent substitució toponímica, durant els segles XVI i XVII, per noms al·lusius al propietari amb la incorporació de la partícula *Son* (fruit de la contracció ço d'en seguida de determinant toponímic, normalment manllevat del llinatge o del malnom). En aquest cas, els testimonis documentals que lliguen el llinatge Gomila amb la propietat són abundantíssims a partir dels darrers anys del segle XVI.

Si bé el 8 de febrer de 1596, entre les confrontes de la Torrassa d'Antoni Miralles s'esmenta, sense més detalls, un [...] *refallo mathei gomila* (ARM T-66, f. 30), ja entrant en el segle XVII, el 27 d'agost de 1612, es constata una primera divisió del rafal: *Mateu Gomila dona al seu germà Joan Gomila de Sant Joan, per herència del seu pare Mateu Gomila, una quarterada de terra de pertinences de la seva possessió situada en el terme de la parròquia de Sant Joan. Afronta amb el camí de Montuïri, per dues parts amb propietat romanent de Mateu i per altra amb vinyet d'Antoni Miralles, estimada en 60 lliures* (ARM T-71, f. 210).

El 21 d'octubre de 1621, Joana Costa i Sabater, filla de Joan Costa, vídua de Bernardí Sabater, estableix, en contemplació de matrimoni de la filla Margalida Sabater amb Miquel Gomila, fill de Mateu Gomila, *dit del Rafal Fret*, cent lliures (ARM T-73, f. 51v). El dia 1 de desembre de 1651, aquesta Margalida Gomila i Sabater, viuda relicta de l'honor Miquel Gomila, *de la possessió del Rafal Fret del terme de la vila de Sant Joan*, fa donació a les seves filles Joana, Margalida i Magdalena Gomila (ARM R-1125, f. 262-264v). El 9 de setembre de 1653, Margalida Sabater és viuda i hereva usufructuària de Miquel Gomila, *dit del Rafal Fred del terme de Sant Joan*... (ARM E-60, f. 289v).

El cadastre de 1665 de la vila de Sant Joan ja ressenya com a propietari l'hereu Mateu Gomila: *per la sua possessió 1.100 lliures i aynes de casa 5 lliures* (Gayà, 1941, 15: 28), que, per altra banda, entre 1687 i 1695, contribuïa religiosament pagant censals al convent de Llorito (ARM C-900 i C-896). Una contribució econòmica que mantindrà el seu fill Miquel durant la primera meitat del segle XVIII i que constata i reafirma el vincle espiritual i religiós dels Gomila amb Llorito (ARM C-899, C-894 i C-895). El dia 11 de maig de 1702, el Comú de Preveres de Sineu, que des del 4 de febrer de 1662 ostentava la propietat del *predio rustich anomenat Son Miralles, olim la Torrassa y* [...] *Alou propi sobre de ell*, capbreva aquesta propietat, i entre les confrontes se cita expressament *lo Rafal dit Son fret del terme de San Juan vuy posseït per Matheu Gomila, ab stablidors de pertinences del matex rafal Son fret* (ARM ECR 1052, f. [39]).

3. [?] → Son Boivàs

El tercer cas és el del malnom *Boivàs* (femení *Boivassa*) i del topònim *Son Boivàs,* dins Montuïri, que confronta amb Son Miralles. Juntament amb *Son Boivàs* (i son Boivàs Nou) i els seus establiments, s'ha de considerar la denominació alternativa del camí vell de Sineu a Algaida o *camí de Son Boivàs* i algun topònim interior com *es Molí de na Boivassa,* que tendria l'origen en el malnom.

L'origen del malnom es pot cercar en dos termes del *Diccionari Català-Valencià-Balear.* Una accepció de BO és: vi. *Bo i* (escrit també *boi*), adverbi, seguit d'un mot o frase que li serveix de

complement. L'altre terme és 4. VAS, antigament una forma aglutinada per *va's* (compost de *va,* 3a pers. singular del present de *anar,* i de *es,* pronom personal reflexiu). El malnom *Boivàs* està ben arrelat a Llorito (Ramis, 1997: 72) i a Montuïri (Miralles, 1995: 20 i 25). També documentat a Campos (Reus, 1998: 36).[25]

La documentació del topònim que ens ocupa és abundantíssima, com a antropònim (malnom) i com a nom de lloc. L'any 1545, l'alqueria Manresa confronta amb terres de Gabriel Ribas, als. *Boivàs* (Munar, 1975: 25). El 1578, la possessió dita *Son Boyvas* apareix als estims de Montuïri (ARM D-1251, f. 473). L'any 1596, Son Miralles confronta amb *possessió de Barttomeu Ribes Boyvas.* El 21 de febrer de 1629, Son Bauló confronta *ab possessió de Barthomeu ribes dita son boyvas del terme de muntuyri* (ARM C-710, f. 1-1v). El cadastre de Montuïri de 1685 diferencia *Son Boyvas vell* de *Son Boyvas nou* (ARM D-1253, f. 718v). L'11 de maig de 1702, Son Miralles confronta *ab la posso dita Son Boivas nou del terme de Muntuiri* (ARM ECR -1052, f. [39]). A Llorito són abundants les referències als Ribes de Son Boivàs que han arribat fins a l'actualitat (Ramis, 1997: 72).

Les partions i la xarxa viària

Com ja hem dit, les terres de Son Miralles delimiten històricament el terme de Llorito i l'antic terme de Sineu amb els termes de Sant Joan i de Montuïri. L'any 1889, es documenten quatre fites (46-49), que delimiten el terme amb Sant Joan, referides al carreró de Sóller / camí de Son Fred i tres a Son Miralles; altrament, s'assenyalen cinc fites més amb el terme de Montuïri (50-54). Potser la més detallada i significativa és la de Son Vent / Son Toni Coll (...) *en una peña existente al extremo de la pared divisoria de Son Vent y Son Toni Coll, se encuentra gravado un angulo recto y es el punto divisorio de los términos de Sineu, San Juan y Montuïri* (...). Segueixen les fites de Son Vent / Son Toni Coll, Sabor / Son Berenguer, Camí de Sineu a Algaida i Son Miralles / sa Talaia / Son Boivàs (Vanrell, 2015: 55).

La xarxa viària dins l'àmbit de Son Miralles abasta fins a vuit camins: alguns són vies històriques i altres són pròpiament camins d'establidors, originats per la parcel·lació de la possessió.

a. Camí Vell d'Algaida. Conegut també com el *camí d'Algaida*, és el que unia les viles de Sineu i Algaida. Té un recorregut de llevant a ponent. Per l'est, accedeix al terme de Llorito entre el camp Vanrell de Son Joan Arnau i Son Real, a la intersecció amb el camí de Son Fangos o camí del Rei –fins aquí coincideix amb el traçat de la carretera de Sineu a Palma (Ma-3130)–; segueix per Son Estela, ca na Martina i Llorac, intercepta l'actual carretera de Llorito a Montuïri (Ma-3231); continua cap a sa Font Figuera, fins que arriba a les terres de Son Miralles, sa Talaia, can Moreno i Son Berenguer. Des del creuer amb el camí de Son Fred (costa de na Curta) és conegut també com a *camí de Son Berenguer, camí de Son Boivàs* o *camí de Son Miralles.*

b. Camí de Son Daviu. És un camí de carro, parcialment asfaltat, que va des del camí d'Algaida fins al camí de Son Fred. El camí fa partió entre Son Miralles i Llorac. En direcció a migjorn, puja entre el molí d'en Nina i l'hort d'en Munar cap al turó de Son Daviu. És un camí històric que es documenta amb una diversitat de noms. L'any 1638, és la *via transversalis emti de villa Sancti Johannis ad villam de Soller*; el mateix any, també s'anomena *via de la serra de Llorach* (ARM T-87, f. 135v i 138v). Altrament, l'any 1807, part d'aquest camí –per contaminació– apareix amb la denominació *camí dit del Molinot* (ARM P-266, f. 287v). L'any 1833, apareix amb la denominació *carreró de Sóller* (ARM P-269, f. 77 i 80v). Antigament també havia tengut altres denominacions: «...*el llamado* [camí] *de Ses Comes, de Se Serra o de Son Daviu*...».[26]

25 El 10 de novembre de 1663, se cita la possessió *Son Boyvàs* o *Son Lledó Boyvàs* (ARM AA Plets II, 42/16, f. 5). L'any 1815, *Son Llado Boyvàs, del Honor Mateo Oliver* (Talladas, 1815: 46). Encara que el topònim Son Boivàs és poc conegut a Campos, les terres serien confrontants amb les de l'actual Son Lledó.

26 Segons escriptura de compravenda atorgada per Sebastià Soler Terrasa a favor de Rafel Jaume Balaguer, davant el notari José de Barcia y Calero, el 29 d'octubre de 1913.

c. **Camí de Son Bauló**, conegut també amb el nom col·loquial de *camí de Son Boló*. És un camí de carro, asfaltat l'any 1982, que va des de la carretera de Sineu a Palma (Ma-3130) fins al camí de Sineu a Algaida. A l'extrem nord parteix del cementeri i acaba, al sud, a la denominada *costa de na Curta*, després de passar per les cases de Son Bauló, per can Fesol, i divideix les terres de l'antiga possessió de Son Bauló de les de sa Casa Nova. Ocupa un petit fragment de partió de Son Miralles, tot i que hipotèticament podria correspondre al camí de Manresa (1370), coincident amb el traçat del camí de Muntanya que anava de Sant Joan cap a Ruberts i Lloseta.

d. **Camí de Son Fred.** És un camí de carro asfaltat, que va del camí de Sineu a Algaida (a la costa de na Curta) fins a la carretera de Llorito a Montuïri (Ma-3231), prosseguint cap a Son Brondo, per la qual cosa també és conegut com a *camí de Son Brondo*. Es va asfaltar conjuntament amb el camí de Son Bauló l'any 1982. És un camí d'establidors que transcorre entre Son Fred i Son Daviu. Per això, alguns informadors el denominen *camí de Son Daviu*. En qualsevol cas, aquest camí és el resultat de les parcel·lacions de terres. Després d'un traçat rectilini, a l'extrem de migjorn, fa partió amb les terres de Llorac i amb el terme de Sant Joan. Justament a l'extrem meridional, a la unió amb el camí de Son Daviu, el camí té un brancal cap a ponent, sense asfaltar, que dona accés als establits de Son Fred, passant per can Coves, can Coll de Pago, can Maravilla, can Rigo i can Barreta. Aquest brancal marca el límit per la part de xaloc de les terres de Son Miralles, que coincideix amb la timba que marca el límit dels termes de Llorito i Sant Joan.

e. **Camí de Son Miralles.** És el camí que conduïa a les cases de l'antiga possessió de Son Miralles des del camí d'Algaida, passant pel pou públic de Son Miralles. Actualment, és un camí de veïns que arriba a les cases de can [Joan] Rei i que, segons alguns informadors, és també el *camí de can Móra*.

f. **Camí de Son Vent.** És un camí de veïns rectilini, en direcció a migjorn, que va des del camí d'Algaida fins a les cases de Son Vent, a l'extrem meridional de l'antic Son Miralles. També dona pas a la possessió de Son Toni Coll. Segons la informadora Maria Jaume Beltran, *Xineta* (Llorito, 1953-2015), per dins Son Toni Coll, arribava a la carretera de Montuïri.

g. **Camí de cas Poller.** És un camí de veïns que parteix del camí d'Algaida cap a xaloc i forma un angle recte fins a cas Poller.

h. **Camí de sa Talaia**. És un camí, actualment de veïns, que parteix del camí d'Algaida, en direcció a tramuntana, cap a les terres de sa Talaia.

Tots els camins descrits, sense la seva denominació, apareixen cartografiats al *Plano Geométrico del Término Jurisdiccional de Sineu* (1858), dirigit pel geòmetra Pedro Moreno y Ramírez.

Evolució del parcel·lari

Son Miralles, l'any 1601, sumava 100 quarterades, amb cases, més una quarterada de vinya i un molí de vent fariner. Si bé a final del segle XVI i principi del segle XVII és possible especular amb una conjuntura relativament favorable de la família Miralles per l'adquisició de l'alou, de censals i de terres, juntament amb la construcció del molí de vent fariner, la situació sembla que comença a decaure cap al començament del segon terç del segle XVII, sobretot a causa dels primers establiments de les terres procedents de la Torrassa o Son Miralles. Un fet que, lògicament, provocarà canvis en l'estructura de la propietat, transformarà el paisatge i serà l'origen de noves denominacions toponímiques.

Els primers establiments de la propietat matriu es documenten cap a l'any 1635. La possessió *dita la torrassa,* de mossèn Marc Miralles, manté el mateix valor assignat l'any 1615 (8.000 lliures) (AMS 2/8, f. 690v). Això no obstant, ja hi ha constància d'una dotzena de peces de terra establides «a Son Miralles», els titulars de les quals són persones majoritàriament del lloc de Llorito. La suma total d'aquestes peces és d'11 quarterades i 3 quartons.

Quadre 1. Propietats a 1635. Elaboració pròpia a partir d'AMS 2/8

f.	Titular	Descripció	Valor £
300v	Vicens Jorda	1 qda. camp y vinya a son miralles	250
302v	Bart. Vanrell	1 qda. a son Miralles	150
305v	Antoni Gili de Gm.	1 qda. 2 cortons a son miralles	175
306v	m. Rafel vert sastre	1 qda. a son Miralles	80
306v	Miquel Pons	1 qda. 2 cortons a son miralles	175
307v	Miquel simo	1 qda. a son miralles	110
315v	mi. Coll	1 qda. a son miralles	
319v	Gabriel llabres	2 cortons a son miralles	65
321v	Joan Simo	1 corto a son miralles	70
326v	Antt. Bertran	1 qda. a son miralles	120
326v	Antt. Florit *boyre*	1 qda. a son miralles	125
329v	Jaume Simo	1 qda. a son miralles	120
690v	La possessio dita la torrassa de mº March Miralles	La dita possessio	8.000

Probablement a causa de les circumstàncies desfavorables, siguin econòmiques o per disputes familiars, Son Miralles és objecte de diversos traspassos de terres. El 12 de novembre de 1638, Marc Miralles, ciutadà militar, ven a Jaume Joan Riera de l'Alqueria una peça de terra, de pertinences de Son Miralles, que afronta *cum via transversalis emti de villa Sancti Johannis ad villam de Soller; cum terris Bartholomei Daviu*. El mateix dia, Jaume Joan Riera la traspassa a Julià Ferragut, fill de Julià del lloc de Llorito. Igualment, el 12 de novembre de 1638, Marc Miralles estableix a Joan Estela 5 quartons de terra de pertinences de Son Miralles, que confronten amb *via de la serra de Llorach*, segons testament d'Antoni Miralles davant el notari Gabriel Coll i capbrevació feta davant Jaume Soler, notari (ARM T-87, f. 135v i 138v).

L'any 1638 ja s'havia segregat una part de la possessió de Son Miralles a favor de Bartomeu Daviu, origen del que posteriorment seran les terres dites *Son Daviu*. La divisió de la propietat s'incrementa cap a mitjan segle XVII. Així, el 24 de febrer de 1662, un grup d'adquiridors de terres de *la Torrassa den Miralles* nomenen procurador Miquel Pons per litigi a l'Audiència contra Joana Julià i Garriga, viuda, i altres hereus. Hi consten 14 compradors: Joan Amengual, dit *de Binifat*, habitador del lloc de Llorito, Antoni Gili, Joan Alorda, Miquel Deviu, Bartomeu Deviu, Francesc Pou, Joan Real, Joan Jordà, Miquel Jordà, Antoni Bertran, Pere Florit, Gabriel Coll, Antoni Llabrés i Antonina Gelebert i Simó, viuda, tots del lloc de Llorito (ARM R-1126, f. 1). El mateix any, terres de pertinences de la possessió de Llorac també eren objecte d'establiment per part de Joan Antic de Llorac; confrontaven amb camí de Sineu a Algaida, amb possessió anomenada la Torrassa d'Antoni Miralles, amb terres d'Antoni Gili i amb camí reial de Sant Joan al lloc de Llorito (ARM R-1126, f. 8).

Son Miralles es veu afectada per una sèrie d'establiments, paral·lelament al traspàs de l'alou de la propietat al Reverend Comú de Sineu (1662). Al mateix temps, el 29 de novembre de 1663, a través del fideïcomís disposat per Miquel Miralles a favor d'Antoni Miralles sobre la possessió, es confirma la

disgregació de la propietat, en part establida, tot i que n'hi havia un romanent de 60 quarterades (ARM E-137, f. 235-236v), la qual cosa suposa una reducció del 40 per cent respecte a l'extensió de 1601.

El procés de disgregació de la propietat es reflecteix en el cadastre de 1675 (AMS 2/13), amb 22 parcelles de propietaris de Llorito, que sumen una superfície de 23 quarterades. S'hi ha d'afegir una quarterada a *Son Valent* [sic], que podria identificar-se amb Son Vent. En el mateix registre, la propietat matriu de Marc Miralles s'inscriu en dues entrades: *per la sua possessió Son Miralles,* 24 quarterades valorades en 1.500 lliures, que es devia reservar, i, per altra part, *la possessió de Son Miralles,* de 64 quarterades, valorada en 3.500 lliures, traspassada al Comú de Preveres de Sineu.

Així el 1675 (AMS 2/13) anotam les propietats següents:

Quadre 2. Propietats a 1675. Elaboració pròpia a partir d'AMS 2/13

f.	Titular	Propietat	Extensió	Valor £
443v	Vídua de Joan Manera	Viña a Son Miralles	1-0	125
451v	Joan Gelabert *Castell*	Camp i viña a Son Miralles	1-2	150
452v	Antoni Miralles	A Son Miralles	4-0	400
453v	Vídua de Gm. Gili	A Son Miralles, camp i viña	1-0	125
455v	Sebastià Gili	A Son Miralles	0-2	60
		A son Miralles	1-2	125
458v	Miquel Simó	A Son Miralles	1-0	225
467v	Mestre Matheu Amengual, tixador de lli	A Son Miralles	1-0	220
476v	Gabriel Coll	A Son Miralles, camp i viña	1-0	200
479v	Antoni Llabrés	A Son Miralles	1-0	200
480v	Francesch Pou	A Son Miralles	1-2	150
482v	Antoni Bertran *Rey*	A Son Miralles	0-2	50
483v	Vda. Joan Amengual	A Son Miralles	1-0	200
494v	Antoni Jordà	A Son Miralles	0-2	60
497v	Gabriel Gelabert *Matgí*	A Son Miralles	0-2	60
501v	Joan Joan	A Son Miralles	0-2	50
503v	Guillem Jaume, peraire	A Son Miralles	1-0	100
		A Son Valent [sic]	1-0	80
503v	Jaume Gelabert *Metja*	A Son Miralles	0-2	50

519v	Joan Gelabert font	A Son Miralles	1-0	100
523v	Pere Florit alias *Reul*	A Son Miralles	1-0	120
524v	Antoni Florit *Reull*	A Son Miralles	1-0	100
525v	Joan Coll de Gabriel	A Son Miralles	0-2	50
553v	March Miralles	Per la sua possessió Son Miralles	24-0	1.500
		Mobles i un parell de bous		35
		La possessió de Son Miralles	64-0	3.500

En el primer quart del segle XVIII tenim fins a nou registres de peces procedents de Son Miralles:

Quadre 3. Propietats a 1724. Elaboració pròpia a partir d'AMS 2/18

f.	Titular	Propietat	Extensió	Valor £
307v	Antt° Capo de Raphel	a son Miralles alou del Rd. Comu de Sineu	0-2-0	
		A son Mirallas, de se mr. dit alou	0-1-0	
309v	Miquel Reyal *Metge* ara Raphel mr Miquel (?) orrach	A son miralles alou del comú de Sineu	0-3-0	56-0-0
309v	Jaume Reyal *Metge*	A son miralles, alou del comú de Sineu, trebucat 1 cor. A Joan Miquel *metge* de Jaume	0-3-0	56-5-0
309v	Joan Reyal *Metge* are Magda Coll Vª	A son miralles alou del comú de sineu a Mi. Rl. Metge	0-2-0	37-10-0
310v	Raphel Reyal *Rephelino* are Anttna Reyal se filla	A son miralles alou del Comú Sineu	1-0-0	50-0-0
386v	Hereus de March Miralles	La sua Poss° son Miralles alou del Rd. Comu Sineu		1.400
		A son Miralles	1-0-0	100-0-0
389v	Jordi Miralles *de Son Toni Coll*	A son Miralles ab ses cases alou del Rd. Comú Sineu	8-2-0	256-0-0
389v	Anttª. Gelabert Vª lluch Gili are Antt. Gili de Lluch	A son Miralles ab ses cases alou del Comu Sineu	4-0-0	300-0-0
389v	Miquel Daviu de Bartt°. als *fogaro*	Ab ses cases a Son Miralles alou Rd. Comu Sineu	1-0-1,5	150-0-0

A mitjan segle XVIII, s'han incrementat notablement les peces procedents de Son Miralles. El sector 4 del cadastre de 1759 abasta les parcel·les procedents de Son Miralles situades a la part de migjorn del camí de Sineu a Algaida, entre el camí de Son Daviu i Llorac, a tocar amb els termes de Sant Joan i Montuïri.

Quadre 4. Propietats a 1759. Elaboració pròpia a partir d'AMS 2/19/III

f.	Topònim	Propietari	Extensió	Valor £
424v	la Font Figuera	Rafel Jaume *del Lledoner*	2-0	150
454v	el Molinot	March Miralles	1-0	100
416v	son Miralles	Joan Soler texidor	1-0	100
406v	son Miralles	Margtta. Florit mr. Joan Ferregut	0-1	25
		Joana Gomila de Antt.	0-1	25
408v	son Miralles	Elizabet Gili Vª Antt. Real	0-2	50
		Ffsna. Amangual Donz. de Sineu	1-0	120
		Rafel Jorda de Joan	0-1	25
421v	son Miralles	Antt. Jaume *collcurt*	0-1,5	37-10
424v	son Miralles	Vicens Jorda de Joan	0-1,5	37-10
425v	son Miralles	Gm. Miralles de Gm.	1-0,5	112-10
		Miquel Miralles de Gm	1-0,5	100
		Antt. Miralles de Gm.	1-1	125
		Joachim Bauça de Montuiri	0-2	50
		Antt. Daviu de Bartt. Ciutat	0-2	50
		Gm. Daviu de Bartt. Ciutat	0-2	50
425v	son Miralles	Elizabet Daviu	0-2	37-10
		Bartt. Daviu de Bartt. Ciutat	0-2	50
425v	son Miralles, divideix term. S. Joan	Elizabet Daviu mr. de Guillem Miralles	0-1,5	37-10
	*** divideix term. S. Joan	Joana Gomila Vª Miquel Gomila	0-3	50
		Catt. Daviu	0-3	50
		Antt. Gelebert *Puñal*	0-3,5	75
		Sebastiana Daviu de Montuiri	0-1	27

406v	son Miralles	Ffrna. Daviu *foguero*	0-3	75
		Magna Daviu mr. Miquel Miralles	0-1	25
		Antta. Anna Daviu mr. Gabbl. sastre	0-1	25
415v	son Miralles	Catta. Llabres mr. Pere Real	1-0	100
409v	son Miralles	Pere Jaume *Company*	1-0	50
413v	son Miralles	Catta. Coll Vª Bartt. Pou	1-0	110
415v	son Miralles	Sebastia Gili	1-0	110
		Hereus Sebastia Beltran *Rei*	1-0	100
413v	son Miralles	Sebastia Jaume *Pages*	0-1	15
412v	son Miralles	Joan Jaume *Pages*	0-3	45
419v	son Miralles	Antta. Jorda mr. Gm. Jaume *Pollensí*	0-0,5	18-15
		Rafel Jorda de Joan	0-0,5	18-15
422v	son Miralles	Monserrada Rosello	0-3	62-10
419v	son Miralles	Guillem Jaume *Pollensí*	1-0	200
		Antt. Gili *de son Miralles*	4-0	300
454	Son Miralles (Predio)	March Miralles		1.400
422v	son Miralles	Antt. Munar	1-0	120
		Antt. Gili de Lluch	1-0	120
409v	son Miralles	Gabriela Gili Vª de Pere J. Company	0-2	50
		Antt. Gili de Lluch	1-0	100
417v	son Miralles	Magna. Gelebert Mr de J. Bapt. Venrell	0-1	20
400v	son Miralles	Joan Capo de Antt.	0-2	30
400v	son Miralles	Joan Capo de Antt.	0-1	20
		Joana Frontera mr Joan Llabres	0-1	30
427v	son Miralles	Catta. Frontera mr Antt. Jaume *Ruberto*	0-1	30

421v	son Miralles	Maria Joan	0-2	60
405v	son Miralles	Bartt. Jorda de Antt.	1-0	60
421v	son Miralles	Joan Jaume *collcurt*	1-0	60
		Antt. Gili de Lluch	2-0	200
		Jaume Parello *de Biniselem*	2-0	200
	divideix lo terme de St. Joan y Montuiri	Antt. Miralles de Jordi	8-2	256
409v	son Miralles *repetit*	Gabriela Gili Vª de Pere J. Company	1-0	50
		Antt. Gili de Lluch	0-2	33-6
		Miquel Miralles *Gadet*	1-2	75
		Antt. Nicolau *Talaya*	2-2	62
		Miquel Nicolau *Talaya*	2-2	62
421v	son Miralles	Joana Jorda Vª Ffsch. Pou	2-0	200
407v	son Miralles	Joan Gelebert *Joanico*	1-0	75
		Joana Gomila Vª Miquel Daviu	0-3	60
427v	son Miralles	Margtta. Daviu mr. Gll. Horrach	1-0	50
407v	son Miralles	Joan Gelebert *Joanico*	0-3	80
		Joana Amangual mr. Miquel Real	1-0	100
		Jolia Ferragut *xexa*	1-0	100
413v	son Miralles	Sebastia Jaume *pages*	1-0	100
		Antt. Baltran	1-2	125
	divideix lo terme de Montuiri	Pere Capo	1-2	125

El sector 5 del cadastre de 1759, abasta les parcel·les procedents de Son Miralles situades a la part nord del camí de Sineu a Algaida, entre la costa de na Curta i sa Talaia, a tocar amb el terme de Montuïri.

Quadre 5. Propietats a 1759. Elaboració pròpia a partir d'AMS 2/19/III

f.	Topònim	Propietari	Ext.	Valor £
422v	son Miralles	Antt. Munar de Pere Joan	1-1	100
		Margtta. Gomila Vª Antt. Font y Roig	1-0	100
412v	son Miralles	Antt. Oliver *bou*	1-0	100
		Miql. Gelebert *Castell*	0-2	50
		Miql. Gelebert *Castell*	0-1	25
		Joan. Gelebert *Castell*	0-2	50
414v	son Miralles	Matheu. Gelebert *Castell*	0-1	25
423v	son Miralles	Joan Picornell de Joan	2-0	125
402v	son Miralles	Catta. Real mr. Joan Horrach	0-3	56-5
423v	son Miralles	Joan Real *metge*	0-1	18-13
404v	son Miralles	Ffna. Ferragut Vª Miql. Real *metge*	0-2	37-10
402v	son Miralles	Jaume Real *metge* fuster	0-2	37-10
		Antta. Coll mr. Miql. Florit *Daret*	0-2	31-10
419v	son Miralles	Joana Anna Coll mr. Joseph Jaume	0-2	31-5
		Joana Jorda mr. Bartt. Coll *Lluís*	1-0	62-10
410v	son Miralles	Baltasar Jaume *barrera*	2-0	150
		Margtta. Real de Ciutat		
		Damiana Jorda *talaya* de Montuiri	0-1,5	62-10
		Catta. Real	Porció	25
421v		Maria Real mr. Antt. Jaume	0-1,5	62-10
		Matheu Gomila de Joan de Montuiri	1-0	100
		Magna. Gomila mr. Miqul. Jorda	1-0	75
406v	son Miralles	Magna. Daviu mr. Matheu Gomila	0-3	75
403v	son Miralles	Catta. Sureda Vª Joan Jorda	0-0,5	12-10

403v	son Miralles	Magna. Sureda Vª	0-0,5	12-10
		Damiana Jorda *de la Talaya*	0-2	31-5
		Damiana Jorda de Montuiri	0-1	15-12
		Magna. Gomila Vª Jorda *de la Talaya*	0-3	46-17
	divideix lo terme	Damiana Jorda *de la Talaya*	0-3	46-17
	dividex lo terme Montuiri	Antt. Jorda *Talaya*	1-0	62-10
404v	la Talaia divideix lo terme	Miql. Jorda de Lluch	0-1	31
425	la Talaia divideix lo terme	Vicens Jorda de Lluch	0-1	31

A principis del segle XIX, l'any 1807, a la porció temporal de la Cúria del Bisbe es detallen les propietats següents (ARM P-266):

Quadre 6. Propietats a 1807. Elaboració pròpia a partir d'ARM P-266

f.	Data	Titular	Extensió	Topònim
280v	23/10/1807	Caterina Palleres, vídua d'Antoni Miralles *de Son Vent*	2 q 3,5 c i cases	Son Vent
282		Joan Vanrell, alias Bon-Jesús	8 q	Son Miralles
287	26/10/1807	Miquel Gili, fill d'Antoni i Joana Maria Niell	0,5 q + 3 c + 1 c 27 s	Son Miralles
			1 q 1 c	Lo Molinot[1]
			4 q i porció de cases	Son Miralles
			2 c	Son Miralles
320	7/9/1808	Honor Antoni Miralles, fill de March y de Francina Anna Pou	17 q 3 c 2 h 19 s	Predio Son Miralles[2]
382	25/11/1808	Catherina Picornell, filla de Juan i Francina Gomila de Llorito	1 q	Son Miralles

1 (f. 287v) *afronta ab el camí dit del Molinot, en la qual se troba en el dia un Moli de vent molent y una caseta, tinguda baix dit alou y lluïsme... afronta de una part ab terra del Denunciant de altre alou, ab terra de Elisabeth Jauma, ab la de Gabriela Gomila, de Barth. Gomila ab la de Sebastià Soler teixidor, de Praxedes Miralles y ab terra de Juana Jauma Vª. que té per venda a son favor firmada per Antoni Miralles de March lo dia 10 Agost de 1800 en la Porció Temporal.*

2 *Affronta ab terra de Miquel Gili, ab camí qui va al Pou comú de dit Gili, ab terra de Gabriel Gelabert alias* Xiu, *ab la de Juan Jaume* Pagès, *de Sebastià Bertran alias* Rey, *dels hereus de Sebastià Gili, ab terra de Matheu Genovart, ab la de Lluch Jauma alias* Riutort, *de Juan Gelabert* Botxo, *de Francesc Gelabert* Poleyo, *ab la de Antoni Gelabert* Puñal, *de Catherina Daviu, ab la del Predio el Rafal Fret, ab terra de Antoni Miralles del Predio Son Vent y ab terra de Llorenç Perelló.*

L'impacte dels successius establiments redueix la propietat matriu a 18 quarterades i mitja, menys del 20 per cent de l'extensió de 100 quarterades que tenia el 1601. Segons l'*Apeo* de Llorito de 1818-1823

(ARM D-1297, f. 42v), Antoni Miralles de Son Miralles posseïa 18 quarterades de camp de tercera, un quartó de camp de primera i un quartó de camp de segona.

En aquell moment, hi havia unes 80 quarterades establides. L'*Apeo* de 1818-1823 inclou 162 registres de diferents qualitats de terra, dels quals –tan sols comptant els que tenen un qualificatiu toponímic explícit– se n'identifiquen 117 amb el topònim *Son Miralles*; 20 amb *la Talaia*; 8 amb *Son Vent*; 4 amb *Son Daviu*; 4 amb *Son Ros/can Ros* i un amb el molí. Les terres es reparteixen en 100 propietaris, tenint en compte que a una sola parcel·la hi poden correspondre diversos registres, segons la qualitat de la terra.

L'*Apeo* de 1823 de Llorito (ARM D-1297) està format a partir de l'*Apeo* de 1818 de Sineu, amb una còpia actualitzada per l'Ajuntament Constitucional de Llorito a 4 de març de 1823.

Quadre 7. Propietats a 1823. Elaboració pròpia a partir d'ARM D-1297

1. Número, nombre, clase y medida de las propiedades; **2.** Valor en capital; **3.** Valor en rédito; **4.** Bajas del rédito para conservación y producción; 5. Rédito líquido [tots els valors en Libras de Mallorca

f.	1	2	3	4	5
1v	Miguel Capo de Juan				
	2ª tres quartones campo Son Miralles de 3ª	112	13	7	6
2v	Bartte. Vanrell *Bautista*				
	2ª una quarterada campo Son Miralles de 3ª	75	12	7	5
	3ª dos quartones campo Son Miralles de 2ª	100	15	10	5
3r	Bartolomé Paeres				
	9ª dos quartones son Miralles campo y de viña de 2ª	74	10	6	4
3r	Antt. Real Carpintero				
	3ª dos quartos. campo y viña Son miralles de 2ª	100	15	10	5
4r	Maria Horrach Vª de Juan Jordá				
	3ª una quinta parte de una quarterada Son Miralles de 2ª	51	7	5	2
5r	Pedrona Capó Viuda				
	2ª un quarton Son Miralles de la font de 2ª	38	5	3	2
	3ª dos quartos. campo Son Miralles de 2ª	162	20	12	8
5v	Antonio Vanrell *del Colomer*				
	5ª dos quartos. campo Son Miralles de 2ª	100	15	10	5
	6ª tres quartos. campo Son Miralles de 2ª	150	22	14	8
6r	Juan Real *Rubers*				
	2ª una quarda. Son Miralles campo y viña de 2ª	200	30	20	10
7r	Matheo Jordá *Pau*				
	3ª dos quartos. campo Son Miralles de 2ª	100	15	10	5
7v	Juan Jaume *Collcurt*				
	2ª dos quartos. campo Son Miralles de 2ª	100	15	10	5
	4ª dos huers. campo Son Miralles de 2ª	25	3	2	1

8r	Antonio Horrach				
	2ª un quarton campo Son Miras. 3ª	60	2	1	1
	3ª tres hues. campo Son Miralles de 2ª	51	7	5	2
8r	Isabel Jaume				
	4ª dos cuartos. campo Son Miralles de 2ª	50	7	4	3
9r	Miguel Picornell *Maravilla*				
	6ª dos cuartos. son miralles de 3ª	68	9	5	4
	8ª dos cuartos. son Ros campo y viña de 3ª	12	4	2	2
9v	Gabriel Oliver *Bou*				
	3ª un quarton campo son miralles de 2ª	50	7	5	2
9v	Juan Picornell *Beato*				
	3ª un huerto son miralles 1ª	25	3	2	1
	5ª tres hors son miralles 2ª	45	6	4	2
10r	Rafael Gelebert *Valent*				
	9ª un quarton Son Miralles de 2ª	10	2	1	1
10v	Juan Real *Pintat*				
	3ª un corton campo la talaya 2ª	50	7	5	2
11r	Juana Maria Font y Roig Vª				
	6ª un corton son Miralles viña 3ª	31	4	10	5
11r	Antonio Paralló *barona*				
	2ª dos cortos. dos hus. Son Miras. 2ª	122	19	12	7
	3ª un corton Son Miralles 2ª	50	7	5	2
11v	Isabel Miralles Vª de Pedro Juan Font y Roig				
	4ª dos quartos. un huerto son Miralles de 2ª	112	16	10	6
11v	Antt.º Real *Pou*				
	3ª un corton son Miralles 3ª	31	4	2	2
12r	Gabriel Real Valent				
	3ª un corton campo la talaya 2ª	50	7	5	2
12v	Juan Jaume *Pages*				
	7ª un corton campo son miralles de 1ª	25	3	1	2
	8ª un quarton un huto. campo son miralles de 2ª	86	12	11	1
	9ª un cuarton campo son Miras. 2ª	68	10	6	4
	10ª un quarton campo id. de 2ª	50	7	4	3
12v	Sebastian Gili *de Son Bauló*				
	4ª dos corts. son Miralles de 2ª	100	15	10	5

13r	Gabriel Amangual *Xiu*				
	4ª un corton Son Miralles de 3ª	31	4	2	2
	5ª una quarda. Son Miralles de 3ª	25	8	5	3
14v	Baltasar Jaume de Baltazar				
	5ª una quarda. campo y viña son Miralles de 2ª	200	30	20	10
	10ª un corton S. Miralles de 2ª	45	6	4	2
15r	Juan B. Vanrell				
	dos corts. campo S. Miralles de 3ª	262	17	11	6
	tres corts. campo S. Miralles de 3ª	93	12	7	5
15v	Juan Jaume *Puñal*				
	tres corts. 2 hues. Son Miralles 3ª	21	4	2	2
16r	Antt.º Janovart *talaya*				
	una quarda. campo s. Miralles 2ª	200	30	20	10
16v	Pedro Gelebert *Xiu*				
	dos cuarts. campo S. Miralles 3ª	37	6	4	2
16v	Vicente Jordá *marrancho*				
	un corton S. Miralles de 2ª	50	7	5	2
17r	Antt.º Jaume *mino*				
	dos corts. un huerto S. Miralles 2ª	113	17	11	6
17v	Coloma Borras Vª				
	dos corts. campo la talaya de 2ª	100	15	10	5
19r	Guillo. Jaume *Pollensí*				
	un quartn. campo S. Miralles 1ª	81	10	6	4
	un quartn. campo la talaya 2ª	50	7	5	2
19r	Gabl. Miralles de Antt.				
	dos corts. campo S. Miralles 2ª	126	19	12	7
19v	Antt. Jaume *Escarrá*				
	tres hus. campo S. Miralles 2ª	51	7	4	3
	un huerto campo id. de 1ª	25	3	2	1
20r	Margta. Jaume *boyra* Vª				
	dos corts. campo la talaya 2ª	100	15	10	5
20v	Juan Real *Metja*				
	un corn. Son Miralles campo y viña 2ª	50	7	5	2
21r	Matheo Janovart de Matheo				
	dos hues. Son Miralles campo de 2ª	45	6	4	2

21r	Miguel Mayol mayor				
	una quarda. 1 corn. campo Sn Mirals. 3ª	100	15	8	7
21v	Franco. Gili *de la casa nova*				
	una quarda. 2 cors. campo y selva Son Miralles de 3ª	112	18	10	8
22r	Miguel Real Xenxis y Juana Mª Pou consortes				
	dos corts. campo Son Miralles de 2ª	100	15	10	5
	dos quarteds. campo Son Mirals. de 2ª	400	60	40	20
22r	Miguel Jaume *collcurt*				
	dos corts. campo Son Miralles 2ª	100	15	10	5
22v	Gabl. Miralles *boreta*				
	una quarda. campo y selva la talaya 2ª	200	30	20	10
	una quarda. campo Son Mirals. de 2ª	200	30	20	10
23r	Jaye. Real *Portalá*				
	un cortn. campo la talaya 2ª	50	7	5	2
	un cortn. campo en id. de 2ª	50	7	5	2
23v	Sebastián Baltran Mayor				
	una quarda. campo son Mirals. de 2ª	200	30	20	10
23v	Juan Gelebert *Juanico*				
	tres cors. campo la talaya de 2ª	150	12	4	8
	un cortn. campo Son Miralles de 1ª	81	10	6	4
24r	Gabl. Gelebert Juanico				
	tres cors. campo la talaya de 3ª	150	22	14	8
24v	Marcos Coll *Brinas*				
	dos corts. campo Son Miralles de 2ª	100	15	10	5
	una quarda. campo S. Miralles de 2ª	200	30	20	10
25r	Miguel Gelebert				
	dos corts. campo Son Mirals. de 3ª	62	8	5	3
	dos corts. campo y viña S. Mirals. 3ª	62	8	5	3
	dos corts. campo Son Miralles de 3ª	62	8	5	3
25v	Bartte. Gomila				
	un corton Son Miralles de 3ª	40	4	2	2
26v	Bartte. Amangl. mayor				
	dos corts. campo S. Miralles de 2ª	100	15	10	5
27r	Pedro Janovart *tirañy*				
	un cortn. 1 huerto Son Miras. 3ª	24	3	1	2

27v	Sebastián Soler texidor				
	un cortda. campo S. Mirals. de 2ª	200	30	20	10
	dos hus. Son Miralles de 2ª	50	7	5	2
	un huerto campo Son Mirals. de 1ª	25	3	2	1
28r	Juan Vanrell y Antt.ª Ana Sureda consortes				
	una quarda. un corn. campo son vent de 3ª	31	7	4	3
28r	Juana Maria Picornell Vª				
	un cortn. campo Son Miralles 2ª	62	8	5	3
	un cortn. campo en id. de 2ª	62	8	5	3
	dos corts. campo en id. de 3ª	62	8	4	4
28v	Gabl. Costa *Rayo*				
	un cortn. campo Son Miralles de 2ª	64	10	6	3
	dos hues. campo Son Miralles de 1ª	44	5	3	2
	dos corts. campo Son Miralles de 2ª	100	15	10	5
28v	Guilo. Jaume Campos				
	tres corts. campo Son Miralles 2ª	150	22	14	8
29r	Juan Jorda Gili				
	un corn. dos hus. campo son Mirals. 3ª	24	4	2	2
29r	Gabl. Horrach *Berret blanch*				
	un cortn. dos hus. campo la talaya 3ª	6	2	1	1
29v	Praxedis Miralles Vª				
	un huerto campo Son Miralles 1ª	50	6	4	2
	dos hus. campo Son Miralles de 2ª	50	7	5	2
30r	Rafael Jaume *collcurt*				
	dos corts. campo Son Miralles de 2ª	100	15	10	5
	un corn. tres hus. campo Son Miralles 2ª	86	11	7	4
30v	Margta. Jauma *Jordana*				
	un cortn. campo S Miralles de 2ª	50	7	5	2
31r	Franco. Farragut *marron*				
	un cortn. campo y viña Son Miralles de 2ª	68	10	7	3
31v	Antt. Farragut *Gall*				
	un corn. dos hus. campo Son Miras. 3ª	48	6	4	2
32r	Juan Real *costixer*				
	dos corts. campo y viña Son Mirals. 2ª	100	15	10	5
	un corn. campo la talaya de 3ª	6	2	1	1

33r	Rafael Capo de Pedro				
	dos cors. campo y viña Son Mirals. 2ª	100	15	10	5
33v	Rafael Capó de Juan				
	dos corts. campo Son Mirals. de 2ª	100	15	10	5
	dos cors. campo en id. de 3ª	62	8	5	3
	un corn. campo la talaya de 3ª	6	2	1	1
34v	Damian Llabres				
	un cortn. campo Son Miralles de 2ª	50	9	6	3
	una quarda. campo Son Mirals. de 2ª	250	18	8	10
34v	Juan Mayol				
	dos corts. campo la talaya de 3ª	14	4	2	2
36r	Pedro Jaume *compañy*				
	dos cors. campo y viña can Ros de 3ª	12	2	1	1
	dos hues. campo Son Mirals. de 2ª	25	3	2	1
36r	Pedro Juan Muná de Antt.º				
	dos cors. campo Son Miralles de 2ª	62	19	16	3
	un huerto campo Son Miralles 1ª	25	3	2	1
	una quarda. campo Son Miralles 2ª	225	33	21	12
	un corton un huerto de id. en id. de 2ª	63	9	6	3
37v	Antt.º Picornell *moreno*				
	medio corn. 16 s 8 dis. campo son Mirals. 1ª	81	12	9	3
37v	Juan Jaume *mino*				
	una quarda. campo Son Miralles de 3ª	65	10	5	5
38r	Miguel Picornell *Beato*				
	dos corts. campo son Mirals. de 2ª	100	15	10	5
38v	Juan Real *Buscaret*				
	un corn. campo Son Miralles de 2ª	50	6	4	2
39v	Pedro Vanrell *del colomer*				
	un corn. campo Son Miralles de 2ª	50	6	4	2
41r	Magna. Jordá *mandau*				
	dos corts. campo la talaya de 2ª	80	6	4	2
	una quarda. campo la talaya de 2ª	300	36	24	12
41v	Juana Ana Paeres Vª				
	un cortn. campo son Miralles 2ª	50	6	4	2
41v	Rafael Nicolau de Antt.º				
	sinco quards. campo la talaya de 3ª	250	78	52	26
	un cortn. id. Son Vent de 3ª	6	2	1	1
	una quarda. la talaya selva 3ª	25	8	4	4

42r	Catha. Paeres de *Son Vent*				
	tres quards. un corn. en Son Vent 3ª	208	36	18	18
42r	Antt. Miralles de *Son Vent*				
	dos cors. dos hues. campo Son Vent 2ª	131	18	12	6
42r	Miguel Gili *nina*				
	quatro quards. Son Miralles de 2ª	800	129	86	43
	dos quards. en Son Miralles de 2ª	400	60	40	20
	una quarda. id. molino de 3ª	1.000	48	32	16
	una quarda. Son Miralles de 3ª	25	6	3	3
	un corn. en Son Miralles de 1ª	100	12	8	4
	dos corts. en id. campo de 2ª	100	15	10	5
	dos corts. campo Son Ros de 3ª	12	4	2	2
	un cortn. campo Son Miralles de 3ª	18	2	1	1
	un cortn. en id. de 3ª	18	2	1	1
	un cortn. campo la talaya de 3ª	18	2	1	1
42v	Antonio Miralles de *Son Miralles*				
	diez y ocho quards. campo de 3ª	925	162	86	86
	un cortn. campo de 1ª	50	9	6	3
	un cortn. campo de 2ª	34	3	2	1
42v	Franco. Gelebert *Poleyo*				
	tres corts. campo Son Daviu de 3ª	37	6	3	3
	dos corts. dos hues. campo s Vent 2ª	118	15	10	5
42v	Bartte. Miralles *Gadet*				
	tres corts. campo Son Daviu 2ª	118	12	8	4
43r	Arnaldo Muna de *Son Muna*				
	un cortn. campo s Miralles de 3ª	6	2	1	1
	dos corts. campo son Daviu 3ª	80	12	8	4
46r	Frana. Jordá de Antt.				
	un corn. campo son Miralles de 1ª	81	12	8	4
46v	Antt.º Vanrell de Juan				
	una quarda. dos corts. campo y viña son Miralles de 3ª	112	18	9	9
47v	Antt.º Jordá *Marranxo*				
	tres hues. Son Miralles de 2ª	51	9	6	3
	dos hues. Son Miralles de 1ª	43	6	4	2
48v	Juana Mª Daviu Vª de Domingo				
	tres corts. campo son Ros de 2ª	150	24	16	8

48v	Pedro Capo de Pedro				
	un cortn. campo y viña son Miralles 2ª	100	15	10	5
48v	Jaue. Mayol y Juana Mª Jorda				
	un corto la talaya de 2ª	50	9	6	3
49v	Juan Jaume Ros *Buger*				
	tres hues. campo Son Miralles 2ª	50	9	6	3
51r	Rafael Miralles de Marcos				
	dos corts. campo Son Miralles 2ª	100	15	10	5
51r	Miguel Daviu de *S. Pax nou*				
	una quarda. campo Son Daviu de 2ª	200	30	20	10
55r	Antt. Ramis *Coix*				
	una quarda. un cortn. dos hues. son vent de 3ª	24	18	12	6
55v	Sebastian Perelló *de Belveure*				
	dos qudas. campo y viña Son Miralles 2ª	500	81	54	21
58r	Gabl. Miralles *Vent* de Sineu				
	dos corts. campo Son Vent de 3ª	12	4	2	2
	Forenses de Sineu				
62v	Gabl. Miralles *Vento*				
	1ª dos cors. Son Vent campo de 3ª	12	4	2	2
64v	Gabl. Niell *Camate*				
	5ª un corton nueve sueldos tierra campo Son Miralles de 2ª	50	7	4	2

Durant el segon quart del segle XIX, a l'índex de capbrevacions de la Cúria del Bisbe hi consten tota una sèrie d'establits de Son Miralles.

Quadre 8. Propietats a 1824-1830. Elaboració pròpia a partir d'ARM P-267

f.	Data	Propietari	Extensió	Topònim
133	29/10/1827	Joan Font y Roig, fill de Mateu y Catalina Llabrés	2/3 de 0,5 q	Son Miralles. Confronta amb Sabor
181	19/10/1828	Antoni Gomila fill de Mateu, natural de Llorito	1 c	Son Miralles
435v	22/10/1830	Joan Font y Roig, fill de Mateu y Catalina Llabrés, del lloc de Llorito	1 c	Son Miralles

Quadre 9. Propietats a 1832-1851. Elaboració pròpia a partir d'ARM P-269

Índex de capbrevacions de la porció temporal de 1832 a 1840 [propietats de Llorito]

f.	Data	Propietari	Extensió	Topònim
3	21/1/1832	Llorenç Gomila, fill de Llorenç i Pereta Llabrés	0,5 q	Son Miralles
8v	9/3/1832	Catalina Miralles, consorte de Miquel Vanrell, filla d'Antoni i Catalina Payeras	0,5 q	Son Miralles
22	12/11/1832	Antoni Jaume, fill de Domingo i Catalina Amengual	1 c	Son Miralles
35	21/4/1833	Joan Picornell, fill de Joan i Joana Mª Jaume	48 d	Son Miralles
65	8/6/1833	Honor Antoni Miralles, fill de March y Francina Ana Pou	17 q 3 c 2 h	Son Miralles (predio)[1]
65v	9/6/1833	Catalina Picornell, filla de Miquel y Joana Mª Nicolau	0,5 q	Son Miralles
66	9/6/1833	Elisabet Jaume, filla de Pere y Francina Capó	0,5 q	Son Miralles
67	10/6/1833	Joan i Francina Ana Jordà, fills de Joan y Magdalena Llabrés	1,5 c	Son Miralles
67v	11/6/1833	Francesch Ferragut, fill de Pere Antoni i Margalida Gelabert	1,5 c	Son Miralles
67v	12/6/1833	Eufrasina Jaume, viuda hereva de Joan Horrach	3 c	Son Miralles
68	12/6/1833	Antoni Niell, fill d'Antoni i Joana Nicolau	2 q i cases	Son Miralles
68v	12/6/1833	Franciana Anna Munar, vídua de Joan Jaume Pagès	1 £ 7 s	Son Miralles
68v	12/6/1833	Joan Jaume Pagès	3 c	Son Miralles
68v	12/6/1833	Pere Joan Jaume Pagès	1 c	Son Miralles
70	12/6/1833	Francina Capó, muller de Joan Font y Roig	2 c	Son Miralles
70v	12/6/1833	Honor Joan Font y Roig, fill de Mateu i Catalina Llabrés	2 c	Son Miralles
71	13/6/1833	Francina Soler, viuda de Guillem Miralles	1 q	Son Miralles
71v	13/6/1833	Ana Llabrés, viuda de Gabriel Gelabert	3 c	Son Miralles

72	15/6/1833	Miquel Capó, fill de Joan i Magdalena Horrach	2 c	Son Miralles
72v	16/6/1833	Joana Mª Picornell, filla de Joan i Joana Mª Font	1 c	Son Miralles
73	16/6/1833	Joan Real, fill de Pere i Catalina Llabrés	5 c	Son Miralles
73v	16/6/1833	Francina *Na Munar,* consorte de Lluc Gili	1 q + 2 peces	Son Miralles
73v	16/6/1833	Magdalena Jaume, viuda de Pere Joan Munar	2 c	Son Miralles
74	23/6/1833	Rafel Nicolau, fill d'Antoni i Catalina Jaume	6 c i cases + 1 q + 1,5 q + 0,5 q	Son Miralles
74v	23/6/1833	Mateu Gomila, fill de Llorenç i Pereta Llabrés	3 c	Son Miralles[2]
75	23/6/1833	Gabriel Miralles, fill de Guillem i Catalina Real	0,5 c	Son Miralles
76	23/6/1833	Rafel Jaume *collcurt*, fill d'Antoni i Maria Real	1 c + 0,5 q	
77	24/6/1833	Francina Capó, muller de Guillem Real	1 c	Son Miralles
77	24/6/1833	Catalina Gelabert, filla de Joan i Margalida Jordà	2 c + 1 c + 1/3 de 1 q	Son Miralles. Confronta amb carreró de Sóller
77v	24/6/1833	Joan Jaume, fill de Joan i Magdalena Vanrell	1 q	Son Miralles
78	24/6/1833	Sebastià Gili, fill d'Antoni i Magdalena Gelabert	2 c	Son Miralles
78	24/6/1833	Gabriel Miralles, fill de Joan i Joana Mª Oliver	2 c + 15 s	Son Miralles
78v	24/6/1833	Miquel Gili, fill d'Antoni i Joana Mª Niell	0,5 q + 1 c + 1 c + 1 c + 1 q 1 c	Son Miralles confronta amb Sabor[3]
79v	24/6/1833	Jaume Real, fill de Jaume i Magdalena Estada	1 c + 1 q	Son Miralles
79v	24/6/1833	Magdalena Miralles, filla de Guillem i Margalida Ferragut	0'5 q	Son Miralles
80	24/6/1833	Margalida Jaume, viuda de Joan Horrach	0,5 q	Son Miralles
80v	25/6/1833	Sebastià Soler, fill de Joan i Elisabet Nicolau	1 q	Son Miralles confronta amb carreró de Sóller[4]
81	25/6/1833	Francina Jaume, filla de Bartomeu i Margalida	1 c	Son Miralles

81	25/6/1833	Antoni Gomila, fill de Mateu i Magdalena Miralles	2 c	Son Miralles
81v	26/6/1833	Catalina Miralles, muller de Miquel Vanrell	2 c, 3 c i cases + 0,5 q	Son Miralles confronta amb Son Toni Coll
81v	26/6/1833	Joana Mª Pou, filla de Lluc i Praxedis Jaume	2 q	Son Miralles
82	26/6/1833	Antoni Real Fuster, fill de Jaume i Rosa Fornés	2 c	Son Miralles
82v	26/6/1833	Miquel Vanrell, fill d'Antoni i Catalina Font i Roig	42 s	Son Miralles
82v	26/6/1833	Antoni Perelló, fill de Llorenç i Joana Jaume	2 c	Son Miralles
83v	29/6/1833	Miquel Jaume *collcurt*, fill d'Antoni i Antonina Puigserver	0,5 q	Son Miralles
83v	29/6/1833	Elisabet Jaume, viuda de Bartomeu Amengual	0,5 q	Son Miralles
84	29/6/1833	Miquel Mayol, als. *Matarino*, fill de Jaume i Sebastiana Genovard	1 q 3 c	Son Miralles

1 Denuncia posehir un Predio dit Son Miralles situat en este terme de extencio de deset Corterades, tres cortons, dos horts y denou sous de terra camp y garriga, ab unes cases en ell construhidas tengut en alou y directe domini del Molt Reverend Comu de esta Parròquia, a mercè de lluïsme y presentació de fadiga de deu dies, franch de cens. Confronta ab terres de Miquel Gili, ab camí qui va al Pou comú de dit Gili, ab terres de Gabriel Gelabert, als. *Xiu*, ab las de Antoni Jaume *Pagès*, ab las de Sebastià Beltran *Rey*, ab las de Mateu Genovard, ab las de Lluc Jaume als. *Riutort*, ab las de Juan Gelabert als. *Botxo*, ab las de Francesch Gelabert als. *Poleyo*, ab las de Antoni Gelabert *Punyal*, ab el predio el Rafal Fret, ab terres de Antoni Miralles, ab las de Llorenç Perelló y ab las de Juana Maria Miralles. Lo te en virtut de la capbrevació que atorgà el 7 de setembre de 1808, f. 319, Llibre 24 de dita Curia.

2 Mateu Gomila era el propietari del predio Son Fret. Confrontan amb terres d'Antoni Miralles de Son Miralles, amb el predio son Fret del denunciant, amb terres de Magdalena Daviu i amb terres de Antoni Gelabert *Punyal*. Los te en virtut de venta a son favor firmada per Francesc Gelabert segons acta de dia 8 desembre de 1813 en poder de Gaspar Joaquim Riutort notari. Dit Gelebert fou hereu de Catalina Daviu sa tia mediant testament de 4 gener de 1812 en poder del notari Riutort. La referida Caterina Daviu la capbrevà 22 octubre de 1807 davant la Curia f. 277, llibre 24.

3 *Mes denuncia posehir una Corterada, un cortó y vint y set sous de terra dita Lo Molinot en la qual se troba un Moli de vent molent y una casa situats tot en este terme y tengut baix el matex alou, franch de cens.* En conjunt té un quartó, un altre quartó, 1 quartó i 27 sous, 1 quarterada, quartó i 27 sous (molinot), 4 quarterades i porció cases i corral, 2 quartons, 1 quarterada. Tot pertinences de la possessió de Son Miralles.

4 A més, té 1 quartó de terra anomenat ca na Vica de pertinences del *predio* la Font Figuera, tengut en alou i domini directe del Sr. Bisbe i capítol de esta diòcesi. Confronta amb terres de Gabriel Real, Joana Jaume, Josep Payeras, Antoni Perelló *Barone* i hereus d'Antoni Vanrell. A més, té 1 quartó i altres 15 sous de pertinences Son Miralles.

Finalment, d'acord amb l'amillarament de Sineu de 1864, la propietat relicta de Son Miralles (parcel·la L-1704) tenia una extensió de 14 quarterades, dels hereus de Nadal Miralles i Miralles. Els establiments sumaven fins a 214 parcel·les.[27]

27 Vegeu Ramis; Taltavull (2017) «Cartografiar la toponímia històrica. Les seccions K i L de l'amillarament de Sineu (1864)», a Latorre Sánchez, Francesca (cord.) *XXV Jornades d'Antroponímia i Toponímia. Palma, 11 de maig de 2012*. Palma: Universitat de les Illes Balears. Pàg. 13-48.

La toponímia interior de Son Miralles

Durant quatre segles de segregacions, els establiments de les terres de la Torrassa-Son Miralles generen un devessall toponímic amb noves denominacions, de manera que és possible establir diversos talls quant a l'evolució toponímica i constatar les ruptures i les pervivències. L'aparició d'aquests nous noms ha diluït i ha suplantat en la percepció popular la noció sobre l'origen i la procedència d'aquestes terres de l'antic Son Miralles.

En conjunt, el topònim Son Miralles –pronunciat *Son Miraes*– es manté pràcticament a la major part del territori, transformat en el genèric *Son Miralles d'en...*. Les excepcions són diverses àrees on el nom originari ha estat substituït per altres denominacions. Aquesta realitat es constata sobretot a llevant del camí de Son Fred, on perviuen Son Daviu, es Molí i sa Font. A l'extrem de migjorn, la denominació és Son Vent. A l'extrem de ponent, hi perviu sa Talaia.

Un cas especial de topònim viu és *es Molí*. Pren el nom d'un antic molí de vent fariner, documentat a partir de 1601 com a propietat d'Antoni Miralles (AMS 2/4, f. 64). L'any 1759 és *el Molinot* de Marc Miralles, amb una quarterada de terra, tot valorat en 100 lliures (AMS 2/19/III, f. 454). L'any 1807, *lo Molinot* era propietat de Miquel Gili, amb una quarterada i un quartó de terra. Aquell any, el molí *afronta ab el camí dit del Molinot, en la qual se troba en el dia un Moli de vent molent y una caseta,* [...] *afronta de una part ab terra del Denunciant de altre alou, ab terra de Elisabeth Jauma, ab la de Gabriela Gomila, de Barth. Gomila ab la de Sebastià Soler teixidor, de Praxedes Miralles y ab terra de Juana Jauma Vª. que té per venda a son favor firmada per Antoni Miralles de March lo dia 10 Agost de 1800* (ARM P-266, f. 287-287v). Per tant, des del 10 d'agost de 1800, la propietat del molí, actual *molí d'en Nina*, està vinculada al llinatge Gili i al malnom *Nina*. L'any 1823, el molí era propietat de Miquel Gili, *Nina*, a Son Miralles, amb una quarterada de terra, tot valorat en 1.000 lliures (ARM D-1297, f. 42r). La presència del molí ha donat el nom de *es Molí*, per contaminació, a altres peces de terra contigües.

Els altres topònims vius, que han substituït el nom primitiu de Son Miralles, es poden agrupar en tres grans blocs:

a. Un primer grup de topònims vius que afecten un conjunt de parcel·les prenen el nom per contaminació de les propietats veïnes. Són els casos de *sa Font*, per la Font Figuera; de *sa Talaia* i de *can Berenguer*, per ambdues propietats situades dins el terme de Montuïri. El topònim de *sa Talaia* dins Son Miralles està documentat l'any 1759, com a malnom, vinculat als llinatges Nicolau i Jordà (de Montuïri).

c. Un segon grup de topònims vius situats dins Son Miralles i que afecta dos conjunts amplis de parcel·les provenen d'antics establiments que ocasionaren el canvi de nom. Per una part, *Son Daviu*, a l'extrem oriental, damunt el turó, que divideix amb el terme de Sant Joan. Probablement és un dels noms més antics, documentat el 12 de novembre de 1638 com a terra de Bartomeu Daviu, confrontant amb terres de Marc Miralles (ARM T-87, f. 135v). L'any 1759, es comptabilitzen fins a 12 propietaris amb el llinatge Daviu dins Son Miralles. A més a més, el topònim Son Daviu és també l'origen del nom del *camí de Son Daviu*.

Per altra part, *Son Vent*. Aquest es documenta l'any 1807, per Caterina Palleres, vídua d'Antoni Miralles *de Son Vent*, amb gairebé tres quarterades i cases; igualment, els anys 1818-1823, Caterina Paeres *de Son Vent*, Antoni Miralles *de Son Vent* i Gabriel Miralles *Vent*, de Sineu (que tenia 2 quartons a Son Vent).

c. Un tercer grup està constituït per topònims vius més puntuals, que tenen una certa singularitat a causa de la seva relació amb establidors. Una part d'aquests noms coincideixen amb cases o construccions representades al *Plano Geométrico del Término Jurisdiccional de Sineu* (1858). Són els casos –amb els topònims actuals– de: ca n'Ignasi, ca na Realeta, can Poleo, ca na Grassa, Costa de na Curta, can Leon, can Sebastià Rei, cas Poller, can Niell i can Talaió (diminutiu de Talaia).

En aquest grup s'inclouen altres casos com: can Boira (l'any 1635, Antoni Florit *Boyre*; l'any 1823, Margalida Jaume *Boyra*, viuda); Son Pacs (associat a Miquel Daviu *de Son Pax*,[28] que l'any 1818 tenia una quarterada de terra a Son Daviu); o can Reüll, que podria tenir l'origen en un malnom: Guillem Florit de Pere *reul* i Antoni Florit *reull*, documentats l'any 1675 (AMS 2/13 f. 523v).

Sense entrar en detall en altres topònims desapareguts, cal tenir en compte la variabilitat i la mobilitat dels noms. Un exemple documentat és el de *sa Font d'en Ruberto,* una peça de terra «*denominada Sa Font, conocida también por es Molí, de cabida aproximada de dos cuartones, lindante en la actualidad por el Norte con el camino de Algaida, por el Este con el llamado de Ses Comes, de Se Serra o de Son Daviu, por el Sur con tierras de los herederos de Juan Amengual y por el Oeste con las de Catalina Terrasa*» (segons escriptura de compravenda atorgada per Sebastià Soler Terrasa a favor de Rafel Jaume Balaguer, davant el notari José de Barcia y Calero, el 29 d'octubre de 1913).

La toponímia actual

El recull de la toponímia viva s'ha efectuat a partir de la documentació escrita, de la cartografia, tant històrica com més recent, de la informació oral i, lògicament, del treball de camp.

Entre d'altres fonts cartogràfiques, cal esmentar el *Plano Geométrico del Término Jurisdiccional de Sineu* (1858); el *Mapa General de Mallorca*, de Josep Mascaró Pasarius [sector núm. 27] (1958) i el *Mapa Topogràfic Balear* (1992). Escala 1 : 5.000, fulls 699-4-4 i 699-5-4 del terme de Llorito, amb la toponímia recollida per Francesc Canuto i Bauçà.

La informació oral ha estat aportada per: Sebastià Amengual Oliver, *de can Moreno* (Montuïri, 1945) [4/7/2001]; Pau Bibiloni Jaume, *Xiu* (Llorito, 1952); Miquel Gili Sastre, *Pellusco* (Llorito, 1935-2009) [11/7/2001]; Joan Jaume Ramis, *Mino* (Llorito, 1945) [15/11/2018]; Felip Jaume Ramis, *Mino* (Llorito, 1948) [25/10/2018]; Maria Jaume Beltran, *Xineta* (Llorito, 1954-2015); Arnau Mateu Gelabert, *Ferrerico* (Llorito, 1953) [13/11/2018 i 19/11/2018]; Antònia Puig-gròs Munar, *Coll de Pago* (Llorito, 1932); Pere Rosselló Llabrés, *Artanenc* (Llorito, 1934) [19/11/2018].

Pel que fa a l'organització de la cartografia toponímica, a causa de la densitat de microtopònims (180) i per assolir una escala intel·ligible, presentam l'àmbit de Son Miralles dividit en quatre sectors que acompanyen el mapa de conjunt, amb la xarxa viària.

Els mapes sectorials s'han confeccionat originalment a escala 1 : 5.000. La densitat de topònims resultant equival, aproximadament, a uns 2 per hectàrea, o poc més d'1,5 per quarterada.

Els topònims s'han numerat dins cada sector. Després del número, segueix el topònim. Quan s'ha recollit més d'un topònim per al mateix indret, se separa per una barra [/], indicant que hi ha dues variants. Així mateix, entre parèntesis, s'ofereixen algunes notes explicatives del topònim en qüestió.

SON MIRALLES. Mapa director i xarxa viària

1. Camí Vell d'Algaida

2. Camí de Son Daviu

3. Camí de Son Bauló

4. Camí de Son Fred

28 Aquest Son Pacs pot tenir relació amb la propietat homònima situada prop de Son Sardina, dins el terme de Palma.

5. Camí de Son Miralles

6. Camí de Son Vent

7. Camí de cas Poller

8. Camí de sa Talaia

SON MIRALLES. SECTOR I

El sector septentrional, de forma triangular, està delimitat, a la part de tramuntana, per la divisòria amb Son Bauló i la Casa Nova, des de sa Talaia (oest) fins al camí de Son Bauló (costa de na Curta). A migjorn, pel camí de Sineu a Algaida. A ponent, pel límit amb Montuïri.

1. sa Talaia d'en Pep Talaió

2. sa Talaia d'en Sebastià Moreno

3. sa Talaia de ca Na Ferrera

4. can Talaió

5. can Berenguer

6. can Berenguer d'en Pep Palau

7. can Berenguer de na Maria Nina (d'en Putxet)

8. can Berenguer de l'amo en Tomeu Fred (de na Sabatera)

9. sa Talaia d'en Guillem des Conill de Pina

10. sa Talaia d'en Guillem Talaió

11. ca sa Ferrera (des Ferrer Nou)

12. ca na Bàrbara Llulla

13. can Toni Valent (de l'amo en Català)

14. sa Talaia d'en Nina

15. can Sebastià Moreno

16. can Beato

17. sa Talaia d'en Borràs

18. sa Talaia d'en Pep Palau

19. can Joan Beatet

20. Son Miralles d'en Llorenç Munar

21. can Berenguer de na Crista

22. Son Miralles d'en Toni Valent

23. Son Miralles d'en Pere Blanc

24. Son Miralles d'en Lluc Dimoni

25. Son Miralles d'en Pere Blanc

26. Son Miralles de can Daviu

27. Son Miralles d'en Joan des Colomer

28. Son Miralles d'en Moreu

29. can Leon de na Ciona

30. can Leon d'en Putxet

31. can Leon d'en Biel Sóller

32. can Leon

33. es Pinar de can Leon

34. can Leon d'en Mateu de na Lloraca

35. Son Miralles d'en Maravilla

36. Son Miralles de na Margalida Filau

37. Son Miralles d'en Tomeu de s'Arraval

38. Son Miralles d'en Toni Bou

39. Son Miralles de na Pereta Crista

40. Son Miralles de na Catalina Marrona (Marroneta)

41. Son Miralles d'en Baltasar Moreu

42. sa Costa de na Curta

42
41
40
39
38
37
36
34
35
32
30
31
33
29
28
25
27
24
26
23
22
20
19
18
17
21
16
11
15
09
13
10
12
05
08
07
14
06
04
05
03
02
01
NORD
0
25
75m
SON MIRALLES. SECTOR I
novembre 2018

SON MIRALLES. SECTOR II

El sector occidental, també de forma triangular, està definit, a la part de mestral (NW), pel camí de Sineu a Algaida; a migjorn, pel límit amb Montuïri; i a llevant, pel camí de Son Vent fins al límit amb Montuïri.

1. Son Miralles d'en Tomeu Dit (després d'en Lluc Putxet)
2. Son Miralles de sa madona de Son Cuca (després d'en Lluc Putxet)
3. Son Miralles d'en Lluc Dimoni (ara de s'Artanenc)
4. Son Miralles d'en Lluc Sord (ara d'en Rafel Rei)
5. Son Miralles de na Beateta (d'en Gorilla)
6. Son Miralles de sa Fidevera (ara d'en Moreno)
7. Son Miralles d'en Camps
8. Son Miralles de can Blanc
9. Son Miralles d'en Miquel Boivàs / Peon (després d'en Tià Pago)
10. can Marc / ca na Berenguera d'en Filau
11. Son Miralles d'en Toni Roca
12. can Boira / can Camps
13. cas Mostel / Son Miralles de na Marrona (d'en Conill)
14. Son Miralles d'en Camps
15. Son Miralles d'en Joan Munar (després d'en Tià Borràs)
16. Son Miralles d'en Ruberto (ara d'en Pau Xiu)
17. Son Miralles des Lleter
18. Son Miralles d'en Joan Bessó
19. Son Miralles de n'Antonina Xoroi (després d'en Miquel Pellusco)
20. Son Miralles d'en Coves (després d'en Tomeu Dit)
21. can Niell
22. cas Poller / can Rupit
23. Son Miralles d'en Sebastià Rei (ara d'en Xineta)
24. Son Miralles de can Blanc
25. Son Miralles d'en Beato
26. Son Miralles d'en Toni Borràs (ara d'en Bernat Negret i na Maria Perica)

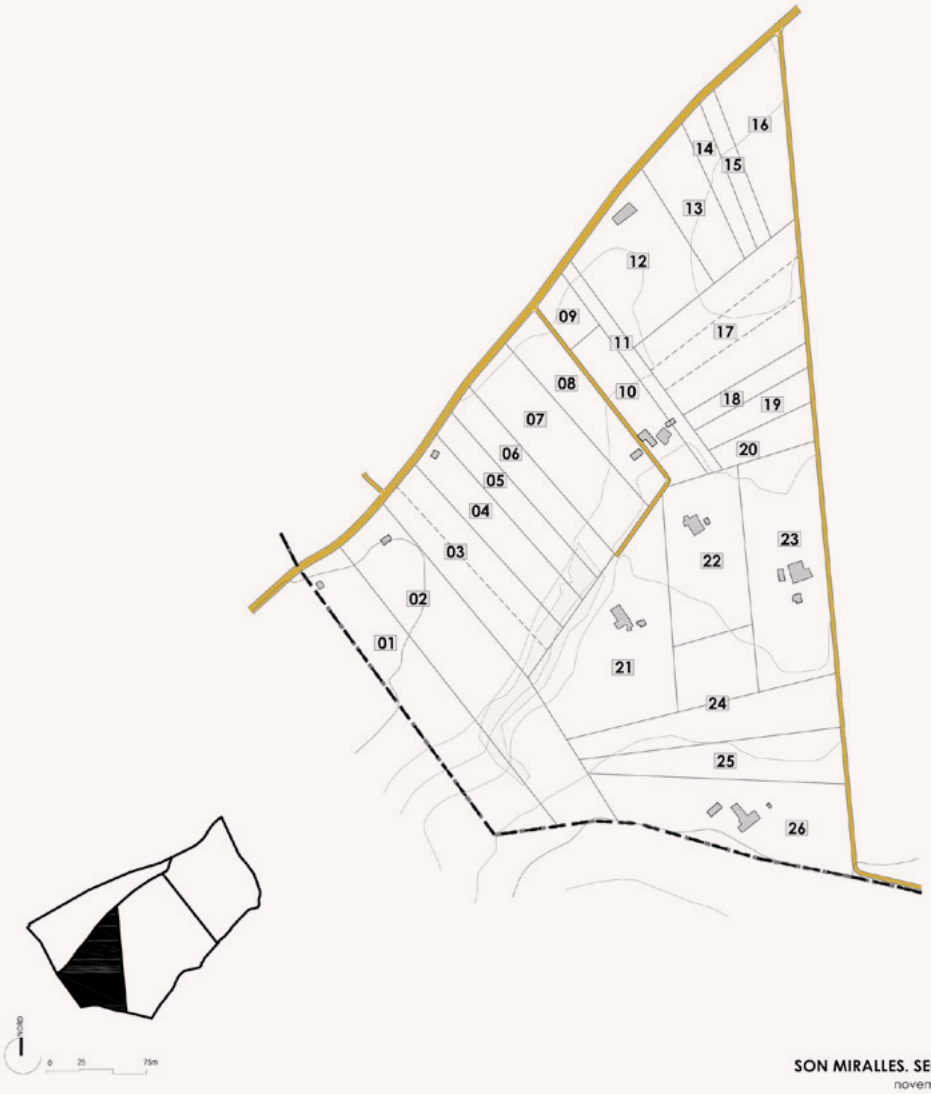

SON MIRALLES. SECTOR II
novembre 2018

SON MIRALLES. SECTOR III

El sector central, el més gran en extensió, està definit, a tramuntana, pel camí de Sineu a Algaida; a llevant, per un límit convencional (rectilini) que divideix establits, a l'alçada de la caseta de na Catalina Beata d'en Menut, que tenen l'accés pel camí de Son Miralles. A ponent, confronta amb el camí de Son Vent; a migjorn, amb el límit amb Sant Joan.

1. Son Vent

2. Son Vent d'en Pep Borràs (ara d'en Joan Mino)

3. Son Vent d'en Toni Nina (ara d'en Joan Mino)

4. Son Vent d'en Miquel Teco (ara d'en Xesc Marron)

5. Son Vent d'en Joan Cristo (ara de na Pereta Crista)

6. Son Vent de na Magdalena Putxeta (ara des Sord Recolat)

7. Son Vent d'en Pep de ses Ferreres (després de na Maria Barona; ara d'en Joan Canals)

8. Son Miralles d'en Joan Florit

9. Son Miralles des Fuster (ara de na Pollencina)

10. Son Miralles d'en Rafel Beato

11. Son Miralles de na Margalida Lluca

12. Son Miralles de n'Ulleta (ara des Lleter)

13. Son Miralles de s'Eivissenca

14. Son Miralles d'en Bernat Negret

15. Son Miralles d'en Pere Antoni (des ses Bessonetes)

16. Son Miralles d'en Joan Bessó

17. Son Miralles des Lleter

18. Son Miralles d'en Toni Roca (ara de na Joana Siurella)

19. Son Miralles d'en Móra (ara des Poller / Ferrerico)

20. Son Miralles d'en Rei (ara des Lleter)

21. Son Miralles des Lleter

22. Son Miralles d'en Pere Ruberto (de na Beneta)

23. Son Miralles des Lleter

24. Son Miralles d'en Maravilla

25. Son Miralles d'en Toni Moliner

26. Son Miralles d'en Pellusco (ara de na Catalina Companya)

27. Son Miralles d'en Pollencí

28. a. Son Miralles d'en Capulla (ara de na Perica)

28. b. Son Miralles de na Bet Borrassa (ara de na Perica)

29. Son Miralles d'en Vegili

25. Son Miralles d'en Joan Beato (ara de na Catalina Beata d'en Menut)

31. pou de Son Miralles

32. Son Miralles de na Magdalena Reia o Nadala (ara d'en Joan de na Nadala)

33. Son Miralles d'en Rafel de sa Raval (ara d'en Vegili)

34. Son Miralles d'en Pere Antoni de ses Bessonetes (ara d'en Vegili)

35. Son Miralles de na Margalida Lluca

36. Son Miralles d'en Pere Antoni (ara d'en Vegili)

37. Son Miralles d'en Pere Antoni (ara d'en Vegili)

38. Son Miralles d'en Poleo

39. Son Miralles de n'Ignasi Tomàs

40. Son Miralles d'en Móra (després d'en Joan Ribero)

41. can Móra [cases de Son Miralles]

42. Son Miralles d'en Bernat Negret

43. Son Miralles de na Magdalena Reala

44. Son Miralles de n'Esteve Xixili (ara de na Maria Perica)

45. Son Miralles de n'Esteve Xixili (ara d'en Maravilla) / ametllerar d'en Maravilla

46. Son Miralles de na Reala

47. Son Miralles d'en Nadal de sa Rota (de na Barca) (ara de na Perica)

48. Son Miralles de na Magdalena Reia (d'en Mandau)

49. Son Miralles d'en Joan Rei (de na Rigueta) (ara de na Perica)

50. sestadors de can Rei (ara de na Perica)

51. Son Miralles d'en Xesc Traquet de s'Eivissenca

52. Son Miralles de na Magdalena Reia (d'en Bossa)

53. es Pinar d'en Terrassa / Son Miralles de na Boivassa (ara de na Perica)

54. Son Vent d'en Sebastià Borràs (ara de na Perica)

55. Son Vent d'en Joan Recolat

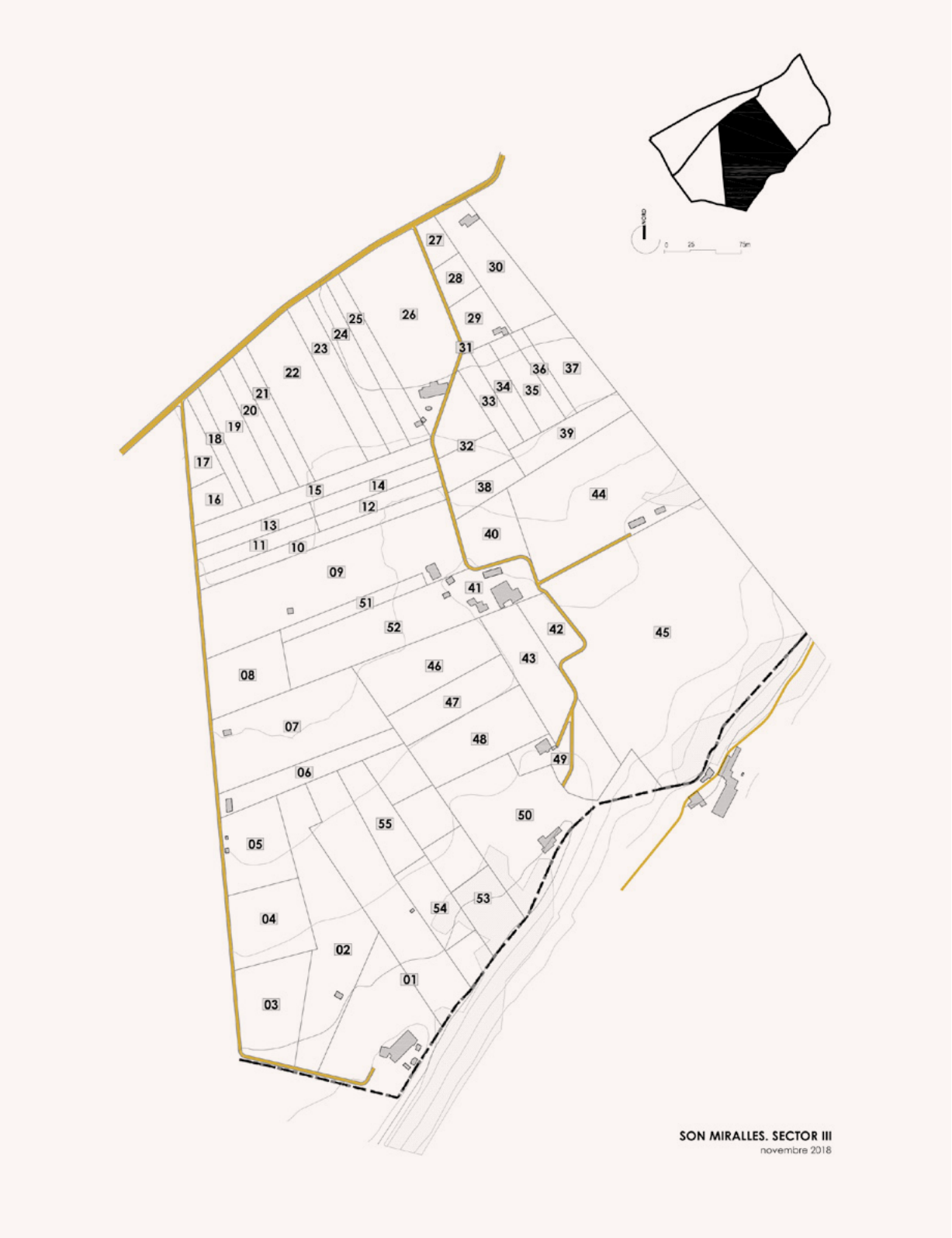

SON MIRALLES. SECTOR IV

El sector oriental està delimitat, a tramuntana, pel camí de Sineu a Algaida; a llevant, pel camí de Son Daviu; a ponent, pel límit convencional (rectilini) que divideix establits, a l'alçada de la caseta de na Catalina Beata (d'en Menut), que tenen accés pel camí de Son Fred i, a migjorn, pel límit amb Sant Joan.

1. sa Font d'en Ruberto

2. Son Daviu d'en Joan Nina

3. Son Daviu d'en Pinar (ara de na Joana Bolona d'en Biel Sóller)

4. Son Daviu de na Catalina Bou (d'en Pere Antoni)

5. Son Daviu d'en Llabrés (ara d'en Biel Sóller)

6. Son Daviu d'en Pinar (ara de na Joana Bolona)

7. Son Daviu d'en Munar (de na Borrassa) (ara d'en Felip Mino)

8. Son Daviu de na Ciona (ara d'en Felip Mino)

9. Son Daviu de na Rossa (ara d'en Felip Mino)

10. Son Daviu de can Mino (ara d'en Felip Mino)

11. Son Daviu d'en Jaume Pinar (ara de na Margalida Bolona)

12. Son Daviu d'en Pomer

13. Son Daviu

14. Son Daviu des Cristo (ara de na Pereta Crista)

15. Son Daviu d'en Toni Curt

16. Son Daviu d'en Joan Curt (ara d'en Felip Mino)

17. Son Pacs / Son Daviu d'en Matarino (ara de na Margalida Filau)

18. Son Daviu de sa Fidevera (ara d'en Felip Mino)

19. Son Daviu d'en Biel Mino (ara d'en Felip Mino)

20. Son Daviu d'en Nadal de sa Rota (ara d'en Felip Mino)

21. Son Daviu d'en Nadal de sa Rota (ara d'en Felip Mino)

22. Son Daviu d'en Pere Ruberto

23. Son Daviu d'en Joan Nina

24. es Molí de can Reus (ara d'en Nina)

25. es Molí d'en Nina

26. sa Font d'en Joan Fuster (de na Boivassa) (ara d'en Joan Nina)

27. Ca na Tiana

28. es Molí d'en Maravilla

29. es Molí d'en Pujador

30. es Molí de can Nina [pou amitger amb es Poller]

31. es Molí d'en Rafel de sa Raval (ara d'en Vegili)

32. es Molí d'en Pere Antoni / s'Hort d'en Nina

33. es Molí des Poller [pou amitger amb en Nina]

34. es Molí d'en Poleo (ara d'en Miquel Ruberto)

35. es Molí d'en Sebastià Rei

36. es Molí d'en Joan Ribero

37. can Reüll

38. Son Miralles de na Catalina Beata

39. Son Miralles de na Catalina Beata

40. Son Miralles de na Catalina Beata

41. Son Miralles d'en Miquel Rigo

42. Son Miralles d'en Miquel Bou (de na Puntarrona)

43. Son Miralles d'en Joan Munar (de na Borrassa) (ara d'en Tià Pago)

44. Son Miralles de n'Ignasi de Son Florit

45. Son Miralles des Lleter

46. Son Miralles d'en Putxet (de na Pollencina)

47. Son Miralles d'en Putxet (de na Pollencina)

48. Son Miralles d'en Gaspar Sóller (ara d'en Xesc Daviu)

49. Son Miralles d'en Xesc Daviu

50. Son Miralles de na Reala

51. ca na Grassa / Son Miralles d'en Ramon de sa Riba

52. Son Miralles d'en Perico

53. es Pinar de can Gras

54. Son Miralles d'en Joan Bou

55. Son Miralles d'en Poleo (ara de na Maria Perica)

56. ca na Realeta

57. ca n'Ignasi

SON MIRALLES. SECTOR IV
novembre 2018

Bibliografia

Canuto Bauçà, Francesc (2014) «Notes de toponímia montuïrera. Rere les passes del Rafal Binuart», a *Bona Pau,* 735, 28-29.

Gayà, Ramon (1941) «Predios o masías de nuestra villa según el libro de catastro del año 1685», a *Documenta*, 15, 26-29.

Ginard, Antoni; Ramis, Andreu (2018) «La partió nord-oriental del terme de Montuïri. Son Miralles, *olim* La Torrassa», a *III Jornades d'Estudis Locals de Montuïri* (26 d'octubre de 2018).

Mascaró Passarius, J. (1962-1967) *Corpus de Toponimia de Mallorca*. Palma: Gráficas Miramar. 6 vol.

Miralles Monserrat, Joan (1995) *Un poble, un temps*. Palma: Miquel Font Editor.

Mulet Ramis, Bartomeu; Rosselló Vaquer, Ramon; Salom Sancho, Josep M. (1994) *La capitalitat de Sineu. Segles xiii i xiv.* Sineu: Ajuntament de Sineu.

Munar Oliver, Gaspar (1975) *Història de Lloret de Vista Alegre i del seu convent*. Palma de Mallorca: Moll.

Ramis Puig-gròs, Andreu (1997) *Malnoms a Llorito. Segles XIV-XX. Àlies. Estratègies de nominació comunitària*. Palma: Di7 Edició.

Ramis Puig-gròs, Andreu; Rosselló Bordoy, Guillem (2008) «Toponímia precatalana a Llorito», a Bassa Martín, Ramon; Planisi Gili, Hermínia; Vallès Moragues, Aina (coord.). *XX Jornada d'Antroponímia i Toponímia. La Real*. Palma: Universitat de les Illes Balears; Govern de les Illes Balears. Pàg. 117-147.

Ramis Puig-gròs, Andreu; Taltavull, Maria del Mar (2017) «Cartografiar la toponímia històrica. Les seccions K i L de l'amillarament de Sineu (1864)», a Latorre Sánchez, Francesca (coord.) *XXV Jornades d'Antroponímia i Toponímia. Palma, 11 de maig de 2012*. Palma: Universitat de les Illes Balears. Pàg. 13-48.

Reus i Mas, Gabriel (1998) *Els malnoms de Campos*. Campos: Parròquia de Sant Julià (Publicacions de la Parròquia de Campos; 19).

Rosselló Vaquer, Ramon (1983) «Resum dels principals documents històrics. Documents del segle XIII» a *Bona Pau*, 363, 2.

Rosselló Vaquer, Ramon (1985) *Sant Joan. Segles XIII-XVI (notes històriques)*. Sant Joan: Ajuntament de Sant Joan.

Rosselló Vaquer, Ramon (2002) *Noticiari de Llorito. Segles XIII-XX*. Mallorca: Ajuntament de Lloret de Vistalegre.

Talladas, Francisco (1815) [edició de 2009] *Historia de la villa de Campos en la isla de Mallorca*. [Campos]: Ajuntament de Campos; Institut d'Estudis Baleàrics [edició facsímil].

Vanrell i Torelló, Joan (2015) «El terme municipal i la seva delimitació (1889)», a *Díngola*, 16, 53-55.

La toponímia urbana interior de Son Sunyer (el Pil·larí i les Cadenes): història i etimologies populars

Dídac Martorell Paquier

Resum:

Aquest treball s'emmarca en el conjunt de treballs sobre la toponímia a la zona de s'Arenal i Son Sunyer, començat a la XXVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia de la UIB (2014), amb els treballs: «Ses Fontanelles, nom d'un aiguamoll? Aclariments historicotoponímics de la zona»; a les *I Jornades d'Estudis: el Pla de Sant Jordi* (2017) i «Platja de Palma: topònim franquista. La toponímia major dels barris i pobles de s'Arenal»; i a les I Jornades d'Estudis Locals de Llucmajor (2017), amb el treball «El Pouet, un topònim medieval a l'Arenal. Estudi historicotoponímic (2018)».

Per als topònims, en aquest treball emprarem l'article definit general, seguint la tradició escrita mallorquina; malgrat això, la forma oral col·loquial en tots sempre és amb l'article salat.

La possessió de Son Sunyer: origen i establits

Son Sunyer antigament va ser la possessió més extensa de Palma i documentada des de 1516 (Fernández, 2010). Estava situada a la parròquia de Santa Eulàlia i formà un latifundi conjuntament amb Son Oms. El 1817 era de 2.500 quarterades i a final de segle n'eren unes 2.000 (Íd.). Confrontava al nord amb el camí de Llucmajor i l'Aranjassa; a l'est, amb l'Aranjassa, Son Monjo, la Cova, Ca na Morlana i Son Dalabau, la qual confrontava amb Son Verí de Baix[29]; al sud, amb la mar i, a l'oest, amb la Torre Redona i Son Oms, la qual confrontava amb Son Mosson (Íd.). Avui es troba reduïda pràcticament a les cases velles de la possessió, al nord del Pil·larí, en el camí de Muntanya.

Les grans partions de la primitiva possessió eren les següents: els tancats Prims, el clot dels Porcs, la tanca dels Ametlers, el sementer de les Barraques, el camp Franc, la tanca de la Vinya, el camp de l'Aljub, les arenes de Dalt, les arenes de Baix, la tanca del Pi, la tanca de les Mosqueres, el camp dels Sestadors, el serral del Verro, la Vela, l'hort Vell, l'hort Nou, el camp de darrere l'hort Vell, el Prat, el camp Verd, l'Aigua Nova i el pinar de Son Sunyer, de 600 quarterades (Íd.).

29 Sobre les possessions de Son Verí i Son Dalabau i la toponímia major de l'Arenal, vegeu Martorell, 2017.

El juny de 1905, el propietari, Antoni Rotten Gual (Marquès de Campo Franco), començà el procés d'establiment de la possessió: «la qual cosa possibilità que un gran nombre de pagesos, molts procedents de Llucmajor, pogués tenir en propietat un tros de terra» (Íd.). És quan es vengueren els tancats Prims a Joan Sales Pasqual i el pinar de Son Sunyer (610 quarterades) a Joan Catany Salvà *Jaquetó*[30]. El serral del Verro, el Prat i les arenes de Baix i de Dalt es vengueren entre el 1905 i el 1909 (Íd.). El pinar, fruit de la fallida econòmica del nou propietari, passà a mans del Foment Agrícola, Industrial i Comercial de Llucmajor, i finalment es parcel·là el 1913[31]. Dels establits del pinar, en sorgiren les urbanitzacions litorals de la Ribera (c. 1955), los Tamarindos (abans del 1966), (los) Sometimes (1955), les Meravelles (1934), Montemar (1976?) i el nucli de l'Arenal de la part de Palma, continuació de la de Llucmajor. A l'interior en sorgiren els grans terrenys de la Porciúncula (1914), la urbanització de Bellavista (1931) i els pobles del Pil·larí i les Cadenes.

El nom d'aquesta possessió es deu al llinatge de la saga de propietaris, que ho foren almenys des del s. XVI.

Origen del nucli urbà del Pil·larí

L'arribada de la línia del tren Palma–Santanyí (1916-1964) conformà el nucli urbà del Pil·larí i en general els horts —minifundis— de Son Sunyer. Trobarem diverses cases del camí de Son Fangos construïdes el 1916[32] i, segons Pere Antoni Salvà *Reviu*, «tots els horts de per aquí es feren entre l'any 1915 i l'any 1926» (Calviño et al., 1995, novembre: 24). Paral·lelament, s'anà conformant el carrer central i principal del poble, a l'antiquíssim camí de Muntanya, que es coneixerà popularment com carrer del Mig.

Malauradament, tot i tenir la llista de les partions de Son Sunyer, no sabem exactament a quines feia part el nucli urbà. Apuntam la possibilitat que fossin les Arenes de Baix, però, no obstant això, s'hauria de fer una bona recerca arxivística per determinar-ho bé.

El tren no solament funcionava per connectar Palma i Llucmajor amb Son Sunyer, sinó que també facilitava el mercadeig de mitjans de marès, que partien cap a Palma amb els trens de mercaderies. D'aquesta manera, el Coll d'en Rabassa i l'Arenal, poblats per trencadors de marès, connectaven definitivament amb Son Sunyer a través d'aquesta indústria.[33]

Molts dels hortolans de Son Sunyer eren trencadors de marès, i és en aquest context que el nucli del Pil·larí sorgí amb força.

Origen del nucli urbà de les Cadenes

Per estudiar la història de les Cadenes, és imprescindible explicar el paper que hi va tenir Damià Monserrat Noguera *Gaspar* (Llucmajor, 1868-1942). Trobarem una entrevista als seus nets, Damià i Julià, a Calviño et al., 1996, maig: 26-28, "«Llucmajorers a s'Aranjassa i Son Sunyer (VII). «El naixement de ses Cadenes"». Damià *Gaspar*, juntament amb dos socis, posà a l'Arenal un forn de guix, que posteriorment va ser de pebre bord. La llenya l'havien de dur de les possessions dels voltants, sobretot de Son Granada. Per tenir llenya a prop va comprar una part del pinar: «L'anècdota és que va sentir que venien cent quarterades del Pinar de Son Sunyer en una conversa informal, on es discutia si la terra i el lloc era bo o no, ell va intervenir en la conversa i d'aquesta manera, amb una tira i amolla, les va comprar per cinc-centes setanta-cinc pes-

30 Segons Font, 1975: 26, el pinar de Son Sunyer fou venut el 1910.

31 Sobre la toponímia major litoral de Son Sunyer, fruit de l'establiment del pinar de Son Sunyer, vegeu Martorell, 2017.

32 Segons dades del cadastre, al Registre d'informes d'avaluació de les Illes Balears del Govern de les Illes Balears. La més antiga l'hem documentada el 1909 al camí de Muntanya, 372.

33 Sembla que no fou fins al 1935 que s'inaugurà el davallador del Pil·larí (March, 1991, GEM, III: 132).

setes la quarterada... [...]. Amb posteritat en va comprar un altre tros de quaranta quarterades» (Calviño et al., 1996, maig: 26-27). Es quedà finalment amb un total de cent-trenta quarterades: «Més tard, veient el gran nombre de pedreres i trencadors que hi havia pel redol, va tenir la idea de vendre cases fetes, i així va néixer el llogaret de ses Cadenes. [...] Va donar a fer els plànols de la urbanització a l'arquitecte Gaspar Bennàssar i va vendre els solars a gent treballadora per sis-centes pessetes» (íd.: 27).

El negociat d'obres de parcel·lació es presentà el 31 d'agost de 1925 i el 14 de novembre de 1927 la Comissió Municipal Permanent de l'Ajuntament de Palma aprovà el projecte de parcel·lació.

Els topònims del Pil·larí: història i usos

Hem observat que l'ús del topònim de Son Sunyer ha patit una forta regressió exponencial a mesura que els nuclis urbans han guanyat força. Si bé la gent més vella sap que aquells nuclis urbans són fruit dels establits de Son Sunyer, pràcticament la totalitat dels joves desconeix aquesta realitat. No obstant això, el nom de Son Sunyer segueix viu, radicat a les cases velles de la possessió, situades al nord del Pil·larí pel camí de Muntanya, que darrerament han funcionat com un restaurant per a fer-hi banquets de casaments. Per altra banda, hom hi observa un gran tall de transmissió d'aquest coneixement entre les famílies més antigues, que en són una minoria, i la gran quantitat de gent que viu en els pobles d'interior de la mateixa manera que ho fa en els barris del litoral: com a dormitori. La turistificació ha canviat completament la manera d'entendre i estimar el territori, i tampoc no hi ha arrelament en la vida de poble a les noves finques d'ambdós pobles (bàsicament, els blocs d'edificis, com el del carrer dels Trencadors[34] i el nucli del Pil·larí Nou).

Per altra banda, el que crida més l'atenció és la quantitat de topònims que s'han emprat per denominar el nucli urbà del Pil·larí. Uns, d'oficials; d'altres, de populars. I d'aquesta curiositat n'ha sortit el present treball.

Parlarem, per tant, dels topònims següents: **Estats Units, Sant Francesc, el Pil·larí (i Son Sunyer), les Amèriques Fosques, el Tral·larel, el Gambirot, i la Punyalada.**

Estats Units

És molt sorprenent que el primer topònim que hem documentat sigui el d'Estats Units. Al plànol de Palma de 1896 (AMP, PL-015; vegeu l'annex), trobarem, en una zona de pinar molt propera a «Son Suñé», el topònim «Estados Unidos». Si bé la ubicació no correspon exactament al nucli del Pil·larí, cal tenir en compte que n'és molt propera. Hi detectam un traçat quasi idèntic a l'actual camí de Muntanya, i el topònim s'hi situa a l'est, que tot d'una s'establí. Per altra banda, al plànol no hi ha cap altre topònim en tot el territori de Son Sunyer.

Si bé no tenim cap prova tangible sobre l'origen d'aquest topònim, podem assegurar que seguí vigent perquè fou nom usat per les administracions els anys vint i trenta del segle XX. Vegem-ho.

A l'acta de la sessió del plenari del 12 de juny del 1922 apareix com a «caserio Estados Unidos» (AMP, AH-2192: 88); a la de la sessió de la Comissió Municipal Permanent (CMP) del 1r de febrer de 1925, com a «Estados Unidos de Son Suñer» (AMP, AH-2195/1: 163); a la CMP del 4 d'abril de 1927, com a «Son Suñer (Estados Unidos)» (AMP, AH-2196/3: 75); a la CMP del 29 de desembre de 1930 com a «caserio denominado Estados Unidos» (AMP, AH-2199: 325); el 1932, com a «Estados Unidos» (AMP, AH-2201: 217 i 607), etc.

Aquest nom el trobarem també al Projecte General de Construccions Escolars (Ajuntament de Palma 1931), en què apareix a un plànol de Palma amb el nom d'«Estados Unidos» i la traducció al català

34 Actualment transformat en plaça.

«Estats Units» a la resta de la publicació. A excepció de les escoles amb el nom de «carrer de», la resta rebien el nom del barri on s'ubicaven. D'aquesta manera es veurà reflectit a les actes de Cort; per exemple, a la del 3 de novembre de 1931: «Se formula una enmienda para que se aumenten 120 pesetas a la Escuela de los Estados Unidos» (AMP, AH 2200/1: 308-309). Aquesta escola sembla que es posà en marxa durant la dictadura de Primo de Rivera: «En la Ciudad de Palma, Caserio de los "ESTADOS UNIDOS", de la provincia de Baleares, el dia diez y siete de noviembre de mil novecientos veintisiete...» (AMP, AH-2825/9).

La sessió extraordinària del 9 de març de 1936 determina la creació de les seccions escolars; al districte primer hi ha la Ciutat Antiga i Santa Catalina, i al districte segon hi ha l'extraradi, on consta l'escola d'«Estados Unidos» (AMP, AH-2206: 33). Així mateix, malgrat que, com veurem més endavant, aquest any es comença a imposar l'ús de la denominació del Pil·larí, encara apareix el nom a la concessió per fer una paret al carrer «del Puente, Estados Unidos» [íd.: 153].

Curiosament, durant la dictadura franquista, sembla que se'n conservà el nom per a l'escola. Prova d'això n'és, per exemple, un llibre de text de 1942 en què encara empren el segell de l'escola amb l'escut amb el timbre republicà (Carrió, 2017; vegeu l'annex), o el fet que, quan passà a l'actual CEIP Es Pil·larí, encara rebien lletres que deien «Escuela San Francisco de los Estados Unidos».[35] El que sembla segur és que aquest nom es perdé quan s'estrenà el CP Es Pil·larí el curs 1986-87.

Relatiu a aquest topònim, el frare de la Porciúncula Joan Llabrés Ramis, TOR (Llubí, 1919 – Son Sunyer, 1994) diu: «recordam haver vist l'encuny d'un dels seus establiments públics on es llegia: "Cafè i Botiga de Ca s'Arrosser, Estats Units, Palma de Mallorca"» (Llabrés i Vallespir, 1984: 256).

Quant a la llengua, Joan Taverner Adrover (Sant Jordi, 1942) recorda que el nom s'emprava en català: «Estats Units». No obstant això, també hem documentada la forma en castellà.

El paper dels frares franciscans: Sant Francesc

A final de 1913, el pare Francesc Bartomeu Salvà Salvà, germà del caixer de la Societat que venia el pinar de Son Sunyer, volgué adquirir un terreny d'aquest pinar per construir-hi una escola per als estudiants franciscans. El 28 de gener del 1914 la Santa Seu hi aprovà la compra de 33 quarterades, per valor de 13.200 pessetes (Coll, 1934-1935: 11). El 18 de maig es fundà la Casa de la Porciúncula, i fins avui el poble el coneix també com a Cals Frares.

El nucli del Pil·larí, per tant, es fundà pràcticament de manera paral·lela al convent dels Franciscans de la Porciúncula. D'aquesta manera, els pil·lariners diuen que els franciscans batiaren el poble com a «Sant Francesc». Josep Mascaró Passarius ho confirma: «A principios del siglo XX, en la finca *Son Sunyer*, se fue formando un pequeño caserío al que los Padres Franciscanos de La Porciúncula dieron a conocer con el nombre de *Sant Francesc*, cuyo nombre quedó algún tanto eclipsado por el de *Es Pilarí [sic]*» (Passarius, 1986: 1339).

El topònim ja el trobam a l'acta de la CMP del 14 de juny de 1926: «"Son Fresech" *[sic]* Son Suñer» (AMP, AH-2195/1: 163); també a l'acta de la CMP del 19 de març de 1929: «predio de Son Suñer, solar denominado "Ca's Chetet San Francesc"» (AMP, AH-2198/1: 60). Sembla que ambdues referències remeten a una transcripció literal de la sol·licitud d'obra. La primera referència d'ús administratiu que hem trobat, per tant, podríem dir que és la següent, de la CMP del 28 d'octubre de 1929, en què Francesc Busquets Ramis sol·licita una obra elèctrica per a la central que s'ha instal·lat a les Cadenes i que subministrarà electricitat també a «San Francisco» i l'Arenal [íd., 249]. A la CMP del 27 d'octubre de 1930 apareix com a «poblado de San Fransesch» (AMP, AH-2199: 262). A la sessió ordinària del 9 de setembre de 1931 s'aprova la instal·lació de bombetes a «Los Angeles y San Francisco» (AMP, AH-2200/1: 196). Sembla,

35 Informació del professor Josep Lluís Sard, que estrenà el CP Es Pil·larí el curs 1986-87, i que afirma que abans es deia «EEUU San Francisco». Indica que l'acrònim fa referència a Escuelas Unificadas, però nosaltres ens decantam per pensar que és una romanalla del topònim antic del poble.

per tant, que es transcriu el topònim literalment de la documentació de la central elèctrica, atès que a la resta de referències apareix sempre amb la forma «San Francisco», 1932, AMP, AH-2201: 128 i 648; 1933, AH-2203: 474 i 574; 1934, AH-2204: 188, 228, 478 i 645; i 1935, AH-2205: 455.

Durant la II República espanyola, si bé hi hagué un ús oficial d'«Estats Units», el nom de «Sant Francesc» prenia força al nivell administratiu. En trobam un clar exemple al cens electoral del 1934 de l'Ajuntament de Palma, en què al districte 4t «La Huerta», a la secció 7a «Arenal», hi comprèn «Sant Frensesch o Estados Unidos» (AMP, AH-2059). D'aquest any tenim el registre de la «Cooperativa Agraria de Son Suñer», coneguda popularment com la Cooperativa de la Llet. A l'article 1r del reglament, hi apareix el topònim franciscà: «Con la denominación de Cooperativa Agraria, y como filial de la Junta de Son Suñer, de la Asociación Provincial de Ganaderos de Baleares, se constituye la Cooperativa que tendra su domicilio en el número dos de la calle "Camno de Montaña" en el Caserío de San Francisco término de Palma» (ARM, GC-1082/2361).

Posteriorment, durant la dictadura franquista, el barri s'anomenà oficialment «San Francisco», fins que es normativitzà en català com a «es / el Pil·larí» els anys vuitanta. Un exemple d'ús durant el franquista és la fundació del Club Ciclista San Francisco, el 16 de maig de 1942 (ARM, GC-1642/2865; vegeu l'annex). Un altre n'és un plànol militar de 1949, en què apareix com a «Sant Fransesch» (Servicio Geográfico del Ejército, 1949, Hoja 698-II «El Arenal», Cuadrante S. E.). A un mapa de 1956 de les vies de tren, el baixador apareix amb el nom de «San Francisco» (Arxiu ASVAFER; vegeu l'annex). També el trobarem a un plànol de 1970 sobre la demarcació parroquial de l'Arenal amb la forma «S. FRANCISCO». Aquest plànol sembla estar basat en un de més antic, segurament de l'antiga vicaria de l'Arenal (*Luz*, 1970, octubre *4(2)*).

No obstant això, també trobarem el nom popular a documents de caràcter oficial; per exemple, al plànol del terme municipal de Palma de 1952, en què apareix com «ES PIL-LARÍ SAN FRANCISCO» (AMP, PL-208). Quant a l'associacionisme, el 5 d'agost de 1942 s'hi fundà el CC Pilerense,[36] en l'acta de constitució del qual hi ha escrit el següent: «En Pilarí, suburbio de Palma de Mallorca...». Curiosament, a la documentació hi trobam els termes «Caserio de San Francisco» i «Caserio del Pil-larí» (ARM, GC-1642/2873).

Sant Francesc és el sant patró del poble i, per tant, també advocació de la parròquia, construïda entre el 1956 i el 1961.

De l'època franquista en tenim aquesta glosa de Pau Tomàs Salvà *Rander*, relativa als viatges contrabandistes d'anada i tornada del Pil·larí a les penyes de la Marina de Llucmajor molt il·lustrativa (Martorell, 2018b: 27):[37]

> Saps que és de llarg es camí
> de Sant Francesc a ses penyes,
> n'he espanyades d'espardenyes
> de tant d'anar i venir

Al final de la dictadura i a la Transició, el nom se seguí emprant; per exemple, el 05/02/1975 es va registrar el Club Deportivo San Francisco, i el 13/12/1977, el Club Petanca San Francisco. Un darrer exemple és l'Agrupament Escolta Sant Xesc (1985), que deu el nom al topònim.

El Pil·larí i Son Sunyer

Sembla que els anys trenta no hi havia una idea gaire clara de quin nom s'havia de fer servir per al poble. Com a curiositat, a l'acta de la primera sessió, del 19 de maig del 1933, s'aprovava la cons-

36 Curiosament, el mateix any que l'altre club ciclista. No sabem la història al respecte.

37 S'ha de dir que als reculls de cançons populars només hi ha gloses referents a Son Sunyer, i no n'hi ha cap que aparegui el Pil·larí ni Sant Francesc.

trucció d'un magatzem a «San Francisco de Son Suñer Estados Unidos» (AMP, AH-2202: 319).[38] A més a més, es començava a emprar el topònim del Pil·larí. Hem de considerar, per tant, la II República com un període de transició quant a la fixació del nom.

Sembla que no hi havia cap de les antigues partions de Son Sunyer que es denominàs el Pil·larí, o almenys no hi consta a cap dels documents que hem pogut consultar fins ara. Sí que trobarem, però, aquesta mateixa denominació fent referència a un altre llogaret almenys des dels anys vint, que està situat entre la Creu Vermella i el Pla de na Tesa.[39] La revista satírica *Foch y Fum* ens dona clarícies sobre tot això; per exemple, trobarem un text relatiu a l'altre Pil·larí a l'edició de l'11 d'agost de 1922: «De sa Creu Vermeya | Un barbé d'es Pitlerí d'es poble més criminal...» (*Es Barbé*, a *Foch y Fum*, 1922, 11 d'agost: 2).

En relació amb el Pil·larí de Son Sunyer, en trobarem referències amb les grafies a la revista *Foch y Fum:* **s'Espitlarí, Pitlarí** i **Pitlerí**:

- «Gloses de s'Espitlarí» (16 agost 1923: 3)
- «De Son Suñer. De dins es Pitlarí» (8 abril 1933: 2)
- «Gloses de Lluchmajó p'Es Pitlerí» (16 novembre 1934: 4)
- «...ses festes y balls que sa farien a n'es barrio de Son Suñé (Es Pitlerí)» (1 febrer 1935: 3)
- «Tu estaves suscrit a n'aquest populá setmanari a n'es Pitlerí i llogat a "C'an Moné"» (19 juliol 1935: 5)

A la primera revista de la història de l'Arenal: *Concepción Arenal*, escrita per José Antonio Ruiz Rodríguez Méndez (Màlaga, 1887 – Barcelona, 1932) entre febrer de 1929 i octubre de 1930, hi apareix la forma «Pilerí» diverses vegades: «las Cadenas, Pilerí y la payesía.» (*Concepción Arenal*, 1929, juny, *5(7)*); «caseríos de Ses Cadenas, Es Pilerí, C'an Pastilla y los alrededores de El Arenal» (*Concepción Arenal*, 1929, juliol, *6(11)*).

El fet que hi hagués dos nuclis amb el mateix nom originà problemes de correspondència, i la gent del poble sol explicar anècdotes sobre lletres que arribaven al poble que no tocava.

Als plenaris de l'Ajuntament de Palma, trobam el topònim del Pil·larí per primera vegada a la sessió ordinària del 30 de desembre del 1931, quan s'autoritza instal·lar un molí de vent a Mateu Salvà a l'hort de Son Felip, «Es Pilarí» (AMP, AH-2200/1: 425). El retrobarem a la sessió ordinària del 5 d'abril del 1933, quan s'autoritza a Bartomeu Matas *des Vincle* la construcció d'una paret a una casa «sita en Son Suñé, caserío "Pilarí"» (AMP, AH-2202: 211). A la sessió ordinària del 7 de març de 1934, s'aprova la construcció d'una vorera al carrer de Bellver, 7 «Pilarí» (AMP, AH-2204: 152); l'11 de juliol del mateix any s'aprova la construcció d'una casa de Miquel Cladera *Campaner* al camí de Muntanya «Es Pilarí» [íd., 371].

També el trobarem amb la forma que indica la geminació de la pronúncia: «caserio de's Pitleri», el 8 de juliol del 1935, quan la Comissió Gestora Municipal aprova la instal·lació de tres llums al poble (AMP, AH-2205: 244). Malgrat això, la tònica és no marcar-ne la geminació: com, per exemple, el primer d'abril de 1936, que s'aprova la construcció d'una paret a un solar «en una finca des Pilarí» (AMP, AH-2206: 53) o quan s'aprova tancar el solar a unes cases del camí de Muntanya «Es Pilarí» [íd. 246 i 337].

38 Es tracta del que seria la sala de festes i cinema conegut com Can Comte.

39 Es tracta d'un conjunt de cases en dos camins en forma de V, que culminen amb una casa principal que dona a l'avinguda del Cid, 481, on hi hagué un cafè (Llabrés i Vallespir, 1984: 256). Correspon al llogaret que Joan Coromines i Josep Mascaró Passarius esmenten al tom primer de l'Onomasticon Cataloniae: «Una altra localització de la qual no estem segurs és entre el Pla de na Tesa i Son Majoral. No poden, doncs, assegurar que n'hi ha hagut dos» (Coromines i Mascaró, 1989: 231).

El 20 de febrer de 1935 s'aprovà un ban que regulava la venda de begudes espirituoses. A la sessió extraordinària de la Comissió Gestora Municipal de 22 de març s'aprovà la junta especial repartidora per al senyalament de quotes dels concerts en la zona lliure per a la venda, consum i expedició d'aquestes begudes. Es dividí per zones, entre les quals «ZONA COLL DEN REBASSA, SES CADENAS-PILARI- SON SUÑER Y SARANJASA, ARENAL». N'hi havia tres pel Coll d'en Rabassa, un per l'Aranjassa, dos per «ses Cadenas», dos pel «Pilarí» i un per «S. Suñer» (l'Arenal?; fora vila?) (AMP, AH-2205: 101).

Per altra banda, l'ús de Son Sunyer, referit al poble del Pil·larí, també és freqüent. De fet, el topònim s'ha fet servir fins avui dia referit als establits del poble dins la part no urbana. Antigament, ho podem veure en usos com el 1921, referit a la «Escuela mixta de Son Suñer»[40] (AMP, AH-2191: 245) o el permís de 1935 «para cercar de pared un solar sito en la calle Bellver, Son Suñer» (AMP, AH-2205: 48). També, però, pot fer referència a altres nuclis urbans fruit de la possessió, com l'Arenal: «plaza del Sol N 20 Son Suñer»[41] (1933, AMP, AH-2202: 69) o les Meravelles: «solar sito en el Arenal, Son Suñer, manzana 13» (1934, AMP, AH-2204: 383). Dels anys trenta en tenim exemples clars al *Foch y Fum*: «Totes ses que son mes guapas d'es poble de Son Suñé» (*Foch y Fum*, 1934, 22 juny: 4); «tota sa jent de Ses Cadenes, Son Suñé, s'Aranjassa y s'Arenal» (*Foch y Fum*, 1935, 9 març: 3)...

Un altre exemple seria la glosa del 1956 de Rafel Tomàs Salvà *Rander* (Palma, 1934), que viu a l'hort de Can Buscaneta, ben prop del nucli urbà del Pil·larí (Martorell, 2018b: 86):

> Cançons en mallorquí
> d'un jove de Son Sunyer
> que li diuen en Rafel Rander
> que an es Marroc va servir

Els usos toponímics a les esqueles (1930-1984)

Tot seguit adjuntam els usos toponímics extrets del buidatge d'esqueles de l'àlbum de Pau Tomàs Salvà *Rander* (Palma, 1935), procedents del seu arxiu personal, i al qual n'agraïm la consulta:

- 23 d'abril de 1930: «Son Suñer»
- 4 d'abril de 1944: «San Francisco»
- 26 de febrer de 1945: «San Francisco»
- 9 de maig de 1945: «San Francisco (Es Pil-larí)»
- 29 de setembre de 1947: «San Francisco (La Porciúncula)»
- 8 de març de 1948: «San Francisco (Es Pitlerí)»
- 2 de juny de 1948: «San Francisco (Es Pitlerí)»
- 12 d'agost de 1950: «Son Suñer (San Francisco)»
- 14 d'octubre de 1954: «San Francisco de es Pitlerí»»

40 Es tractava d'una escola privada, de la qual tenim més referències als plenaris dels anys posteriors.

41 Actualment, plaça dels Nins.

- 13 d'agost de 1955: «San Francisco (Son Suñer)»
- 12 de setembre de 1950: «San Francisco (S. Suñer)»
- 19 d'abril de 1957: «San Francisco»
- 17 de gener de 1962: «San Francisco»
- 21 de desembre de 1964: «San Francisco»
- 21 de febrer de 1968: «San Francisco»
- 27 de novembre de 1968: «San Francisco»
- 6 de desembre de 1969: «S. Francisco - El Pilarí»
- 24 de gener de 1970: «(San Francisco) Palma de Mallorca»
- 22 de setembre de 1971: «San Francisco – Palma)»
- 16 de febrer de 1978: «Es Pitlarí (Palma)»
- 19 d'agost de 1980: «San Francisco (Es Pitlarí)»
- 21 d'octubre de 1980: «San Francisco (Es Pitlarí)»
- 16 de gener de 1981: «Es Pitlarí»
- 9 de febrer de 1981: «Sant Francesc (Palma)»
- 21 d'agost de 1984: «Sant Francesc (Palma)»

Els topònims satírics: les Amèriques Fosques; el Tral·larel, el Gambirot i la Punyalada

Fra Joan Llabrés, al cinquè volum d'*Els nostres arts i oficis d'antany* (1984), aprofità per parlar del pinar de Son Sunyer i el Pil·larí. Curiosament, això ho explica quan parla de l'ofici de Ferrer, per tant, la troballa ha estat totalment fortuïta. Diu: «D'aquesta manera naixia un llocarró menut com un niu, que amb el temps es convertiria en un poblet, que prengué el nom de Es Pil·larí i posteriorment el de Sant Francesc» (Llabrés i Vallespir, 1984: 256). Al peu de la pàgina esmenta la resta de topònims: «El mot Es Pil·larí i Sant Francesc han fet oblidar definitivament les altres denominacions de la localitat, un poc humorístiques per cert, com són Es Gambirot, Punyalada, Ses Amèriques Fosques i fins i tot l'emfàtica Estats Units» (Íd.). Nosaltres hi afegim el Tral·larel. Vegem-los.

- **Les Amèriques Fosques**: Probablement, per al·lusió a «Estats Units», que alhora remet als EUA, però també és possible que també hi tingui a veure «Sant Francesc», que, com veurem, es vincula popularment amb Amèrica. En tot cas, «les Amèriques Fosques» és una expressió documentada. Segons Guillem d'Efak (Guinea Equatorial, 1935 – Palma, 1995), els pagesos de Manacor de la seva joventut «Tenien una por horrorosa que els enviessin a fer de soldat "a les amèriques fosques", que deien, perquè haurien d'anar "allà deçà la mar"» (Mestre, 1997: 35). El 3 de febrer de 1883 aparegué un escrit a *L'ignorancia,* titulat «Copia d'unes ordenances» i signat per *Un Rondayé* (Frederic Valenzuela), que comença així: «A un passatgé vengut amb s'últim vapor, de ses Amèriques fosques, país ahont ets homos més alts no midan més que tres pams, y qu'únicament

ténen un uy al mitx des front, per lo qual hêm de creure que no hey vêuen tant còm nòltros...».[42] Oralment només ens l'ha pogut documentar Joan Taverner Adrover (Sant Jordi, 1942): ens comenta que a final dels anys quaranta els trencadors de Son Sunyer l'hi varen fer saber. Recorda que es deia com a acudit.

- **El Tral·larel:** Segons el DCVB, un tral·larel és un «home informal, capbuit (Mall.)». Joan Salvà Vidal *Fullaní* (el Pil·larí, 1933) creu que aquest nom es deu al fet que «era un poble de salons de ball». De fet, molta de gent recorda els salons de Can Comte —també cinema— i el de Can Bessó, i el fet que gent de tota la comarca hi anava. Antoni Salvà Jaume *Senyora* (Llucmajor, 1933) diu que la gent de l'Arenal quan anava al Pil·larí deia «—Anam an es Tral·larel?» en lloc de dir-ne el Pil·larí. A la pregunta de per què li deien així, contesta: «—Li deien es Tral·larel per dir —Hem d'anar a fer una copa a tal bar?», atès que «és molt famós es Pil·larí pes balls». Pau Salvà *Rander* (Palma, 1935) ens apunta que només es deia de vespre: «—Ep, demà ja mos vorem an es Tral·larel!» significava que quedarien al vespre a fer unes copes al poble. Pau *Rander* ens remarca que és una cosa que deien les generacions més grans que ell, i ell només ho ha sentit a dir.

  Per altra banda, Helena Paquier Aguiló (Palma, 1964) ens informà que havia sentit a dir «el Trallarí», sense saber-ne res pus. Sembla clarament una mescla entre el Tral·larel i el Pil·larí. De tota manera, no tenim manera de saber si aquesta variant ha tingut difusió o si es tracta d'un embull fruit del desconeixement del significat de Tral·larel.

- **El Gambirot:** No n'hem pogut trobar més informació. Sembla un nom relacionat amb el de Trallarel. Tan sols Pau *Rander* ens comenta que li sona cosa, però no ens en pot donar clarícies.

- **(La) Punyalada:** Tampoc no n'hem pogut aclarir res. Té a veure amb els dos darrers?

Els nuclis annexos: el Poble dels forasters i el Pil·larí Nou

El **Poble dels forasters** es tracta d'una illeta de cases procedents de l'hort de Cal Tabaquer,[43] que establí el propietari, aleshores batle de barri del Pil·larí, el darrer període franquista els anys setanta, Bernat Bonet *Tabaquer*. Era conegut popularment amb aquest nom per mor que els qui s'hi establiren eren espanyols cridats pel boom turístic.

El **Pil·larí Nou** es tracta d'una urbanització de la primera dècada del segle XXI, nom que publicità la promotora. A diferència de la primera urbanització, aferrada al nucli antic, fou molt més ambiciosa i separada del nucli urbà. Representà un gran creixement del nucli de població del Pil·larí, i sembla que ha acabat funcionant més com a urbanització dormitori que com a nou nucli integrat en l'estil de vida del poble. Segons Pau *Rander,* es construí als horts de Cal Murer, Can Buscaneta i Can Delomo.

Els topònims de les Cadenes: història i usos

Els topònims de les Cadenes no tenen tanta complexitat d'estudi. En tenim la documentació de l'origen dels noms i els inicis de la història del poble. En són dos: **les Cadenes** i **Los Ángeles**.

Les Cadenes

L'etimologia del nom és indiscutible. En reproduïm el fragment de la Gran Enciclopèdia de Mallorca que l'explica: «El nom prové de les cadenes que es posaven al pas de nivell de la carretera quan havia

42 Text que hem trobat transcrit a Miralles, 2010: 272-275.

43 Segons Pau Rander, Ca l'Arrosser. El propietari devia ser portador tant d'un malnom com de l'altre.

de passar el tren de Santanyí» (Mascaró i Sastre, GEM, *I*: 344-345). Aquesta carretera es tracta de la que actualment és coneguda com a carretera Militar (de l'Aranjassa a l'antic fort d'Enderrocat). Com hem comentat, l'activitat que generà el tren fou crucial per al desenvolupament dels establits de Son Sunyer. A més d'això, cal entendre que l'estació s'estrenà el 1916, quan no hi havia més edificacions a la carretera Militar. D'aquesta manera, podem afirmar que fou el primer nom de la localitat quan encara no era un llogaret. De fet, els encarregats de posar i llevar les cadenes vivien a la caseta-estació de tren, i els descendents són encara coneguts amb el malnom de «de ses Cadenes».

Hem documentat una primera referència a la CMP del plenari del 3 de desembre del 1928, en què es dona compte que els germans Bartomeu i Pere Munar «con domicilio en el barrio de Ses Cadenes o los Angeles, cerca del Arenal» havien sacrificat dos porcs sense demanar permisos (AMP, AH-2197/1: 314). Una altra referència és la CMP del 21 de març del 1930, en què Miquel Monserrat, de «Sas Cadenas» sol·licita un permís per instal·lar un motor de rec al poble (AMP, AH-2199: 17).

Durant la II República, serà el nom que s'emprarà per a l'escola que s'ubicarà a mig camí entre les Cadenes i el nucli de l'Arenal, aleshores foravila —actualment, Espai de Joves Litoral i CEPA s'Arenal. Aquesta escola es projectà al Projecte General de Construccions Escolars (1931), en què apareix com «Cadenes» o «ses Cadenes». A la sessió ordinària del 30 de setembre de 1931, es proposava agrair a «D. José Aguiló la cesión al Ayuntamiento de un solar de dos mil metros cuadrados para una escuela en las Cadenas» (AMP, AH-2200/1: 237). A un plenari del 1932, es parla de l'escola de «Sas Cadenas» (AMP, AH-2201: 132, 519, 534, 668). Al plenari del primer d'agost de 1932, es refereixen al poble com a «suburbio de Las Cadenas» [íbid., 404].

El nom complet de l'escola fou Grupo Escolar de Ses Cadenes, i s'estrenà el 25 de desembre de 1933 (Aulí et al., 2011: 28, procedent de l'article «Història del nostre edifici de La Revisteta del CEPA s'Arenal», 2008, maig). Sabem que, curiosament, Emili Darder proposà el dia de la inauguració de l'escola que es canviàs de nom i fos «escola de l'Arenal» [íbid., 121], perquè «rememora temps de tirania i opressió que venturosament s'allunyen amb l'adveniment de la república» (Íd.). A la sessió ordinària del 26 de març de 1934 s'acordà que l'escola de les Cadenes es denomini «Arenal» (AMP, AH 2204: 193); no obstant això, l'ús de les Cadenes ja s'havia consolidat.

Entre el 1933 i el 1935 trobarem moltes referències a l'edifici de l'escola com a «Ses Cadenes», «Ses Cadenas», «Sas Cadenas» i «Les Cadenes»: any 1933, AMP, AH-2202: 28, 41, 379, 380; AH-2203: 561, 593, 759, 779, 815, 856, 859, 860; any 1934, AH-2204: 23, 122, 147, 188, 193, 197, 315, 316, 394, 565; i any 1935, AH-2205: 101, 331, 357, 453.

Les darreres referències al poble són la Comissió Gestora Municipal del 30 de setembre del 1935, en què s'aprovà la construcció d'una casa a «Ses Cadenas» (AMP, AH-2205: 360) i l'aprovació, el 29 de gener del 1936, de la baixa d'arbitri d'«ALCOHOLES ZONA LIBRE» de Pedro Restre, amb una despesa d'onze pessetes, a «Ses Cadenes» (AMP, AH-2206: 34).

Quant a l'associacionisme, hi trobarem el «Radio Comunista de sas Cadenes», registrat el maig del 1936. L'article primer del reglament diu el següent: «Se constituye en ses Cadenas de la província de Baleares, una organización denominada RADIO COMUNISTA DE ses Cadenas» (ARM GC-1639/2737). Ens consta que a l'òrgan de difusió del Partit Comunista, *Nuestra Palabra*, durant la II República sempre anomenen el poble emprant la denominació popular i mai la religiosa Los Ángeles.

Arribà la Guerra Civil, i el curs 1936/1937 tot d'una canvià el nom per «Escuela de los Ángeles (Arenal)» (Aulí et al., 2011: 95). El canvi de nom de l'escola sembla que tenia a veure amb l'Ordre de 18 d'octubre de 1938, en què es disposava que tots els ajuntaments procedissin a la revisió dels noms que tenien les escoles abans del cop d'estat: «con el fin de que su denominación responda plenamente a los ideales de nuestro Movimiento Salvador» [íbid., 96]. Es premiaren, per tant, els noms catòlics. Això no obstant, durant els anys quaranta passà a dir-se, senzillament, d'«El Arenal», fins que es tancà.

Més envant també trobam usos oficials amb el nom popular; per exemple, a un plànol militar de 1949,

en què apareix com a «Caserío de Ses Cadenes» (Servicio Geográfico del Ejército, 1949, Hoja 698-II «El Arenal», Cuadrante S.E.), o al plànol del terme municipal de Palma de 1952: «SES CADENES» (AMP, PL-208).

També hem pogut observar un cartell d'una mostra de doma de cavall el 31 de març de 1975, en què els organitzadors són l'«ALCALDIA DE BARRIO EL ARENAL Y LAS CADENAS» (Arxiu de Guillem Roca Balaguer, a Facebook).

Los Ángeles

Des d'un primer moment es proposà el nom de los Ángeles en els usos administratius, malgrat que les Cadenes era més antic i serà el que guanyarà presència a la llarga, fins i tot durant el franquisme, com acabam de veure. L'origen sembla molt clar: si bé el sant patró dels franciscans és Sant Francesc, la principal divinitat femenina d'aquesta orde és la Mare de Déu dels Àngels. Per aquest mateix motiu, el col·legi de la Porciúncula es dirà de la Mare de Déu dels Àngels i en serà l'advocació de l'església del poble, que s'edificarà el 1945.

En el document de 31 d'agost del 1925, en què Damià Monserrat *Gaspar* sol·licita la parcel·lació dels terrenys dels quals és propietari, apareix probablement per primera vegada aquest topònim: «...propietario de una extension de terreno que titula "Los Angeles", lindante con la carretera Cap Enderrocat, procedentes del Pinar de Son Suñer...» (Arxiu de Damià i Julià Monserrat; vegeu l'annex). En un altre document, de 28 de juny del 1929, sol·licita construir quatre casetes al seu terreny, que ja apareix com a «Caserio de los Angeles» (Íd.).

Als plenaris de l'Ajuntament de Palma hi trobam les referències següents: CMP del 14 de novembre del 1927: «propiedad titulada los "Angeles"» (7 de novembre de 1927, AMP, AH 2196/3: 254); CMP del 6 d'agost del 1928: «caserio de los Angeles "Son Suñer"» (AMP, AH-2197/1: 205); CMP del 28 d'octubre del 1929, en el qual se situa erròniament dins l'Aranjassa: «caserio denominado "Los Angeles" Se'Aranjasa» (AMP, AH 2198/1: 249).

Com ja havíem dit a l'apartat de «Sant Francesc», a la sessió ordinària del 9 de setembre de 1931 s'aprovà la instal·lació de bombetes a «Los Angeles y San Francisco» (AMP, AH-2200/1: 196).

A partir del 1932 i fins al 1936 trobarem moltes referències tant de l'ús de les Cadenes (sobretot per l'escola) com de los Ángeles (sobretot per la central elèctrica).

De la central, en trobam una primera referència com a «Central Electrica en Los Angeles»[44] el 28 d'octubre del 1929, com hem vist abans (AMP, AH 2198/1: 249). Del topònim «Los Angeles» o «Angeles» referit a l'electricitat en trobarem més referències del 1932 al 1936: any 1932, AMP, AH-2201: 128 i 165; any 1933, AH-2202: 115, 172, 256, 375; AH-2203: 524, 658 i 669; any 1934, AH-2204: 188, 228, 645 i 646; any 1935, AH-2205: 429 i 455, i any 1936, AH-2206: 520.

Unes altres referències d'ús són aquestes: el 1932, l'arquitecte Francesc d'Assís Casas Llompart (1905-1907) presenta el plànol del cinema "Los Ángeles", que serà conegut posteriorment com «es Fornet» (AMP, LO-250/48). A la sessió ordinària del 4 de gener del 1933 es donà permís a Jaume Contestí per efectuar obres «en el local del cine "Los Angeles"» (AMP, AH-2202: 5) Per altra banda, al cens electoral del 1934 apareix com a «Ses Cadenas o Los Angeles» (AMP, AH-2059).

Malgrat l'intent de l'urbanitzador, la gent coneixia el poble amb el nom de les Cadenes. N'és prova l'escrit següent adreçat als «canteros de Son Suñer productores de sillares» que es reunien al «Teatro (d'es Fornet en los Angeles) (antes las Cadenas)» (*Pluma defensora del obrero*, a *Foch y Fum*, 1934, 19 gener: 2). També hi trobarem «De Ses Cadenas a los Angeles», com a títol de columna al *Foch y Fum*, 1933, 13 maig: 2.

44 Per a més informació, vegeu: Tomàs, 2017: «Electricitat»: 147-159.

Al plànol de 1970, sobre la demarcació parroquial de l'Arenal, apareix com a «LOS ANGELES / SES CADENAS» (*Luz,* 1970, octubre *4(2)*).

Una de les diferències amb Sant Francesc, és que l'ús de *los Ángeles* sempre ha estat en castellà, i no trobarem cap document ni referència oral de l'ús català *els Àngels.* Per altra banda, la tradició comunista i esquerrana del poble, documentada des dels anys trenta, i sembla que més forta que al Pil·larí, ens dona una indicació clara del rebuig històric envers un nom d'arrel clerical.

Els gentilicis

En el nostre territori hi manca un recull exhaustiu de gentilicis d'àmbit inframunicipal. Fins al moment, tenim tan sols unes llistes dels gentilicis dels municipis de les Illes Balears, com l'elaborada per la Societat d'Onomàstica, o el document del GOIB (1986-2004) que recull dels topònims normatius i els gentilicis respectius, els quals són extrets majoritàriament del DCVB. Per altra banda, hi trobarem una llista parcial dels gentilicis inframunicipals a la publicació de Campins, Ordinas i Truyols: *Les Illes Balears, poble a poble. Etimologia, toponímia i cultura popular* (2007), en el qual tanmateix no s'hi recullen els del Pil·larí i les Cadenes.

Les formes vigents i socialitzades són les de **pil·lariner, -a** (el Pil·larí) i **cadener, -a** (les Cadenes). No obstant això, n'hem pogudes documentar d'altres:

El 1923 es parla d'un partit d'«El Príncipe de Asturias F. C.» amb el «Pitlerí F. C.», i s'empra el gentilici «**pitlerineros**» (*Sam Uemot* a *Foch y Fum*, 1923, 28 setembre: 3). No sabem a quin Pil·larí fa referència, però per a la data pot ser més aviat el de la Creu Vermella. Malgrat que a Mallorca sigui comú l'aparició de gentilicis amb -o (p. ex.: Muro: murer > murero), no hem documentat oralment la forma *pil·larinero.*

El 1933 es publica un escrit adreçat als pil·lariners al *Foch y Fum*, i s'empra el gentilici «**Son Suñarens**» i «**Son Suñerés**» (*Foch y Fum*, 1933, 18 febrer: 3). El cas és que és una forma que no hem documentat més, ni la trobam oralment. A més a més, la formació natural dels gentilicis fruit de les possessions es prescindeix del Son (ço d'en), p. ex.: Son Sardina > sardiner, -a; Son Carrió > carrioner, -a.

Relatiu a Sant Francesc, hi ha el gentilici **franciscà:** el trobarem documentat a la lluita que emprengué el 1984 Mateu Joan Florit (Sant Joan 1934-2018) per a l'oficialització del topònim popular i en català: el Pil·larí (vegeu l'apartat: «La lluita per la normativització»). Sembla, però, que no s'emprà mai de manera popular, i molt probablement només s'ha fet servir en aquest context.

El Pil·larí i les propostes etimològiques

Sens dubte, el topònim més misteriós és el Pil·larí. Fins al moment (2018), hi ha hagut diverses propostes etimològiques, sense que en quedi gaire clar l'origen.

- **Proposta a l'Onomasticon Cataloniae (Joan Coromines i Josep Mascaró Passarius, 1989).** És, sens dubte, la més coneguda de totes: «El que és clar és que no pot ésser un derivat de *pilar,* des del moment que es pronuncia amb ela doble; i, en canvi, ens recorda, ben positivament, el francès *pilori* i occità *espitlori,*[45] o sigui, el nom del costell, aparell de tortura i ignomínia, castellà *picota.* Ens limitem a assenyalar aquesta semblança. Qui sap, però, si els *morro-de-vaques,* o botxins francesos, que els senyors mallorquins contractaren, en el segle XV, per executar els pagesos rebels, en la guerra civil d'aquell

45 Espitlòri, segons el diccionari occità Cantalausa: «Pal que i èra ligada una persona condemnada a la vergonha publica. A l'espitlòri (loc. adv.): en desòrdre, a l'abandon». També trobarem les formes pilòri (Diccionaris Lagarde, Faure, Laus i Per Nostre), pilori (D. Laus, CREO Proença), pilhorret i pilloret (D. Per Noste). Els diccionaris els hem consultat al portal en línia dicod'Òc.

segle (*DECat* v, 804*b*) tingueren un lloc d'execució en aquests afores de Palma» (Coromines i Mascaró, 1989: 231).

- **Proposta d'Álvaro Galmés de Fuentes (1992).** Respecte de l'*Onomasticon*, diu el següent: «Vuelve a volar la pura fantasía cuando se establece una relación entre **Pil·larí** (p. 231) y el francés *pilori* [...]. Pero las cosas, creo que son más lógicas. El topónimo es muy antiguo, y aparece en el *Repartimiento* en una forma alternativa, **Pilli Pilliar**. La antigüedad de la documentación nos permite suponer a nuestro topónimo como prerrománico, y, sin duda, en relación con el hidrónimo prerrománico *pil* (cfr. **Pilas**, arroyo de Badajoz, **Piles** y **Piloña**, ríos asturianos, **Pilatos**, arroyo de Córdoba, **Pililla**, en Málaga, **Piloño**, en Pontevedra, etc.)» (Galmés, 1992: 303-319).

- **Proposta de Gaspar Valero (2017)**. Es tracta d'una proposta inèdita, presentada a la conferència *Notes històriques del pla de Sant Jordi, de Son Sunyer i des Pil·larí*, el 07/10/2017, al Pil·larí. Diu el següent: «El nom des Pil·larí prové dels pilars dels ponts del camins de Llucmajor (camí Vell i camí Nou) que franquejaven el canal de sortida de l'aigua del prat. No hem vist documentat el nom fins a principi del segle XX». Tot i que Valero no ha trobat documentació ni indicis clars que hi hagués aquests pilars, afirma que és cert que els pilars eren habituals en els ponts sobre prats, com, per exemple, el de l'Albufera d'Alcúdia.

La primera proposta creiem que, sense més documentació, és, de moment, poc probable, si bé la forma occitana *espitlòri* [espiɫ'ɫɔri] s'acostaria a l'aglutinada recollida el 1923 *s'espitlarí*, malgrat que patiria un desplaçament accentual i el canvi d'/ɔ/ a /ə/. Aquest fet fonèticament no seria impossible, car en occità l'articulació del fonema /ɔ/ s'apropa força al grau d'obertura de la nostra /o/.

En segon lloc, creiem que el fet de la pronúncia [piɫ:ə'ri], amb la geminació de la consonant lateral, descarta la darrera proposta com a possible. El fet que hi hagi dos Pil·larí (un, allunyat del Prat, fa que sigui doblement interessant), creiem necessari en aquest punt que s'hauria d'estudiar en profunditat la història i origen del llogaret del Pil·larí de la Creu Vermella. Si bé la documentació que hem treballat fins ara ens apunta que l'ús d'aquest topònim sembla ser més antic que el Pil·larí de Son Sunyer, no descartam la possibilitat que realment no sigui així.

Finalment, creiem que la proposta d'Álvaro Galmés de considerar que Pilli Pilliar deriva en Pil·larí no acaba de ser tampoc gaire aclaridora. L'autor, el 1950 documenta els topònims al *Llibre del Repartiment* i els compara amb les diferents còpies, atès que l'original s'és perdut. Vegem-les.

- *Pelhareuja* (Ms. 18 f., 15 va.)
- *Pilliareuia* (Ms. 19 f. 7 vb.)[46]
- *Pelliareuia* (cód. Híbrido f. IIV)
- *Pelliareuja* (Reg. 26, f. 8v)

Sembla que totes aquestes variants corresponen als actuals topònims de la Fontpella i la Fontpelleta de Sant Llorenç des Cardassar. En trobam informació al respecte a l'edició crítica de la *Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles* (llibre V de la *Història general del Regne de Mallorca*) de Joan Binimelis, elaborada per Juli Moll i Gómez de la Tia, i publicada el 2014:

> «A Ramon Carròs,* l'alqueria Péllar Pil·li Pilhar,** ab 6 jovades, e l'alqueria Pellarel·la,*** ab 4 jovades; tot 10 jovades.

46 En el Ms. 19 de Palma, lo que en los demás códices son correcciones entre líneas, suelen ir a renglón seguido. Ejs.:
Ms. 18: *Pellar*, encima *Pilli Pilliar* (fol. 15 Va): [...]
Ms. 19: *Pellar*, a renglón seguido *Pilli Pilliar* (f. 15 vb) [...]
Cód. Híbrido: *Pellar*, encima *Pilli Pilliar* (f. IIV) [...]
Reg. 26: *Pellar*, encima *Pilli Pilliar* (f. 8v) [...]» (Galmés, 1950: 318)

> *Carroz RMc. ¶ ** Pellar *amb* Pilli *i* Pilliar *a l'interlineat superior* / Pellar RMc, RMl. Nom d'origen preromà del grup dels que acaben en -AR / -OR, com *Bócor, Míner, Sóller* etc., en tots els quals la *-r* ha esdevingut muda, com en el cas de *Selva* (SILUAR). Vegeu *On. Cat*., VI, 186b32 i s. Coromines la identifica amb l'actual possessió de *sa Fontpella* (*MGM*, 21, H-10), del terme de Sant Llorenç des Cardassar, uns 3 km al NE de la vila. ¶ *** Pelliareuia / Pellarella Rmc, RMl. Segons Coromines, diminutiu de *Péllar*. Vegeu la nota 567. Avui és la possessió de *sa Fontpelleta* (*MGM*, 21, G-9), del terme de Sant Llorenç des Cardassar, davant sa Fontpella, a l'altra banda de la carretera de Manacor a Artà».

Finalment, Guillem Rosselló Bordoy, a *Mallorca Musulmana* (2007), radica les alqueries *Pellar* (amb les variants manuscrites *Pellar* i *Pilli-Pilliar*) i *Pelliareilla* (amb les variants *Pelliareuia* i *Pellarella*) al districte musulmà de Bitra, que correspon principalment a Petra, Vilafranca de Bonany i Ariany (Rosselló, 2007: 178 i 411). Per tant, queda clar que no es tractaria d'una variant antiga del Pil·larí.

No ens atrevim, ara per ara, a fer una proposta etimològica, però creiem que, en qualsevol cas, s'ha de tenir en compte el següent:

- No hem trobada informació més antiga del 1933 de l'ús del topònim amb la forma el/es Pil·larí dins Son Sunyer. Abans d'això, no el trobarem a cap mapa antic (als voltants s'hi sol trobar Son Sunyer, el Prat i Camp Franc, però poca cosa més). Quant al Pil·larí de la Creu Vermella, no l'hem trobat al MGM (1956), ni al de 1896 de l'Ajuntament de Palma. No descartam que pugui aparèixer a qualque altre mapa.

- El document més antic que hem trobat, clarament situat dins Son Sunyer, és la columna «Gloses de S'Espitlarí», de *Foch y Fum* del 16 d'agost de 1923. Aquesta forma podria venir de la forma occitana *espitlòri*, però probablement és un cas de pròtesi de l'article definit salat, com n'hi ha d'altres. Llevat d'això, no hem trobat cap altre document amb aquesta forma, ni l'hem poguda recollir oralment.

- Si es tracta realment d'un topònim antic, és possible que tingui com a origen la partícula pil- relativa a un hidrònim, car el poble està envoltat de prat (per exemple, hi és ben propera l'antiga bassa d'en Vidrier).

Les etimologies populars

Al poble hi corren diverses explicacions de l'origen de certs topònims, fruit de la tradició oral. Són les anomenades etimologies populars:

- **Estam Units / Esteim Units**. Joan Salvà Vidal *Fullaní* (el Pil·larí, 1933) ens digué el següent: «Me pareix que varen començar a dir Estam Units i va acabar dient Estats Units». A la pregunta de «Per què li deien Estats Units?», Antoni Salvà *Senyora* ens digué: «Perquè estaven units; varen ser es trencadors que ho varen triar». Miquela Sagrera Tomàs *Cabana* (el Pil·larí, 1948) ens explicà una història elaborada: «Era un tros de terra que gent de per Lluc-major, de per Porreres i de per Campos tenien, i venien a cultivar-lo i arreglar-lo, i només hi havia *lo* que és ara sa farmàcia i que era una posada amb una barraca de pi [una enramada],[47] i es vespres s'ajuntaven es hortolans; feien sa vetlada junts amb un llum d'oli, i a un un vespre se li va *ocurrir*: "Hauríem de posar un nom en aquest tros de terra que tenim aquí, perquè no sabem què li hem de dir". I un diu: "I és molt bo de fer, i si li deim Esteim Units?".

  I així li va sortir es nom: Esteim Units, no Estados Unidos... I després, quan varen venir es franciscans, li varen posar es nom de Sant Francesc».

47 Es tracta del cafè de Baix, que també es conegué antigament com Can Balo o cafè del Cantó. En aquest lloc actualment hi ha una farmàcia, i es troba al camí de Son Fangos, 266, cantonada amb el camí de Muntanya.

- **… de Califòrnia?** Si bé no és exactament una etimologia popular, hem trobat que hi ha hagut un ús popular de l'especificador *de Califòrnia*. Hem pogut documentar tant Los Ángeles de California com San Francisco de California. El primer el trobàrem a una entrevista a Josep López Salvà *Sifoner*, que nasqué el 1929 a les Cadenes (Barceló i Jaume, 2009: 21-23). El segon ens l'aportà oralment Antònia Servera Capó *Comte* (el Pil·larí, 1942).

  Recordem que les ciutats de San Francisco i Los Ángeles, a Califòrnia (EUA), les fundaren els franciscans; la primera, el mallorquí Sant Juníper Serra (el 1776), i, la segona es deia El Poble de la Nostra Senyora la Reina dels Àngels del Riu de Porciúncula, fundada per Felipe de Neve el 1781.

- **El Pil·larí**. Miquela Sagrera Tomàs *Cabana*. Ens comentà que es diu el Pil·larí «perquè quan varen venir a posar sa primera pedra [no sap de què], hi havia quatre casetes de mala mort, i [el que l'havia de posar va dir]: "Si això és com un pilarí! -un pilar. Idò li direm es Pilarí". Un altre dia ens digué «perquè és una cosa petita». En aquest mateix sentit, Pau *Rander* n'explica el suposat origen: «Es principi de tot de tot des Pil·larí, li varen posar es Estats Units de Palma de Mallorca. Només hi havia tres o quatre casetes! I, segons s'història, va venir un home que devia cercar qualque familiar o qualque conegut, i li degueren dir: "Demana es Estats Units de Palma de Mallorca". I aquest homo anava demanant fins que va arribar an es Pil·larí, i va dir:

  —Mem! Jo cerc es Estats Units de Palma de Mallorca.

  —És això.

  —Això!? Es Estats Units!? —i va dir: —Això és un Pil·larí! —un Pil·larí no sé què vol dir; com una cosa petita". I va caure tant en gràcia que li començaren a posar es Pil·larí, i *llavonses*, quan varen venir es franciscans, li posaren San Francisco».

  Pau *Rander* un altre dia va fer servir la forma en castellà: «Estados Unidos de Palma de Mallorca».

  Creiem que això es deu al fet que, malgrat que no se sàpiga què és realment un Pil·larí, hi ha la concepció que procedeix d'un mot previ: pil·lar + sufix diminutiu -i. D'aquesta manera, el sufix serveix per justificar el fet que es tracta d'un poble petit.

  Altrament, observarem que totes dues històries apunten al fet que qualcú extern hi va posar el nom, a diferència de la primera etimologia popular.

En aquest punt, apuntam com a hipòtesi que el cafè de camí on la gent situa el sorgiment del topònim *Estam Units* és anterior a l'establiment de la possessió (1905). Aquest cafè s'anomenà probablement *Estats Units*, i d'aquí en sorgí l'etimologia popular. Una altra possibilitat és a la inversa: que el nom *Estam Units* derivà en *Estats Units*.[48] No obstant això, és una forma que no hem trobada mai per escrit.

La lluita per la normativització

La campanya de «S'Arenal de Mallorca» pel Pil·larí

Hi ha la creença que Mateu Joan Florit va aconseguir posar-hi oficialment el Pil·larí. Així ens ho fan a saber Pau *Rander* i Miquela *Cabana*. Vegem-ho.

El 1984 Mateu Joan Florit, director de la revista *S'Arenal de Mallorca,* emprengué la iniciativa de defensar el topònim el Pil·larí, en front de l'oficial franquista San Francisco. Deia el següent: «La gent del Pil·larí està dividida aquests dies entre franciscans i pil·lariners arrel de la nova retolació que els incontrolats han fet a l'entrada del poble. La majoria, però, està a favor que el poble se digui ES PIL·LARÍ, poblat per

48 O bé Estados Unidos > Estamos Unidos, o a la inversa, i la catalanització posterior.

pil·lariners i pil·larineres, i no que se digui SAN FRANCISCO, poblat de franciscans i franciscanes. El debat és al carrer i dins els cafès, l' associació de veïnats del Pil·larí ha de canalitzar aquestes opinions cap a l'Ajuntament en cas que una majoria del poble estigui a favor de la normalització toponímica del poble i dels seus habitants» (*S'Arenal de Mallorca*, *52*, 1984, 1 de juny: 15).

Els «incontrolats» foren un grup de joves que esborrà amb esprai el rètol de San Francisco i hi pintaren Es Pil·larí (vegeu l'annex). Sortí a la portada del núm. 54 de *S'Arenal de Mallorca* (01/07/1984). A la secció de «Xafarderies» (pàg. 4), hi deia el següent: «Al Pil·larí de S'Arenal la pol·lèmica està ben encesa. Se'n parla de granat i s'investiga a veure com s'ha d'enomenar el poble. Estats Units, Ses Amèriques Fosques, Es Gambirot, Es Pil·larí o San Francisco?, són els noms que se garregen dins la curta història d'aquest llogaret de S'Arenal. La gent demana un referèndum, cosa que haurà d'organitzar el Govern Canyelles si no vol que s'hi posi més mal.

> «Nosaltres, des de S'ARENAL DE MALLORCA, podem contribuir a clarificar aquest assumpte amb una *enqüesta* i ho farem a partir de la pròxima quinzena».

Del 1r de juny al 15 de setembre de 1984, feu entrevistes al poble demanant quin nom preferien. Els resultats foren els següents (desglossats per números de la publicació):

- Es Pil·larí o Es Pil·larí de Son Sunyer: 8 + 8 + 9 + 7 + 4 = 36
- San Francisco: 1 + 1 + 2 +1 = 5
- San Francisco Pil·larí: 1
- No es volen expressar: 1

Al darrer número, Mateu Joan Florit s'expressava així:

> «Acabam aquesta quinzena, l'*enqüesta* del Pil·larí o San Francisco.
>
> »La majoria de gent ha delarat que diu Es Pil·larí, uns pocs San Francisco i qualcú diu Sant Francesc.
>
> »L'Associació de de Veïnats té ara la paraula, però si l'associació no funciona, les festes les ha d'organitzar un particular, cosa que demostra que no funciona gaire bé, qualsevol veïnat des Pil·larí pot fer una instància a l'Ajuntament de Ciutat, instància acompanyada dels retalls d'aquest periòdic; llavors, l'Ajuntament pot demanar al Govern de les Illes, la normalització del nom. La feina de S'ARENAL DE MALLORCA, acaba aquí. Ara, que agafi la pilota qui l'hagi d'agafar» (*S'Arenal de Mallorca*, 1984, 15 de setembre: 5).

Finalment, el batle Ramon Aguiló acabà canviant els rètols de l'entrada del poble pel topònim popular i en català, el Pil·larí (Florit, 2009: 38), fins als nostres dies. Quant al topònim de los Ángeles, sembla que fou substituït pel popular de les Cadenes, aparentment sense cap resistència.

Els reculls toponímics i la normativa

El *Mapa General de Mallorca* (MGM) de Josep Mascaró Passarius (1958; vegeu l'annex) prefereix les formes franciscanes i en castellà, i hi indica les populars com a secundàries: San Francisco (es Pilarí) i los Ángeles (ses Cadenes) (sector n. 33 del MGM).

El *Mapa Topográfico Nacional* (1990) recull Es Pil·larí i Ses Cadenes.

El *Nomenclàtor de nuclis de població de les Illes Balears* (2001) (dir. Gabriel Bibiloni) recull el Pil·larí i les Cadenes.

El *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears* (NOTIB) (1997-2017) recull ses Cadenes i es Pil·larí (tb. Sant Francesc). Això reafirma la idea que Los Ángeles no ha arribat a penetrar tant com Sant Francesc, motiu pel qual no s'ha adaptat mai al català.

En el camp normatiu, tenim la proposta de l'IEC de 1989 *Topònims de les Illes Balears* i la llista de topònims oficials del GOIB. Tots dos recullen les formes socialitzades actualment i fidels a la llengua i la denominació popular: ses Cadenes / les Cadenes i es Pil·larí / el Pil·larí. Altrament, recullen Son Sunyer de s'Arenal / Son Sunyer de l'Arenal, però fa referència a la barriada de les Meravelles.

Comprovam, per tant, que les grafies antigues *Pitlarí*, o *Pitlerí* i la forma sense geminar *Pilarí* són abandonades a favor de *Pil·larí*. Altrament, la normativa en descarta l'adscripció a l'antic llogaret de la Creu Vermella, avui senzillament un redol de cases, pràcticament desconegut per la gent que no n'és veïnada.

Conclusions

Una vegada recopilada la documentació, a partir d'aquesta podem resumir els usos cronològics generals dels distints topònims referits als nuclis urbans de les Cadenes i el Pil·larí:

- **Los Ángeles:** 1925 – mitjan i darreria dels anys vuitanta del segle XX
- **Les Cadenes:** darreria dels anys vint del segle XX fins a l'actualitat
- **Estats Units:** darreria del segle XIX —topònim preurbà—; anys vint fins al 1936
- **Sant Francesc:** anys vint fins a mitjan o darreria dels anys vuitanta del segle XX
- **El Pil·larí:** darreria dels anys vint del segle XX fins a l'actualitat

No obstant això, no hem d'oblidar que parlam dels usos generalitzats en el camp administratiu, la qual cosa no vol dir que no hi hagi usos del topònim fora d'aquestes dates. No hem de descartar tampoc que en un futur es puguin trobar documents que puguin acotar encara més les primeres referències i els puguem situar en una època més primerenca, darreria de la primera dècada del segle XX, generalment.

Quedarà pendent i a l'espera de noves dades documentals resoldre el misteri etimològic i d'origen preurbà dels Estats Units. Novament, tindrem en l'aire la possible etimologia del Pil·larí, però creiem que ha quedat prou demostrat que sembla un topònim de formació ben moderna i que no té com a origen l'edat mitjana.

A l'actualitat, hi ha unanimitat en els usos tan col·loquials com administratius de parlar únicament de les Cadenes i del Pil·larí. Totes les altres denominacions s'han perdut en el dia a dia i sols queden en la memòria o en romanalles, com qualque nom d'associació, com, per exemple, el Club de Petanca San Francisco (vegeu l'annex). Podem parlar, per tant, d'un èxit rotund de la Llei de Normalització Lingüística i els successius decrets que han fixat les formes basades en les formes catalanes i populars.

Finalment, volem fer palès que l'apartat d'etimologies populars possiblement es podria ampliar amb nous testimonis i etimologies. No és fàcil, però, trobar bons informants a Son Sunyer, car és un territori el qual les famílies històriques són escasses i es troben pocs informants d'edat suficient per conèixer les etimologies populars. Sembla que són unes històries amb un tall de transmissió generacional important, que podríem situar als anys seixanta i setanta del segle XX (boom turístic), però que, en segons quins casos, podria ésser anterior. Aquestes etimologies tan sols es podien salvar amb la replega i transcripció. Esperem que siguin d'utilitat per als cadeners i pil·lariners, així com per a tots els amants de la nostra llengua, la nostra història i el nostre territori.

Annex

Plànol de Palma i dels voltants, 1896. Detall de Can Pastilla, els Republicans (l'Arenal), l'Aranjassa i Son Sunyer, amb els Estados Unidos.
Font: AMP, PL-015.

Plànol de les vies de tren a l'Estat espanyol, 1956. Detall de les de Mallorca, amb les estacions i davalladors del Pil·larí (San Francisco) i les Cadenes (Magin-Roig).
Font: Facebook de l'AAFIB. Original d'Alfredo Forcano, cap de divisió de Renfe, dipositat al local d'ASVAFER (Valladolid).

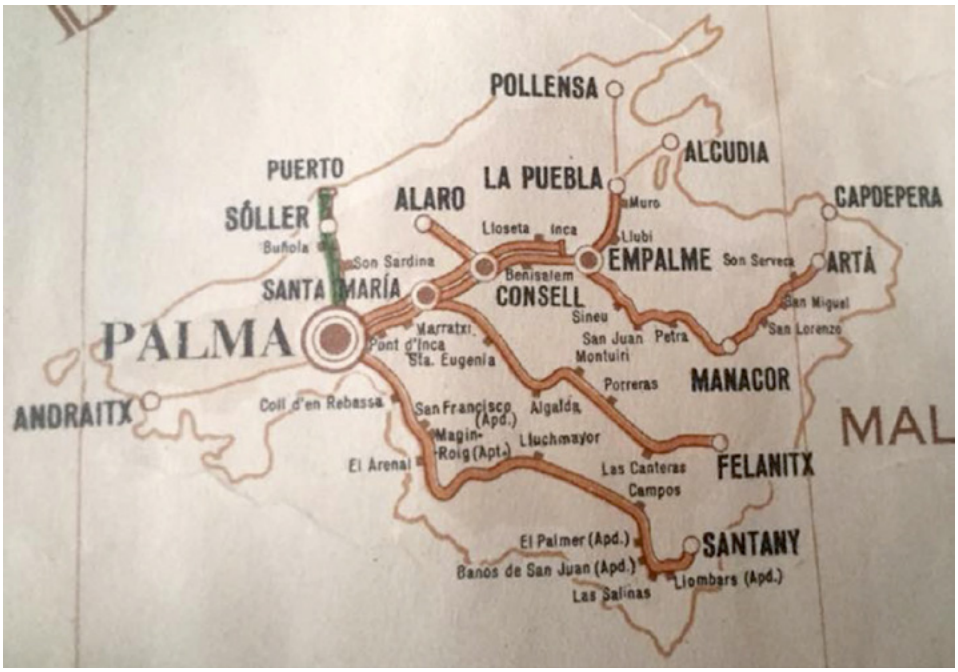

Mapa General de Mallorca (MGM), de Josep Mascaró Passarius, 1958. Detall de la zona de Son Sunyer, amb el Pil·larí i les Cadenes.
Font: MGM, sector n. 33 (8C a 12C).

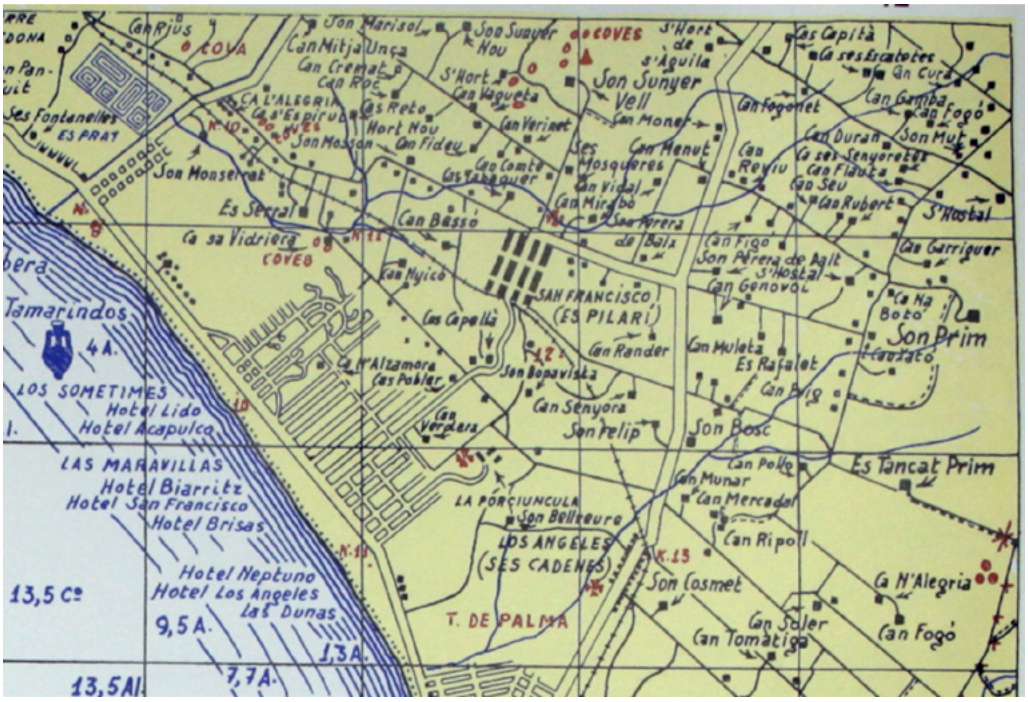

Segell republicà de l'escola pública del Pil·larí, Estados Unidos, a un llibre de text de l'escola de 1942.
Font: propietat de Bartomeu Vidal, procedent de Carrió, 2017.

Fragment del document del negociat d'obres de la primera parcel·lació de les Cadenes, sol·licitat el 31 d'agost de 1925, aprovat a la CPM del 14 de novembre de 1927 i signat pel secretari de l'Ajuntament, el 10 de gener de 1928.
Font: Arxiu de Damià i Julià Monserrat.

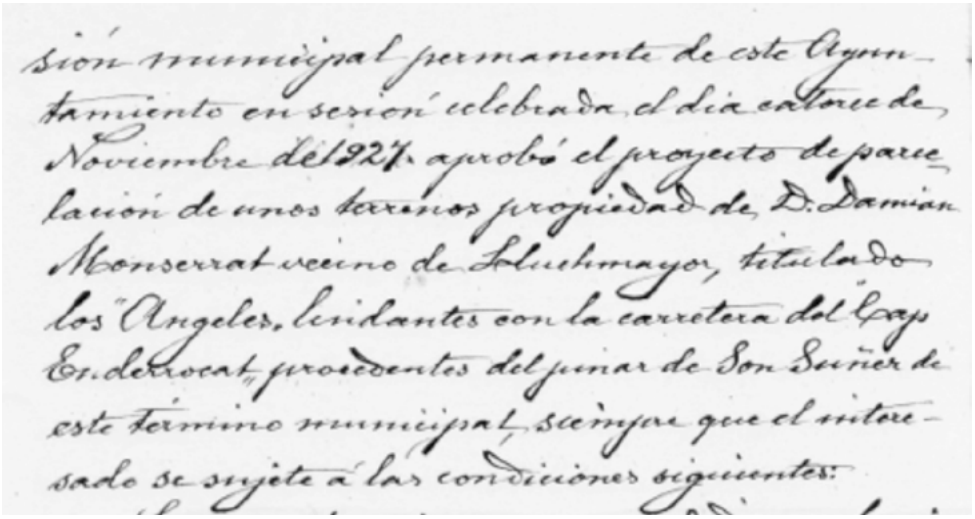
sión municipal permanente de este Ayun-
tamiento en sesión celebrada el día catorce de
Noviembre de 1927 aprobó el proyecto de parce-
lación de unos terrenos propiedad de D. Damian
Monserrat vecino de Soluhmayor, titulados
los "Angeles, lindantes con la carretera del Cap
Er. derrocat, procedentes del pinar de Son Señer de
este término municipal, siempre que el interes-
sado se sujete á las condiciones siguientes:

Antiga Carpintería y ebanistería San Francisco del Pil·larí. Ubicació: camí de muntanya, al costat del CEIP Es Pil·larí.
Font: Google Maps (2014).

Cooperativa de trencadors La Renovación, de les Cadenes, 1931.
Font: ARM. GC 1625/2035.

Club Ciclista San Francisco, 1942.
Font: ARM GC 1642/2857.

Pintada al senyal de San Francisco per un grup de joves i anunci de construcció de l'escola pública, 1984
Font: fragment de la portada de S'Arenal de Mallorca, 01/07/1984.

La xibrada és ben segadora, i la voluntat del poble de que s'adaptin els noms oficials als noms populars, també. Què fan els socialistes al poder i, que fa en Josep Moll, veinat des Pil·lari, per arreglar aquesta situació.

Rètol d'indicació del Pil·larí a l'actualitat. Cantonada de la carretera Militar amb el camí de Son Fangos, c. 1995.
Font: Arxiu de Bernat Salvà.

El ministerio de Educacion i Ciència, ha començat les obres per a la construcció de l'Escola des Pillarí. Per cert què no li han posat San Francisco, encara què hàgin escrit malament el nom del poble. De totes maneres, una bona millora pel poble i per la gent de les Meravelles que podrà enviar els allots a aquesta escola, potser davers Nadal.

Rètol d'entrada a les Cadenes. Carretera militar, cantonada amb el camí de Ca na Gabriela, 2018.
Font: Autoria pròpia.

Fragment de la portada del programa de les primeres festes organitzades per l'associació de Veïnats Es Trencadors de les Cadenes, 1989.
Font: arxiu d'Àgueda Alemany, aportat per Llorenç Sastre.

Logotip de l'AV del Pil·larí.
Font: Facebook de l'associació.

Cartell de festes a les Cadenes, 1975.
Font: Antonio Jiménez al grup de Facebook «No ets de ses Cadenes si no...».

Logotip del Club de Petanca San Francisco.
Font: Facebook de l'associació.

Bibliografia

Aulí Ginard, Antoni, Carbonell Matas, Joan, i Serra Barceló, Jaume [AMEIB] (2011). «A l'ombra de la pissarra: de l'escola de ses Cadenes a la de s'Arenal». Palma, AMEIB i Direcció General de Formació Professional i Aprenentatge Permanent.

Alcover Sureda, Antoni Maria, i Moll Casasnovas, Francesc de Borja (1993). *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols. Palma: Editorial Moll [en línia]. <http://dcvb.iec.cat/> [consulta 19/10/2018].

Barceló, Ignasi i Jaume, Joan (2009). «Gent de la Vila. Josep López Salvà. En Pep a "Sifoner"». A: *Llucmajor de pinte en ample, 314*, 2009, octubre: 21-23.

Calviño, Celso; Jaume, Franc; Jaume, Joan; Mut, Francesc, i Julià, Coloma (fotos). «De noms i de llocs. Llucmajorers a s'Aranjassa i Son Sunyer I». A: *Llucmajor de Pinte en Ample, 161*, 1995, novembre: 22-24.

Campins Llebrers, Bernat; Ordinas Garau, Antoni, i Truyols Sureda, Margalida (2007). *Les Illes Balears, poble a poble. Etimologia, toponímia i cultura popular.* 3 vols. Palma: Consorci per al Foment de la Llengua Catalana i la Projecció Exterior de la Cultura de les Illes Balears.

Carrió, Bartomeu (2017). «Eixida de recerca pel Pla de Sant Jordi. Es Pil·larí» [en línia]. <https://blocs.mesvilaweb.cat/tomeucarrio1201/2017/03/03/eixida-de-recerca-pel-pla-de-sant-jordi-es-pillari/> [consulta 03/10/2018].

Coll, Jordi (1934-1935). *Notas históricas sobre el Colegio de Ntra. Sra. de los Ángeles. La Porciúncula. Certámen científico-literario 1934-1935.* Dibuixos: Jordi Joan Llabrés [inèdit: Arxiu de la Porciúncula].

Coromines, Joan i Mascaró Passarius, Josep (1989). *Onomasticon Cataloniae. I. Toponímia antiga de les Illes Balears*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.

Fernández Legido, Roberto (2010). «Possessions de Palma. Son Sunyer» [en línia] <http://www.possessionsdepalma.net> [consulta: 20/07/2018].

Ferrà-Ponç, Damià, i Ladaria Bañares, Dolores (1989). «Francesc d'Assís Casas Llompart (1905-1907)». A: *Gran Enciclopèdia de Mallorca, III*: 197-198. Palma: Promomallorca Ediciones, SA.

Florit Joan, Mateu (2009).«L'Estel de Mallorca: revista independentista». A: Company, Arnau; Fiol, Jordi; Puigserver, Rafel; Serra, Sebastià, i Tortell, Miquel Àngel (coords.). *Els estudis i la premsa local al segle XXI (I. La premsa)*: 37-42. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

Font Obrador, Bartomeu (1975). S'Arenal: Miscelánea histórica de un caserío (1861-1930). A: *Ferias de Lluchmayor 1975*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

Galmés de Fuentes, Álvaro (1950). «El mozárabe levantino en los libros de repartimientos de Mallorca y Valencia», a *Nueva Revista de Filología Hispánica*, 1950, octubre: 4, Mèxic [en línia]. <https://nrfh.colmex.mx/index.php/nrfh/article/view/152/152> [consulta: 19/10/2018].

(1992). «Sobre toponimia mozárabe balear». A: *Anaquel de Estúdios Árabes III (1992)* [ressenya de Coromines i Mascaró, 1989] [en línia]. <http://revistas.ucm.es/index.php/ANQE/article/view/ANQE9292110303A/3989> [consulta: 19/10/2018].

Govern de les Illes Balears. Conselleria de Presidència: «Llistat d'Associacions» [en línia] <https://www.cabib.es/regentjurfront/principal.jsp> [consulta: 19/10/2018]

Institut d'Estudis Catalans (1989). *Topònims oficials de les Illes Balears*. Publicat per acord del 21 de desembre de 1989 [en línia] <http://slg.uib.cat/digitalAssets/449/449302_toponims-de-les-illes-balears.pdf> [consulta: 19/10/2018]

(1997-2017): *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears* [en línia]. <http://notib.recerca.iec.cat/> [consulta: 29/09/2018].

Lo Congrès Permanent de la Lenga Occitana: *dicod'Òc* [Diccionaris occitans en línia] <www.locongres.org> [consulta: 19/10/2018].

Llabrés Ramis, Joan, i Vallespir Soler, Jordi (1984). *Els nostres arts i oficis d'antany. V.* Palma: Estudis Monogràfics del Museu de la Porciúncula.

Martorell Paquier, Dídac (2017). «Platja de Palma: topònim franquista. La toponímia major dels barris i pobles de s'Arenal». A: *I Jornades d'Estudis: el Pla de Sant Jordi.* Palma: Ajuntament de Palma.

(2018a). «El Pouet, un topònim medieval a l'Arenal. Estudi historicotoponímic». A: *I Jornades d'Estudis Locals de Llucmajor,* 617-653. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

(2018b). *El cançoner de Pau Rander: edició, estudi i contextualització.* Memòria del Treball de Fi de Grau. Grau de Llengua i Literatura Catalanes, any acadèmic 2017-18. Tutor: Jaume Guiscafrè Danús. Palma: Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General.

Mascaró Passarius, Josep (1986). *Corpus de Toponímia de Mallorca. V.* Palma: Promocions.

Mascaró Passarius, Josep, i Sastre Pellicer, Antònia (1989). «Cadenes, ses». A: *Gran Enciclopèdia de Mallorca, I*: 344-345. Palma: Promomallorca Ediciones, SA.

Mestre, Bartomeu (1997). *Balada d'en Guillem d'Efak*. Palma: Documenta Balear.

Miralles Monserrat, Joan (2010). *Antologia de textos de les Illes Balears. Volum VI. Segle XIX. Quarta part*. Barcelona: Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura, Institut d'Estudis Baleàrics i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Societat d'Onomàstica. *Gentilicis dels municipis de les Illes Balears* [en línia] <http://www.onomastica.cat/sites/onomastica.cat/files/Gentilicis_Illes%20Balears.pdf> [consulta: 18/10/2018]

Rosselló Bordoy, Guillem (2007). *Mallorca Musulmana. El Islam en las Islas Baleares. Mallorca musulmana segun la «Remembrança...» de Nunyo Sanç y el «Repartiment...» de Mallorca.* Palma: Universitat de les Illes Balears.

Tomàs Ramis, Pau (2018). *Pregó de les festes de Sant Cristòfol 2017. S'Arenal durant la II República. Una visió municipal.* L'Arenal: Ajuntament de Llucmajor.

Govern de les Illes Balears (1986-2004). *Toponímia oficial de les Illes Balears* [en línia] <http://slg.uib.cat/digitalAssets/149/149776_toponimiaoficial_ib.pdf> [consulta: 29/09/2018].

Valenzuela, Frederic —*Un Rondayé*— (1883). «Còpia d'unes ordenances». A: *L'ignorància. Revista crònica. Orga y xeremíes de varies sociedats de mallorquins, 191*, 1883, 3 de febrer: 1-2.

Hemeroteca

Concepción Arenal:

Juny 1929, n. 5: 7. «Noticiario de El Arenal»

Juliol 1929, n. 6: 11. «Noticiario de El Arenal»

Foch y Fum:

11 agost 1922: 2. «De sa Creu Vermeya» (*Es Barbé*)

28 setembre 1923: 3 (*Sam Uemot*)

16 agost 1923: 3. «Gloses de S'Espitlarí»

8 abril 1933: 2. «De Son Suñer. De dins es Pitlarí»

13 maig 1933: 2. «De Ses Cadenas a los Angeles»

19 de gener de 1934: 2. «A los canteros de Son Suñer productores de sillares» (*Pluma defensora del obrero*)

22 juny 1934: 4. «Gloses de Son Suñé»

16 novembre 1934: 4. «Gloses de Lluchmajó p'Es Pitlerí»

1r febrer 1935: 3. «...ses festes y balls que sa farien a n'es barrio de Son Suñé (Es Pitlerí)»

9 març 1935: 3. «De Ses Cadenas»

19 juliol 1935: 5. «Tu estaves suscrit a n'aquest populá setmanari a n'es Pitlerí i llogat a "C'an Moné"»

S'Arenal de Mallorca:

1r juny 1984, n. 52: 15.

1r juliol 1984, n. 54: portada i 4.

15 juliol 1984, n. 55: 5.

1r agost 1984, n. 56: 5.

15 agost 1984, n. 57: 5

1r setembre 1984, n. 58: 5.

15 setembre 1984, n. 59: 5.

Luz: octubre 1970, n. 4: 2 [full parroquial de l'Arenal]

Arxiu Municipal de Palma

AH-2191. Llibre d'actes de les sessions del 1r d'abril de 1921 al 31 de març de 1922.

AH-2195/1. Llibre d'actes de les sessions de la Comissió Municipal Permanent del 1r de juliol de 1925 al 30 de juny de 1926.

AH-2196/3. Llibre d'actes de les sessions de la Comissió Municipal Permanent del 1927.

AH-2197/1. Llibre d'actes de les sessions de la Comissió Municipal Permanent del 1928.

AH-2198/1. Llibre d'actes de les sessions de la Comissió Municipal Permanent del 1929.

AH-2199. Llibre d'actes de les sessions de la Comissió Municipal Permanent del 1930.

AH-2200/1. Llibre d'actes de les sessions del 1931.

AH-2201. Llibre d'actes de les sessions del 1932.

AH-2202. Llibre d'actes de les sessions del 2 de gener al 19 de juny de 1933.

AH-2203. Llibre d'actes de les sessions del 26 de juny al 27 de desembre de 1933.

AH-2204. Llibre d'actes de les sessions del 1934.

AH-2205. Llibre d'actes de les sessions del 1935.

AH-2206. Llibre d'actes de les sessions del 1936.

AH-2825/9. Creació de l'escola dels Estats Units.

AH-2059. Cens electoral de població del 1934.

LO 250/48. (Exp. 1923/1201). Plànol del cinema «Los Ángeles» (es Fornet), 1932.

PL-015. Plànol del terme de Palma, 1896.

PL-208. Plànol del terme de Palma, 1956.

Arxiu del Regne de Mallorca

GC-1082/2361. Registre de la «Cooperativa Agraria de Son Suñer»

GC-1625/2035 i 1615/1620 (1r full). Registre de la «Sociedad de obreros canteros La Renovación»

GC-1639/2737. Registre del «Radio Comunista de sas Cadenes»

GC-1642/2865. Registre del «Club Ciclista San Francisco»

GC-1642/2873. Registre del «CC Pilerense»

Mapes

Autoria desconeguda, Mapa de les vies de tren de l'estat Espanyol (1956). Aportació d'Alfredo Forcano, cap de divisió de la Renfe, extret del Facebook de l'AAFIB.

Instituto Geográfico Nacional (1990). *Mapa Topográfico Nacional de España. 1:25.000. Palma. 698-IV (38-27)*.

Mascaró Passarius, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca. Croquis a escala aprox. 1:31.250 formado por J. Mascaró Pasarius*. 2a edició (1987). Palma: V. Colom. R.

Servicio Geográfico del Ejército (1949). *Hoja 698-II «El Arenal». Cuadrante S.E.*

Entrevistes

Antoni Salvà Jaume *Senyora* (Llucmajor, 1933). Entrevistes el juliol de 2018.

Antònia Servera *Comte* (el Pil·larí, 1942). Entrevista dia 25 d'agost de 2018.

Joan Salvà Vidal *Fullaní* (el Pil·larí, 1933). Entrevista dia 14 d'agost de 2018.

Joan Taverner Adrover (Sant Jordi, 1942). Entrevista dia 4 de febrer de 2017.

Miquela Sagrera Tomàs *Cabana* (el Pil·larí, 1948). Entrevistes el 2018.

Pau Tomàs Salvà *Rander* (Palma, 1935). Entrevistes el 2014.

Agraïments

Bartomeu Carrió. Aportació documents de l'AMP i l'ARM i informacions sobre el Pil·larí.

Bernat Salvà. Aportació fotografia del Pil·larí del 1995.

Damià i Julià Monserrat. Consulta arxiu personal, procedent de Damià Monserrat Noguera *Gaspar*.

David Ginard. Aportació document ARM.

Gaspar Valero Martí. Aportació proposta etimològica seva per al topònim del Pil·larí.

Llorenç Sastre i Nicolau Sastre, TOR. Consultes a l'Arxiu de la Porciúncula, informació AE Sant Xesc i programa de festes de les Cadenes 1989.

Pau Tomàs Salvà *Rander*. Consulta àlbum d'esqueles de l'arxiu personal.

Pere Galiana. Aportació mapa del Servicio Geográfico del Ejército propietat d'Andreu Muntaner.

Els noms dels vèrtexs geodèsics de les Illes Balears: denominació, relació amb la toponímia existent i proposta de normalització

M. Eulàlia Fons Carbonell

Introducció

Els senyals o vèrtexs geodèsics són marques o construccions efectuades sobre el terreny, les coordenades dels quals han estat calculades amb la màxima precisió possible formant una xarxa de triangulació amb altres vèrtexs geodèsics. Se situen menys o menys equidistants entre si, de manera que constitueixen una malla que cobreix tot el territori. Normalment, estan situats a llocs alts i clars des dels quals es poden albirar els altres vèrtexs geodèsics dels voltants, així que solen ser a paratges que tenen bona visibilitat. Quan els construeixen ja els posen el nom amb què seran coneguts.

Aquests vèrtexs permeten calcular, mitjançant trigonometria amb altres vèrtexs, les coordenades exactes d'altres punts del territori. Així, el conjunt de tots els vèrtexs, conegut com a xarxa geodèsica, és la base elemental de tot sistema geogràfic de referència, imprescindible per estudiar i inventariar aquells fenòmens que necessiten ser associats a una posició o àrea geogràfica determinades.

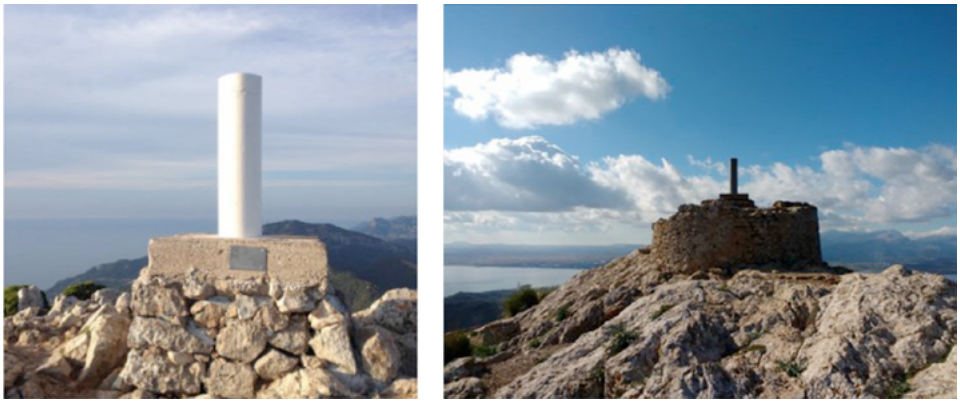

Vèrtexs geodèsics Galatzó i Atalaya de Alcudia (noms oficials)

Solen estar formats per un cilindre de 120 cm de altura i 30 cm de diàmetre, que se sosté sobre una base cúbica de formigó pintada de color blanc, que serveix per col·locar-hi l'instrumental topogràfic per fer les medicions. Segons l'orografia, es necessitarà una base amb més o menys alçada per millorar la visibilitat.

L'any 1852, l'Institut Geogràfic Nacional va començar els treballs de la Xarxa Geodèsica Fonamental, que serviria com a base per generar el Mapa Nacional a escala 1:50.000. L'any 1934 va densificar aquesta xarxa amb les xarxes de segon i tercer ordre. En el decenni 1982-1992, es va reconstruir la Xarxa Geodèsica Nacional i l'any 1998 es va densificar la xarxa a les Illes Balears. Així que, actualment, a les Illes, comptam amb una xarxa de 217 vèrtexs geodèsics.

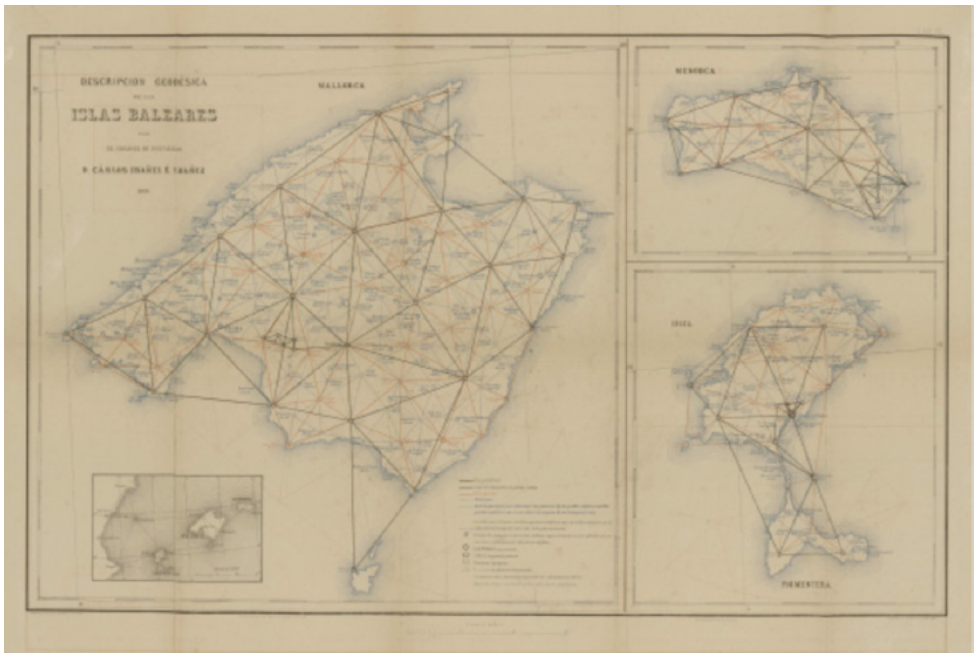

Descripció geodèsica de les Illes Balears pel coronel d'enginyers, el Sr. Carlos Ibáñez e Ibáñez (1869)

Amb l'objectiu de protegir i fer el manteniment correcte dels vèrtexs geodèsics, l'any 1975 es va crear la Llei sobre senyals geodèsics i geofísics. La xarxa és gestionada per l'Institut Geogràfic Nacional i la custòdia queda encomanada a les autoritats competents del territori on està situada. Tota la informació referida a cada vèrtex està recollida a la ressenya, que és un document que conté dades generals, localització, coordenades, situació, accés, fotografies, croquis, etc. Aquesta informació es pot consultar i descarregar a la pàgina web de l'Institut Geogràfic Nacional.

Placa identificadora dels vèrtexs geodèsics

Normalment, se'ls dona una nomenclatura relacionada amb la denominació dels elements sobre els quals se situen, que solen ser punts elevats i amb visibilitat, com poden ser puigs, turons, caps, puntes i penya-segats; edificacions o monuments, com ara torres de vigilància, edificis civils, edificis singulars, hotels, dipòsits, esglésies, fars, molins i talaiots; o espais diversos, com finques, possessions, llocs, cases, paratges, illots i nuclis de població.

Aquests noms presenten problemes de normalització, ja que la xarxa va ser creada el 1852 i ha estat ampliada progressivament en moments en què no hi havia normes d'ortografia definitives i les denominacions anaren evolucionant. Aquest problema ja s'havia detectat fa temps; de fet, quan un grup de geògrafs de les Illes Balears va fer els treballs de recollida i selecció de la toponímia del Mapa Cartogràfic Nacional a escala 1:25.000, es va fer una proposta de normalització dels noms dels vèrtex geodèsics, però no va prosperar.

Per tant, els objectius d'aquest treball són analitzar els noms dels vèrtexs geodèsics de les Illes Balears; estudiar el procés de creació i la casuística de les seves denominacions; proposar els noms normalitzats de tots els vèrtexs; determinar la relació d'aquests topònims amb els topònims dels accidents geogràfics o de les construccions sobre els quals es varen instal·lar i que han servit de referència per crear aquests noms, i establir-ne una classificació per tipologies.

Fonts de referència

Per fer aquest treball, hem consultat moltes fonts documentals i cartogràfiques. Les fonts de consulta principals són:

- Les ressenyes dels vèrtexs geodèsics publicades per l'IGN.
- L'obra *Descripción Geodésica de las Islas Baleares* (1871), de Carlos Ibáñez e Ibañez.
- La toponímia del Mapa Topogràfic 1:5.000 de les Illes Balears (MTB5) i totes les edicions i les revisions fetes per experts en toponímia.
- El *Nomenclàtor de Toponímia de Menorca*, impulsat pel Consell de Menorca i l'Institut Menorquí d'Estudis.
- El *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears* (NOTIB), de Joan Miralles, Xavier Gomila i Enric Ribes.

Les ressenyes dels vèrtexs geodèsics ofereixen informació fonamental sobre la nomenclatura i la ubicació dels vèrtexs, que s'ha actualitzat en cada campanya de mesurament. La *Descripción Geodésica de las Islas Baleares*, font recomanada molt encertadament per Andreu Ramis i Antoni Ginard, és un document que descriu els treballs realitzats per aixecar la xarxa geodèsica de les Illes Balears i que conté ressenyes de cada vèrtex amb informació molt valuosa sobre la nomenclatura i sobre el topònim que es va prendre com a referència. Aquests dos documents han ajudat a saber a partir de quin topònim s'ha creat cada nom de vèrtex. Les fonts cartogràfiques han ajudat a situar-los i comparar-los, i el NOTIB, que és la font de referència de toponímia normalitzada, i algunes altres fonts auxiliars, han orientat per normalitzar-los.

Determinació del topònim d'origen i proposta de normalització

En una primera aproximació als noms dels vèrtexs geodèsics, s'ha vist que existeixen dos problemes importants: els noms tenen faltes d'ortografia i presenten una estructura variable.

Quant a l'estructura, n'hi ha un primer grup que inclou només la part determinant del topònim (p. ex.:. Gosta, Fumat), i en són molts que, en realitat, consten d'una part genèrica i d'una de determinant,

però aquesta part genèrica s'ha omès. El segon grup presenta només el genèric sol, sense article ni part determinant (p. ex.: Viña, Mola). I, el tercer grup, presenta el genèric i el determinant amb o sense partícules d'unió (p. ex.: Puig de S'Hereu, Punta Amer). Per tant, es pot dir que els criteris de creació dels noms dels vèrtexs no han estat homogenis. Es considera que tots els noms dels vèrtexs han de contenir el topònim complet, és a dir, el genèric i el determinant del topònim del qual agafen el nom o topònim de referència (excepte quan el topònim no duu genèric), de manera que s'homogeneïtzin les característiques dels noms de tots els vèrtexs.

Així, la proposta de normalització inclou la correcció de les faltes d'ortografia i l'homogeneïtzació dels criteris de creació dels noms, és dir, es pretén harmonitzar-los.

En el passat, s'havien fet passes per normalitzar alguns noms, ja que, segons les fonts documentals, hi ha topònims que ja han sofert canvis de nom des que es varen fixar, com, per exemple, Tex, Sonacasana o Yondal, que actualment són Teix, So Na Casana 2014 i Jondal, però continuen sense estar ben harmonitzats i normalitzats. L'objectiu actual és que tots els vèrtexs tenguin denominacions normalitzades.

Per assolir aquests objectius, s'ha establert una metodologia de treball que consisteix en dues fases:

- En una primera fase, es determina el topònim de referència o d'origen de cada nom de vèrtex. Per això, s'ha localitzat cada vèrtex geodèsic sobre el MTB5 i s'han cercat en aquesta cartografia i, en alguns casos en d'altres, els topònims propers que podrien haver servit de referència per anomenar-los. Després, s'han consultat les ressenyes i l'obra de Carlos Ibáñez per comprovar quin era exactament aquest topònim.

- En una segona fase, s'intenta establir quina és la forma normalitzada del topònim. La font de referència és la base de dades del NOTIB i els topònims que no hi apareixen hauran de ser normalitzats per part de les autoritats competents.

La tasca de determinació d'aquests topònims d'origen ha estat un poc complicada, especialment en els nombrosos casos en què els noms dels vèrtexs geodèsics presenten només la part determinant, i existeixen diversos topònims a la zona que la inclouen i que podrien ser els topònims de referència.

En aquests casos, les ressenyes de l'obra de Carlos Ibáñez han estat molt útils, ja que especifiquen de quins topònims es tracta i facilita la tasca determinar el topònim d'origen. Les ressenyes actualitzades de l'IGN també donen informació molt interessant. En el cas del vèrtex Galatzó (que està sobre el puig de Galatzó), el nom podria fer referència a la possessió de Galatzó, al puig de Galatzó, a la vinya de Galatzó, a la cova de Galatzó o al torrent de Galatzó. Carlos Ibáñez diu «Pico elevado y muy conocido con penosa subida...», i la ressenya de l'IGN diu: «Situado en lo más alto del pico Galatzó...». Per tant, podem concloure que el topònim d'origen és puig de Galatzó, i que, per tant, el nom del vèrtex ha de ser puig de Galatzó. Un cas curiós és el dels vèrtexs Artuiz i Artrutx, a Ciutadella, que fan referència exactament al mateix terme determinant de dos topònims, dels quals s'ha omès el terme genèric i, per tant, haurien de ser iguals, però un està mal escrit i semblen dos termes determinants diferents. Es proposen talaia d'Artrutx i cap d'Artrutx, respectivament, com a noms normalitzats.

Alguns casos en què només apareix el genèric, han estat especialment complicats, com del cas del vèrtex Viña, a Manacor, que està situat en una àrea coneguda com na Xicamunda. Al principi, no s'hi trobava cap relació entre els dos topònims, fins que en una entrevista a Sebastià Sansó, historiador de Manacor, es va descobrir que «na Xicamunda» és una perversió de la «vinya d'en Segismundo». Per tant, es corrobora que es tracta del mateix topònim, i que ara seria na Xicamunda.

Els casos en què apareix clarament el genèric i el determinant (els menys nombrosos) han estat més fàcils de treballar. Per exemple, en el cas del vèrtex punta Amer, a Son Servera, només s'ha necessitat afegir la preposició i l'article (punta de n'Amer) per normalitzar-lo. També hi ha hagut qualque cas difícil de determinar, com el vèrtex Vallveya de Menorca, a Alaior, situat a la finca coneguda com sa Torre Vella. La ressenya de C. Ibánez diu que es tracta del «predio llamado Torre de Vallveya» i sembla que faci

referència a una vall. Es va consultar l'expert en toponímia Xavier Gomila, el qual va apuntar que el nom Vallveya vendria del nom antic de la finca, que es coneixia com sa Torre d'Avall Vella (en contraposició a sa Torre d'Amunt Vella). Ara la finca es coneix com sa Torre Vella, per tant, s'ha optat per aquest darrer nom com el més adequat.

Una vegada que s'han determinat els topònims que corresponen als noms dels vèrtexs, se n'ha cercat al NOTIB la forma normalitzada. Hi ha un 10 per cent de topònims que no s'hi han trobat i que s'han localitzat a altres fonts. Aquests topònims hauran de ser revisats i normalitzats per part de les autoritats competents.

En les taules següents es presenta la relació dels noms actuals dels vèrtexs, la proposta de noms normalitzats, la font d'informació (per qüestions d'espai no s'hi han inclòs totes) i la classificació segons la tipologia de topònim (vegeu l'explicació a l'apartat següent). Les fonts diferents del NOTIB són articles i publicacions que s'han de validar, per tant, la forma dels topònims la font dels quals no és el NOTIB haurà de ser revisada i fixada per l'autoritat competent, és a dir, la Universitat de les Illes Balears (UIB), i, per tant, pot variar.

VÈRTEXS GEODÈSICS DE MALLORCA

Núm.	Nom vèrtex	Nom normalitzat	Font	Classificació
67197	Albufera	s'Albufera	NOTIB	Zona humida
67084	Alfabia	Serra d'Alfàbia	NOTIB	Elevació
69923	Algaida	Algaida	NOTIB	Nucli urbà
64472	Almadraba	Puig d'Almadrava	Altres	Elevació
67061	Alqueria	Puig de s'Alqueria	Altres	Elevació
70030	Amoixa	Puig de So na Moixa	NOTIB	Elevació
64512	Atalaya de Alcudia	sa Talaia	NOTIB	Elevació
67266	Atalaya de Morey	Torre de sa Talaia d'en Morei	NOTIB	Edificació
70055	Atalayas	ses Talaies	NOTIB	Explotació agrària
67285	Aubarca	Torre d'Albarca	NOTIB	Edificació
67137	Aubellons	Puig des Albellons	NOTIB	Elevació
64460	Axartell	Puig de Ca n'Aixertell	NOTIB	Elevació
67078	Balitx	Puig de Bàlitx	NOTIB	Elevació
70010	Banús	Son Banús	NOTIB	Explotació agrària
69885	Barranc Vell	es Barranc Vell	Altres	Paratge
69816	Bauzá	Puig de na Bauçana	NOTIB	Elevació
69843	Bellver	Castell de Bellver	NOTIB	Edificació

69823	Bendinat	Puig Gros de Bendinat	NOTIB	Elevació
72477	Bessons	Sos Bessons	NOTIB	Explotació agrària
67111	Binisalem	Binissalem	NOTIB	Nucli urbà
69892	Binisalom	Binissalom	NOTIB	Explotació agrària
69985	Bonany	Puig de Bonany	NOTIB	Elevació
67041	Boxos	Puig des Boixos	NOTIB	Elevació
69966	Brondo	Son Brondo	NOTIB	Explotació agrària
74859	Cabot	Bassa des Cabots	NOTIB	Accident marí
77438	Cabrera	Cabrera	NOTIB	Illa/illot
72547	Cala Antena	Cala Antena	NOTIB	Badia
72532	Cala Ferrera	Cala Ferrera	NOTIB	Nucli urbà
74919	Cala Figuera	Cala Figuera	NOTIB	Nucli urbà
70062	Cala Manacor	Torre de Cala Manacor	NOTIB	Edificació
72329	Cala Viñas	Cala Vinyes	NOTIB	Badia
70038	Calicant	Calicant	NOTIB	Explotació agrària
69911	Canals	Son Canals	NOTIB	Explotació agrària
69849	Canet	Canet	NOTIB	Explotació agrària
69836	Cans	Son Camps	Altres	Explotació agrària
67031	Claret	Puig d'en Claret	Altres	Elevació
69945	Company	Son Company	NOTIB	Explotació agrària
70020	Comunas	ses Comunes	NOTIB	Explotació agrària
72464	Cormet	Son Cosmet	NOTIB	Explotació agrària
64465	Cornavacas	Puig de Cornavaques	Altres	Elevació
70077	Corp	Puig de Son Corb	NOTIB	Elevació
69988	Corpatera	sa Corpetera	Altres	Elevació
70046	Costa	Son Costes	NOTIB	Explotació agrària
67291	Cova Negra	Puig de sa Cova Negra	NOTIB	Elevació

72471	Coves	ses Coves	NOTIB	Paratge
69755	Dragonera	sa Dragonera	NOTIB	Illa/illot
72387	Enderrocat	Cap Enderrocat	NOTIB	Cap
67000	Es Rafal	Talaia des Rafal	Altres	Elevació
69797	Esclop	Moleta de s'Esclop	NOTIB	Elevació
70058	Esquerda	s'Esquerda	NOTIB	Elevació
69880	Estremera	Puig de s'Extremera	NOTIB	Elevació
72460	Famella	Puig d'en Femella	NOTIB	Elevació
67292	Faro de Capdepera	Far de Capdepera	Altres	Edificació
67242	Farruch	Puig de Ferrutx	NOTIB	Elevació
72483	Figueral	es Figueral	NOTIB	Paratge
69814	Font	Puig de Son Font	NOTIB	Elevació
64516	Fumat	el Fumat	NOTIB	Elevació
69921	Gal Dent	Puig de Galdent	NOTIB	Elevació
69808	Galatzó	Puig de Galatzó	NOTIB	Elevació
67065	Galera	sa Galera	NOTIB	Elevació
70034	Galiana	Puig de Son Galiana	NOTIB	Elevació
69794	Garrafa	Puig de Garrafa	Altres	Elevació
69957	Gelabert	Puig de Son Gelabert	NOTIB	Elevació
69792	Gorvió	Puig d'en Gorvió	NOTIB	Elevació
74876	Gosta	Torre de na Gosta	NOTIB	Edificació
69795	Grúa	sa Grua	NOTIB	Elevació
70099	Heretat	s'Heretat	NOTIB	Explotació agrària
69831	Illes	Torre de ses Illetes	NOTIB	Edificació
69866	Indioteria	sa Indioteria	NOTIB	Nucli urbà
67294	Jaumell	Talaia de Son Jaumell	NOTIB	Elevació
70089	Jordi	Puig de Son Jordi	NOTIB	Elevació

70002	Justaní	Justaní	NOTIB	Explotació agrària
69771	Llamp	Cap des Llamp	NOTIB	Cap
72433	Llobets	es Llobets	NOTIB	Explotació agrària
70022	Llodrá	Puig de Llodrà	NOTIB	Elevació
72526	Mamellas	ses Mamelles	NOTIB	Elevació
70044	Mancadas	Puig de na Mancada	NOTIB	Elevació
72489	Mandingo	Molí d'en Mandingo	Altres	Explotació agrària
72386	Marsals	es Marçals	NOTIB	Paratge
67118	Masanella	Puig de Maçanella	NOTIB	Elevació
67260	Mi	Puig d'en Mir	NOTIB	Elevació
72498	Mola	sa Mola	NOTIB	Elevació
64390	Mola de Tuent	Mola de Tuent	NOTIB	Elevació
72529	Mola del Fangar	Mola des Fangar	NOTIB	Elevació
67090	Molino	Molí de Son Torrella	Altres	Edificació
67265	Morey	Puig de Son Morei	NOTIB	Elevació
64485	Morral	el Morral	NOTIB	Elevació
67184	Morro	Puig d'en Morro	NOTIB	Elevació
67067	Muleta	Muleta	NOTIB	Explotació agrària
72448	Mullet	Puig de Son Mulet	NOTIB	Elevació
69971	Nebot	Puig de Son Nebot	NOTIB	Elevació
72496	Oliver	So n'Oliver	Altres	Explotació agrària
69801	Palma de Mallorca EUVN97 (ES06)	Palma	NOTIB	Nucli urbà
67240	Pare	Puig d'Alpare	NOTIB	Elevació
69764	Pas Vermell	Pas Vermell	NOTIB	Depressió
67233	Pay	Rafal Pai	NOTIB	Explotació agrària
72416	Pedregat	es Pedregar	NOTIB	Paratge
70007	Pedreres	Pedreres de la Vila	NOTIB	Pedrera

67055	Pedriza	sa Pedrissa	NOTIB	Explotació agrària
69881	Pilari	es Pil·larí	NOTIB	Nucli urbà
67010	Planicie	Mola de Planícia	NOTIB	Elevació
67166	Pobla	sa Pobla	NOTIB	Nucli urbà
72544	Porto Colom	Torre de Portocolom	Altres	Edificació
72521	Porto Petro	Torre de Portopetro	NOTIB	Edificació
67043	Pouet	es Pouet	NOTIB	Explotació agrària
69799	Puig de S'Hereu	Puig de s'Hereu	NOTIB	Elevació
72493	Puig Gross	Puig Gros	NOTIB	Elevació
64411	Puig Roig	Puig Roig	NOTIB	Elevació
70084	Punta Amer	Punta de n'Amer	NOTIB	Cap
72392	Punta Llobera	Punta Llobera	NOTIB	Cap
69863	Rabassa	Coll d'en Rabassa	NOTIB	Nucli urbà
69829	Ram	Fita del Ram	NOTIB	Elevació
69931	Randa	Puig de Randa	NOTIB	Elevació
72441	Rapita	Torre de sa Ràpita	NOTIB	Edificació
67272	Reco	Puig des Racó	NOTIB	Elevació
72308	Refeubetx	Rafalbeig	NOTIB	Explotació agrària
67180	Roig	Rafal Roig	NOTIB	Explotació agrària
69979	Roqueta	Roqueta	NOTIB	Explotació agrària
67192	Sa Teulada	Turó de sa Teulada	NOTIB	Elevació
72394	s'Àguila	s'Àguila	NOTIB	Explotació agrària
67157	San Miguel	Puig de Sant Miquel	NOTIB	Elevació
69963	San Miguel	Puig de Sant Miquel	NOTIB	Elevació
69977	San Onofre	Puig de Sant Onofre	NOTIB	Elevació
72517	Sant Salvador	Puig de Sant Salvador	NOTIB	Elevació
67143	Santa Magdalena	Puig de Santa Magdalena	NOTIB	Elevació
72491	Santanyi	Santanyí	NOTIB	Nucli urbà

67214	S'Atalayeta	sa Talaieta	NOTIB	Elevació
69907	Segui	Puig de Son Seguí	NOTIB	Elevació
69928	Sencelles	Sencelles	NOTIB	Nucli urbà
69776	Ses Basses	Puig de ses Basses	NOTIB	Elevació
67011	ses Planes	Puig de ses Planes	NOTIB	Elevació
67234	S'Estanyol	s'Estanyol	NOTIB	Zona humida
69968	Sineu	Sineu	NOTIB	Nucli urbà
67204	Son Baulo	Son Bauló	NOTIB	Explotació agrària
67189	Son Fe	Puig de Son Fe	NOTIB	Elevació
72398	Son Granada	Son Granada	NOTIB	Explotació agrària
69868	Son Reus	Son Reus	NOTIB	Explotació agrària
67104	Soucadena	Puig de s'Alcadena	NOTIB	Elevació
67171	Suau	Son Suau	NOTIB	Explotació agrària
70027	Sureda	Puig de Son Sureda	NOTIB	Elevació
67115	Suró	Puig de Suro	NOTIB	Elevació
69982	Talayas	Molins de ses Talaies	NOTIB	Edificació
67053	Teix	es Teix	NOTIB	Elevació
64444	Ternellas	Puig Gros de Ternelles	NOTIB	Elevació
64430	Tomir	Puig Tomir	NOTIB	Elevació
67098	Torrella	Puig de Son Torrella	NOTIB	Elevació
67107	Tossals	Tossals Verds	NOTIB	Elevació
74889	Turó de Nebot	Puig de Son Nebot	NOTIB	Elevació
72412	Vallgornera Nou	Vallgornera Nou	NOTIB	Explotació agrària
69991	Valls	Son Valls	NOTIB	Explotació agrària
74878	Vargé	es Verger	Altres	Paratge
69791	Vinya	Puig de sa Vinya	Altres	Elevació
70014	Viña	na Xicamunda	NOTIB	Explotació agrària
69810	Zaragoza	Puig d'en Saragossa	NOTIB	Elevació

Taula amb la proposta de noms normalitzats dels vèrtexs geodèsics de Mallorca

VÈRTEXS GEODÈSICS DE MENORCA				
Núm.	**Nom vèrtex**	**Nom normalitzat**	**Font**	**Classificació**
61812	Anglado	So n'Angladó	NOTIB	Explotació agrària
64605	Artrutx	Cap d'Artrutx	NOTIB	Cap
64635	Artuiz	Talaia d'Artrutx	NOTIB	Elevació
61894	Atalaya de Fornells	Talaia de Fornells	Altres	Elevació
61800	Bajolí	Bajolí	Altres	Elevació
64666	Bedaluc	es Badaluc	NOTIB	Elevació
61910	Bellavista	Bellavista	NOTIB	Explotació agrària
64715	Biniach	Biniac Nou	NOTIB	Explotació agrària
64711	Binicalaf	Binicalaf	NOTIB	Explotació agrària
61872	Binimel-la	Binimel·là	NOTIB	Explotació agrària
64738	Capifort	Puig de Capifort	NOTIB	Elevació
61885	Cavalleria	Cap de Cavalleria	NOTIB	Cap
61843	Falconera	sa Falconera	NOTIB	Elevació
64749	Favaritx	Far de Favàritx	NOTIB	Cap
64669	Inclusa	s'Enclusa	NOTIB	Elevació
64752	La Mola	la Mola	NOTIB	Elevació
64735	Mila	Milà	NOTIB	Explotació agrària
61811	Montefi 2014	Montefí	NOTIB	Explotació agrària
64638	Morvedra	Morvedre Vell	NOTIB	Explotació agrària
64616	Olivaret	So n'Olivaret	NOTIB	Explotació agrària
64703	So Na Casana 2014	So na Caçana	NOTIB	Explotació agrària
64722	Torelló 2014	Torelló	NOTIB	Explotació agrària
64698	Toro I	el Toro	NOTIB	Elevació
64699	Toro III	el Toro	NOTIB	Elevació
64685	Torre Soly	Torre-solí	NOTIB	Explotació agrària

64640	Torrellafuda	Torrellafuda	NOTIB	Explotació agrària
64648	Torrepetxina	Torrepetxina	NOTIB	Explotació agrària
67339	Torret	Talaia de Torret	Altres	Elevació
64692	Vallveya	sa Torre Vella	NOTIB	Explotació agrària

Taula amb la proposta de noms normalitzats dels vèrtexs geodèsics de Menorca

VÈRTEXS GEODÈSICS D'EIVISSA I FORMENTERA				
Núm.	**Nom vèrtex**	**Nom normalitzat**	**Font**	**Classificació**
77200	Andreu	Puig de n'Andreu	NOTIB	Elevació
77241	Nuno	Puig Nunó	NOTIB	Elevació
77250	Joanot	Puig d'en Joanot	NOTIB	Elevació
77263	Camp Vell	es Camp Vell	NOTIB	Paratge
77271	Forn Nou	Serra des Forn Nou	NOTIB	Elevació
77285	Sa Creu	Punta de sa Creu	NOTIB	Cap
77293	Besora	Puig d'en Besora	NOTIB	Elevació
77306	Xarraca	Punta de Xarraca	NOTIB	Cap
77313	Furnás	Puig des Fornàs	NOTIB	Elevació
77325	Sa Fita	Puig de sa Fita	NOTIB	Elevació
77352	Tagomago	Tagomago	NOTIB	Illa/illot
79822	Vedra	es Vedrà	NOTIB	Illa/illot
79828	Bosque	Illa des Bosc	NOTIB	Illa/illot
79832	Llentrisca	Puig Llentrisca	NOTIB	Elevació
79844	Talaiassa	sa Talaiassa	NOTIB	Elevació
79848	Xinxo	Punta d'en Xinxó	NOTIB	Cap
79851	Jondal	Puig des Jondal	NOTIB	Elevació
79865	Fuente Pez	Puig de sa Pega	NOTIB	Elevació
79871	Corb Mari	Puig des Corb Marí	NOTIB	Elevació
79877	Beniferri	Puig de Beniferri	NOTIB	Elevació
79885	Palau	Puig d'en Palau	NOTIB	Explotació agrària

79894	Ibiza	Eivissa	NOTIB	Nucli urbà
79896	Guixar	Puig des Guixar	NOTIB	Elevació
79899	Talaia de San Lorenzo	Talaia de Sant Llorenç	NOTIB	Elevació
79916	Castellar II	es Castellar	NOTIB	Elevació
79939	Santa Eulalia	Illa de Santa Eulària	NOTIB	Nucli urbà
82470	Guillén	Puig d'en Guillem	NOTIB	Elevació
82474	Punta Pedreras	Punta de sa Pedrera	NOTIB	Cap
82487	Espalmador	s'Espalmador	NOTIB	Illa/illot
82492	Punta Prima	Punta Prima	NOTIB	Cap
82520	Ferrer	Can Ferrer	Altres	Explotació agrària
85000	Mola	la Mola	NOTIB	Elevació
85030	Torre Mola	Torre de la Mola	Altres	Edificació
82497	Espardell	s'Espardell	NOTIB	Illa/illot

Taula amb la proposta de noms normalitzats dels vèrtexs geodèsics d'Eivissa i Formentera

En els mapes següents es presenta la localització sobre el territori de la xarxa geodèsica actual de les Illes Balears.

Distribució dels vèrtexs geodèsics de Mallorca

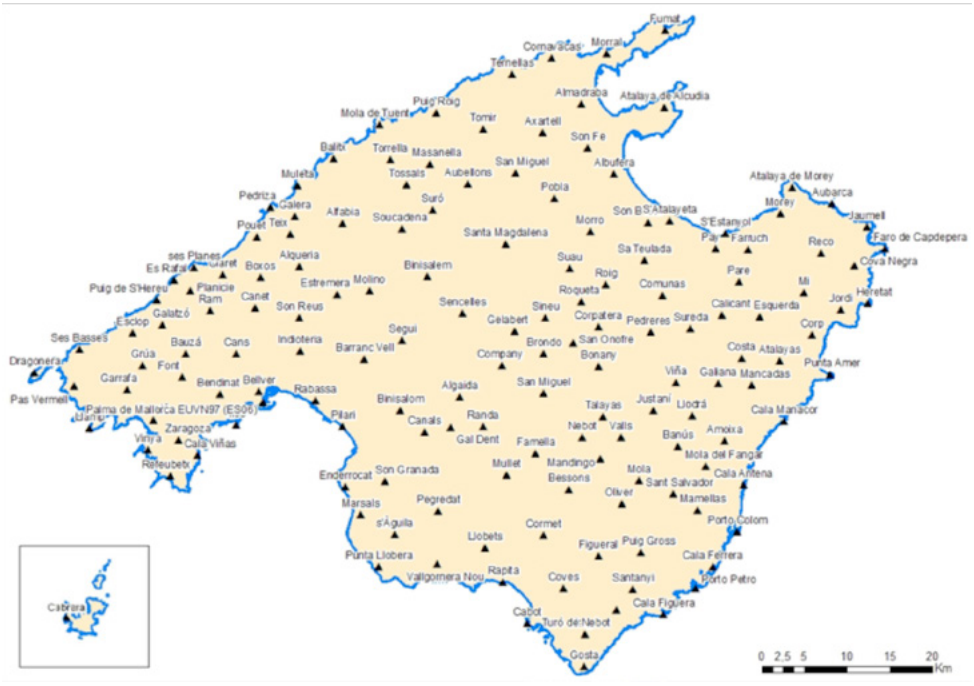

Distribució dels vèrtexs geodèsics de Menorca

Distribució dels vèrtexs geodèsics d'Eivissa i Formentera

Tipologies del topònim d'origen

Com s'ha explicat abans, els vèrtexs geodèsics tenen una nomenclatura que es pren del nom dels elements geogràfics sobre els quals se situen, que solen ser punts elevats i amb visibilitat, edificacions

o monuments o espais diversos. S'han establert dotze tipologies de topònims per classificar els noms dels vèrtexs geodèsics i caracteritzar-los segons l'objecte geogràfic que representen. Les tipologies són les següents:

- Accident marí (p. e. Bassa des Cabots)
- Badia (p. e. Cala Manacor)
- Cap (p. e. Cap d'Artrutx)
- Depressió (p. e., Pas Vermell)
- Edificació (p. e. Torre d'Albarca)
- Elevació (p. e. Puig Llentrisca)
- Explotació agrària (p. e. Binicalaf)
- Illa/illot (p. e. Illa de Santa Eulària)
- Nucli urbà (p. e. sa Pobla)
- Paratge (p. e. es Pedregar)
- Pedrera (p. e. Pedrera de la Vila)
- Zona humida (p. e. s'Albufera)

Els gràfics següents presenten la distribució de les tipologies dels topònims per illes i pel total de les Illes Balears.

Classificació dels vèrtexs geodèsics de Mallorca per tipologies

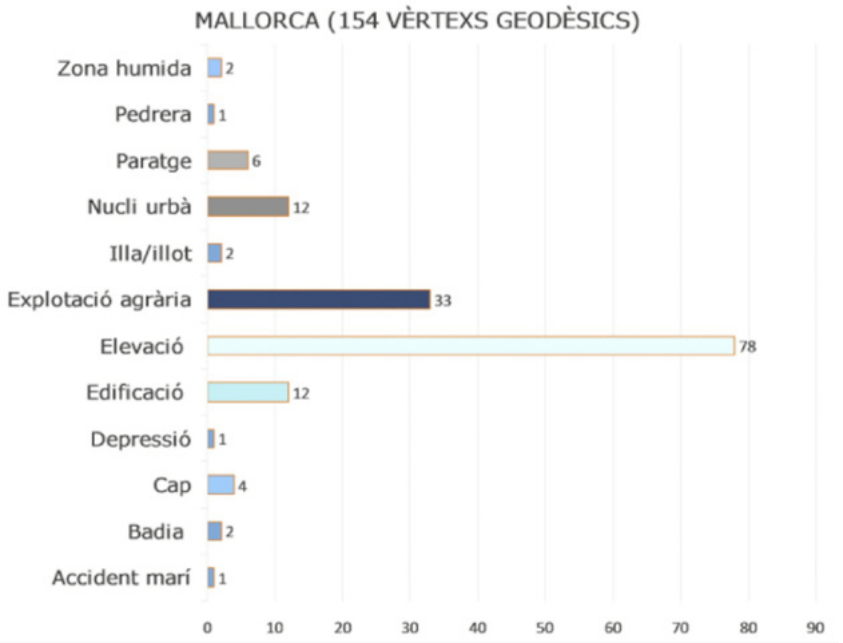

Classificació dels vèrtexs geodèsics de Menorca per tipologies

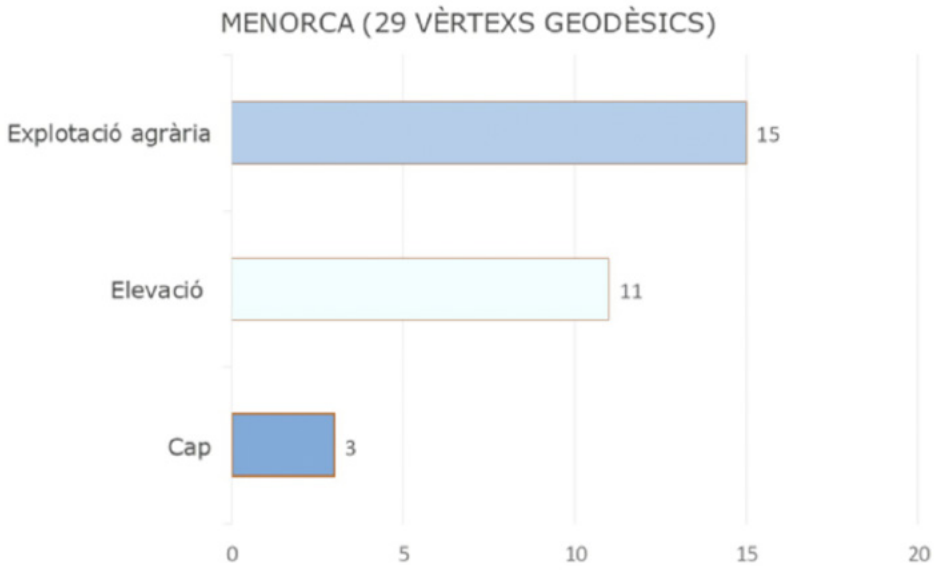

Classificació dels vèrtexs geodèsics d'Eivissa i Formentera per tipologies

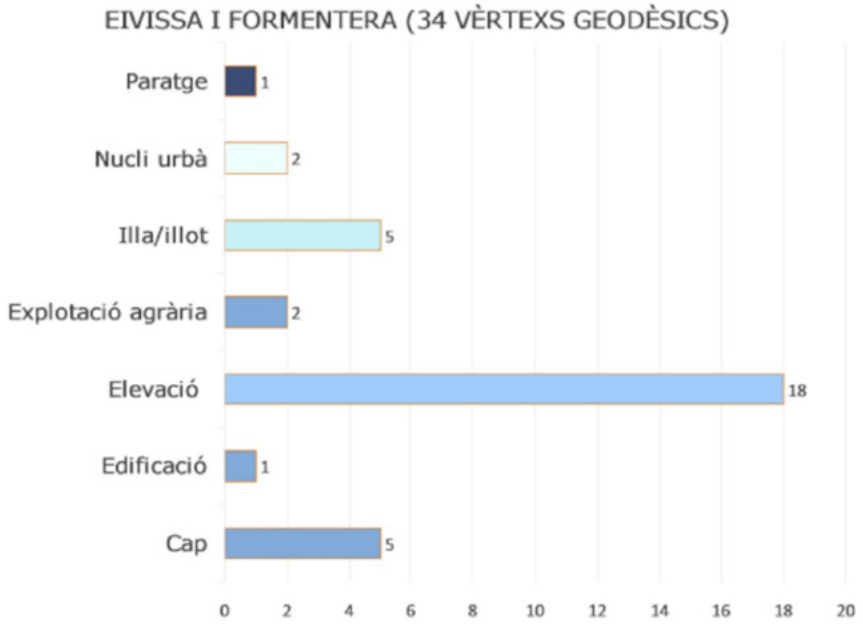

Classificació dels vèrtexs geodèsics de les Illes Balears per tipologies

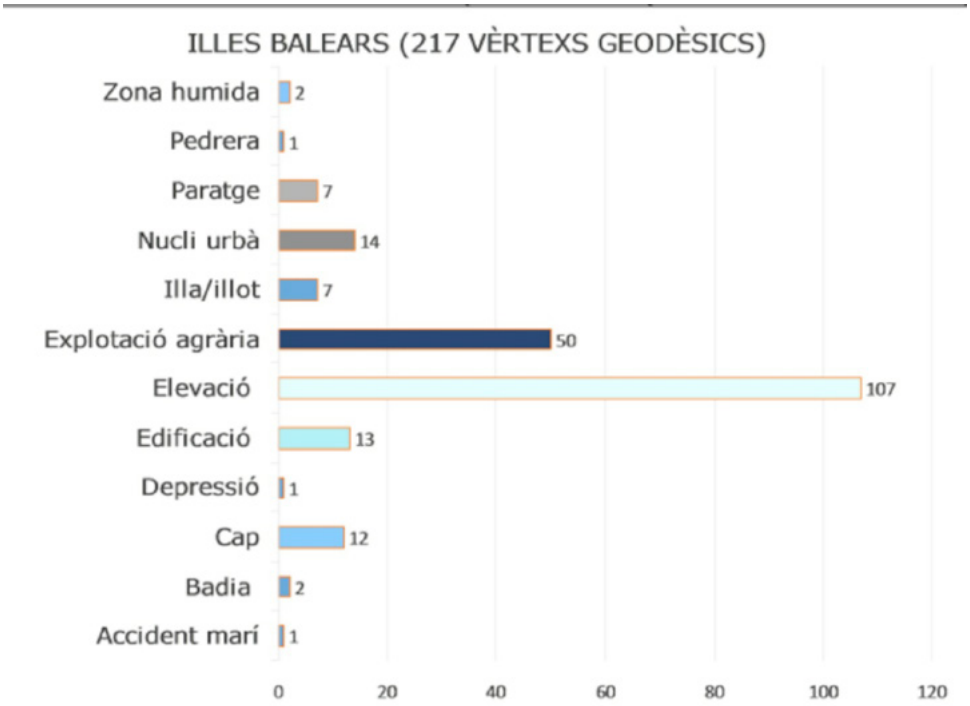

Les dotze categories que s'han establert només apareixen totalment representades a Mallorca; a Menorca, només n'apareixen tres, i a Eivissa i a Formentera n'apareixen set.

Els topònims més nombrosos a les Illes Balears segons la seva classificació són:

1. Les elevacions (49,3 per cent). Són els més nombrosos tant a Mallorca com a Menorca, a causa de l'orografia més accidentada que presenten aquestes dues illes i pel fet que els vèrtexs geodèsics se situen preferentment sobre llocs elevats i amb bona visibilitat.

2. Les explotacions agràries (23 per cent). A Mallorca i Menorca, ocupen el segon lloc, però no a les Pitiüses, que ocupen el primer lloc. Molts de topònims prenen el nom de la finca on es troben, especialment, en àrees més planes.

3. Els nuclis urbans (6,5 per cent). Són representatius, sobretot a Mallorca. Els vèrtexs que es troben en els nuclis urbans solen prendre el nom del nucli, encara que, si estan sobre edificis singulars, en prenen el nom.

Aquestes tres tipologies representen el 78,8 per cent del total, i, si hi sumam les edificacions i els caps, fan un total del 90,3 per cent.

En general, podem dir que, si hi ha elevacions o edificacions (especialment torres), és a dir, punts elevats sobre el terreny, els vèrtexs preferentment s'hi situen a damunt i en prenen el nom. Si no n'hi ha, i es tracta de zones de relleu més pla, se situen en llocs clars i amb visibilitat i prenen el nom de l'explotació agrària, del paratge o de l'àrea geogràfica on estan situats.

Problemes d'estandardització

Els treballs de la xarxa geodèsica començaren el 1853, en un moment en què no hi havia unes normes ortogràfiques definitives ni assessorament especialitzat, per això tenen errors ortogràfics i heterogeneïtat en l'estructura. Les successives ampliacions i actualitzacions de la xarxa han reproduït el mateix

problema, ja que no havia una font de consulta normalitzada a l'abast. A més, els noms dels topònims evolucionen amb el temps i canvien. Encara que hi ha hagut alguns intents de corregir els noms, la majoria encara conserven errors.

S'han recollit i caracteritzat els errors més comuns dels noms dels vèrtexs trobats en la grafia, que són:

- Mancança de la part genèrica (Morro / Puig d'en Morro, Pay / Rafal Pai), error molt comú.
- Mancança de la part determinant (Tossals / Tossals Verds, Pedreres / Pedreres de la Vila).
- Existència de castellanismes (Faro de Capdepera / Far de Capdepera, Fuente Pez / Puig de sa Pega) o topònims mixts (Talaia de San Lorenzo / Talaia de Sant Llorenç).
- Inclusió de l'any de construcció en el nom del vèrtex (So na Casana 2014 / So na Caçana) o un nombre romà (Castellar II / es Castellar).
- Mancança de l'article (Aubellons / es Albellons, Galera / sa Galera).
- Aparició de l'article en majúscules (Sa Teulada / sa Teulada, S'Estanyol / s'Estanyol, La Mola / la Mola).
- Mancança de la partícula Son o Sos a les possessions (Bessons / Sos Bessons, Suau / Son Suau).
- Mancança d'accents (Alfabia / Alfàbia, Son Baulo / Son Bauló).
- Existència d'accents aguts enlloc de greus (Llodrá / Puig de Llodrà).
- Mancança de la forma aglutinada d'alguns topònims (Porto Petro / Torre de Portopetro, Porto Colom / Torre de Portocolom).
- Altres errors ortogràfics diversos (Puig Gross / Puig Gros, Biniach / Biniac Nou, Torre Soly / Torre-solí, Soucadena / Puig de s'Alcadena, Pilari / es Pil·larí, Furnas / Puig des Fornàs).

També s'han trobat algunes dificultats a l'hora de localitzar els topònims que han donat nom als vèrtexs geodèsics. Aquests són els principals problemes trobats:

- Alguns topònims han estat realment difícils de situar perquè no s'han trobat a fonts cartogràfiques de referència i s'ha hagut de recórrer a altres fonts. Per exemple, el topònim sa Corpetera no apareixia a l'MTIB5, però sí que s'ha pogut situar en la cartografia del Pla territorial de Mallorca.
- Alguns topònims són considerats noms variants i, per tant, menys coneguts i més difícils de localitzar, com, per exemple, Punta Llobera, que, segons el NOTIB, és el nom variant i el nom preferent seria Cap Roig, més utilitzat.
- Alguns vèrtexs es troben relativament lluny dels topònims de referència i han estat difícils de determinar. Per exemple, el vèrtex Cormet es troba aproximadament a 1.500 m de les cases de la possessió Son Cosmet a Campos i planteja el dubte de si realment es troba dins les terres de Son Cosmet, ja que és difícil precisar l'abast de les possessions.

Una vegada enllestida la tasca de localitzar els vèrtexs geodèsics i els topònims de referència, també s'ha detectat que alguns topònims situats sobre elevacions han pres un nom erroni o que, almenys actualment, sembla erroni. Per exemple, el vèrtex Castellar, a Eivissa, que sembla que pren el nom del puig conegut com es Castellar, en realitat és sobre el puig de ses Torretes. Cal investigar un poc més a fons, però tal vegada s'hauria de plantejar canviar el nom.

La pròpia localització dels vèrtexs geodèsics en alguns moments, no ha estat exempta de polèmica, ja que alguns estan situats sobre edificis singulars i protegits i es temia que poguessin fer-los malbé. És el cas del talaiot de Torelló, a Menorca, que té un vèrtex geodèsic a damunt. Un temps constava d'una base doble i un pilar, i l'any 2013 va ser retirat i canviat per una instal·lació més reduïda i menys impactant.

Conclusions

Les Illes Balears es troben immerses en un procés d'estandardització de toponímia, ja que actualment s'està elaborant el *Nomenclàtor Geogràfic de les Illes Balears* i el *Nomenclàtor de Toponímia de Menorca*. Per tant, els noms del 217 vèrtexs geodèsics, que també són topònims, també han d'estandarditzar-se. A més, ja s'havia plantejat la possibilitat de normalitzar-los anteriorment, però no prosperà, perquè és un procediment complex i hi ha diferents administracions implicades.

La tasca de normalitzar els noms dels vèrtexs és bastant complicada perquè es varen començar a construir el 1853 i els topònims que els varen donar nom han evolucionat, han sofert canvis i s'han normalitzat. El algunes ocasions ha estat difícil determinar de quin topònim es tractava exactament i quina era la seva localització.

Una vegada determinats aquests noms dels vèrtexs, s'han pogut classificar per tipologies per caracteritzar la xarxa geodèsica. Així, els topònims predominants a les Illes Balears són les elevacions, que constitueixen quasi la meitat, fet que s'explica perquè molts de vèrtexs, ja que l'orografia ho permet, se situen en zones elevades amb bona visibilitat. Les explotacions agràries són els segons més nombrosos, representen pràcticament una quarta part del total dels topònims i predominen en les àrees de relleu més pla.

Aquest estudi és una primera passa en el procés de normalització. Aquests noms que es proposen per als vèrtexs han de ser revisats i aprovats per la UIB, que és qui té la competència d'assessorar el Govern en la fixació dels noms oficials. I una vegada que s'hagi fixat el nom correcte de cada topònim, s'haurà de contactar amb l'Institut Geogràfic Nacional, organisme responsable dels vèrtexs geodèsics, per proposar-li el canvi de nomenclatura.

Bibliografia

Consell d'Eivissa i Formentera. *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera* [en línia]. <http://www.eeif.es/> [consulta: 01-10-2018].

España: Ley 11/1975, de 12 de marzo, sobre Señales Geodésicas y Geofísicas. Boletín Oficial del Estado núm. 63, de 14 de marzo de 1975 [en línia]. <https://www.boe.es/buscar/pdf/1975/BOE-A-1975-5295-consolidado.pdf> [consulta: 01-10-2018]

Grup Enciclopèdia Catalana. *Gran Enciclopèdia Catalana* [en línia]. <https://www.enciclopedia.cat/Z. [consulta: 01-10-2018]

Ibañez e Ibañez de Íbero, C. (1871). *Descripción Geodésica de las Islas Baleares* [en línia]. <http://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=485550> [consulta: 01-10-2018].

Institut Geogràfic Nacional (IGN): *Geodesia* [en línia]. <http://www.ign.es/web/resources/docs/IGNCnig/GDS-Teoria-Geodesia.pdf> [consulta: 01-10-2018].

Institut Geogràfic Nacional (IGN). *Ressenyes dels vèrtexs de les xarxes geodèsiques* REGENTE y ROI. [en línia]. <http://www.ign.es/web/gds-vertices> [consulta: 01-10-2018].

Llauger, J. A., Ordinas, A., Planisi, H. (2007). *Nomenclàtor de la toponímia major de les Illes Balears*. Palma.

Miralles, J., Gomila, X., Ribes, E. (2017). *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears* [en línia]. <http://notib.recerca.iec.cat/> [consulta: 01-10-2018].

Revista *Cent per Cent*. Hi ha més de dos mil malnoms documentats a Manacor [en línia]. 2018, 7 de maig. Manacor. <http://www.centpercent.cat/hi-ha-mes-dos-mil-malnoms-documentats-manacor/Z [consulta: 01-10-2018].

Serveis d'Informació Territorial de les Illes Balears (SITIBSA)(2010). IDEIB, Mapa Topogràfic de Mallorca a escala 1:5.000, Illes Balears [en línia]. <http://ideib.caib.es/cataleg/srv/cat/catalog.search#/metadata/E9A921FD-9C23-4CE9-86F1-F731B18480C1> [consulta: 01-10-2018].

Serveis d'Informació Territorial de les Illes Balears (SITIBSA) (2012). IDEIB, Base Topogràfica de Menorca a escala 1:5.000, Illes Balears [en línia]. <http://ideib.caib.es/cataleg/srv/cat/catalog.search#/metadata/F7DC1BBB-015D-450E-BD3A-BC6EB3522B83> [consulta: 01-10-2018].

Serveis d'Informació Territorial de les Illes Balears (SITIBSA) (2008). IDEIB, Mapa Topogràfic de Menorca, Eivissa i Formentera a escala 1:5.000. Illes Balears [en línia]. <http://ideib.caib.es/cataleg/srv/cat/catalog.search#/metadata/2F5965D7-BCB2-4BF3-BEA7-170214626887> [consulta: 01-10-2018].

Acotacions a alguns topònims de sa Indioteria

Antoni Ginard Bujosa

Introducció

Gràcies a les Jornades d'Antroponímia i Toponímia, entre els anys 2002 i 2011 tinguérem l'oportunitat de presentar fins a nou comunicacions que tenien com a tema central qüestions relatives a la toponímia de la barriada de sa Indioteria (Palma). Ara, tornant al mateix assumpte, sobre alguns dels topònims afegim una sèrie d'apunts marginals i complementaris que han anat sorgint, ja sigui a través de documentació nova, ja sigui mitjançant l'elaboració d'alguna hipòtesi.

Per no ser excessivament difusos, ens remetem a les dades ja conegudes –i publicades en les comunicacions prèvies– i tan sols esmentarem les referències que ens han ofert informacions noves o les que siguin més rellevants.

El nom de sa Indioteria

Per començar, s'ha de fer atenció al nom propi del barri. El nom actual de sa Indioteria prové, en origen, d'una denominació de nova creació, però que arrelà en la tradició popular, encara que fou vacil·lant en els seus inicis, tant en la forma com en la grafia. La gènesi del nom té relació amb els establiments de terres, situades a l'antic pla de Sant Llorenç, en concret, de pertinences de les possessions de Son Fuster, Son Orpina, Son Daviu, i, més tard, de Son Pons dels Ullastres. Respectivament, les etapes dels primers establits s'han de situar en els períodes 1679-1711, 1744-1748, abans del 1784 i el 1826-1841.

És clar que un «indioter» és qui guarda o ven indiots. Per extensió, l'origen de sa Indioteria seria un lloc on crien indiots, un lloc d'«indioters». Així, el nom d'un treball específic dels primers habitadors del lloc acaba derivant en el nom del lloc.[49] No hem trobat cap referència directa a l'origen del nom, però sí que hi ha notícies de la cria d'indiots. Durant el segle XVIII, es constata la presència d'aquestes aus a les possessions properes. L'any 1735, Son Llorenç, de Maria de Verí, feia una renda anual de 100 lliures que incloïa dos galls dindis (*Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. 8: 13). L'any 1760, la renda de Son Rossinyol incloïa dos indiots i dues polles díndies (*GEM*, vol. 14: 401). Sense haver d'anar gaire lluny, el propietari de Son Fuster i de Son Cladera, Joaquim Fiol i Estada de Montcaire (1728-1790), doctor en lleis, aporta

49 Si hem de cercar similituds amb noms d'oficis: argenter-argenteria, ferrer-ferreria, gerrer-gerreria.

abundants notícies sobre els indiots al seu dietari, des de 1782 fins a 1788,[50] com, per exemple: «11. He enviat a Son Fuster pera pasturar tres indiots, que han quedat». [11 de gener de 1788] (*BSAL*, 25: 164).

Una altra dada molt significativa és del 27 de febrer de 1785, quan la cria i l'engreix d'indiots per a Nadal està documentada a la molt propera possessió de Son Nicolau: entre d'altres animals de ploma (gallines o capons, galls, pollastres), l'arrendador havia d'aportar cada any en espècie «tres parells d'indiots i dos parells d'indiotes per a les festes del Naixement del Senyor» (ARM M-2198, f. 153r-158v).

La data (1785) és coincident amb la configuració d'una primera agrupació de pobladors en disseminat, un conjunt que supera la vintena de propietats. Eren famílies majoritàriament de petits propietaris que explotaven directament les finques pel seu compte, amb poques excepcions d'amitgeria i d'arrendament. La dedicació econòmica tradicional era l'agricultura, en un esquema de policultiu que combinava secà i regadiu. És evident també que les activitats agrícoles es complementaven amb una petita ramaderia domèstica. Lògicament, si hem de fer cas al topònim, l'indiot (*Meleagris gallopavo*) s'ha de considerar una espècie emblemàtica, que podria ser nombrosa, encara que pugui no haver estat ni la predominant ni, fins i tot, la més comuna entre la cria d'aus.[51] A una escala domèstica, era essencial el paper de la dona i dels infants de la família en la cura i atenció de l'aviram.

Segurament, la cria domèstica esdevingué força important. A pesar que apeixir els indiots petits requereix cura i protecció, quan estan surats, una petita guarda d'animals –que poden créixer a llour– és un complement per a l'economia familiar, ja que ofereix carn i ous, però que també dona lloc a un excedent que és possible comercialitzar al proper mercat ciutadà per la fira de Sant Tomàs. L'any 1785, el mapa de Mallorca patrocinat per Antoni Despuig ofereix imatges d'indiots i d'indioters a les vinyetes de Santa Maria del Camí i de Marratxí.[52] El 18 de desembre de 1790, el *Semanario Económico*, publicat per la Societat d'Amics del País, inclou una *Noticia de las especies de aves que por el idioma Mallorquin se conocen en la Isla* i els *Indiots* hi figuren entre les espècies *Caseras* (*Palma de Mallorca*, any XII, núm. LI, pàg. 3). Des de l'any 1824, els indiots estaven subjectes a la tarifa del dret de portes per entrar a Ciutat: «*Pavos comunes cada uno ... 1* [sou]» (*Diario balear*, núm. 60, 29 de novembre de 1824, pàg. 4).

Durant la segona meitat del segle XVIII no apareix cap topònim per designar l'agrupació d'establiments. El 14 de febrer de 1767, els hem d'identificar com «*conmorantes in districtu de Son Orpina*» (ARM R-931, f. 147v-149v). Igual que el 19 de febrer de 1774, «*en el lugar llamado Son Orpina*» (ARM ERC 1122, f. 125).

Altres fonts, des de final del segle XVIII i fins a mitjan del segle XIX, es refereixen al terme de la parròquia de Sant Jaume i al districte de Son Sardina, que acabaven al camí de Bunyola. L'any 1784, el vicari Joan Muntaner elaborà una completa i acurada *Relacion de todas las Familias, ô Fuegos que comprehende la Parroquia de Son Sardina sufraganea de la de Sn tiago de Palma*, amb el topònim de les cases i el nombre de famílies (*Es el numero de las familias o fuegos... 153*), signat: *Vicaria de Son Sardina, y Agosto 27 de 1784 / Juan Muntaner pro. y Vicario* (ARM SEMAP 35/34). La relació enumera un total de cent disset (117) topònims, més de dues dotzenes dels quals se situen a la zona de sa Indioteria.

Entre els establidors de sa Indioteria s'anomenen, el 23 d'octubre de 1786, els veïns «del present Lloch de Son Sardina» [sic] (ARM T-1034, f. 1-4); el 7 de juliol de 1793, la terra situada en «el districta de Son Sardina» [sic] (ARM S-1612, f. 151), o, el 3 de novembre de 1822, les terres situades «en dit terme de Son Sardina» [sic] (ARM 6040, f. 148-152). Les dades indiquen que a principi del segle XIX encara no s'hauria fixat –als documents– un topònim relatiu al nom posterior de sa Indioteria.

Per altra part, la manca de concreció també es posa de manifest en repetides ocasions i la «indefinició» aparent es manté per l'ús d'alguns topònims particulars quan es volen designar els environs. Per exem-

50 Vegeu: Pons, Antoni (1930-1934). Dietari del Dr. Fiol. A: *BSAL*, 23, 24 i 25.

51 A sa Indioteria, la cria d'indiots es mantingué com a mínim fins a la dècada de 1960.

52 A Son Sales de Marratxí, l'any 1642, s'hi troben galls díndies; l'any 1724, hi havia 28 indiots (*GEM*, vol. 15: 52-54).

ple, durant la segona meitat del segle XVIII, l'Hostalet de Bunyola, o Hostal de Bunyola, situat prop del pont del torrent Gros, al camí de Bunyola (AMP FPF 516, núm. 1).

A tramuntana del camí dels Reis, hi ha una sèrie de finques que provenen d'establiments de Son Pons dels Ullastres, documentats entre els anys 1826 i 1841. És possible que l'origen del grup d'establits estigui relacionat amb aquesta oferta de venda anunciada el 29 de setembre de 1820: «*Se vende á trozos una porción de terreno de extension de cien cuarteradas sitas en el predio Son Pons dels Ullastres; cualquiera que desee adquirir el trozo que le convenga se presentará el lunes 2 de Octubre en dicho parage en donde estará su dueño con quien deberá ajustarse*» (*Diario constitucional, político y mercantil de Palma*, núm. 9, 29 de setembre de 1820, pàg. 4). Anys més tard, el 1836, un dels establits (potser només una part), Ca n'Alorda, s'ubica dins el «terme de Son Sardina»: «*Se vende una cuarterada y media de tierra con una casa que tiene buena agua y demas comodidades, llamada* Ca n'Alorda*, sita en* son Pons des uiastres [sic]*, del término de* son Sardina*. Darán razon en dicha casa*» (*Diario constitucional de Palma de Mallorca*, núm. 82, 20 de setembre de 1836, pàg. 4).

Durant el segle XIX continuen les referències al districte de Son Sardina i als veïns del terme de la parròquia de Sant Jaume. Però, especialment, durant el segle XIX i fins al segle XX, per anomenar la contrada es multiplica l'ús del topònim de la possessió de Son Nicolau (ubicada al pla de Son Fuster i a la parròquia de Sant Miquel).

Vegem diversos exemples de l'ús de Son Nicolau:

> «*Una nodriza de edad de 30 años, y la leche 14 meses, solicita cria para darle de mamar en su casa conocida por* cas Chamarró*, cerca el predio* Son Nicolau*, sito en la* Indioteria*. Allí darán razón*» (*Diario constitucional de Palma*, 29 de juny de 1849, pàg. 4).
>
> «*Avisos / Otra nodriza de edad de 34 años y la leche de 2 días, también solicita cría para darle de mamar en su casa que la tiene detrás de* son Nicolau, *en* cas Indiotés, *preguntando por Damián Frau*» (*Diario constitucional de Palma*, 12 de desembre de 1850, pàg. 4).
>
> «*En el término de la parroquia de San Jaime y en el predio de* Son Nicolau *hay 13 cuarteradas de tierra para vender pobladas de almendros é higueras: darán razón en el mismo predio preguntando per* can Enric» (*Diario constitucional de Mallorca*, 4 de desembre de 1851, pàg. 4).

Aquests casos són referències a propietats de la zona de sa Indioteria. Son Nicolau s'usa només com a referent de situació, amb les expressions «*cerca*» o «*detrás de*». En el tercer cas, el terme de la parròquia de Sant Jaume i Son Nicolau són incompatibles. Amb el pas del temps, també s'esmenta la «comarca» o el «*caserío*» o «llogaret» de Son Nicolau.

A partir del tercer quart del segle XIX, al nom de Son Nicolau, s'hi suma el nom de *San José*, a causa de l'advocació de la nova església, començada l'any 1878, que hauria pogut provocar un canvi radical del nom originari de sa Indioteria i la substitució pel de Sant Josep.[53] L'advocació del temple i el nom de la futura parròquia inclou una evident proposta de substitució del topònim històric: «*bajo la invocación del patriarca San José, que acaso dé nombre en lo sucesivo al pueblo que se viene formando*» (ADM III/11/1). El canvi era promogut de manera «oficial» per l'Església.

En realitat, d'acord amb les fonts orals, l'església s'edificà fora de sa Indioteria. Això s'explica pel fet que els primitius establiments formaven part del districte de Son Sardina i del terme de la parròquia de Sant Jaume, mentre que el temple ocupa terres procedents de Son Nicolau, al pla de Son Fuster i a la parròquia de Sant Miquel. El límit era el camí de Bunyola.

53 L'intent de substitució del topònim ja s'ha tractat en comunicacions anteriors.

En aquest sentit, la premsa esmenta el «*templo de San José que se viene construyendo en la nueva barriada del mismo nombre, antes* San Nicolau [sic]» (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 1.285, 25 de juny de 1884, pàg. 1). La barreja de topònims persisteix: «[...] *se celebró en la Indiotería, nuevo pueblo de S. José, la solemnidad aniversario...* [...] *No existe población todavía*, [...]. *Un pueblo todavía en embrión*, [...]» (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 1.598, 26 de juny de 1885, pàg. 3).

Els terrenys de l'església foren donats pel propietari de Son Nicolau, Joan Palou del Reguer i Miró (13 d'agost de 1826 - 30 de gener de 1916). La superfície cedida era de 67 àrees i 60 centiàrees (6.760 metres quadrats), amb un valor estimat de 300 pessetes (ADM III/11/11). La donació es fa gairebé en paral·lel als anuncis de la posada en venda de terres de Son Nicolau i pràcticament de tot l'extens patrimoni del seu propietari. D'aquesta manera, és possible afirmar que la construcció de l'església donà peu a la definició de noves parcel·les en venda, cap a llevant i xaloc del camí de Bunyola, amb expectatives de ser ocupades per nous habitatges i el consegüent increment de la població. Així, el mes de maig de 1882, un anunci de l'oferta de venda de Son Nicolau s'acompanya amb aquesta nota: «*Advertencia. En atencion que dentro el prédio* Son Nicolau, *el vecindario construye una iglesia de cinco capillas por lado, se vende terreno para trastes de casas en pequeñas porciones á razon de un real y medio el metro*» (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 668, 19 de maig de 1882, pàg. 4). Els «trasts per a cases en petites porcions» s'han de cercar als actuals carrers de Sant Marc, Sant Lluc i Sant Mateu.

Les ofertes per vendre Son Nicolau i altres lots de terra continuen els mesos d'agost i setembre de 1884. El 6 de juliol de 1885, Joan Palou del Reguer i Miró vengué el nucli primitiu de Son Nicolau, amb les cases, al fabricant de dolços Antoni Esteva Oliver (†1931), per 30.000 pessetes.[54] L'any 1886 s'ofereixen en venda l'aparell de la tafona de Son Nicolau i dues porcions de terra. El gener de 1887 surten a la venda altres quatre peces de terra de pertinències de Son Nicolau: una de dotze quarterades, una altra d'una quarterada i mitja, una altra d'una quarterada i un quart i una altra de vint-i-cinc destres, «*inmediato a la nueva iglesia de San José*» (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 2.140, 17 de gener de 1887, pàg. 4).

La primera de les quatre peces soltes, la de «dotze quarterades», és identificable amb *Son Nicolauet*,[55] segregada de Son Nicolau l'any 1872, a favor de Damià Miró i Roig de Lluís. Si a onze quarterades, dos quartons, tres horts i cinc destres se li suma, a ponent, «una porció [adjudicada a Margalida Miró i Roig de Lluís], de quatre quarterades, dos quartons, un hort i vint destres», la superfície total (unes setze quarterades) coincideix amb la franja paral·lela al camí de Bunyola, des del camí de Son Nicolau (inclo-

54 Son Nicolau, amb les cases, tenia deu quarterades, tres quartons, un hort i setze destres. Confrontava, a tramuntana i a ponent, amb terres procedents de Son Nicolau; a migjorn, amb Can Mallol i un camí, i, a llevant, amb un camí adjunt al torrent Gros. Era travessada de nord a sud per un camí i per una síquia que hi anava paral·lela, que duia a Can Mallol les aigües de la font de Mestre Pere. Tenia dret d'aigua de la font, que la percebia, una setmana, des de la sortida del sol de divendres fins a la posta del sol del mateix dia, i la següent, des de la sortida del sol de divendres fins a la sortida del sol de dissabte. També tenia dret de circular pels camins de Son Nicolau, la Cabana i el que anava a l'església (RP7, 4.775, 1a) [extret de *Possessions de Palma*].

55 Mitjançant escriptura privada de 6 de maig de 1872, Damià Miró i Roig de Lluís fou reconegut successor a la substitució fideïcomissària ordenada per son pare, Joan Miró Ballester. En cobriment dels drets, s'adjudicà a Damià Miró i Roig de Lluís, entre altres béns, una porció de Son Nicolau, d'onze quarterades, dos quartons, tres horts i cinc destres, per valor de 9.630 escuts i 263 mil·lèsimes (24.075 pessetes i 67 cèntims). La peça de terra confrontava, a tramuntana, amb el camí de Bunyola; a migjorn i a llevant, amb el torrent del Pont d'Inca, i, a ponent, amb una porció adjudicada a la seva germana Margalida, de quatre quarterades, dos quartons, un hort i 20 destres. La resta de la possessió, amb les cases, amb una superfície de 31 quarterades, dos quartons i tres horts, estava exclosa de la substitució formulada per Joan Miró Ballester i fou adjudicada a Joan Palou del Reguer i Miró, com a fill primogènit d'Antònia Miró i Roig de Lluís (†1867), segons escriptura atorgada, el 9 de desembre de 1879, davant el notari Gregori Vicenç (RP7, 3.816, 1a). Damià Miró i Roig de Lluís morí, sense fills, el 3 de juliol de 1874. Les seves hereves, Caterina Vaquer i Caterina i Joana Gelabert, amb intervenció de Joan Carbonell, feren lliurament a Joan Palou del Reguer i Miró dels béns adjudicats a Margalida Miró i de la porció de Son Nicolau que s'havia adjudicat a Damià Miró, en cobriment de la substitució ordenada per Joan Miró Ballester, a la qual Joan Palou del Reguer i Miró succeí com a fill legítim d'Antònia Miró i Roig de Lluís (RP7, 3.816: 1a, 3a). Després d'un llarg plet, per sentència del Tribunal Suprem, de 22 d'abril de 1889, la porció de Son Nicolau d'11 quarterades, dos quartons, tres horts i cinc destres, valorada en 24.075 pessetes i 67 cèntims, quedà adjudicada a favor dels germans Palou del Reguer i Miró, segons escriptura atorgada, el 13 de març de 1906, davant el notari Joan Palou i Coll (íd.: 11a) [extret de *Possessions de Palma*].

ses les finques de Belldeport i de Cas Solleric) fins al torrent Gros.[56] La segona, la «d'una quarterada i mitja», potser correspon a la peça situada entre l'actual camí Nou i el camí de Son Nicolau (inclou la finca de Cas Selleter) fins a Son Nicolau.[57] La tercera i la quarta peces, «d'una quarterada i un quart i una altra de 25 destres», no s'han pogut identificar, però per la seva «immediatesa a l'església» s'haurien d'ubicar a migjorn de l'església cap al camí Nou (potser incloent-hi l'antic Can Balaguer [?], ara ocupat per habitatges de nova planta).[58] Totes aquestes parcel·les i els terrenys, procedents de Son Nicolau, amb les cases de la possessió, se situen entre el camí de Bunyola i el torrent Gros i l'actual autopista Palma-Inca i han quedat, després, integrades a sa Indioteria.

El «nom» del «nou poble» o de la «nova barriada» de Sant Josep arriba a traslladar-se als registres estadístics oficials per referir-se al grup de cases dels voltants de l'església. Un exemple és la referència a la direcció del nou col·legi de les religioses agustines: «Ídem de Ntra. Sra. de la Consolación (niñas), directora Dª Catalina Busquets Oliver, Palma, caserío de S. José (Indiotería)» (*El magisterio balear: periódico de primera enseñanza*, núm. 10, 9 de març de 1907, pàg. 7). Al *Nomenclátor* de 1920, hi figura el «*caserío de Son Nicolau o San José*», segregat de sa Indioteria. El *Nomenclátor* de 1930, també separat de sa Indioteria, identifica novament el «*caserío de Son Nicolau o San José*».

En resum, les dificultats per acabar d'adoptar un nom de lloc definitiu per a tota l'àrea de sa Indioteria es poden entendre pel fet de la inexistència d'un topònim previ que hagi predominat, però també, en particular, pel reduït nombre de famílies que formaven el col·lectiu humà, disseminat en habitatges dispersos. Unes circumstàncies que són evidents sobretot durant la primera meitat del segle XIX.[59]

Dels «indioters» a «sa Indioteria»

Els diferents barris del terme de Palma es van definint i diferenciant d'una manera gradual amb el pas del temps. Un «estat» dels quarters i barris, de l'Ajuntament de Palma, de l'any 1822, enumera tan sols tres barris pel seu nom, més tres districtes parroquials, tots situats en el terme, extramurs, de la ciutat: «*16 Término. / Barrio de Sta. Catalina y Bonanova / Id. de la Vileta / Id. de San Jayme / Id. de San Miguel / Id. de Sta. Eulalia*» (*Diario constitucional, político y mercantil de Palma*, núm. 30, 30 de juliol de 1822, pàg. 4). En un altre «estat» dels quarters i barris de Palma, datat el 27 de febrer de 1837, hi figuren quatre barris pel seu nom, més tres districtes parroquials, en el terme: «*16 Término. / Barrio de* Sta. Catalina */ Idem de* la Bonanova */ Idem de* la Vileta */ Idem del* Secà de la Real */ Idem de* S. Jaime */ Idem de* S. Miguel */ Idem de*

56 Per una part, és possible que l'any 1890 la «porció de quatre quarterades i dos quartons» tingui a veure amb aquest anunci: «*Se vende una porción de tierra en la Indioteria de cuatro cuarteradas de tierra de extensión, con 24 horas de agua en Son Nicolau de agua de Cas Frares*» (*El isleño: periódico científico, industrial, comercial y literario*, núm. 11.118, 29 d'octubre de 1890, pàg. 4). Per altra part, és molt probable que, anys més tard (novembre de 1895), tot el conjunt de «Son Nicolauet» més la «porció de quatre quarterades i dos quartons» tingui relació amb aquest altre anunci: «*Terreno. / Se vende una porción de 16 cuarteradas con derecho de agua semanal. Dicho terreno sirve para naranjal y demás árboles frutales. Está en el término de Palma, lindante con la carretera de Buñola, y tanto se vende en grupo como en lotes, y lo mismo se cede con el pago de una vez como á plazos. Darán razón en la fonda de Europa y en el predio Sa Cabana, lindante con dicho terreno*». (*Heraldo de Baleares: diario independiente*, núm. 401, 5 de novembre de 1895, pàg. 4). L'avís es repeteix el gener de 1896: «*Venta / De diez y seis cuarteradas de terreno plantado de almendral y frutales, con derecho de agua semanal y un "trast" para casas de 300 metros de superficie delante la iglesia nueva de San José en el término de Palma, lindante con la carretera vieja de Buñola; tanto se vende en grupo como á lotes y el pago de su valor, lo mismo á plazos como al contado. / Darán razón en el predio "La Cabaña", lindante con dicho terreno*» (*Las Baleares: diario republicano*, núm. 1.384, 18 de gener de 1896, pàg. 4).

57 La peça de terra potser té a veure amb aquest anunci de 1888: «*Ventas. / Se desea vender* [...] *una cuarterada y media en el término de Palma; y 25 destres confinantes con la plaza de la iglesia nueva de la Indioteria / Darán razon en la fonda de* Europa» (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 2.570, 18 de maig de 1888, pàg. 4).

58 Immediatament a migjorn, una altra possibilitat –sense conèixer detalls de la compravenda– seria cercar-hi la procedència de la finca de Can Caragol Nou, a tocar de l'autopista Palma-Inca.

59 Segons una nota de premsa posterior, era «*un vecindario pobre y reducido*» (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 1.285, 25 de juny de 1884, pàg. 1).

Sta. Eulalia» (*Diario constitucional de Palma de Mallorca*, núm. 80, 21 de març de 1837, pàg. 8). El terme de la parròquia de Sant Jaume és situable majorment a la zona de Son Sardina; el de la parròquia de Sant Miquel, al pla de Sant Jordi, i el de la parròquia de Santa Eulàlia, a la zona de les Enramades.

Per resseguir el camí que ha fet el nom actual de sa Indioteria des dels seus orígens, se'ns obre un ventall de possibilitats ampli, amb diverses variants: «Indioters», «barri dels Indioters», «els Indioters», «Cals Indioters», «Pla dels Indioters», «Pla de sa Indioteria» i «sa Indioteria».

Entrat el segle XIX, l'itinerari comença els anys 1830-1832, quan el conjunt de propietats disperses es defineix per primera vegada amb el topònim «*Barrio dels Andioters*» [sic], un precedent del nom de sa Indioteria. Els documents són dues relacions de propietats, encapçalades pel nom «*Barrio dels Andioters*» [sic], situades a la parròquia de Sant Jaume del terme de Palma (AMP FP 359/8, s/f). La primera relació està datada el 10 de desembre de 1830 i la segona, el 13 de gener de 1832. Hi consten fins a quaranta-cinc propietats, ordenades amb un sentit itinerant de caràcter circular, que s'han de situar dins els límits formats pel camí dels Reis – polígon de Son Castelló – camí de Bunyola – torrent Gros.

Seguidament, un altre llistat de propietats, de l'any 1836, està encapçalat pel nom «*Andiotes*» [sic] (f. 54v), que hem d'interpretar com «[Barri dels] Indioters». L'any 1841, es repeteix l'encapçalament amb el terme «*Andiotes*» [sic] (AMP FP 936/2, f. 58 i ss.). En realitat, el terme «Indioters» correspon al gentilici.

Uns anys més endavant, s'usa la forma «els Indioters» («*los Endiotés*» [sic]), que també seria una aplicació del gentilici. El 12 d'agost de 1848, la Diputació Provincial presentà una súplica al govern de Madrid per demanar la rebaixa de la tarifa de la contribució de consums assignada a la ciutat de Palma. Tot el text de l'exposició adopta un to llastimer i per inspirar compassió; en concret, quan diferencia els habitants de la ciutat i els del terme:

> «[...] *La población del casco de Palma, la población encerrada en las murallas solo asciende á 7618 vecinos*, [...]. *No hay duda que reuniéndose la que hay esparcida en el término y sube á 1770 vecinos llega á los 8001*, [...], *pero según los sanos principios no han de influir en el derecho de consumos de la capital los habitantes del campo que por sus costumbres y pobreza ninguna comodidad gozan. No se han de tener en cuenta los que viven en el arraval de Santa Catalina, gente pobre, pescadores y jornaleros que no pueden vivir en la ciudad*; *en las aldeas y lugares de* la Vileta *y* Son Sardina*, en las reuniones de casas de* la Bonanova*, del* plá de ne Tesa*, de* los Endiotés*, del* molinar *de Levante y en esa multitud de casas y predios esparramados, gentes que no comen carne, ni beben vino más que alguna fiesta y que no gastan apenas aceite para condimentar sus malos legumbres. No es este el espíritu del derecho de consumos que quiere y debe afectar principalmente á las personas ricas y de comodidades, al clero, militares, empleados y forasteros que nada pagan por su bien estar.* [...]» (*El Genio de la Libertad: periódico de la tarde*, núm. 201, 30 d'agost de 1848, pàg. 3; *El Balear: periódico de la tarde*, núm. 79, 31 d'agost de 1848, pàg. 3).

Com hem pogut comprovar, igual que altres indrets (la Bonanova, el Pla de na Tesa o el Molinar), «els Indioters» («*los Endiotés*») es defineix com una «*reunión de casas*». No ens estendrem en comentaris sobre les consideracions que es fan dels habitants dels afores de Ciutat.

Encara l'any 1861, en un escrit similar a l'anterior, sobre el mateix assumpte, però amb un to més irònic, s'empra la forma «els Indioters» («Els Andiotés» [sic]):

> «[...] *Variacion primera. Palma no tenia 8.000 vecinos: pagaba por esta falta, como de tercera categoria.* [...] *Aun mas conviene que sea mucha para demostrar al gobierno de S. M. que Palma es algo. Palma es un puerto; y puerto y Palma serán tambien de hoy mas, los pueblos de Génova, La Bonanova, Son Rapiña, Son Serra, La*

Vileta, Son Sardina, Els andiotés, *y el Prat de Son Jordi, por mas que disten muchos de ellos una legua del puerto y de Palma*.

»[...] *Variacion segunda. Alegraos vecinos, alegraos ciudadanos, alegraos payeses del término que habeis sido ciudadanizados*. [...].

»[...] *Somos la décima capital de la nacion, gracias á nuestros vecinos* los andiotés, *los sardinenses, los vileteros, los genoveses, los rapiñeros, y comparsa. Alegrémonos ya valemos algo. El año que sigue valdrémos mas, porque pagarémos mas*».[60]

Mentrestant, durant les dècades de 1840 i 1850, s'havien anat configurant noves formes del topònim:

a. El «Pla dels Indioters». El gener de 1846, es registren terres al «Pla dels Endiotés» [sic] (AMP AH 1972/1, f. 14). Igualment, el 2 d'agost de 1853, una peça de terra al «*lugar llamado Pla des Endiotes*» [sic] (ARM ERC 1124, f. 344). Fins i tot, la forma «*Plá d'els Indioters (paveros)*» [sic] és la incorporada al *Nomenclátor* oficial d'Espanya de 1860.

b. «sa Indioteria». Ja hem esmentat abans l'anunci de premsa amb l'oferta d'una dida «*en su casa conocida por* cas Chamarró, *cerca el predio* Son Nicolau, *sito en la* Indioteria**»**, de juny del 1849. Aquesta senzilla nota és la primera referència coneguda de la forma actual del topònim.

c. «Cals Indioters». Un altre anunci de premsa –ja citat– amb l'oferiment d'una dida, **«***en su casa que la tiene detrás de son Nicolau, en* cas Indiotés», de desembre de 1850, és també la data més antiga que hem documentat **«**Cals Indioters», una nom que es trasllada als protocols notarials, com, per exemple, **«***pago Cals Andiotés*» [sic], segons escriptura de compravenda de 12 de maig de 1877, del notari Guillem Sancho de Palma.

Cap a final del segle XVIII, els indiots eren una espècie complementària de la cria domèstica d'aviram, però que generava bons rendiments. L'existència de famílies que criaven indiots és a l'origen del qualificatiu «indioters».[61] De fet, «els Indioters» seria la primera denominació per al col·lectiu, juntament amb «*Cals Indioters*» i «*sa Indioteria*». Totes són formes genuïnament sorgides de les arrels més populars.

Durant la segona meitat del segle XIX es documenta una altra forma toponímica, el «Pla de sa Indioteria». L'arxiduc Lluís Salvador lloa les excel·lències de les patates del «Pla de S'Indioteria» [sic] entre les millors de Mallorca (edició 1982-1993, V: 330-331). Així mateix, l'any 1882, Pere d'Alcàntara Penya usa el nom «es plá de s'Indiotería» [sic] (*L'Ignorancia*, núm. 186, 30 de desembre de 1882, pàg. 3).

Finalment, totes les formes o variants, que sens dubte provenen d'una mateixa arrel i que responen a una seqüència de caràcter evolutiu, conflueixen cap a la denominació definitiva de «sa Indioteria», que s'ha documentat des de juny del 1849, però que es consolida a partir de l'any 1869: «*la Indioteria*», el «*barrio de la Indioteria*» o «*el lugar llamado la Indioteria*» (AMP, Lligall 1738, XIX), o «*suburbio la Indioteria*».

Per altra part, les dècades de 1860 i de 1870 són un moment important en la consolidació de l'estructura territorial i humana del barri. Quant al nom de la barriada, la denominació de sa Indioteria apareix perfectament definida entre els anys 1869 i 1879, quan el topònim actual sa Indioteria és clarament assumit de manera col·lectiva.

60 *La Charanga. Enciclopedia Pintoresca de Historia, Literatura, Teatros, Modas y Chismografía. Escrita en prosa y verso por una sociedad de músicos (de oído) bajo la dirección de un sordo (principal redactor)*, núm. 24 (única edición), 11 d'agost de 1861. Palma: Imprenta palmesana á cargo de la redacción de la Charanga.

61 Un altre lloc on la cria d'indiots fou molt emblemàtica és el poble de Llorito. A Sant Joan s'ha recollir el renom «indioters», aplicat als seus veïns lloritans. Vegeu Rubí Sastre, Maria Magdalena (2013). Malnoms col·lectius i dites populars dels pobles de la Pla de Mallorca. A: *XXIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, 139-147.

Per recapitular, s'han reunit en un quadre les diverses formes –amb una multitud de grafies– i les datacions, que resumeixen l'evolució del topònim.

	Forma	Grafia	Datació
1	Barri dels Indioters	*Barrio dels Andiotés*	1830, 1832
2	Indioters	*Andiotes, Andiotés*	1836, 1841
3	Els Indioters	*los Endiotés, Els andiotés*	1848, 1861
4	Cals Indioters	*Cas Indiotés, Cals Andiotés*	1850, 1877
5	Pla dels Indioters	*Pla dels Endiotés, Pla des Endiotes, Plá d'els Indioters (paveros)*	1846, 1853, 1860
6	Pla de sa Indioteria	*Pla de S'Indioteria, es plá de s'Indiotería*	1882
7	Sa Indioteria	*la Indioteria, Endioteria, s'Endioteria, Andioteria, s'Andioteria, Indioteria, s'Indioteria*	1849, 1869-

Sa Bomba (de «sa Bombarda» a «sa Bomba»)

Un cas específic i força enigmàtic és el nom de la propietat de *sa Bomba*, que, essent una de les més antigues de la barriada, té un topònim l'origen del qual ens és desconegut i no és gaire clar, encara que no ha mancat algun intent d'interpretació fàcil. Com aquella que faria referència –improbable– a una màquina per elevar aigua. O alguna altra teoria –molt més peregrina– segons la qual hi hauria caigut una bomba durant la guerra civil, per explicar un nom documentat des del segle XIX (!!!). Ara, a tall d'hipòtesi, volem presentar una nova proposta, només a tall d'elucubració (potser també errada), en un intent de fer concordar la toponímia documentada i el context històric.

Una primera denominació toponímica d'aquesta propietat fou «Cas Menescal». El 22 de febrer de 1711, Miquel Oliver, ferrer i manescal, i Anna Ferrer, cònjuges, venen a Gabriel Aguiló Cortès, negociant, fill de Pere Joan, botiguer, un rafal de setze quarterades i mitja de terra (ARM ERC 1130, f. 48). És a partir de la venda efectuada a Gabriel Rafel Aguiló Cortès († 2 d'agost de 1735), en plena guerra de Successió espanyola, quan cal cercar la substitució del topònim de «Cas Menescal» pel de «sa Bombarda» i seguidament per «sa Bomba», fins a l'actualitat.

Una bombarda era una antiga peça d'artilleria, relativament curta i de boca molt ampla, que tirava bolles de pedra i de ferro de grans dimensions, i hi havia diverses classes de bombardes. El mot també podria referir-se al projectil tirat amb la dita peça d'artilleria. El DCVB descarta l'aparent derivat de «bomba», tot recollint que, segons Corominas, bombarda ve de lombarda, «peça procedent de Lombardia».

Si hom accepta el nom bombarda com a denominació genèrica de les antigues peces d'artilleria i si hom se situa a principi del segle XVIII, seria possible recórrer a les vicissituds de la guerra de Successió espanyola a Mallorca, a la formació d'un cordó defensiu als afores de la ciutat de Palma i a les accions bèl·liques prèvies a la capitulació de la ciutat.

A principi de l'any 1715, es duien a terme preparatius de guerra, amb moviment de tropes, d'armament, artilleria, municions i provisions. Dia 27 de febrer, el virrei de Mallorca ordenà desallotjar les cases als habitants dels ravals de la Porta de Jesús, Pintada i de Sant Antoni, com a mesura indispensable «*para poner á la capital en completo estado de defensa, en vista de los temores de la próxima invasión*» (Campa-

ner, 1881: 496).[62] Dia 6 de març, es remeteren vuit canons a la possessió de Santa Ponça, on es construí una fortificació. Dia 12 de març, fou ordenat als habitants del raval de Santa Catalina que evacuessin les cases, tot i que, finalment, els fou permès «*cercar el susodicho barrio con un parapeto que edificaron para su defensa*» (Campaner, 1881: 497).

Arran de la invasió de les tropes borbòniques, hi havia activitat bèl·lica a la perifèria de Palma, en part situable prop o en el pla de Son Fuster i en el pla de Sant Llorenç. Dia 26 de juny de 1715, «*el ejército invasor cercó la ciudad desde la fortaleza de Levante (sic) hasta Son Rosiñol, junto á el Real, situándose el cuartel General en Son Forteza*». Entre d'altres aspectes, dia 29 de juny, una bala disparada pels artillers mallorquins «*fué á dar en la estancia del predio Son Forteza, en que comía el General sitiador: veíase aún este proyectil en 1796*» (Campaner, 1881: 501).

En aquelles circumstàncies, si ens situam a l'indret de sa Bomba,[63] ens podem demanar: podria haver-se situat un punt d'atac o de defensa proper a l'entrada al terme de Palma pel camí de Bunyola, una vegada superat el pont del torrent Gros? Podria haver-s'hi instal·lat una peça d'artilleria (una bombarda o un morter)? Podria haver-hi caigut un projectil? No tenim cap resposta que no sigui una especulació.

Cal dir que el nom de «sa Bombarda» no es documenta de manera immediata. El 3 de juny de 1718, Gabriel Rafel Aguiló Cortès, negociant, fill de Pere Joan, botiguer, capbrevava un rafal de setze quarterades i mitja de terra (ARM ERC 1130, f. 48). No hi ha cap constància del topònim. El 4 d'abril de 1737, la propietat encara mantenia el nom de Cas Manescal, quan el podem identificar amb les confrontes el rafal de Son Castelló: «*Afronta* [...], *y de altre ab diferents stablidors, y ab Rafalet de Gabriel Aguiló anomenat cal Menescal*» (ADM 21/9/14, f. 13-14).

S'ha d'esperar encara una trentena d'anys més per documentar «sa Bombarda». A l'inventari dels béns immobles d'Elionor Aguiló (29 de juny de 1770) hi consta la propietat de «la Bombarda» [sic], valorada en 3.200 lliures, segons una estimació de maig de 1767, feta a la mort d'Elionor Aguiló (Porqueres, Riera, 2004: 101-102).[64] A partir de 1767, després de la mort de la seva esposa, Domingo Cortès figura com a propietari de les terres. El 1773, a la parròquia de Sant Jaume, es documenta «Se Bunbarde» [sic], propietat de Domingo *Bosa* [sic] (Juan, 1978: 417).[65] L'any 1784, el topònim és «*La Bombarda*» (ARM SEMAP 35/34).

Una altra possibilitat és decantar-se pel significat de «bombarda» com un veler o un vaixell de guerra armat. Quan es tracta de la família dels Aguiló o de Domingo Cortès i Cortès (1732-1796), *Bossa*, estam parlant d'uns dels comerciants més rics de Mallorca. En aquest cas, la hipòtesi –amb interrogant– és si el nom d'una embarcació té a veure amb la faceta d'armadors de naus dels propietaris.[66]

Amb el pas del temps, l'any 1800, es produeix un punt d'inflexió, perquè es documenten les dues formes del topònim:

a. La primera referència a sa Bomba: «Se Bomba – Gabl. Caneves Soltero», a un padró de la parròquia de Sant Jaume, datat el 19 d'abril de 1800 (AMP FP 68/1, s/f).

b. Altrament, el 7 d'agost de 1800, encara es registra el topònim de sa Bombarda: «*El integro Predio* la Bombarda [sic] *de tenor de diez y seis quardas. tres Cortones y 3 huertos de tierra propio de Domingo Cortez*» (ARM ERC 1158).

62 Campaner y Fuertes, Álvaro (1881). *Cronicón Mayoricense*. Palma: Establecimiento Tipográfico de Juan Colomar y Salas, editor.

63 Estam parlant de poc més de dos mil metres de distància en línia recta fins a Son Fortesa i fins a Son Rossinyol-la Real.

64 Porqueres, Enric; Riera, Francesc (2004). *Xuetes, nobles i capellans (segles XVII-XVIII)*. Palma: Lleonard Muntaner, Editor (Refaubetx; 20).

65 Juan Vidal, José (1978). «Dos inventarios sobre los predios de Mallorca del siglo XVIII». A: *Fontes Rerum Balearium*, II (2), 373-432.

66 Parlam d'una finca que se situa a poc més de cinc quilòmetres de la mar en línia recta.

A partir de l'any 1800, el nom de «sa Bomba» pren volada, essent el més usat (documentat els anys 1800, 1807, 1813, de 1816 a 1818, 1826, de 1829 a 1834, 1836, 1838, 1843, de 1851 a 1854, 1856, 1857 i 1885). En nom de «sa Bombarda» es manté a la documentació, però amb menys presència (els anys 1800, 1829 i 1835).

En definitiva, respecte de l'origen històric del topònim «sa Bomba» només en podem presentar una elucubració, perquè, en realitat, se n'ignora la possible procedència. No obstant, les proves documentals demostren que primer fou «sa Bombarda» i seguidament «sa Bomba».

Per això, des d'un punt de vista lingüístic, la nostra proposta se centra en la hipòtesi que un primer topònim de «sa Bombarda» esdevé «sa Bomba», produint-se la pèrdua de la darrera síl·laba al final de paraula. En conseqüència, «sa Bomba» seria una forma apocopada de «sa Bombarda».

Com és lògic, aquesta evolució no s'ha produït en tots els casos, ja que el nom «Bombarda» s'ha mantingut en el puig de sa Bombarda (a Valldemossa) o en el cantó de sa Bombarda (a Llucmajor). En canvi, el camí de sa Bomba (Marratxi) sí que sembla derivar d'un enginy per treure aigua.

Sa Midoneria

Les midoneries responien a una sèrie de característiques: en general, estaven localitzades fora de les poblacions, als afores dels nuclis urbans, perquè era una activitat considerada insalubre i perillosa per a la salut, que generava aigües brutes, residus i males olors; havien de disposar d'aigua i no requerien ni grans instal·lacions ni gaire mà d'obra. El midó era un producte que, a més de ser emprat en el mercat local, també es destinava a l'exportació.

El 16 de juliol de 1849, per ordre del batlle de Palma, «*los fabricantes de almidones no pueden tener aguas corrompidas*» (*El genio de la libertad*: *periódico de la tarde*, núm. 169, 17 de juliol de 1849, pàg. 4). L'any 1851, es posa de manifest la insalubritat de les aigües brutes i, en particular, l'abocament de residus de les fàbriques de midó del carrer dels Oms de Ciutat:[67]

> «*Van desarrollándose las calenturas intermitentes que de algun tiempo á esta parte se han advertido en esta capital, y á ello contribuye sin duda el ningun aseo que se nota en sus calles y los abusos que cometen muchos de sus vecinos, arrojando aguas sucias, que en breve se corrompen, exhalando un olor pestilente, bastante para quebrantar la mejor salud.*
>
> »*Una de las calles en que al parecer son mas frecuentes y mas constantes dichas calenturas es la de los Olmos, donde ademas de la acequia que la recorre, la que despide siempre emanaciones nocivas, tiene en sus inmediaciones algunos algibes y tiene tambien algunas fábricas de almidon y de otros artículos, cuyos desperdicios son echados de noche al conducto público que existe sin cubrir.*
>
> »[...]. *Deseamos que en este año no sea asi, y escitamos el celo de la autoridad municipal, para que procure remover desde luego las causas de insalubridad que hemos apuntado, y las demas que puedan existir (Balear del i*º)» (*Suplemento al Diario de Palma de Mallorca. Propagador Revista Balear*, núm. 31, 6 d'agost de 1851, pàg. 5).

El 5 d'agost de 1854, a causa del perill que representava l'expansió del «*cólera-morbo-asiático*», el governador interí de les Balears, Josep Miquel Trias, dictà una sèrie de disposicions relatives a la higiene i a la salut pública, entre les quals: «*7.º Se prohibe igualmente hasta nueva órden las fábricas de almidon que existan en las poblaciones*» (*El Genio de la libertad*, núm. 189, 5 d'agost de 1854, pàg. 2).

67 Al carrer dels Oms també hi havia hagut alguna fàbrica de paper.

El 19 d'abril de 1861, un ban del batlle de Palma, sobre mesures higièniques i de salut pública, prohibí «*Fabricar almidón á no ser en los sitios contiguos á la muralla, pero con la obligación de tenerse bien tapados los sumideros y tinajas*» (*Diario de Palma*, núm. 112, 22 d'abril de 1861, pàg. 4).

Una descripció de les midoneries del segle XIX és la de l'obra de l'arxiduc Lluís Salvador:

> «[...] *en Palma hay 12 fábricas de almidón, la mayoría sitas en los aledaños de la capital; en Inca hay otras tres. Podemos distinguir dos clases: las grandes, que por lo común dan ocupación a un hombre, tres mujeres y dos animales de tiro. Éstos últimos, caballos o asnos, van relevándose de modo que puedan trabajar durante 12 horas diarias. Una fábrica de este tipo produce 200 kg de almidón por día, siendo así que de un hectólitro de trigo se obtienen normalmente 54 kg. Por lo que hace a las fábricas de segunda clase, suelen ocupar sólo a un hombre, una mujer y un animal, generalmente un asno, y cuya producción se limita a 60 kg de almidón diarios. Buena parte del almidón fabricado se consume en la propia isla, pero también se exporta a Cuba y Puerto Rico y ocasionalmente a Menorca*». (Archiduque, edició 1982-1993, VI: 658).

En acabar l'any 1892, el Govern Civil publicà una circular per prevenir la diftèria: «*Igualmente deben ejercer continua vigilancia en los establecimientos é industrias reputadas insalubres como son mataderos, lavaderos, fábricas de almidón, de curtidos etc., haciendo cumplir los reglamentos de policía sanitaria*» (*El noticiero balear: diario de avisos y noticias*, núm. 599, 29 de desembre de 1892, pàg. 2). Encara l'any 1898, es produïen queixes –en to satíric– en relació amb els passeigs per la Ciutat: «[...] *s'hi respira s'ayre empestat per ses emanacions de Palma. De manera que mos* passetjám en l'ayre *respirant les olors de bugaderies, adobaries, midonaries,* matadero*, etc.*» (*Mallorca Dominical: revista bilingüe*, núm. 84, 11 de setembre de 1898, pàg. 2).

El 4 d'abril de 1899, el Governador Civil i el batlle de Palma decidiren adoptar «*enérgicas medidas sanitarias,* [...] *obligando a los propietarios de fábricas, almidonerías y coladurías que mantengan perfectamente limpios sus depósitos de agua, cuyo encharcamiento pueda perjudicar la salud del vecindario*». (Llabrés Bernal, J.; Pou Muntaner, J. (Ed. 2012). *Noticias y relaciones históricas de Mallorca*. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana (esal #1)).

A sa Indioteria, en un context eminentment agrari, «sa Midoneria» és un dels únics topònims que aporta indicis d'una activitat industrial. És una propietat situada al camí de na Cerdana, prop de sa Bomba i del seu antic molí de vent. La ubicació de «sa Midoneria» –a uns quatre quilòmetres del centre de Palma– s'ajustava a les condicions generals: situada als afores de Ciutat. El recorregut de la síquia de na Cerdana és una altra raó per a la seva localització, ja que tenia coberta la necessitat de disposar d'aigua, la qual cosa explica l'existència de fins a cinc cisternes. Probablement, era una fàbrica modesta amb pocs treballadors. Si les matèries primeres havien de ser cereals, blat de les índies o patata,[68] potser podien recórrer a la producció local.

«Sa Midoneria» és un topònim ben conegut. La configuració de la finca mare –més gran que l'actual– prové de dues adquisicions fetes per Josepa Sastre a Miquel Palmer, en acta de 31 d'agost de 1857, i a Guillem Palmer, en acta d'1 de setembre de 1857. Si més no en part, les terres i cases provenen de Can Caragol de baix i de Can Caragol petit, dues propietats documentades als padrons de 1851 (AMP FP 675, f. 158v) i de 1852 (AMP LN 2076, f. 172v).

Així, el 4 de setembre de 1857, Josepa Sastre, esposa de Pau Martorell, filla de Josep i de Margarita Aloy, posseïa la «*cuarta parte del vertiente de la casa y tierra de la parte de Poniente llamada Can Caragol, ó sea la octava parte de la íntegra finca*, que confrontava amb la Bomba *y con la otra tierra y casa de las mismas pertenencias*». La comprà a Miquel Palmer, en acta de 31 d'agost de 1857 (ARM ERC 1124, f. 459).

68 Segons la publicitat de l'època, el millor midó era el fabricat únicament de blat, sense cap classe de mescla: «*Está perfectamente probado que á la mayor parte de los almidones se le mezcla la fécula de parata, cuya mezcla perjudica considerablemente la ropa en que se emplea*» (Peña, Pedro de A. [1891] *Guía manual de las Islas Baleares. Con Indicador Comercial*. Palma: Librería de J. Tous-Editor, pàg. 36 [588]).

El mateix dia, 4 de setembre de 1857, Josepa Sastre, esposa de Pau Martorell, filla de Josep i de Margarita Aloy, posseïa «*el tendido ó la trasera de la casa rustica denominada Can Caragol, más la mitad a la parte de Levante de la tierra de la misma propiedad y ademas la parte que corresponde a Guillermo Palmer por sucesion intestada de su hijo Guillermo*», que confrontava amb terra de Melcior Carrió, amb la de la Bomba, amb la síquia de na Cerdana «*y con la restante casa y tierra*». La comprà a Guillem Palmer, en acta d'1 de setembre de 1857 (ARM ERC 1124, f. 459).

Per les característiques de la producció, la fabrica de midó i la botiga de venda es localitzaven a indrets diferents. Com veurem, el dubte és saber si els propietaris de la fàbrica de midó de sa Indioteria tenien la botiga al carrer del Sindicat o al carrer dels Oms de Ciutat. També és possible especular que l'adquisició de la finca a sa Indioteria servís per traslladar-hi la fàbrica, abans potser situada al carrer dels Oms. Els motius podrien relacionar-se amb les esmentades notes de premsa sobre les queixes de 6 d'agost de 1851 i les prohibicions de 5 d'agost de 1854 i de 19 d'abril de 1861.

L'any 1886, l'*Anuario del comercio, de la industria, de la magistratura y de la administración*, sota l'epígraf *Almidón (Fábricas de)*, entre altres titulars a Palma, en registra dos a la mateixa adreça: «*Coll y Gimeno (José), Olmos, 94* i *Martorell (Pablo), Olmos, 94*».[69] En canvi, l'any 1891, la *Guia de les Balears* de Pere d'Alcàntara Penya, sota l'epígraf *Almidón (Fábrica de)*, registra un únic titular a l'adreça esmentada: *Martorell Pablo, Olmos, 94* (Peña, Pedro de A. [1891] *Guía manual de las Islas Baleares. Con Indicador Comercial*. Palma: Librería de J. Tous-Editor. Pàg. 133).

No obstant això, algunes referències posteriors ens permeten situar la botiga al carrer del Sindicat de Ciutat, com podríem reconèixer en aquesta nota de premsa de 1889: «[...] *Informarán en la calle del Sindicato casa del patrón Pablo,*[70] *tienda de almidón*» (*El isleño: periódico científico, industrial, comercial y literario*, núm. 10.691, 3 de juny de 1889, pàg. 4).

Així, el primer titular del negoci de la fàbrica de midó de sa Indioteria era Pau Martorell (1886, 1889 [?] i 1891). L'any 1894, qui regentava la producció de midó era Miquel Martorell Sastre (†desembre de 1911), fill de Pau Martorell i de Josepa Sastre: «*don Miquel Martorell, conocido fabricante de almidón de la calle del Sindicato*» (*El isleño: periódico científico, industrial, comercial y literario*, núm. 12.184, 26 de maig de 1894, pàg. 3). L'any 1898, entre altres productors de midó, Miquel Martorell donava dues caixes de midó per a una tómbola (*El isleño: periódico científico, industrial, comercial y literario*, núm. 13.395, 27 de juny de 1898, pàg. 3; *La Unión Republicana*, núm. 626, 30 de juny de 1898, pàg. 3). Altra vegada, l'any 1905, Miquel Martorell regalava una caixa de midó per a una tómbola de la Creu Roja (*El Noticiero*, núm. 192, 14 de febrer de 1905, pàg. 3).

Si bé totes les característiques de «sa Midoneria» concordaven, no hi havíem documentat l'activitat de la fàbrica de midó ni tampoc sabíem quan havia començat. Paradoxalment, i de manera impensada, en poguérem certificar l'activitat a final dels anys 1911 i 1912, a través de diverses notes de defunció, del pare i d'un fill de 24 anys (morts amb un any de diferència) de la família propietària:[71]

a.1 [desembre de 1911]. Quant al pare: «*En su fabrica del caserio de la indioteria ha fallecido D. Miguel Martorell Sastre...*» (*La tarde: diario independiente, de noticias y avisos*, núm. 2.784, 30 de desembre de 1911, pàg. 2).

a.2 [desembre de 1911]: «*La pasada semana falleció en su fabrica de la Indioteria D. Miguel Martorell, padre de...*» (*El magisterio balear: periódico de primera enseñanza*, núm. 1, 6 de gener de 1912, pàg. 9).

69 *Anuario del comercio, de la industria, de la magistratura y de la administración. 1886*, núm. 13 [*7. Baleares*], pàg. 750. Consultable a: <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0005065031&search=&lang=es>.

70 Sense conèixer-ne més detalls, el dia 1 de juny de 1886, la premsa publicà la necrològica de Pau Martorell i Bordoy, *Patró Pau* (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 1.954, pàg. 3).

71 S'han obviat alguns noms i llinatges de les dues necrològiques.

b.1 [desembre de 1912]. Quant al fill: «[...] *fallecido a la edad de 24 años* [...] *Dirigía el finado una importante fabrica de almidones en la Indioteria...*» (*El magisterio balear: periódico de primera enseñanza*, núm. 50, 14 de desembre de 1912, pàg. 6; *La región*, núm. 280, 16 de desembre de 1912, pàg. 2).

És possible que la fatalitat de la defunció del pare i d'un fill jove acceleràs el final de la producció de midó, que hem pogut documentar fins a l'any 1912, encara que hauria començat anys abans. Les terres i les antigues cases i instal·lacions han patit diverses remodelacions, però es manté el topònim.

El mes de juny de 2003, l'Associació Jovent-Segle XXI comprà el solar per destinar-lo a activitats de caràcter cívic. Actualment, des de final de 2012, acull el Casal de barri Jovent, un centre dedicat a serveis i assistència a col·lectius amb dificultats socials i econòmiques, a la prevenció socioeducativa, el desenvolupament social, cultural, esportiu i d'oci, i a la promoció de la vida associativa (disposa d'aules, jardí d'infants, piscina, bar, etc.).

El camí Roig

El camí Roig començava al camí de Sóller i arribava al camí de Bunyola, una vegada superada la síquia de na Cerdana. Actualment, des de la carretera de Sóller coincideix amb el carrer de Sant Francesc de Sales. El camí conserva el nom a sa Indioteria, des del polígon de Son Castelló fins al camí de na Cerdana.

És probable que prengués el nom del propietari de Son Hug, el magnífic Bernadí Roig, donzell, que capbrevà el rafal el 4 de març de 1517. L'any 1578, se cita com a confronta del rafal de Son Hug (ARM D-1251, f. 144), establit per Antoni Mir i Jerònia Roig a Hug de Berard i Armadans, el 9 d'abril de 1582. També se cita com a confronta de Son Hug els anys 1685 i 1817 (extret de *Possessions de Palma*). Segons un capbreu de 10 de setembre de 1834, una de les confrontes del «*Rafal llamado Son Ugo era el camino que va a Buñola llamado el Camí Roix*» (ARM ERC 1124, f. 153v). El camí, per l'interior de l'actual polígon industrial de Son Castelló, enllaçava amb el camí vell de Bunyola. Per altra part, l'any 1560, el camí Roig era una de les confrontes del rafal de Son Fuster, juntament amb el camí de Bunyola (*GEM*, vol. 6: 100). Per aquesta raó, el camí Roig també indica, en part, el límit entre el Pla de Son Fuster (a migjorn) i l'antic Pla de Sant Llorenç (a tramuntana).

El camí Roig es documenta com a confronta, des de 1744, de diversos establiments de sa Indioteria. Sens dubte, el camí Roig arribava fins a la síquia de na Cerdana, establida l'any 1615. El 7 de juliol de 1748, ens apareix el camí anomenat «el Carreró Roig» (ARM ECR 572, f. 245v-247). Per la ubicació dels establits confrontants, s'ha d'interpretar que és el tram de camí que, des del Pontet, va de la síquia de na Cerdana fins a l'Hostalet i al camí de Bunyola. Així, el 2 de març de 1774, s'esmenta el «*Camino llamado el Carreró Roig*» (ARM ERC 1122, f. 132), que, el 23 de juny de 1783, és el «*camino llamado el Cami Roig por el qual se va al camino llamado de Buñola*» (ARM ERC 1122, f. 41) i, també, «*lo cami del Ostalet de Buñola*» [1822] (ARM 6040, f. 148-152). L'antic carreró Roig, que era la continuació física del camí Roig, és ara un tram (d'uns 355 m) del camí dels Reis, que arriba fins al camí de Bunyola, un cop superats la síquia i el camí de na Cerdana (al Pontet).

El camí del Fred

Els primitius establiments de sa Indioteria s'estructuren sobre tres eixos: la síquia –després, camí– de na Cerdana, el camí Roig i el camí de Bunyola. La resta de camins tenen el seu origen històric bé en el camí d'accés a les cases de les possessions (com el camí de Son Nicolau), bé en els camins d'establidors, com serien els casos del camí de Can Gaietà, el camí de sa Bomba o el camí de Can Moranta (camí Terminal).[72]

72 Val a dir, per reforçar els orígens rurals de sa Indioteria, que tots els vials anteriors a la dècada de 1970 són camins, no carrers.

El 9 de setembre de 1673, la síquia de na Cerdana és també «camí de *stablidors*» (ARM ERC 1129, f. 161v).

El camí del Fred és un dels racons més particulars de sa Indioteria. És un camí que forma un angle de 90º, amb un recorregut de tan sols uns 90 metres des del camí Roig i uns 30 metres des del camí de na Cerdana. Probablement, prové d'un camí d'establidors, dels establiments més antics (1744-1748), per accedir fins al camí Roig, però on les divisions de propietats també deixaren un accés fins a la síquia i al camí de na Cerdana. Desconeixem el perquè del nom, però no tenim dubtes de l'antiguitat. Casualment, el camí se situa a un indret on sempre hi hagut més cases agrupades.

Conclusions

«Sa Indioteria» és un topònim de nova creació, generat probablement a causa de la dedicació dels primers establidors a la cria d'indiots. Els primers indioters s'han de situar cap a final del segle XVIII, quan els indiots s'han documentat a les possessions properes (Son Nicolau, Son Fuster, Son Llorenç, Son Rossinyol). A partir de 1830, el nom del barri és el resultat final d'un intricat i particular procés de configuració toponímica, que registra una diversitat de variants («barri dels Indioters», «Indioters», «Cals Indioters», «Pla dels Indioters», «Pla de sa Indioteria»), per acabar derivant, finalment, en el nom actual de sa Indioteria, que queda fixat a partir de l'any 1869. L'escassa població de la contrada pot explicar les dificultats per a la fixació d'un nom col·lectiu.

La recerca també ha permès recuperar dades sobre les parcel·lacions de terres de Son Nicolau, a migjorn del camí de Bunyola, iniciades l'any 1872, per una disputa d'herència i reforçades després de 1878, en paral·lel a la fàbrica de l'església. Així, a tramuntana del camí de Bunyola hi ha els establiments més antics de sa Indioteria (amb una antiguitat d'uns 340 anys), mentre que a migjorn del mateix camí hi ha les parcel·les més recents (que tenen menys de 150 anys).

El topònim de «sa Bomba» seria una forma apocopada de «sa Bombarda», per la pèrdua de la darrera síl·laba al final de paraula. A través de la documentació, es comprova que primer fou «sa Bombarda» i seguidament «sa Bomba» (nom documentat des de l'any 1800). Posats a elucubrar, podria provenir del nom d'una peça d'artilleria o d'un projectil, potser en relació amb les vicissituds de la guerra de Successió espanyola, o del nom d'embarcació, d'acord a la faceta d'armadors de naus dels propietaris.

«Sa Midoneria» és una finca constituïda originalment l'any 1857. L'activitat de la fàbrica de midó ha pogut documentar-se, com a mínim, fins a l'any 1912. El topònim s'ha mantingut viu.

El «camí Roig», documentat com a confronta de Son Fuster i de Son Hug els anys 1560 i 1578, respectivament, podria haver pres el nom d'un antic propietari de Son Hug, el magnífic Bernadí Roig, donzell, que capbrevà el rafal el 4 de març de 1517.

Hidronímia al terme de Binissalem (Mallorca)

Gabriel Alomar Garau
gabriel.alomar@uib.es

Julio Cantos Gázquez
viridetum@hotmail.com

Introducció

La toponímia oficial del terme de Binissalem, a l'interior de Mallorca, consigna més de dos-cents topònims de distintes categories, alguns dels quals –pocs– són hidrònims formats principalment pels noms dels pous, les fonts, els cursos hídrics i les infraestructures tradicionals de conducció de l'aigua, així com també certs noms de carrers amb mencions a l'aigua. Cal dir, per cert, que la hidronímia al territori de les Illes Balears ha estat àmpliament tractada per Ordinas, Grimalt i Genovart (2007). En aquesta comunicació s'examinen, aplicats a Binissalem, aquests hidrònims, amb la idea que els noms consignats permeten descobrir i descriure la realitat hidrogràfica de la totalitat del municipi.

El terme pertany a la comarca mallorquina del Raiguer i té una extensió de 29,8 km^2. En relació amb la comarca a la qual fem referència, resulta d'interès comentar que el nom «Raiguer» (Alcover i Moll, 1975/1980) designa la part més baixa d'una muntanya, on comença la pujada, cosa que fa d'aquesta part una àrea de captació del cabal hídric que es recull a la muntanya i que hi davalla. Quant a les unitats de paisatge del terme de Binissalem, es poden reduir a dues de principals: per una banda, a l'extrem nord-oest, els contraforts meridionals muntanyosos de la Serra de Tramuntana, que tenen poca alçada (el penyal dels Bous fa 407 m i el turó de Bellveure fa 383 m); per altra banda, una zona plana que ocupa la major part del municipi i que és utilitzada, sobretot, per al cultiu extensiu de la vinya. Les aigües drenen en general cap al torrent d'Almedrà, que és tributari del torrent de Vinagrella o de Muro, que desemboca a la badia d'Alcúdia. Per la resta, Binissalem pertany a la unitat hidrogeològica de la plana d'Inca-Sa Pobla, amb una superfície total de 359 km^2, segons la *Memòria de la Proposta del Pla Hidrològic de les Illes Balears*, de l'any 1999.

El recull hidronímic de Binissalem

Per tal d'escometre amb èxit el recull d'hidrònims de Binissalem, s'han utilitzat tres bases toponímiques: per una part, una base oficial, la del Mapa Topogràfic de les Illes Balears (MTIB), que per al terme de Binissalem consigna un total de 221 topònims, 15 dels quals són, en sentit estricte i d'acord amb la

nostra selecció, hidrònims; per altra part, una base no oficial, obtinguda a partir de les informacions orals aportades pels informadors Tomeu Salom Martí –*Pompa*–, coautor del llibre *Tomeu Salom Pompa. Memòria de cançons i gloses* (Jaume Jiménez Frontera i Tomeu Salom Martí, 2017), Margarita Vicens i Bernat Fiol Moyà. Finalment, certs noms s'han pogut confirmar per la consulta de documents de l'Arxiu Municipal de Binissalem. Del conjunt d'aquestes bases toponímiques –una de formal i una altra d'oral– s'ha consignat un conjunt de 44 hidrònims, els quals poden ser classificats de la manera següent: noms de camins, noms d'aljubs, noms de canals, nom de característica hidrogràfica, noms de carrer, noms de fonts, nom de llacuna, noms de mines, noms de pous, noms de sínies, noms de síquies i noms de torrents.

1. Pel que fa als noms de camins, se n'han recollit sis: camí de sa Font Ufana, camí des Pou Salat, camí des Pou d'en Torrens (o Torrents), camí de s'Aigo, camí des Pou Ravell i camí des Polls. En relació amb aquest últim, es tracta d'un camí que pren el nom de la plantació de pollancres existent en aquesta via, arbres hidròfils i, per tant, indicadors de la presència d'aigua al subsòl. En relació amb el camí des Pou d'en Torrens, les referències als arxius són moltes i variades: per exemple, en un litigi per una herència, del 23 de novembre de 1808, es llegeix «*camino llamado del Pou den Torrens*» (A. M. B., sig. 1867/2), mentre que de l'any 1813 són unes instruccions de l'Ajuntament de Binissalem sobre aigües, safareigs i camins, en les quals es troba una referència a un camí «*que va al pozo llamado den Torrens*» (A. M. B., sg. 38). Més modernament, el 1973, al *Plan Nacional de Vías Provinciales* apareix el «*camino Pou de'n Torrens*», camí que arrenca a la carretera Palma-Alcúdia. Sobre el camí de s'Aigo, a un *Quadern d'Actes* de l'any 1844 apareix una resolució de la Junta de Camins, per la qual cal eliminar les parets que es troben «*de uno y otro lado del camino de Palma desde el camino del Agua hasta cerca el del Pou d'en Torrens*» (A. M. B., sig. 41). Més envant, el 1851, al *Libro Primero de Ventas* apareix el nom d'un lloc dit «*La Coma del Camí del aygo*» (A. R. M., sig. *Contaduría de Hipotecas* 110), mentre que a una escriptura notarial de 1853 apareix la referència a un camí «del Molinot o del Aigo» (A. M. B., sig., 2203/2). Sobre el camí del Pou Ravell, a una acta de l'Ajuntament de 1849 s'escriu que «*se ha construido una pared ocupando porción de camino del Pou Ravell*» (A. M. B., sig. 41).

2. Per altra part, resulta d'interès l'estudi de Grimalt i Ordinas (2003) en relació amb el conjunt de camins rurals del Raiguer, estudi en el qual, per al terme de Binissalem, els autors consignen 56 odònims, entre els quals es troben els que se citen en el present treball. També destaquen la polisèmia odonímica que afecta camins com el camí des Polls, que apareix anomenat també com el camí des Blanquer o camí des Moliners.

3. Pel que fa a l'únic aljub amb un nom confirmat, es tracta de l'aljub de Can Jan (finca del casc urbà de Binissalem), dipòsit d'aigua situat a una casa catalogada que es va vendre, i el brocal de l'aljub en qüestió es va traslladar a Can Gelabert.

4. Pel que fa als noms de canals, els hidrònims trobats són dos: es Reg i sa Goleta. Quant al primer, és un topònim que apareix separat del topònim del camí des Reg, per la qual cosa hi ha el dubte de la seva procedència. Pel que fa a sa Goleta, es tracta d'un sector de captació natural de l'aigua que prové del torrent.

5. Quant als topònims que donen compte d'una característica hidrogràfica, l'únic nom confirmat és el de sa Bassa, nom que, òbviament, es refereix a un clot relativament poc fondo del terreny, excavat en terra, on es recullen les aigües pluvials o d'una altra procedència. També es pot referir a una petita depressió del camp, en la qual hi ha aigua.

6. Pel que fa als noms de carrer, s'han consignat els deu següents: carrer des Fang, carrer de l'Aigua, camí des Aubes, carrer des Reg, carrer des Pou d'en Bauçà, carrer des Pou Rebec, carrer des Pou Comú, carrer des Pou de sa Sínia, carrer des Pou del Lledoner i carrer des Pou de sa Torre. El carrer del Fang deu el seu nom al fet que, temps ençà, quan plovia, aquest carrer s'omplia del fang arrossegat per l'aigua provinent del carrer de l'Aigua, que alhora està devora del lloc de captació natural d'aigua conegut amb el nom de sa Goleta. D'aquests deu noms de carrer, sis

corresponen a carrers del polígon industrial de Binissalem que duen el nom dels antics pous del municipi, com una forma que les institucions locals han hagut de reconèixer el valor d'aquestes infraestructures hidràuliques. Els carrers situats al polígon industrial són els següents: carrer des Pou d'en Bauçà, carrer des Pou Rebec, carrer des Pou Comú, carrer des Pou de sa Sínia, carrer des Pou del Lledoner i carrer des Pou de sa Torre. Sobre el camí des Aubes (també camí dels Àlbers), dona nom a un sector de Binissalem plantat amb àlbers (*Populus alba*), que són arbres típicament hidròfils –edafohidròfils, caldria afegir-hi–, talment els típics pollancres (Coll i Taberner, 2008). Sobre el carrer des Reg, es tracta d'un carrer pel qual antigament hi passava un torrentó, les aigües del qual es redistribuïen i eren conduïdes a un safareig relativament proper. Igualment, per aquest carrer hi passava la síquia d'Alaró.

7. Pel que fa a les fonts, es tracta de llocs en els quals l'aigua subterrània brolla o surt a la superfície, i «s'originen quan el mantell impermeable aflora i deixa pas a l'aigua del mantell freàtic sobreposat» (Ordinas, 2001). La seva importància territorial prové del fet que la seva presència es té com un factor que ha afavorit, històricament, l'assentament humà. De fet, és comú trobar nuclis de població, i fins i tot edificacions, establerts al lloc mateix en el qual hi ha un aflorament d'aigua subterrània en forma de font. En el cas de Binissalem, s'han confirmat els següents tres noms: Fonteta de Ca n'Arabí, ses Fontanelles i Font Ufana. Aquesta última es troba situada a la vora de la depuradora de Can Figuera, i fa uns setanta anys que no raja aigua. Es tracta, a més a més, d'una font que existeix, almenys, des de l'any 1749, ja que en un document del Llibre d'Actes de l'Ajuntament de Binissalem es troba la següent referència: «al camí de la Font Ufana que pratenga tapar lo dit Gelabert, sia necesari par molts moradors y terras de tinents de esta Vila» (A. M. B., sig. 37). Igualment, a un expedient judicial de 1816 hi ha un plànol de camins entre els quals es troba el «*camino que va a la fuente ufana*» (A. M. B., sig. 1886).

8. Pel que fa a les mines, a Binissalem s'ha pogut confirmar la denominada mina Bellveure i la mina de Can Pere Antoni. La primera, avui en desús, tenia una murtera molt grossa, avui desapareguda. El seu nom –Bellveure– denota amb tota claredat les especials característiques del lloc per contemplar unes vistes agradables. La mina de Can Pere Antoni començà com a mina d'extracció de carbó, però amb el temps va esdevenir una mina de captació d'aigua.

9. Pel que fa als pous, n'hi ha onze i duen els noms següents: pou Rebec, pou d'en Torrents, es Pouet, es Pou Bo, pou de sa Roqueta, es Pou Salat, pou Poal, pou de Can Caloges, pou de Can Nou, pou Ravell i pou Bauzà. El «pou Bauzà» apareix esmentat així, l'any 1982, a un Pla d'Obres i Serveis (A. M. B., sig. 81), i apareix relacionat amb el camí de Can Dameto. El nom «pou Ravell» apareix, per exemple, a una acta de l'Ajuntament de Binissalem, de 1849, on s'escriu: «*se ha construido una pared ocupando porción de camino del Pou Ravell*» (A. M. B., sig. 41). El pou Salat apareix esmentat, el 1837, a un quadern d'actes de l'Ajuntament, de la manera següent: «*En cuanto al Pou Salat se decidió sellenase de piedras las acequias del camino de este pozo*» (A. M. B., sig. 41). Quant al pou de Can Nou, és un pou catalogat al *Catàleg d'elements d'interès artístic, històric, ambiental i patrimoni arquitectònic de la zona rústica de Binissalem*. Es tracta d'un pou situat a una finca que té l'accés principal pel camí dels Àlbers (o des Aubes), i al davant té el pou Salat. Finalment, el pou d'en Torrents també està catalogat o està molt ben documentat. Segons el catàleg esmentat, el pou figura com a pou públic en una llista de pous de l'any 1866, i l'any 1997 se'n certifica la titularitat municipal.

10. Quant a les síquies, se'n consignen tres: la síquia de Ca n'Arabí, la síquia d'Alaró i la síquia Reial (suposadament, també de Ca n'Arabí). El nom d'aquesta última prové de la zona de Ca n'Arabí des de la qual l'aigua es trobava canalitzada per la síquia del mateix nom. Es tracta d'una síquia molt antiga, que fins l'any 2017 es trobava colmatada de terra i, per tant, oculta a la vista. Recentment, gràcies als treballs d'un grup de voluntaris, part del seu traçat ha tornat a sortir a la llum, cosa que ha fet possible, un cop sanejada, apreciar-ne el valor patrimonial i, en concret, etnogràfic. Per part seva, la síquia d'Alaró és una canalització que algun dels informadors orals ha conegut amb aigua, i que, de fet, de vegades s'inundava. També hi havia un pont, que és el que de fet dona nom al carrer des Pontarró.

11. Quant a les sínies, els noms consignats són tres: la sínia des camí dels Blanquers, la sínia del Molí des Cos i la sínia de Can Seda Negra, aquesta última localitzada dins el nucli urbà. La sínia del Molí des Cos es troba a un costat de la carretera de Palma a Inca, en la zona anomenada es Cos, i és una sínia catalogada a l'esmentat catàleg de la zona rústica de Binissalem.

12. Quants als torrents, s'ha d'esmentar el torrent del Rafal Garcés, nom d'una antiga possessió del terme municipal d'Inca. De fet, aquest torrent fa de frontera administrativa entre el terme de Binissalem i el d'Inca.

13. Quant a la llacuna, es tracta de la llacuna dita de Can Figuera, esdevinguda una depuradora d'aigües residuals que coincideix amb una antiga zona humida o d'anegació d'aigües, i que amb el temps s'ha convertit en un hàbitat per a l'avifauna i en un centre de turisme mediambiental i d'oci.

Bibliografia

Alcover, A. M. i Moll, F. de B. (1975/1980). *Diccionari Català–Valencià–Balear* [DCVB]. Editorial Moll. Palma de Mallorca.

Coll i Taberner, M. (2008). Les aubaderes morenques. *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, *111*.

Grimalt Gelabert, M. i Ordinas Garau, A. (2003). La toponímia dels camins rurals dels municipis de Lloseta, Mancor de la Vall, Selva, Binissalem i Inca. *XVI Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. Binissalem, 2003, 333-346.

Ordinas Garau, Antoni (2001). *Geografia i toponímia a les Illes Balears. La terminologia geogràfica en els noms de lloc*. Editorial Moll, Mallorca.

Ordinas Garau, A., Grimalt Gelabert, M., Genovart Capellà, J. M. (2007). Hidronímia i territori a les Illes Balears. *XX Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. La Real, 2007, 35-42.

Localització dels principals hidrònims del terme de Binissalem
Font: elaboració pròpia

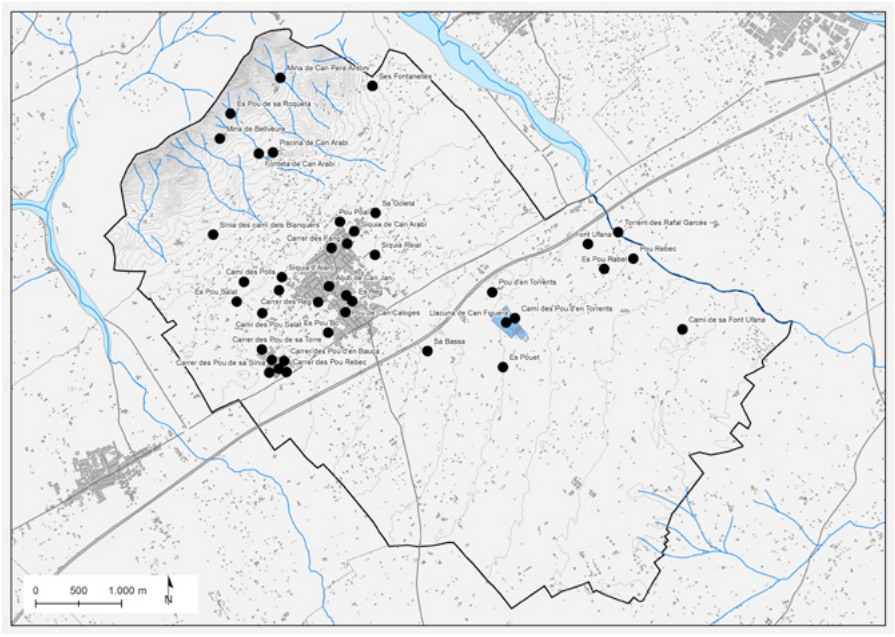

Possible síquia Reial o de Ca n'Arabí
Foto: Julio Cantos Gázquez

Sobre la situació de la toponímia oficial a les Illes Balears: el Nomenclàtor de Toponímia de Menorca i el futur Nomenclàtor Geogràfic de les Illes Balears

Xavier Gomila

M. Eulàlia Fons

Introducció

A l'actualitat, la importància de la toponímia és indiscutible: els noms geogràfics són objectes cartogràfics per si mateixos, funcionen com a identificadors geogràfics fonamentals per a la cerca i identificació d'informació geogràfica en les IDEE i tenen un gran valor patrimonial immaterial.

Els darrers anys, els organismes i grups que treballen amb noms geogràfics han invertit molts esforços a fomentar i regular l'estandardització dels noms geogràfics. Aquests organismes treballen en diferents àmbits, que van des de l'escala mundial a l'autonòmica i a la local, passant per l'europea i l'estatal, i tenen polítiques convergents i inclusives. El projecte INSPIRE dona resposta en l'àmbit europeu a aquesta necessitat d'estandarditzar els noms geogràfics.

A més, el Govern de l'Estat espanyol ha volgut incloure la protecció dels béns culturals immaterials, que engloben la toponímia, a l'ordenament jurídic nacional i ha creat la Llei 10/2015, de 26 de maig, per a la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial. El Govern de les Illes Balears també treballa per protegir aquest patrimoni i ja ha elaborat l'avantprojecte de llei de salvaguarda del patrimoni cultural de les Illes Balears, que actualment està en període de valoració d'al·legacions.

Però la toponímia que s'està utilitzant en diversos àmbits de les diferents administracions de les Illes Balears i en àmbits privats presenta errades, incoherències i usos inadequats, cosa que evidencia la necessitat de disposar d'una única font de consulta consensuada per les autoritats competents. La majoria dels reculls toponímics existents presenta problemes d'estandardització, d'harmonització o de representació cartogràfica.

L'estudi i la recollida de topònims és urgent per diverses raons. El caràcter insular de la regió es reflecteix en la fragmentació i l'escassa dimensió del territori, de manera que la densitat de topònims és elevada. El sector agrari experimenta un procés de profunda regressió, el nombre d'explotacions s'ha reduït dràsticament i les que queden estan caracteritzades per les petites dimensions i pel predomini del minifundisme. L'abandonament de l'activitat agrària té una gran influència en la degradació del patrimoni natural i cultural associat; així, si s'abandona el camp, es perd la necessitat d'utilitzar els topònims que hi estan vinculats i cauen en desús. A més, la població que treballa en aquest sector, que és la font principal d'informadors, està molt envellida. Tot això, unit al fenomen turístic, que ha ocasionat la substitució de la toponímia tradicional per topònims no genuïns de nova creació, fa que els nostres topònims estiguin en greu perill.

Així i tot, existeixen alguns reculls de toponímia que constitueixen un bon punt de partida per pal·liar aquestes mancances: el recull de topònims oficialitzats pel Decret 36/1988, de 14 d'abril i posteriors; el *Nomenclàtor de la toponímia major de les Illes Balears,* de Joan Antoni Llauger, Antoni Ordinas i Hermínia Planisi; el *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears* (NOTIB) de Joan Miralles, Xavier Gomila i Enric Ribes, i el recull de toponímia del Mapa Topogràfic 1:5.000 de les Illes Balears (MTIB5). També existeix molta bibliografia i molts de treballs exhaustius fets per investigadors i experts en toponímia, encara que gran part d'aquests treballs no contenen la ubicació dels topònims.

Aquests treballs constitueixen en un primer pas, però no reuneixen tots els requisits per ser considerats nomenclàtors, ja que presenten mancances relatives a la georeferenciació, l'harmonització o la normalització.

És necessària, per tant, per tal de poder representar, controlar i difondre la toponímia, i donar resposta a totes les necessitats de les administracions i dels usuaris, la creació d'un nomenclàtor georeferenciat, és a dir, un catàleg ordenat de topònims amb informació sobre la seva ubicació, el tipus d'entitat geogràfica i altra informació complementària que identifiqui inequívocament els nostres topònims.

Marc normatiu

La Llei 3/1986, de 19 d'abril, de normalització lingüística, regula la toponímia de les Illes Balears i determina que correspon al Govern balear, amb l'assessorament de la Universitat de les Illes Balears, determinar les formes dels topònims de la comunitat autònoma de les Illes Balears i que correspon als ajuntaments determinar els noms dels carrers de les poblacions.

Per això, el Govern de les Illes Balears, l'any 2011, va impulsar la creació de la Comissió de Toponímia de les Illes Balears, organisme que aglutina els diferents organismes que tenen competències en matèria de toponímia i cartografia, funciona com a òrgan de proposta en matèria de fixació oficial dels topònims de les Illes Balears i treballa per la integració d'aquests topònims en la cartografia oficial (Decret 36/2011, de 15 d'abril, pel qual es crea la Comissió de Toponímia de les Illes Balears).

A partir d'aquest moment, tots els organismes competents poden unir esforços, coordinar recursos i treballar conjuntament, fet bastant complicat, a causa, precisament, de la gran quantitat d'organismes implicats, ja que la toponímia és una ciència multidisciplinària. La Comissió de Toponímia està formada per denou membres dels organismes següents (a més d'alguns experts en toponímia reputats).

- Direcció General de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears
- Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears
- Departament de Geografia

- Consell de Mallorca
- Consell Insular de Menorca
- Consell Insular d'Eivissa
- Consell Insular de Formentera
- Federació d'Entitats Locals de les Illes Balears (FELIB)
- Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic de la Universitat de les Illes Balears (CTAL)
- Servei Lingüístic de la Universitat de les Illes Balears
- Servei de Sistemes d'Informació Geogràfica de la Universitat de les Illes Balears
- Serveis d'Informació Territorial de les Illes Balears (SITIBSA)
- Institut Balear d'Estadística (IBESTAT)

La Comissió de Toponímia va fixar com a un dels seus objectius principals la creació d'un nomenclàtor georefenciat de les Illes Balears. S'ha de crear en el marc de la Llei 14/2010, de 5 de juliol, sobre les infraestructures i serveis d'informació geogràfica a Espanya (LISIGE), que és la transposició a l'ordenament jurídic espanyol de la Directiva 2007/2/CE, per la qual s'estableix una infraestructura d'informació espacial a la Unió Europea (INSPIRE). Per tant, aquest nomenclàtor ha de ser interoperable i s'ha de desenvolupar seguint les seves línies d'implementació.

Els nomenclàtors geogràfics a les Illes Balears

La primera iniciativa institucional de les Illes Balears per elaborar un nomenclàtor complint les especificacions INSPIRE, i que està en desenvolupament, és el Nomenclàtor de Toponímia de Menorca (NTM), que es va iniciar el 2007, impulsat per l'Institut Menorquí d'Estudis i el Consell Insular de Menorca. L'objectiu és recopilar de manera sistemàtica la toponímia de l'illa de Menorca d'acord amb les directrius del Nomenclàtor Geogràfic Bàsic d'Espanya (NGBE) i la directiva INSPIRE.

La segona iniciativa ha vist la llum enguany, el 2018, en el si de la Comissió de Toponímia de les Illes Balears i consisteix en la creació d'un nomenclàtor autonòmic oficial; per això, s'ha posat en marxa el projecte del Nomenclàtor Geogràfic de les Illes Balears (NGIB), que posarà remei a les mancances toponímiques que té la nostra Comunitat Autònoma, de manera que ha de convertir-se en l'eina de referència toponímica de les Illes i ha de permetre l'oficialització dels topònims que s'hi incloguin.

Aquest nomenclàtor serà un registre dinàmic i interoperable d'informació que recollirà les denominacions georeferenciades que s'han d'utilitzar en la cartografia oficial. Però no parteix de zero, ja que els treballs anteriors de toponímia realitzats pels organismes que formen part de la Comissió de Toponímia seran el punt de partida del projecte i també perquè integrarà l'NTM.

L'NGIB té la vocació de donar cabuda a tota la toponímia de les Illes, sigui quina sigui la seva escala de visualització, que hagi estat recollida i tractada segons el procés d'estandardització establert.

En un primer moment, estarà format per la toponímia del Mapa Topogràfic 1:5.000 de les Illes Balears i el Nomenclàtor de Toponímia de Menorca, que s'hauran d'harmonitzar i, més endavant, inclourà altres treballs de toponímia que segueixin processos de treball estandarditzats.

Figura 1. formació del Nomenclàtor Geogràfic de les Illes Balears

Actualment, els dos projectes que estan en marxa són l'NTM i l'NGIB, tot i que l'NGIB encara està en fase de planificació. Són dos projectes que persegueixen un mateix objectiu (l'estandardització de la toponímia de les Illes Balears), seran interoperables i segueixen les línies d'implementació INSPIRE, però que tenen diferents característiques, han començat a desenvolupar-se en moments diferents i actualment continuen en desenvolupament.

Les tasques de coordinació són bastant complicades pel fet que es desenvolupen alhora i que hi treballen equips diferents. Però es fa un esforç de treball conjunt per decidir les especificacions tècniques del projecte i dissenyar la base de dades de manera que satisfaci les necessitats d'ambdós projectes.

Paral·lelament, existeix la necessitat d'harmonitzar l'NGBE amb els nomenclàtors de les comunitats autònomes, ja que tots constitueixen el Nomenclàtor Geogràfic Nacional. Ja fa anys que l'Institut Geogràfic Nacional (IGN) va demanar la col·laboració de les comunitats autònomes per contrastar la toponímia de la Base Cartogràfica Nacional (BCN), des de la qual parteix l'NGBE, amb els nomenclàtors de les comunitats autònomes. Però aquesta tasca a les Illes Balears és molt difícil de dur a terme, perquè encara no disposam d'un nomenclàtor geogràfic que serveixi de referència. Això ha provocat que els topònims de la BCN de les Illes Balears encara no hagin pogut ser revisats.

A les Illes Balears, queda molta tasca per fer, però, afortunadament, a l'Estat espanyol ja hi ha moltes experiències relatives a la creació de nomenclàtors i l'esquema d'implementació INSPIRE està més clar i molt treballat. Per això, nosaltres comptam amb l'ajuda, l'experiència i el coneixement de les altres comunitats que ara implementen o han implementat el model INSPIRE, fet que ens ajudarà a treballar més eficientment.

El Nomenclàtor Geogràfic de les Illes Balears (NGIB)

L'NGIB integra la toponímia de l'MTIB5, una base cartogràfica que, les tres darreres dècades, ha sofert diversos processos de recollida i revisió, en especial dels continguts toponímics. Els treballs començaren els anys 1989 i 1990, quan el Govern va encomanar a la Universitat de les Illes Balears (UIB) la revisió dels noms de lloc recollits en les fonts cartogràfiques balears de què es disposava fins a aquell moment. Es va fer una important feina de camp, de recollida de topònims d'informadors orals, per verificar, corregir i ampliar les bases toponímiques que havien de fornir aquell mapa topogràfic. El 1995 es va fer una actualització parcial del mapa topogràfic de 1990, a partir de les imatges aèries del vol fet aquell any. I, encara després, se'n va fer una generalització a escala 1:25.000.

El Servei d'Informació de les Illes Balears (SITIBSA), responsable de l'MTIB5, va veure la necessitat de revisar i depurar aquella la toponímia, que, després de ser editada en successives edicions de cartografia, havia anat acumulant errors i que necessitava ser completada amb les aportacions dels nous treballs toponímics. Així, va contractar els serveis d'experts en toponímia de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera, que varen revisar la grafia, la localització i la classificació dels topònims de cada un d'aquests territoris que estan inclosos en aquest mapa topogràfic. La revisió de Mallorca (2007) va ser encomanada a Antoni Ordinas; la d'Eivissa i Formentera (2011), a Enric Ribes, i la de Menorca (2011), a Xavier Gomila, tots ells membres de la Comissió de Toponímia.

Per tant, el punt de partida de l'NGIB són els topònims de l'MTIB5, que són etiquetes de cartografia, i s'han de transformar de manera que siguin consistents i conformes al model INSPIRE. Per tant, s'ha establert una metodologia de treball en tres fases que permetrà transformar les dades i conduirà a la creació de l'NGIB:

1. Els tècnics de SITIBSA creen la base de dades provisional del nomenclàtor amb els topònims del Mapa Topogràfic de les Illes Balears a escala 1:5.000 (MTIB5), corregits segons els experts en toponímia de cada illa. Aquesta base de dades contindrà elements puntuals, és a dir, cada topònim serà representat per un punt. Per això, s'han de corregir els textos cartogràfics de l'MTIB5 i s'han de depurar de manera que siguin consistents. S'han fet els treballs següents:

   - Unió de les diferent parts de cada topònim en un sol text amb el nom complet.
   - Eliminació dels topònims duplicats que apareixien diverses vegades, relacionats amb els objectes geogràfics que ocupen grans superfícies i en els talls de fulls.
   - Comprovació i correcció de la georeferenciació de les entitats, de manera que la localització del punt se situï en el lloc adequat per identificar-ne correctament el topònim.
   - Eliminació dels elements descriptius dels topònims, és a dir, els termes que són cartogràfics, però no toponímics, com ara *pedrera*, *pou* o *font*.
   - Revisió i correcció de la caracterització dels diferents tipus d'entitats geogràfiques per fer-la consistent amb l'INSPIRE.
   - Integració dels topònims oficials que provenen de diferents fonts oficials.

2. Aquesta base de dades provisional s'envia a la Universitat de les Illes Balears (UIB), que és qui té la competència d'assessorar el Govern en la fixació dels noms oficials. El Gabinet d'Onomàstica i la Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic (CTAL) revisen, fixen i aproven les grafies correctes dels topònims segons la normativa vigent.

3. Finalment, la Comissió de Toponímia aprovarà l'NGIB i instarà el Govern de les Illes Balears que l'aprovi i el faci oficial.

Figura 2. base de dades provisional de l'NGIB (sobre l'MTIB5)

Table

Toponimia_L4_SO_MA

FID	Shape *	Id	Text	Tipus_loc	Coord_X	Coord_Y	Org_comp
0	Point ZM	3179	ses Cantarilles	Text de font, surgència, ullal (TxT)	440642,505	4381101,583	Adm. CCAA/Adm. local/Privat
1	Point ZM	3180	Torre de Liebeig	Text d'edifici singular (TxT)	440391,784	4380629,345	Adm. CCAA/Adm. local/Privat
2	Point ZM	3181	Torrent de ses Fontanelles	Text de torrent (TxT)	440760,631	4380736,994	CTIB
3	Point ZM	3182	ses Carrasques	Accident petit, relleu del fons marí, illot (TxT)	440124,737	4380750,577	CTIB
4	Point ZM	3183	Forat de ses Gambes	Accident petit, relleu del fons marí, illot (TxT)	440386,812	4381127,904	CTIB
5	Point ZM	3184	Punta de s'Aigo	Cap, punta petit (TxT)	440424,48	4381338,65	CTIB
6	Point ZM	3185	Punta de ses Fontanelles	Cap, punta petit (TxT)	440676,06	4380714,89	CTIB
7	Point ZM	3186	es Mulanet	Accident petit, relleu del fons marí, illot (TxT)	440124,859	4380645,097	CTIB
8	Point ZM	3187	Cap de Liebeig	Cap, punta petit (TxT)	440139,62	4380585,26	CTIB
9	Point ZM	3188	Punta de sa Coveta	Cap, punta petit (TxT)	440571,81	4381619,58	CTIB
10	Point ZM	3189	sa Pesquera Alta	Accident petit, relleu del fons marí, illot (TxT)	440476,217	4381494,352	CTIB
11	Point ZM	3190	Baixant des Forat de ses Gambes	Accident petit, relleu del fons marí, illot (TxT)	440333,348	4381054,954	CTIB
12	Point ZM	3191	sa Cara de s'Indi	Accident petit, relleu del fons marí, illot (TxT)	440202,35	4380876,16	CTIB
13	Point ZM	3192	Escull Gratelós	Accident petit, relleu del fons marí, illot (TxT)	440164,646	4380819,507	CTIB
14	Point ZM	3193	es Melonet	Accident petit, relleu del fons marí, illot (TxT)	440431,06	4380494,259	CTIB
15	Point ZM	3194	Bancal des Cap de Liebeig	Accident petit, relleu del fons marí, illot (TxT)	440246,72	4380510,274	CTIB
16	Point ZM	3195	Baix de sa Torre	Accident petit, relleu del fons marí, illot (TxT)	440496,08	4380545,346	CTIB
17	Point ZM	3196	Cala de Liebeig	Estret, cala, badia mitjana (TxT)	440589,854	4380725,152	CTIB
18	Point ZM	3197	s'Avarador	Text de Molí, Dic, Pantalà, Varador (TxT)	440586,01	4380813,37	Adm. CCAA/Adm. local/Privat

En aquest moment, la primera i la segona fase del projecte es troben en desenvolupament. Els topònims de l'illa de Formentera i un 16 per cent dels de Mallorca es troben en la fase 2, en estat de revisió, i un altre 11 per cent dels de Mallorca acaba de superar la fase 1. El projecte avança a un ritme pausat a causa de la poca disponibilitat de recursos.

La base de dades tindrà una estructura conforme amb les regles d'implementació INSPIRE. El tipus d'objecte espacial és el *NamedPlace* (lloc anomenat), que representa qualsevol entitat del món real referida per un o diversos *GeographicalName* (noms propis). La base de dades de treball conté els atributs obligatoris que preveu la directiva INSPIRE, altres atributs opcionals que permeten emmagatzemar informació rellevant sobre el topònim i altres camps que s'han considerat pràctics.

Quadre 1. atributs provisionals de la base de dades de l'NGIB. Els atributs obligatoris estan marcats amb color taronja

Identificador	Identificador de l'objecte espacial
Text	Grafia correcta del nom geogràfic
Nom variant	Un altre nom que s'apliqui al topònim
Longitud	Localització del topònim en coordenades geogràfiques (ETRS89)
Latitud	Localització del topònim en coordenades geogràfiques (ETRS89)
Coordenada UTM X	Localització del topònim en coordenades projectades (ETRS89)
Coordenada UTM Y	Localització del topònim en coordenades projectades (ETRS89)
Fus	Fus del topònim en projecció UTM
Tipus	Caracterització del tipus d'entitat designada pel nom geogràfic
Tipus local	Caracterització local del tipus d'entitat designada pel nom geogràfic
Estatus	Qualificació sobre el nivell d'estandardització (oficial, estandarditzat, històric, altres)
Escala mínima de visualització	Denominador de l'escala mínima de visualització
Escala màxima de visualització	Denominador de l'escala màxima de visualització
Organisme competent	Organisme encarregat de gestionar i oficialitzar el topònim
Observacions	Comentaris o dubtes sobre el topònim

Aquesta base de dades de treball està en fase d'estudi i no es descarta afegir-hi altres camps en versions posteriors. Els camps escala mínima de visualització i escala màxima de visualització permetran mostrar els topònims a una escala determinada en els serveis de visualització. El tipus local s'obtindrà de la tipologia dels objectes geogràfics de les etiquetes dels topònims que provenen de l'MTIB5, encara que aquestes tipologies s'hauran de revisar i adaptar a les necessitats de l'NGIB.

A més, s'hi han afegit atributs que no estaven inclosos a INSPIRE, com l'organisme competent o les observacions, perquè aporten informació important. Es preveu afegir-hi taules amb llistes tancades de valors i taules d'esdeveniments, per gestionar les modificacions, les altes i les baixes dels topònims i

establir-ne la vida útil. També es preveu en el futur relacionar-la amb els objectes espacials que puguin ser representats com a *NamedPlace* en altres temes INSPIRE. I, una vegada que les dades s'hagin transformat i siguin consistents i conformes al marc INSPIRE, es podran implementar els serveis de catàleg de metadades, visualització i descàrrega.

El Nomenclàtor de Toponímia de Menorca

El Nomenclàtor de Toponímia de Menorca és un projecte que es va començar a desenvolupar l'any 2007 en el si de l'Institut Menorquí d'Estudis (un ens autònom dependent del Consell Insular de Menorca, que malda per tirar endavant un ampli ventall d'estudis relacionats amb l'Illa que alhora duu a terme una important tasca editorial), a partir de l'experiència prèvia d'alguns dels membres de la Secció de Llengua i Literatura en el camp de l'arreplega i l'estudi de la toponímia.

El seu objectiu fundacional era, i és encara, la recollida sistemàtica de la toponímia de Menorca, de l'interior i del litoral de l'illa, a una escala que arriba al nivell de detall dels accidents més representatius dels noms de lloc del nostre territori: els noms de les tanques de les finques rústiques, pel que fa als topònims de l'interior, i els noms de les pesqueres litorals i sotaiguades, pel que fa als topònims marítims. Aquesta recollida es plantejava i es planteja, metodològicament, a partir de l'entrevista a informadors orals, de manera que el projecte se centra en la toponímia viva (sense descartar, però, l'ajuda que proporcionen les fonts toponímiques escrites).

Per iniciar el projecte, l'any 2009, el Consell Insular de Menorca, dues conselleries del Govern balear i la Universitat de les Illes Balears varen signar un conveni de col·laboració gràcies al qual, per mitjà d'una comissió de serveis, s'alliberava un docent, Xavier Gomila, perquè es pogués dedicar a temps complet a les tasques d'elaboració del Nomenclàtor de Toponímia. Aquesta comissió es va prorrogar fins l'any 2011.

En aquest temps, i gràcies a la participació en la III Jornada de la Comissió Especialitzada en Noms Geogràfics (CENG), el maig de 2010, i del fet de tenir coneixement de la directriu europea INSPIRE, es va decidir d'introduir els topònims aplegats en una aplicació visor (http://ide.cime.es/microtoponimia) en línia, elaborada pels tècnics de la IDE Menorca. Aquesta aplicació visor treballa contra una taula que inclou els camps principals, que, una vegada introduïts els topònims, han de permetre convertir el recull toponímic en un nomenclàtor d'acord amb les directrius INSPIRE.

Posteriorment, per motius polítics, la comissió de serveis es va extingir i el projecte del nomenclàtor es va continuar desenvolupant, però a un ritme de treball molt lent, en el temps de lleure de l'investigador principal. El curs escolar 2017-18, el docent Xavier Gomila tornà a disposar d'un permís, que ha tornat a ser cancel·lat per al curs 2018-19. D'aquesta manera, doncs, el desenvolupament del projecte ha estat molt irregular i sempre condicionat a la voluntat política de la Conselleria d'Educació del Govern de les Illes Balears.

Quant a la metodologia de treball, com ja hem comentat, es basa en l'arreplega dels topònims a partir de l'entrevista a informadors orals, antics (o, en alguns casos, actuals) pagesos i pescadors. Cal destacar que açò és així a causa de la particular organització del territori de Menorca. En efecte, a la nostra illa, la unitat fonamental que estructura el seu territori és el lloc, la finca rústica: totes i cadascuna de les finques es divideixen, quant a l'organització de les feines agrícoles, en una munió de tancats de mides diverses, separats per parets seques (fetes només amb còdols, sense ciment) cadascuna de les quals té un nom, que solament coneix qui hagi estat pagès d'aquella finca, de manera que aquests topònims només es poden obtenir a partir de l'entrevista a aquelles persones. I a açò cal afegir-hi la toponímia litoral, amb nombroses pesqueres a la costa i també sotaiguades, que demanen igualment d'informadors especialitzats en diversos tipus de pesca per obtenir-ne el nom.

El fet d'haver de recórrer a aquests informadors tan especialitzats plantejava el dubte, en el moment d'iniciar el projecte del Nomenclàtor de Toponímia de Menorca, l'any 2007, de si era possible encara recollir de viva veu els antics noms de les tanques i de les pesqueres (i també de tota la resta d'accidents

geogràfics de l'illa de Menorca). Es tractava de trobar persones que havien treballat al camp o a la mar quan les feines en aquests àmbits es feien a la manera tradicional, preferentment a les dècades dels anys quaranta i cinquanta del segle XX, i que ja havien de ser, per força, gent gran.

Per aquest motiu, les feines del Nomenclàtor de Toponímia de Menorca es varen iniciar en els municipis del llevant de l'illa (Maó, es Castell i Sant Lluís), on s'havia abandonat abans el camp i la mar per altres activitats productives i on, per tant, hi havia d'haver menys informadors. Tanmateix, en la primera fase de treball es va comprovar que en aquests termes municipals encara era possible trobar prou informadors per cobrir la major part del territori. I és així que, de llavors ençà i fins avui mateix (amb dues etapes de màxima intensitat i dues d'intensitat mínima), s'ha continuat amb el procés d'enquesta i amb la recollida de la toponímia de detall d'aquells tres municipis i també, amb més o menys concreció, dels topònims de la resta de termes de l'illa.

Amb el pas dels anys s'ha canviat i ampliat el procés d'enquesta, i actualment s'aprofiten les entrevistes per recollir no solament la toponímia de les finques, en el cas dels topònims interiors, sinó també per fer un inventari i localitzar tots els béns etnològics i arqueològics que es troben dins de cada finca. D'aquesta manera, per fer el recull de topònims i béns d'un dels llocs es dediquen, de mitjana, deu hores: una hora per preparar el mapa de la finca; una hora i mitja d'entrevista inicial a l'informador; tres hores de sortida de camp al lloc amb l'informador, i quatre hores per descriure els topònims, fer el mapa toponímic del lloc i l'inventari i localització dels béns etnològics i arqueològics, a més de mitja hora de gestions per localitzar l'informador i els propietaris de les finques.

A aquestes deu hores cal afegir-hi encara el temps que implica introduir els topònims aplegats a l'aplicació visor. En aquest sentit, cal indicar que aquesta és la feina, en el marc de les tasques d'elaboració del Nomenclàtor de Toponímia de Menorca, que va més endarrerida. Açò es deu fonamentalment a l'escassetat de recursos amb què compta el projecte, de manera que les úniques persones disponibles per entrar els topònims a l'aplicació visor són l'investigador principal i un dels treballadors del Consell Insular de Menorca, que fa la feina de manera voluntària.

Actualment, a l'aplicació visor hi ha introduïts prop de 5.000 topònims, que són només una part petita del total de noms de lloc que s'han recollit durant aquests anys de feina. S'ha de tenir en compte que hi ha un gruix important de topònims preparats per introduir-hi, per als quals és necessària només la feina de picatge. I hi ha un altre gruix potser encara més important de topònims recollits, però no tractats: són, sobretot, els topònims aplegats els primers anys de desenvolupament del projecte, en què es donava prioritat a les tasques de recollida, per sobre del tractament. Aquests topònims necessiten la confirmació, en alguns casos, de la seva situació i cal que tots siguin descrits, i, finalment, introduïts a l'aplicació visor.

En total, calculam que hi ha recollits els topònims del 65-70 per cent de les finques de Maó, i d'un nombre important de llocs des Castell, Sant Lluís, Alaior i es Mercadal; del 90 per cent dels llocs del Migjorn Gran i encara d'algunes finques esparses de Ferreries i Ciutadella; i, també, amb diferents graus de precisió, de la costa de l'illa, principalment del litoral de Maó, es Castell i Sant Lluís. Resulta complicat, tanmateix, calcular el nombre total dels topònims recollits (entre els quals solament hi ha els arreplegats i els que ja figuren a l'aplicació visor).

Sigui com sigui, aquesta xifra segur que encara és molt enfora del total de topònims que hom calcula que es podrien compilar a Menorca: 60.000, pel cap baix. Hi ha, en total, vora 1.000 finques grans, cadascuna de les quals tenen una mitjana de cinquanta tanques. Açò suposa ja 50.000 topònims, als quals caldria afegir els de les finques petites, el dels accidents principals del relleu (torrents, muntanyes, etc.) i encara els de la costa. Aquests 60.000 topònims implicarien una densitat mitjana de 85 topònims per quilòmetre quadrat, una xifra realment molt elevada.

Som conscients, però, que arribar a recollir la toponímia de tot Menorca a aquest nivell de detall és molt difícil per dos motius principals: d'una banda, per la manca de recursos (serien necessaris entre quatre i cinc investigadors); i, de l'altra, per la urgència de la feina, ja que els informadors, grans i no tan grans,

desapareixen inexorablement. Tot i açò, la il·lusió pel projecte ens empeny a treballar tant com podem i més, i, si no arribam a arreplegar tota la toponímia, com a mínim podrem deixar una imatge prou nítida i detallada de la riquesa de la toponímia de Menorca.

Això a banda, també és necessari fer algunes millores a l'aplicació visor, com ara crear-hi nous camps de dades, perquè la taula contra la qual treballa sigui completament adaptable al que estableix la directiva europea INSPIRE.

Figura 4. aplicació visor de gestió de la toponímia de l'NTM

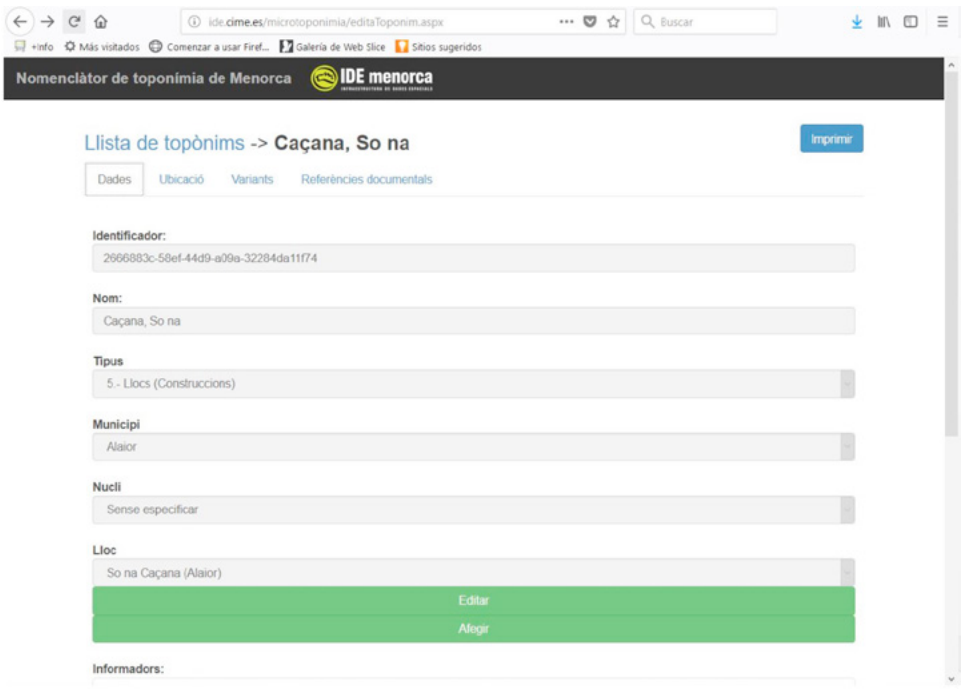

En resum, el Nomenclàtor de Toponímia de Menorca és un projecte que compta ja amb més de deu anys de feina i que, tot i que, com acabam d'explicar, es planteja un objectiu complicat d'assolir, la recollida sistemàtica de la toponímia de Menorca malda fermament per aconseguir-lo. A més, ara per ara, és el projecte de nomenclàtor acord a INSPIRE més desenvolupat a les Illes Balears.

Més enllà d'aquesta qüestió, té altres característiques que el fan altament suggestiu. Primera, el nivell de detall, que arriba gairebé a una escala 1:500, amb el nom d'elements com els caus de conills (el cau Calent, a Son Ponç, Alaior) o els colls de tords (en Vint-i-vuit, a Sant Nicolau de Dalt, es Mercadal) i el nivell d'informació que aporta, amb una descripció de cada topònim. Segona, que permet aplegar una gran quantitat de mots (topònims i també paraules pròpies de les feines del camp i de la mar) que es troben en clar retrocés o que ja han desaparegut de la parla de Menorca (la Foia, una tanca de l'Albufera, as Mercadal). Tercera, que, a més de la toponímia, en les entrevistes es recullen i es localitzen els béns etnològics i arqueològics de cada finca, cosa que ajuda a completar el catàleg de patrimoni del Consell Insular de Menorca. I, quarta i final, que de les explicacions dels informadors tenim també un coneixement exacte d'antigues pràctiques agrícoles i pesqueres que podríem emprar, de manera resilient, en cas de necessitat (com ara, el cultiu de verdures i hortalisses de terra seca o la tècnica de fregar morena, *Muraena helena*, per capturar aquests peixos).

Conclusions

A les Illes Balears, existeix la necessitat de disposar d'una única font de consulta toponímica consensuada per les autoritats competents. És necessària la creació d'un nomenclàtor geogràfic normalitzat,

harmonitzat i georeferenciat que identifiqui inequívocament els nostres topònims. Aquest nomenclàtor ha de ser interoperable i ha de complir els estàndards europeus per possibilitar l'intercanvi i integració de dades en els àmbits espanyol, europeu i mundial, i ha ser fàcilment accessible a tots els usuaris.

Existeixen diferents organismes que han treballat en la creació de reculls de toponímia, i, a més, des de l'any 2001, la Comissió de Toponímia de les Illes Balears ha impulsat l'estudi de la toponímia i la creació d'un nomenclàtor georeferenciat de les Illes Balears. Aquest esforços han cristal·litzat en dos projectes. En primer lloc, el Nomenclàtor de Toponímia de Menorca (NTM), impulsat per l'Institut Menorquí d'Estudis i el Consell Insular de Menorca, i, en segon lloc, el Nomenclàtor Geogràfic de les Illes Balears (NGIB), impulsat per la Comissió de Toponímia.

L'elaboració d'aquests projectes presenta algunes complicacions, com la dificultat de recollir la gran quantitat de toponímia que existeix a les Illes Balears, la necessitat d'organitzar la recollida sistemàtica de la toponímia de Menorca abans que desapareguin els informadors, i el gran volum de feina que suposa la transformació de les dades al model INSPIRE.

Cal un gran esforç de coordinació entre els organismes que treballen en toponímia a les Illes Balears per col·laborar, obtenir recursos i elaborar aquests projectes, i per harmonitzar els dos nomenclàtors entre si. A més, també s'hauran d'establir pautes per col·laborar amb l'IGN i harmonitzar el Nomenclàtor Geogràfic Bàsic d'Espanya (NGBE) amb els nomenclàtors de la nostra Comunitat Autònoma.

D'aquesta manera s'aconseguirà, d'una banda, complir els requeriments nacionals i europeus quant al tractament i difusió de la nostra toponímia; i, de l'altra, s'aconseguirà la salvaguarda definitiva dels nostres noms de lloc tradicionals, que són una de les parts fonamentals del nostre patrimoni immaterial i un dels elements més distintius de la nostra identitat cultural.

Autors

M. Eulàlia Fons (efons@sitibsa.com), Servei d'Informació Territorial de les Illes Balears (SITIBSA), Unitat de Cartografia i Geodèsia.

Xavier Gomila (xavigomilapons@gmail.com), Institut Menorquí d'Estudis (IME), Secció de Llengua i Literatura.

Bibliografia

Arroyo, F. (2010). Creciente interés geográfico por la toponímia. *Estudios Geográficos, LXXI, 268,* 299-309, gener-juny. Recuperat de <http://estudiosgeograficos.revistas.csic.es/index.php/estudiosgeograficos/article/view/310/310>.

Binimelis, J., Ordinas A. (2012). Paisatge i canvi territorial en el món rural de les Illes Balears. *Territoris, 8*, 11-28. Recuperat de: <https://www.raco.cat/index.php/Territoris/article/view/259750>.

Grupo de expertos de las Naciones Unidas en Nombres Geográficos, División de Estadística (2007). *Manual para la normalización nacional de los nombres geográficos*. Nova York, Naciones Unidas. Recuperat de: <https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_88s.pdf>.

Grupo Técnico de Trabajo de Nombres Geográficos IDEE (2016). *Guía de transformación de Conjuntos de Nombres Geográficos al marco INSPIRE*. 27 d'abril. Recuperat de: <http://www.idee.es/resources/documentos/20160427_GuiaTransformacionCODIIGE-NG.pdf>.

INSPIRE Thematic Working Group Geographical Names (2014). *D2.8.I.3 INSPIRE Data Specification on Geographical names – Technical Guidelines*. INSPIRE Thematic Working Group Geographical Names. Recuperat de: <https://INSPIRE.ec.europa.eu/id/document/tg/gn>.

Llauger, J. A., Ordinas, A., Planisi, H. (2007). *Nomenclátor de la Toponimia Major de les Illes Balears*. Palma.

Miralles, J., Gomila, X., Ribes, E. (2007). *Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears*. Recuperat de: <http://notib.recerca.iec.cat/>.

Parella, M. (2008). Informació toponímica: tendències actuals i futures en un context internacional. *Revista Catalana de Geografia*, *Barcelona, IV època*, XIII (34). Recuperat de: <www.rcg.cat/pdf.php?id=123>.

Rodríguez de Castro, A.; Vázquez de Hoehne, A. (2013). Nuevas tendencias en el anàlisis y tratamiento de la toponimia en el marco de las Infrastructuras de Datos Espaciales. *Actas de las IV Jornadas Ibéricas de Infraestructuras de Datos Espaciales* Toledo, novembre, 13-15 de 2013, 1-14. Recuperat de: <http://oa.upm.es/26697/>.

Vázquez de Hoehne, A., Rodríguez de Castro, A., Castaño, A., Montilla, M., Luján, A.(17-19 d'octubre de 2012). Nomenclátor Geográfico Básico de España v.1.0. *III Jornadas Ibéricas de las Infraestructuras de Datos Espaciales (JIIDE 2012)*, 17/10/2012 - 19/10/2012, Madrid, 1-12. Recuperat de: <http://oa.upm.es/19917/

Talassonímia i flora submarina

Francesc Canuto Bauçà

Amb la present comunicació analitzam la incidència de la flora submarina en la talassonímia, branca de l'antroponímia que s'ocupa d'estudiar i classificar els noms amb què els pescadors identifiquen els diferents indrets que conformen la geografia submarina. A banda de conèixer la topografia sotaiguada, la coneixença de les distintes comunitats vegetals que conformen el fons submarí és d'una importància cabdal per a l'home de barca. S'ha de saber interpretar o «llegir» el fons submergit a través de les diferents espècies de flora que sovint s'enganxen a l'ormeig. Aquest coneixement és fonamental, ja sia per localitzar l'hàbitat de les captures com per defugir les que poden ocasionar danys irreparables als aparells de pesca.

El treball l'hem realitzat classificant tots els noms populars de la flora submarina recollits en el període 1986-1998 mitjançant enquestes orals als pescadors professionals de cada una de les comunitats marineres de la nostra illa. Hi hem afegit també totes les referències al·lusives a la flora contingudes en un recull de talassonímia que vàrem efectuar alhora i en el mateix període. Aquest treball no té pretensions d'exhaustivitat i la seva finalitat és donar a conèixer tot aquest cabal onomàstic a punt de desaparèixer per mor dels grans canvis efectuats en el sector pesquer, dotat actualment d'aparells sofisticats per localitzar les pesqueres i format per tripulacions al·loglotes.

1. La nomenclatura popular de la flora submarina

L'home de barca distingeix i identifica alhora la gran majoria de les distintes comunitats vegetals que conformen la nostra flora submarina. Aquest coneixement és essencial tant per a l'èxit de les captures com per al bon manteniment de l'ormeig. El coneixement d'un fons submarí determinat s'adquireix en funció de la classe de peix capturada, de les algues enganxades a la xarxa o, en el pitjor dels casos, de les destrosses o pèrdues ocasionades a l'aparell de pesca.

El món mariner identifica la posidònia, planta que conforma els grans herbassars submarins de les nostres costes, amb el nom popular d'«alga». Tot i que és una fanerògama, amb flors i fruits, és l'alga per antonomàsia dels pescadors mallorquins. Això no obstant, el mot «alga» o «algues» també és utilitzat com a genèric quan hom fa referència d'una manera vaga e imprecisa a qualsevol espècie de flora submarina.

El substantiu «herba» acompanyat d'un determinant identifica individualment un nombrós grup de plantes de les diverses famílies que tenen l'hàbitat al fons bentònic o infralitoral: herbacol, *Laminaria rodriguezii*; herba torta, *Vidalia volubilis*; herba dobler, *Halimeda tuna*; herba salpera, *Cystoseira abrotanifolia*; herba cuquera, *Hypnea musciformis*, etc.

Valguin els següents epígrafs per conèixer d'una manera generalitzada, deixant de banda la posidònia, les algues més importants que conformen el nostre fons submarí.

1.1. Les algues vermelles. El fons de maerl dels biòlegs

Les algues vermelles calcàries incrustants, pertanyents al gènere *Lithothamnium* o *Litophyllum*, associades amb *Peyssonnelia* i d'altres, les quals conformen els paratges identificats tècnicament com a «fons de maërl», són conegudes principalment amb aquests noms: granissó, gravissó i avellanó. Segons Duran (2007: I, 379), els pescadors mallorquins donen el nom de «fons de magrana» a les àrees poblades per les algues *Lithothamnium* i *Litophyllum*, per causa del seu color rosat o vermellós.

Aquestes algues es troben situades a una profunditat de 30-80 m i poden arribar a constituir superfícies molt extenses, anomenades «placer», genèric utilitzat pels pescadors per anomenar les contrades on són molt abundants. Les petites dimensions d'aquestes algues calcàries han determinat el seu nom popular: granissó, avellanó. No representen gaire dificultat en esmallar-se a les xarxes, ja que s'esfloren pràcticament amb les mans. Hi ha placers grans de granissó i d'avellanó, i la pesca d'arrossegament és la principal usufructuària d'aquests llocs submarins: carrera de l'Avellanó (Andratx, Palma), el Granissar (Port de Felanitx), el Gravissar (Deià).

Una altra rodofícia molt abundant és la *Vidalia volubilis*, alga de color purpuri, retorçuda en forma d'espiral i dentada, la qual té una munió de noms populars generats per la forma retorçuda o fent barrina, característica de la planta: «herba torta», «herba barrina», «herba molla». El fet que aquesta alga és l'hàbitat del gerret, peix de la família *Centracanthidae*, ha determinat el seu nom a Menorca i Castelló: «herba gerriquera». La variant «herba llagostera» ens revela que també és l'hàbitat de la llagosta, segons comunicació oral de pescadors del Port de Pollença i de la Colònia de Sant Pere (Artà) i, a l'últim, «herba crespa» és una variant citada per Bosch (1982: 39).

Les àrees o extensions d'aquesta planta submarina són delimitades per la barba o tall: barba de l'Herba Torta (Calvià). Hom diu tall de l'Herba Torta. Són llocs visitats amb freqüència pels bous d'arrossegament; a la façana marítima de Manacor és molt coneguda una carrera anomenada carrera de l'Herba Torta.

Herba torta
Herba torta o herba gerriquera (Vidalia volubilis). Font: A. Campbell (1984): Guia de la fauna y flora del mar Mediterráneo. Barcelona: Ediciones Omega.

1.2. Les laminàries. L'herbacol

Es tracta de la *Laminaria rodriguezii* (bornet), espècie exclusivament mediterrània i molt abundant a les Illes Balears. Fa el nom científic del naturalista menorquí que la va descobrir, Joan Joaquim Rodríguez Femenias (1839-1905). A Menorca, és coneguda com a fulla de col. L'herbacol és conegudíssima per totes les comunitats marineres del territori insular. Les laminàries les podem trobar fins a 150 m de profunditat, formen praderies molt extenses, i són l'hàbitat, entre d'altres espècies, de llagostes, molls, quissones, cap-roigs i serrans. Els pescadors utilitzen el substantiu «tall» per identificar la barba o començament de les praderies d'herbacol. Hom diu tall de l'Herbacol. Una altra carrera de bou situada davant la façana marítima del port de Manacor és coneguda com a carrera de l'Herbacol.

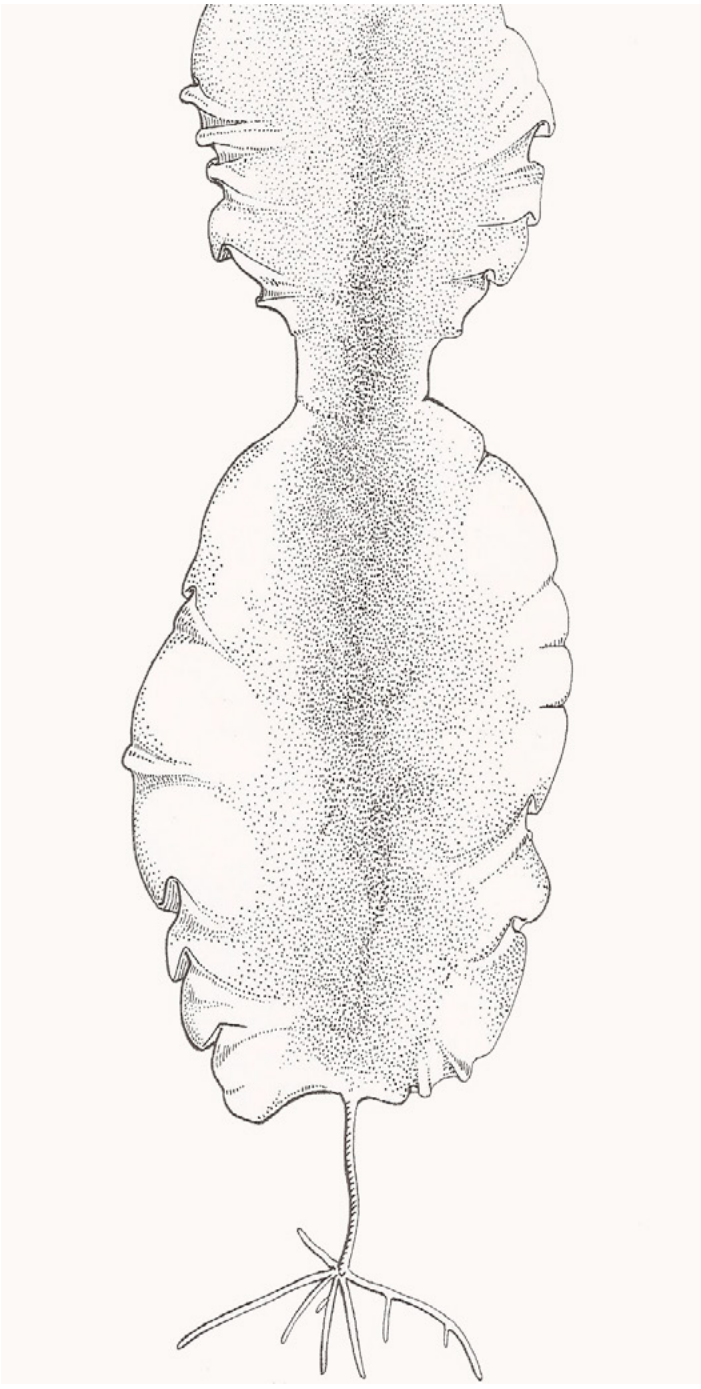

Herbacol

Herbacol (Laminaria rodriguezei): rizoides, cauloide i, part del fil·loide laminar i lobulat (Dibuix reduit 1 /2). Font: Enciclopèdia de Menorca, II, pàg. 8.

1.3. Les madrèpores. Noms populars

Les formacions de corals madreporaris són molt temudes per la gent de mar, tant pels danys que ocasionen a l'ormeig, com per la feinada que representa desmallar-les, són un vertader malson per a l'home de barca. Els noms usuals per identificar-les són diversos i varien, segons les seves dimensions, entre les distintes comunitats marineres: magranes, còdols, grenys, magranó, claus..., tots referits principalment a l'espècie *Cladophora caespitosa* i afins. Els individus d'aquesta espècie tenen la forma d'una pedra brescada vermellosa, fluixa, amb puntes o punxes. A l'extrem d'aquestes puntes hi ha uns forats on es fa un cuc semblant a la tremolitja. Sembla que són urticants, els pescadors apunten molèsties o picor per cames i genolls en contacte amb aquesta madrèpora. Les puntes o punxes s'esmallen fàcilment a les xarxes, i era una feina esgotadora per als antics pescadors llevar-les[73] manualment, atès que el pes arribava a ser considerable, i les havien de rompre o esflorar amb una maça de fusta, ja que desmallar-les era una feina molt laboriosa. Aquestes formacions, on sol abundar la llagosta, també ocupen extensions considerables del fons submarí i són identificades amb el nom de «magranar» (observau el sufix -ar, formador de noms col·lectius), «magraneral» o simplement «ses magranes» i «es còdols». Són molt coneguts els talassònims següents: el Magranar (Palma, Llucmajor), el Magraneral (Calvià, Santanyí), les Magranes (Port de Manacor, Banyalbufar), els Còdols (Son Cervera).

Una altra madrèpora, coneguda popularment com a «canelobre» o «candeler», és la causa de pèrdues irreparables en qualsevol aparell de pesca que es faci el topadís amb aquestes temudes formacions. Es tracta d'individus del gènere *Dendrophyllidae*, els quals formen colònies ramificades de forma arborescent. Són de tronc fort, i poden assolir fins a 80 cm d'alçada, el seu hàbitat és a partir de 100 m i fins a 300 m de profunditat. Popularment han semblat un canelobre o candeler. Tots els pescadors entrevistats ho conten gros de les destrosses ocasionades per aquest coral madreporari.

1.4. Altres noms populars

Un altre bloc de noms és el format per les denominacions de les algues semblants a plantes, arbres i objectes diversos: colís, coleta, esparreguera, fonoll, tomàtiga, herbei, jonquet, olivera, pi, beca, cerro, cabell d'àngel, etc. La gran majoria no els hem sabut identificar, bé per falta de mostres o, si més no, per la nostra inexperiència. Caldria comptar amb un tècnic per fer-ne la catalogació.

El «colís» i la «coleta» són una espècie d'algues verdes que formen extenses praderies, molt freqüentades pels pescadors de gànguil, art actualment prohibit, utilitzat fa unes dècades per capturar la gamba i el gambó i proveir d'esca el sector de pesca recreativa. L'única espècie identificada d'aquest bloc és l'«olivera» o el «pi», nom usat indistintament per anomenar la gorgònia blanca, *Eunicella singularis*, altrament «graspallà» o «crespallà», mots registrats al DCBV, utilitzats al continent i les Pitiüses.

2. El fons submarí. Zonificació

Vegem, a gran trets i d'una manera generalitzada, la zonificació de les contrades submarines i els genèrics usats pels pescadors per identificar aquests grans espais, llocs on habitualment han desenvolupat les diferents modalitats de pesca. A partir del litoral i seguint una projecció perpendicular a la costa, trobarem aquestes zones:

Pelat

Els pescadors identifiquen la franja juxtaposada a la costa formada per pedres i roques, a vegades de grans dimensions, procedents dels despreniments ocasionats pels temporals, amb el nom del «pelat».

73 *Llevar*, en l'accepció d'«alçar, aixecar», està registrat al DCVB: «Treure del mar les xarxes o aparells de pesca que es tenien calats (Empordà, Costa de Llevant, Costa de Ponent, Mall.)».

Negre

A continuació, i dins la mateixa franja infralitoral, comença la praderia de posidònies o el «negre». La línia divisòria entre ambdues s'anomena «barba d'en terra». La part exterior de l'alguer o el negre està delimitada per la «barba de fora», que és una línia generalment sinuosa que coincideix bàsicament amb la isòbata dels 30 o 40 m, límit inferior de les praderies, tot i que en llocs d'aigües més clares s'ha comprovat que pot arribar fins als 80 m. A partir d'aquí comença el fons arenós, anomenat el «blanc» o «platja». A la franja de fanerògames es localitzen les altines, els claps, les vaires, les motes, els munts i els collonars. La forma sinuosa dels alguers, la «barba de fora», seguint la isòbata dels 30 o 40 m, ha generat tot un seguit de noms: punta, braç, colzada, raconada, etc.

Blanc/platja

Dins aquesta franja sorrenca, d'arenes fines i gruixades, es troben els espessos, els fortets i les zones o placers d'avellanó i granissó. També el «fons de magranes» que conformen els corals madreporaris: còdols, magranes, claus, etc. Alguns d'aquests paratges són individualitzats amb el noms col·lectius de «magranar» o «magraneral» o simplement les «magranes» o els «còdols». Algunes comunitats marineres ens lliuraren el nom «platja de fora» per anomenar zones sorrenques immediates a «la barra».

Herba torta

El tall de l'Herba Torta anuncia el començament de les praderies d'herba torta (*Vidalia volubilis*), amb profunditats de 50 a 55 m i fins als 80 m. Les barbes d'herba torta són llocs on es practica habitualment la pesca d'arrossegament. En aquesta zona es troben roques isolades, trinxes de roques i forts de diferents dimensions i allunyats de la costa, caladors tradicionals de palangres i xarxes llagosteres.

Herbacol

El tall de l'Herbacol és el començament dels herbassars de la *Laminaria rodriguezii*, àrea que s'estén fins als 150 m de profunditat. Són espais on també es practica la pesca d'arrossegament. En aquesta zona també es troben roques isolades, trinxes de roques i forts de diferents dimensions i allunyats de la costa, igualment caladors tradicionals de palangres i xarxes llagosteres.

Fang

Les zones de sediments fangosos (llims i argiles) del fons submarí són anomenades «el fang» i generalment són espais juxtaposats a la barra. Són llocs també habituals per a la pesca d'arrossegament.

Barra

És una línia sinuosa i abrupta que marca la fi de la plataforma continental. La manca de peix, a conseqüència de la sobrepesca de la plataforma, obligà a ampliar les àrees de captura, i en aquesta mena de graó, al qual segueix immediatament la fonera, també s'hi ha practicat alguna modalitat de pesca (palangre, arrossegament). Quan els bous arrosseguen en aquest indret hom diu que «barbegen la fonera».

Fonera

Amb aquest apel·latiu els pescadors identifiquen la profunditat abissal inabastable per a qualsevol aparell de pesca.

Cal dir, sobre aquesta qüestió, que aquest ordre varia en funció de la topografia submarina de cada sector de la costa i que, com hem indicat anteriorment, és simplement un exemple molt generalitzat de les diferents àrees en què els pescadors classifiquen els seus llocs habituals de treball.

A banda dels coneixements adquirits per via oral i transmesos de pares a fills, per conèixer el fons de la mar els antics pescadors utilitzaven un escandall format per un plom de forma cònica d'un parell de quilograms, la base del qual untaven amb saïm de xot, i d'aquesta manera diguem-ne «tàctil» exploraven el fons submarí. En funció de la flora aferrada a l'escandall, localitzaven els biòtops aptes per a les diferents captures i, sobretot, evitaven les contrades sorrenques, «la platja»[74] dels pescadors, on no s'agafa res.

La manera de conèixer el fons submarí ha estat, bàsicament, a través dels aparells de pesca. En funció de les captures i de la flora enganxada a l'ormeig, els pescadors anaren situant i establint les dimensions de les pesqueres. L'extensió de molts d'aquests paratges submarins és coneguda pels pescadors a través del nombre de fileres de nanses, palangres o tombs de xarxes que hi poden calar, sense sortir de l'accident i evitant les calades al fons d'arena.

3. Els noms populars de la flora submarina. Assaig de classificació

Vegem a continuació els noms populars —la relació no és exhaustiva— de les espècies de la flora submarina que ens varen lliurar els mariners. Tot el cabal onomàstic recollit l'hem ordenat alfabèticament. Al seu costat, figura entre parèntesis el nom científic, quan ens ha estat possible identificar-lo. La descripció és la registrada al DCVB o en alguns manuals de flora submarina a l'ús, consignats a la bibliografia. Hi hem afegit també el nom popular lliurat per cada una de les distintes comunitats marineres, així com les descripcions fetes en boca dels vells pescadors. Segueixen a continuació alguns dels talassònims que porten el nom o que són l'hàbitat d'aquestes espècies tractades. Hi hem afegit també alguna informació complementària (documentació històrica, cançons, anècdotes, aprofitament tradicional, etc.) relativa a cada una d'aquestes espècies registrades.

D'aquesta relació, destaca sobretot la posidònia, l'alga per antonomàsia de les nostres aigües, la qual trobam reflectida en nombrosos llocs marins, així com a la toponímia de la costa, generada a conseqüència de les afluències de fulles mortes dipositades per l'onatge, amuntegades formant autèntics pallers en molts d'indrets del territori insular.

La relació es clou amb un apartat dedicat a la flora infralitoral, amb una llista de set espècies registrades i el seu aprofitament tradicional.

3.1. Alga, *Posidonia oceanica* (Linnaeus)

Una de les comunitats més extenses de la flora submarina mediterrània és la *Posidonia oceanica*, anomenada tradicionalment «alga» pels pescadors de casa nostra. Tot i que des del punt de vista botànic no ho és, sinó que és una fanerògama, aquesta planta és anomenada alga des d'èpoques molt recu-

74 Fem constar la nostra discrepància envers la grafia *platja,* normativitzada fa pocs anys per les autoritats lingüístiques. Crec que en aquest cas s'ha actuat d'una manera molt precipitada, bandejant la pronúncia autèntica, i utilitzada encara ara per totes les comunitats marineres de la nostra illa. El mot *plaja* amb la fricativa ben perceptible és la forma medieval, que sobreviu actualment en el conservador parlar mariner, i és la que ens lliuraren totes les persones entrevistades. En el món mariner, les zones arenoses dins la mar, els «deserts» sorrencs, són anomenats *plaja*. Els pescadors de Palma (el Molinar, el Portitxol, el Mollet) han mantingut fins fa pocs anys la forma *la Plaja* (amb l'article literari) per anomenar la zona costanera avui coneguda com l'Arenal; aquest immens arenal, és *la plaja* per antonomàsia dels pescadors de les comunitats marineres esmentades. Estam completament d'acord amb Aguiló (1981: 44) que, a Mallorca, s'ha mantingut fins ara la pronúncia medieval *plaja,* i es manté encara en gran part de la seva geografia. És una llàstima que hàgim de perdre aquesta pronúncia medieval.

lades. Un document del segle XVI, relatiu al terme de Puigpunyent, esmenta una punta de l'Algar a la costa d'Estellencs.[75]

Cal dir que, a casa nostra, el mot «alga» identifica únicament la planta *Posidonia oceanica*, els diminutius «algueró», «alguerí» i «algueret» fan referència a les fanerògames *Cymodocea nodosa*, *Zostera marina* i *Zostera nana*, molt semblants a la posidònia, però de dimensions més petites i d'hàbitats consemblants.

Aquesta planta, amb flors i fruits, és una fanerògama marina de gran importància com a organisme productor i crea al seu voltant una comunitat molt característica de la Mediterrània, d'on és endèmica. Les darreres praderies de posidònia més acostades a l'oceà Atlàntic les trobam situades a l'arxipèlag de Las Chafarinas, davant la costa mediterrània del Marroc.

La posidònia és present a la franja costanera de les nostres illes des de les aigües somes infralitorals fins als 35-40 m, on viu en comunitat formant extenses praderies. El seu hàbitat són les superfícies de fons d'arena, graves fines i gruixades, i també superfícies rocoses, damunt les quals creix recobrint-les. A més profunditat no hi habita, ja que no hi arriba prou llum per realitzar el procés de fotosíntesi. Aquest procés és molt important, ja que la planta genera una gran quantitat d'oxigen. Aquesta producció s'ha estimada en 14 litres diaris per metre quadrat, per la qual cosa s'han considerat aquestes comunitats —vertaders boscs submergits— com el pulmó de la Mediterrània.

La base de la planta està constituïda pel rizoma, conegut popularment com a «collons d'alga» o «galls d'alga», del qual surten unes petites arrels que permeten la planta afirmar-se i estendre's pel substrat arenós. De la part de dalt del rizoma surten unes fulles en forma de cinta d'1 cm d'amplària, les quals poden arribar fins a 60 o 80 cm de llargària. Tècnicament es distingeixen dos tipus de rizomes: ortòtrops i plagiòtrops. Els primers apareixen en situacions de forta sedimentació i la planta creix cap a dalt, i formen el que els nostres pescadors anomenen «altines». Els rizomes plagiòtrops o de creixement horitzontal serveixen a la posidònia per estendre's pel fons i constituir els extensos herbassars submarins anomenats «alguers» o «algars».

La floració de la planta és a la tardor, però s'ha observat que no floreix cada any per motius que encara desconeixem. Aquest estrany fenomen es va produir a Mallorca els anys 1982, 1983 i 1986. Una de les darreres floracions es va localitzar a les aigües d'Andratx i la Dragonera el 1991. El seu fruit és carnós, de mida i forma semblant a una oliva, d'aquí el seu nom popular «olives de mar». Els fruits, una vegada caiguts de la planta, suren un temps i són transportats per l'onatge, de manera que possibiliten a la posidònia de propagar-se a través de gran distàncies i colonitzar nous hàbitats. Entre l'abril i el maig, es produeix la germinació dels fruits que han anat a la deriva damunt el fons, i apareixen les petites arrels que intenten fixar-se al substrat. És de fulla caduca i té un creixement molt ràpid, s'ha calculat una producció de 20 a 30 tones anuals de matèria seca per hectàrea, que a la tardor són dipositades pels temporals a les platges i a determinats punts de la costa, on formen els anomenats «algars» o «alguers», que trobam reflectits a la toponímia costanera de la nostra illa (San Félix, 2000: 14-20; Romero, 2004: 21-38).

3.1.1. Els noms populars derivats de la planta

La posidònia és una planta conegudíssima a conseqüència de les afluències vistoses que hom troba arreu del nostre litoral. Ha entrat a formar part del cançoner popular:

> La mar fa buides i plenes
> i és mala de clivellar.
> Quin arbre en el món hi ha
> que no s'hi posen serenes?[76]

75 «lo qual dista del lloch poch més de 1.000 passos, pasat lo qual esta la punta de l'Algar ahont hi ha una aygua que es xica. Segueix se apres lo Coll del Verger» (Rosselló i Segura, 1996: 126).

76 Bonafè Barceló, Francesc (1977). *Flora de Mallorca*, I, pàg. 85. Palma: Editorial Moll.

Els noms populars que exposarem a continuació són tots relatius al món mariner i han estat recollits de viva veu a les distintes comunitats marineres de la nostra illa. «Alguera» és el nom que individualitza la planta. El col·lectiu «algar» o «alguer» designa les formacions dins la mar, però també els llocs de la costa on es dipositen amb gran quantitat les restes d'aquesta planta llançades per l'onatge. Amb el nom de «collons d'alga» són coneguts els rizomes de la planta. Les fulles es desprenen en morir, però la beina que les recobreix resta unida al rizoma, i queda així un registre de fulles mortes. Quan la planta és arrabassada pels temporals, aquest rizoma és arrossegat pels corrents, i la beina o registre de fulles mortes es va transformant en fibres molt fines que li donen un aspecte pilós que popularment s'ha comparat amb el testicle. L'abundància de collons d'alga i restes de fulles, concentrats en determinats indrets submarins, fa que es conegui aquests paratges amb el genèric «collonar» (vegeu: «collonars» al punt núm. 1.7).

Tot i que «collons d'alga» és generalment el nom usat per totes les comunitats, algunes també utilitzen el nom «gall d'alga» (Cala Rajada, Deià). DCVB s. v. *gall d'alguer*: «Branca petita coberta de pèl de color terrós, que creix al tronc de les algues (Roig Amades, Voc. Pesca).» Quan el rizoma, arrossegat pels corrents, es va transformant en una espècie de bolla o pilota de diferents dimensions que l'onatge treu a les platges i a determinats punts de la costa, el ventall de noms mobilitzats és el següent:

- Bonisses. «Bonisses, pilotes redones, bolles de pelussa marronenques» (Port de Manacor, Cala Bona, Son Cervera). El DCVB, s. v. *bonissa*, recull aquesta accepció: «La part superior del garballó que no és mengívola. Refranyer: Per falta de garballons, xuclen bonisses (Manacor).»
- Pilotes (Palma, Port de Felanitx, Port de Manacor).
- Borles. Variant recollida d'un sol informador (Port d'Alcúdia).

Pets de monja. El DCVB, s. v. *pet*, registra aquesta accepció: «Conglomerat rodonenc de bocins d'alguera, que es forma en el fons de la mar i que sol esser llançada a les platges per les onades (Llucmajor)». Cal dir sobre aquesta forma que les comunitats marineres de Palma, el Port de Manacor, Son Cervera, Cala Rajada, Banyalbufar i el Port d'Alcúdia, donen aquest nom a l'alga verda *Codium bursa* (*Linnaeus*). Aquesta planta, de la família de les clorofícies, és de forma rodonenca semblant a una esponja i pot arribar fins al 20 cm de diàmetre, és de color verd obscur i viu sobre fons arenosos i rocosos entre els 3 i els 50 m de profunditat. La seva forma, semblant a una beca, ha determinat el seu nom popular a Menorca.[77] Altres variants utilitzades per anomenar aquesta alga verda són: «bufes de monja» (Banyalbufar, Cala Bona, Son Cervera) i «pilotes verdes» (Port de Felanitx).

Pel que fa al fruit de la planta, la seva semblança (dimensions, forma i color) amb el fruit de l'olivera ha determinat que sia conegut popularment com a «olives de mar».

3.1.2. Les praderies de posidònia. Els alguers

Els alguers o praderies d'aquesta fanerògama són de gran importància com a organismes productors, i creen al seu entorn una comunitat molt característica i rica en espècies.[78] La fauna animal més abundant són els peixos, crustacis, mol·luscs i equinoderms. Els pescadors identifiquen la franja juxtaposada a la costa formada per pedres i roques, a vegades de grans dimensions, procedents dels despreniments ocasionats pels temporals, com el «pelat», a continuació i dins la mateixa franja infralitoral, comença la praderia de posidònies o el «negre». La línia divisòria entre ambdues s'anomena «barba d'en terra». La part exterior de l'alguer o el negre està delimitada per la «barba de fora» i és una línia generalment

77 «*Codium bursa*, de vegades anomenada beca, inflada com una pilota dins l'aigua i a fora desinflada i enfonsada» (*EM*, II: 18).

78 S'han comptabilitzat un total de 106 espècies de les diferents famílies d'algues, foraminífers, esponges, cnidaris, mol·luscs, poliquets, crustacis i briozous que viuen lligades a la posidònia. A tot aquest contingent, hi hem d'afegir un nombrós grup d'espècies de peixos bentònics (donzella, fadrí, tord, vaca, escórpora, etc.), nectobentònics (gerret, tuta, pagre, càntera, etc.) i pelàgics (espet, moixó, etc.) (San Félix, 2000: 46, 50).

sinuosa que coincideix bàsicament amb la isòbata dels 30 o 40 m, límit inferior de les praderies, tot i que en llocs d'aigües més clares s'ha comprovat que pot arribar fins al 80 m. A partir d'aquí comença el fons arenós, anomenat el «blanc» o «platja».

Aquestes línies sinuoses que delimiten els alguers són anomenades generalment «barba» o «barbada». En aquests indrets s'hi registra una gran activitat pesquera, ja que és el punt per on entra i surt el peix per anar del blanc al negre, i és la millor zona per calar. Així doncs, els alguers estan ben delimitats pels pescadors, els quals distingeixen «barba d'en terra», «barba de fora», «barba de llevant» i «barba de ponent». La morfologia dels alguers és molt variable i adopta diverses formes en funció de la transparència de les aigües, dels corrents i dels tipus de substrat que permeten l'assentament de la planta. A l'entorn de les formes que pot adoptar la praderia i la necessitat d'identificar aquests indrets, els pescadors atresoren tot un lèxic específic secular: altina, vaira, clap, colzada, fallat, falda, mota, braç, punta, raconada, etc., que tractarem posteriorment.

3.1.3. Les barbes o barbades

Com hem dit anteriorment, les barbes dels alguers, a causa de la gran abundància de peix, són pesqueres on ancestralment s'han desenvolupat les diferents modalitats de pesca tradicional artesanal (tremall, palangre, cèrcol, ròssec, gànguil, volantí, etc.). Sobretot a les barbes de fora i amb la modalitat de pesca d'arrossegament. Actualment, aquest tipus de pesca és il·legal a menys de 50 m de profunditat, però temps enrere s'hi arrossegava. Un bon nombre de pesqueres, anomenades «carreres de bou»,[79] fan al·lusió a les barbes dels alguers:

- Barba de Fora; barba de cala Anguila; barba de cala Virgili (Manacor).
- Barba de ca los Cans;[80] barba del torrent de na Borges (Colònia de Sant Pere, Artà).
- Barba de n'Aguait (cala Rajada, Capdepera).
- Barba de l'Algar; barba de la cova Gran; barba d'en Terra (Felanitx).
- Barba d'en Terra; barba de cala Major; barba de Llevant; barba de Can Pastilla; barba de Ponent; barba de Fora; barba del Sec (Palma).
- Barba de treure Cabrera; barba de les Altines; barba de cala Pi (Llucmajor).
- Barba de la Colònia (les Salines).
- Barba de la Mata; barba del Cavall; barba de cala Aixada; barba del blau del Toro (Calvià).
- Barba de Fora; barba del Cavall (Banyalbufar).
- Barba del Guix; barba de la torre de Deià (Deià).
- Barba d'en Terra (Pollença).
- Barba de l'Alga (Port d'Alcúdia).

Els mots «tall» i «falda» són sinònims utilitzats pels pescadors de Valldemossa, quan la barba de l'alguer adopta formes rectilínies o sinuoses respectivament (Calafat et al. 1995-96: 111, 112).

79 En el parlar mariner, «carrera» és un espai lliure d'obstacles apte per a la pesca d'arrossegament.

80 Es tracta de la cala dels Camps Vells, segons la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, full 16, *Mapa de Mallorca*, escala 1: 25.000.

3.1.4. Les vaires

El genèric «vaira» designa una zona arenosa dins un alguer, sense precisar l'extensió, però també pot designar extensions arenoses on les fanerògames hi sovintegen. Sobre el significat d'aquest mot, el DCVB registra dues entrades, ambdues molt semblants:

- VAIRA. f. Redol d'algar enmig d'un paratge arenós o pedrós del fons de la mar (Mallorca). «En aquest temps es peix està dins ses vaires». (V. Vaire).

- VAIRE. 1. adj. ant. Vair, variat [...] 4. m. pl. Part del fons de la mar clapada d'arena i d'algues damunt roca. «Ara som en es vaires». «Aquí hi ha molts de vaires». (Alcúdia, Mallorca). [...] Etim.: V. Vair.

Les dues entrades remeten a «vaire» (vair, variat) i «vair» (vari, mudable). Pel que sembla, en el món mariner, l'accepció més correcta és la que al·ludeix al canvi de coloració[81] i no al topogràfic del fons submarí. Les vaires estan situades molt a prop de la costa, i els canvis de coloració del fons, «negre» (algues) i «blanc» (arena) són fàcilment observables. Exemples semblants els podem trobar a la ictionímia o en noms populars dels peixos: gatvaire, vairó i verat.[82]

Les vaires són indrets molt peixaters i, per tant, molt cercats pels pescadors. Destaquen sobretot per l'abundància de calamars (*Loligo vulgaris*). Els calamarers de fanal tenen aquestes pesqueres molt gelo-ses. Vegem-ne alguns exemples:

- Vaira del torrent de Son Real; vaira del torrent de Son Bauló; vaira del torrent de na Borges; vaires de Can Picafort (Santa Margalida).

- Vaira del cap de l'Orenol; vaira d'en Noguet;[83] vaira del Torrent Fondo; vaira de Vallgornera; vaira del cap Enderrocat (Llucmajor).

- Vaira de la font Figuera; vaira d'en Vermell; vaira dels Pinets; la Vaira (Valldemossa) (Calafat et al., 1995-1996: 118).

El diminutiu de vaira és «vaireta»: la Vaireta (Cabrera). El nom d'alguna pesquera fa referència a la forma que pot adoptar la vaira i està inclosa en aquest talassònim: colzada de la Vaira (Llucmajor). Per anomenar les zo-nes d'alguer amb gran abundància de vaires hem recollit els genèrics següents: «vairam» (el Molinar, Palma; Can Picafort); «vairat» i «vairats» (Colònia de Sant Pere, Artà; Deià). Aquest genèric també és conegut al con-tinent pels mariners de Santa Pola (Alacant), una «vària» és una superfície marina coberta d'alga, i enmig s'hi troba una zona d'arena.[84] El genèric «vairàs» és utilitzat pels mariners de la comarca de la Marina Alta (Calp, Dènia, Moraira i Xàbia) per identificar una zona d'arena o platja dins un alguer (Cabrera, 2002: 160).

81 Una atestació antiga de vaira, la qual sembla que al·ludeix a un canvi de coloració, la podem trobar en un manuscrit de 1358, dipositat a l'Arxiu Municipal de Montuïri: «Con fo al cantó de les vinyes d'en Pug e d'en Muntaner, aquí encontrà en Barbavayre, grech, catiu de la dona Puigdorffila, lo qual dit grech li dix: "Digues Xinxirel, per què as tu naffrat ne farit lo catiu de la dona Franssescha Arnaulle?," el dit Xinxirel li dixera: "Yo no l'e nafrat ne farit, sinó que li e prese l'agullade, que li ratré!." E salavós, que lo dit Barvayra aquel prenguera per lo cabés» (Miralles, 1984, II: 236).

82 «El llatí VARIUS, VARIA significava "de colors diversos, tacat" i podia aplicar-se a un raïm, una flor, un plomatge, una columna de marbre, el cel estelat, una pantera, una garsa... Justament els *varii* de Sant Isidor "Varii a varietate, quos vulgos tructas vocant" han estat identificats amb el *Dicentrarchus punctatus* (Baltar, *Fauna ictiológica en latín,* Madrid, 1975). En català, tan *VARIUS* com *VARIATUS* són la base d'ictiònims que tenen com a matriu lexicogenètica les taques o ratlles: *Gatvaire* (*Scylorbinus stellaris*), *Vairó* 'peix pilot' (*Naucrates ductor*), *Verat* (*Scomber scombrus*)» (Veny, 2001: 224).

83 Situada davant l'Arenal, banda terra el cap Enderrocat. És una vaira bastant gran, hi pescaven els calamarers de fanal i també de prima, hi encenien tres o quatre barques. És una vaira molt coneguda, les senyes per localitzar-la són: la casa Vermella per Montuïri (puig de Randa).

84 L'autora del treball diu que totes estan ubicades a la Terraira i concretament a la badia de Santa Pola, al freu de Santa Pola i l'illa de Tabarca: la Conca, la Punxosa, la Vària, situada al sud de l'illa de Tabarca. Les vàries, conjunt de vaires situades des de l'eixida del port de Santa Pola fins a l'illa de Tabarca (Sempere, 1991: 512).

3.1.5. Els claps

El genèric «clap», més gran d'extensió que una vaira, designa una zona arenosa dins un alguer, però que també pot estar ubicada dins un fort: el clap del Capell de Ferro és una gran extensió arenosa de «sa Barra», accident submarí situat davant la costa de Ciutadella (Menorca).[85] Vegem alguns exemples d'aquest genèric:

- Clap de l'Estaca; clap del Guix; clap de la Foradada (Valldemossa) (Calafat et al., 1995-1996: 119).
- Clap de l'Amarador; clap del Gerret (Santanyí) (Aguiló, 1995: 8).

Una zona on sovintegen els claps és un «clapejat» (Deià). També hem recollit la variant «clapissar». El Clapissar és un talassònim ubicat al litoral de Ciutadella (Menorca) i designa un indret submarí on sovintegen els claps: és una carrera de bou el nom de la qual ens lliuraren els pescadors de cala Rajada, que hi pescaren la dècada del 1970-1980. Un altre genèric utilitzat per anomenar un espai arenós dins el negre, també més gros que una vaira, és un «fallat» (Cala Rajada, Capdepera; Palma). El plural «fallats» és indicador de zones on sovintegen els canvis de fons.

3.1.6. Les motes

Sembla que es tracta d'un conjunt espès de vegetals, presumiblement de posidònies, isolat en un espai arenós. L'hem recollit solament un cop: Motes de Cala Vella (Llucmajor).

3.1.7. Els collonars

Ja hem dit anteriorment que «collons d'alga» és el nom popular dels rizomes de la posidònia. Hi ha una sèrie de paratges submarins on, a causa dels corrents, es dipositen les fulles mortes i les restes de la planta arrabassades pels temporals que per diferents motius no han estat abocades a la costa. Aquestes restes són descompostes per bacteris que incorporen la matèria orgànica al medi marí. L'abundància d'arrels i fulles —observau el sufix «-ar» formador de noms col·lectius— ha determinat el seu nom popular. L'extensió d'aquestes contrades submarines també es delimita amb les barbes: «barba del collonar» (Cala Rajada, Capdepera). Tots els pescadors entrevistats coincideixen que en aquests indrets submarins hi ha molta brutor, és «fons bord», i són reticents a l'hora de calar-hi els ormejos, perquè els lleven carregats de fulles i de restes. Fins i tot en dies de maror es carregaven de tal manera les xarxes que de la destrossa ocasionada tan sols en quedaven indemnes les nates;[86] sembla, doncs, que és una mena de «cementeri» on s'hi arrepleguen les restes de les plantes arrossegades per les corrents submarines. Amb el nom de «serrans de collonar»[87] són coneguts una espècie de serrans petits, molt abundants en aquests llocs. Els collonars, els podem trobar arreu del nostre litoral, vegem-ne alguns exemples:

- es Collonar. Situat a unes tres milles de la costa del Port de Manacor.
- es Collonar. Des del freu de l'Agulla fins a Ferrutx, a unes dues milles de la costa (Cala Rajada, Capdepera).
- es Collonar. Situat per davant s'Estanyol de Llucmajor, a unes 25 o 27 braces d'aigua. És molt

85 Canuto Bauçà, Francesc (2002). Talassonímia de la mar de Ciutadella (Menorca). *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* (Barcelona), 104-105, març-juny, 2007, pàg. 99-110.

86 DCVB, s. v. *nata*: «Corda que enrevolta una xarxa (almadrava, solta, etc.) i que sosté els suros i els ploms.»

87 Ja hem dit en altres ocasions que és usual en el parlar mariner identificar algunes classes de peixos afegint al substantiu l'hàbitat o zona on viu: quetsémper de fonera (*Aulopus filamentosus*); pillet de platja (*Ariosoma balearicum*); mòllera de magranar (*Gadella maraldi*); quissona de barra o de fonera (*Squalus acanthias*); estrella de fort (*Echinaster sepositus*); sorell de penya (*Trachinotus ovatus*), etc.

extens, un sector o extrem d'aquest paratge submarí és conegut com sa Punta des Collonar (Llucmajor-Campos).

- es Collonar. Ubicat per davant la Torre de Lluc (Escorca).
- es Collonar. Paratge ubicat cap a la banda del litoral de Valldemossa (Deià).
- es Collonar. Situat per davant es Munt de Blat (Port de Pollença).

3.1.8. Altres apel·latius referents a la morfologia dels alguers

Exposarem aquí altres apel·latius utilitzats per anomenar formes significatives que adopten els alguers. Predominen els que al·ludeixen a la forma braç o bracet; tots són molt coneguts pels pescadors:

- Braç de Can Pastilla (Palma). Nom originat per mor de la corba d'uns 200 m que fa l'alguer davant Can Pastilla. És una bona pesquera de salpes, agostencó, oblades..., es localitza enfilant na Rossa[88] per uns pins de la costa.
- es Bracet (Llucmajor).
- Braç des Trenc (Campos).
- Barba de ses Puntes (Llucmajor). Dita així perquè la barba de fora de l'alguer fa unes entrades i sortides com puntes de crespell. Els pescadors de ròssec l'anomenen «Carrera de ses Puntes».
- Puntes des Trenc (Campos).
- Punta de s'Alga (Santanyí).
- sa Raconada. És un entrant arenós dins l'alguer (Santanyí) (Aguiló, 1981: 78).

3.1.9. Els abocadors. La toponímia costanera

La posidònia és una planta de fulla caduca i de creixement molt ràpid, s'ha estimat una producció anual de 20 a 30 tones de matèria seca per hectàrea. Cap a la tardor, la planta perd les fulles externes, les quals són arrossegades cap a la costa o mar endins; part d'aquestes fibres, arrossegades per l'aigua i el vent, es van transformant en una espècie de bolles o pilotes de diferents dimensions, anomenades popularment bonisses, pets de monja, pilotes, borles..., les quals, juntament amb les fulles, són dipositades a les platges. En algun cas l'abundància d'aquestes afluències rodonenques ha donat nom a l'indret de la costa: Cala Pilota, al litoral de Manacor.[89]

La fulla morta de posidònia es diposita generalment a les platges, i forma sovint caramulls d'un parell de metres d'alçada, que exerceixen una acció de protecció, atès que eviten que els temporals s'emportin l'arena. Els substantius «algar» i «alguer» designen els llocs de la costa on es dipositen en gran quantitat les fulles mortes de la posidònia. La descomposició d'aquestes acumulacions de fulles per l'acció bacteriana, procés en el qual s'allibera metà, fa que se senti una forta i desagradable olor, la qual genera el rebuig dels banyistes en aquests sectors de la costa. La toponímia del litoral mallorquí registra alguns topònims gene-

88 Així anomenen els pescadors de Palma el Puig de Santa Eugènia, de 242 m d'alçada, ubicat al terme homònim.

89 Topònim documentat al mapa del cardenal Despuig el 1784. Amb el nom de Cala Barquetes està registrat per Massutí (1973, *Carta de pesca II*), aquesta variant sembla que fa al·lusió a la gran abundància de conquilles o barquetes de sípia dipositades a la platja. Era costum antigament posar closques de sípia dins la menjadora de les bísties, per protegir-les de la manca de calç i altres malalties (Duran, 1989: 326). Els pastors coneixen un remei anomenat «*sal i sípia*» per curar el tel blanc que es posa de vegades davant els ulls de les ovelles: rauen una closca de sípia per fer-ne pols, ho mesclen amb sal prima i llavors ho tiren als ulls de les ovelles, bufant amb un canonet de canya (Ensenyat, 1981: 173).

rats per la forta pudor de la descomposició de fulles i fibres acumulades en aquests indrets: Cala Pudent (Palma); sa Cova Pudenta (Llucmajor). El topònim Cala en Brut de la costa de Ciutadella (Menorca) sembla que fa al·lusió a la gran quantitat d'alga acumulada en aquest indret; Cala en Pallars (Llucmajor) podria ser un topònim descriptiu per mor dels caramulls d'alga que s'amunteguen en aquest sector (Aguiló, 2010: 21); els col·lectors de «puu» anomenen «el paller» a les masses en suspensió de posidònia morta de les platges, on calen els baverons, per capturar aquest crustaci utilitzat pels pescadors de canya.

Tot i que no és un recull exhaustiu,[90] vegem la toponímia generada al nostre litoral a conseqüència de les afluències de fulles de posidònia: s'Algar (Andratx, Felanitx, Llucmajor); s'Algueret (Andratx); Bufador de s'Algar (Felanitx); Cala de s'Alga (Calvià); Camí de s'Algar (Llucmajor, Felanitx); Caramull de s'Alga (Sant Llorenç des Cardassar); Clot de s'Alga (Santa Margalida); Cova de s'Alga (Artà, Santanyí); Paret de s'Algar (Felanitx); Plaja de s'Algar (Felanitx); Punta de s'Alga (sa Dragonera); Punta de s'Algueret (Andratx); Racó de s'Alga (Ses Salines); Racó de s'Algar (Banyalbufar, Felanitx); Torrent de s'Algar (Llucmajor).

3.1.10. L'aprofitament tradicional

La gran afluència de fulles, fibres i pilotes de la posidònia dipositades a les platges constitueix un element característic del paisatge del litoral de la Mediterrània. Des de temps ancestrals tots els pobles de la ribera l'han utilitzada des de diversos àmbits de l'activitat humana. Països com Còrsega i Tunísia han utilitzat el fruit de la posidònia, les «olives de mar», per a l'alimentació animal. Desconeixem si a Mallorca s'ha fet ús d'aquest tipus d'alimentació, malgrat això, un pescador del Port de Manacor[91] ens va fer la següent observació: la guarda de porcs de la possessió de Son Jordi (Son Cervera), que aleshores arribava fins a la mar (òbviament parlam de l'època preturística), pasturava per la platja, cercant àvidament aquest fruit entre les fulles i restes d'alga amuntegades. Fa pocs anys, un cartell publicitari del Govern balear (1999-2003), tot lloant les excel·lències de la nostra illa, presentava l'estampa idíl·lica d'una guarda de porcs negres pasturant en una platja del nostre litoral; no sabem si els dissenyadors d'aquesta campanya publicitària coneixien el vertader motiu de la presència del ramat porcí a la platja, el que sí és cert és que, casualitat o no, l'encertaren.

Fins a les darreries del segle XIX, s'ha usat profusament la fulla com a aïllament tèrmic en la construcció tradicional, a les Pitiüses, Còrsega i en llocs del nord d'Àfrica; actualment, a Còrsega encara perviu el costum de fer un doble sostre a les cases i als sestadors de les ovelles. Segons conta el Dioscòrides del pare Laguna, antigament fou usada profusament en la confecció de matalassos i màrfegues, ja que el contingut de sal de les fulles no deixava entrar els paràsits (polls, xinxes, puces i àcars). Un altre ús era el que en feien els vidriers en l'elaboració del vidre, a causa del gran contingut de sal; així mateix l'utilitzaven per a l'embalatge i el transport de les seves peces, d'aquí que també fos coneguda popularment com a «alga de vidriers».

Pel que fa a l'ús agrícola, s'ha utilitzat com a adob dels camps de cultiu, però mesclada amb altres fems, amb la idea d'esponjar les terres, atès que el contingut en elements nitrogenats és molt baix. Per a determinats cultius de l'horta, que han de menester una certa quantitat de potassa, les algues són cremades prèviament i s'utilitzen les seves cendres. Aportam alguns registres consignats a la documentació notarial dels segles XVIII-XIX, els quals atesten que el seu ús com a adob no era del tot acceptat per la ruralia mallorquina:

- 1790. Contracte d'arrendament de la possessió de sa Teulera (Palma).[92] *Més és pacte que vos dit arrendatari, en los fems que escampareu en dit predio i en las somades que haureu de dexar a la fi del present arrendament que duran ser las matexas que ia teniu rebudas, no hi pugui haver algun gènero de alga, senrada de saboner o reldor*[93] *de la Calatrava, ni arena.*

90 Tots els topònims citats estan consignats a la *Gran Enciclopèdia de Mallorca* i als reculls exhaustius de Cosme Aguiló esmentats a la bibliografia.

91 Comunicació oral de Macià Brunet Sagrera (1908-1993), *Cametlo*, del Port de Manacor.

92 ARM, protocol R-956, f. 29.

93 DCVB, s. v. *roldor*: «Planta coriariàcia de l'espècie *Coriaria myrtifolia*. Les fulles seques i polvoritzades serveixen per adobar les pells.» «El Roldonar» és una partida de terra juxtaposada al marge dret del torrent homònim, a l'oest del nucli urbà de Bonastre (Baix Penedès) (Sicart, 2012: 87).

- 1817. Inventari dels béns de Pau Salom (Palma).[94] *Fora de la casa: Més cinch carretadas de fems justipreciadas de comú acuerdo a rahó de deu sous per carretada. Més vuit carretadas de alga estimadas per conveni de los interesats a sis sous quiscuna.*

- 1858. Contracte d'arrendament de la possessió de sa Tanca de Son Orlandis d'Avall (Santa Maria).[95] *Serà de càrrech y obligació del nombrat Melsion Vich aportar cada añy de los cuatro expresats en dita finca, trenta carretadas de alga, las cuals mescladas amb trenta carretadas de fems que deurà recullir lo amitger y en coranta carretadas també de fems que se obliga el señor propietari entregar al amitger en esta Ciudad o al contorn de esta, cuyo total que faran la suma de cent carretadas se dedicaran esclusivament en el cultiu ordinari de la terra de dita finca y a més de los fems que se necesitaran per las dinadas.*

- 1859. Contracte d'arrendament de la possessió de Llenaire (Pollença).[96] *Deuran los conductors entregar cade añy y cuant los seran demenats en los mesos de dasembre, janer, febrer y mars vint somades de fems de estable que ey haja poca alga, deu somades de podrits y altres deu de ovellas per posar al hort que se reserva el señor.*

La memòria popular encara serva l'eixida dels pagesos de l'època preturística per anar a cercar alga amb carros a les platges del nostre litoral:

> A dur alga em fan anar,
> que és una feina lleugera;
> ja mos veurem damunt s'era
> que sense tenir cantera,
> per força em faran cantar.[97]

Les antigues eres de batre, perquè el sol no els cruiàs el trespol i no s'hi posàs herba, estaven cobertes tot l'any de palla o d'alga. Aquesta pràctica era habitual en èpoques més reculades i la trobam documentada als contractes d'arrendament de les possessions:

- 1823. Contracte d'arrendament de la possessió de Son Bibiloni (Palma).[98] *En la era*: *set carretadas de alga y lo damés de payús tapada la era.*

- 1829. Contracte d'arrendament de la possessió de sa Gruta (Palma).[99] Estims: *Més la era tapada amb vint y tres carretades de alga.*

El sector ramader, sobretot el boví, encara ara utilitza les fulles d'alga com a base en el terra d'estables i corrals. En alguns pobles dedicats al sector ramader s'ha creat un mercat a l'entorn de la recollida de les fulles mortes de posidònia.

Les pilotes o bonisses eren usades en temps d'escassesa —la postguerra civil— pels caçadors: per omplir els cartutxos, posaven fibres de bonissa entre els perdigons i la pólvora.[100] Una altra aplicació d'aquestes fibres fou en el món dels artesans, concretament en l'ofici de picaroler. Una de les feines més delicades d'aquests menestrals era donar el tremp al picarol; perquè no es cruiàs ni es rompés quan tornava vermell dins el forn, li donaven una ensalgada de fang fet amb terra i pilotes o bonisses d'alga.

94 ARM, protocol 5982, f. 7.

95 ARM, protocol S-1057, f. 506.

96 ARM, protocol LL-542, f. 247.

97 Bonafè Barceló, Francesc (1977). *Flora de Mallorca*, volum I, pàg. 85. Mallorca: Editorial Moll.

98 ARM, protocol S-793, f. 390v.

99 ARM, protocol S-739, f. 253.

100 Comunicació oral de Miquel Artigues Andreu (n. c. 1917), *Solaies*, de Cala Bona (Son Cervera).

Aquesta mescla era un secret de família que passava de pares a fills i es guardava gelosament (Llabrés i Vallespir, 1984, V: 341).

Un altre aprofitament tradicional era l'obtenció de puu,[101] crustaci amfípode que s'utilitza com a esca, sobretot en la pesca d'oblades. El puu sol viure en les masses flotants de fulles mortes de posidònia, prop de la vorera. Els pescadors o pueters utilitzen uns feixets anomenats «boverons» o «baverons»[102] formats per algunes espècies d'algues que viuen a la zona infralitoral anomenades popularment «herba de boveró», «herba corretgera», «herba vera» i «herba de puu», *Cystoseira barbata,* i «herba salpera», *Cystoseira abrotanifolia.*[103]

Aquests manadets d'herba o baverons es calaven suspesos d'un flotador (hi havia tres sistemes o tècniques per calar) en el rim d'aquestes masses flotants de fulles mortes, per tal d'atreure el puu; el pueter capturava aquests amfípodes sacsejant de tant en tant els baverons dins una senalla o un salabre. Aquesta pràctica artesanal ocupava antigament un bon nombre de persones, i hi havia un mercat local que proporcionava als pescadors de canya del litoral esca, que ha estat regulada fa pocs anys per les autoritats pesqueres de la Comunitat Autònoma.

Na Mariaina Torrera
diu que té un boveró
que, en anar-hi a espolsar-lo,
de puu du mitja quartera.[104]

Una saupa tota sola
m'ha espolsada es boveró.
Ajudau-me, bona amor,
que em pens si serà mussola![105]

Referent a aquest tipus de professió o pràctica artesanal, no podem estar-nos de recomanar al lector interessat el magnífic treball d'antropologia realitzat a la zona d'Artà per Damià Duran.[106]

3.2. Algueret/alguerí. *Zostera marina* (Linnaeus), *Zostera nana* (Roth)

No hem sabut escatir a quina de les dues espècies, molt semblants, del gènere *Zostera* al·ludeixen els mots «algueret» i «alguerí», noms populars utilitzats pels pescadors per anomenar aquestes algues. Potser els dos noms populars identifiquen la mateixa planta.

El DCVB, s. v. *algueret*, registra aquesta descripció: «Casta d'alga prima i curta (Llucmajor).»

101 DCVB, s. v. *puu*: «Conjunt d'animalets marins molt petits, sobretot crustacis del gènere *Idotea*, que viuen entre les algues i són cercats pels pescadors per servir d'esca (Mallorca, Menorca).» Aquest és el nom popular, genèric, per anomenar l'espècie; els pescadors distingeixen «arriot o arriet», «arriotet» i «gambó», aquest darrer, segons els pescadors, no és puu.

102 DCVB, s. v. *baveró*: «Manat de xarxa apilotada o d'herbes marines, banyat d'oli o de serigot, que els pescadors posen en el fons de la mar per atreure el puu i agafar-lo.»

103 Una mostra d'«herba vera» que ens va proporcionar Pere Planisi Cursach (n. c. 1907), *Canai*, pescador de la Colònia de Sant Pere (Artà), fou identificada com a *Cystoseira barbata*, la qual també és coneguda com a «herba de boveró», «herba de puu» i «herba corretgera». És molt abundant per la costa de Ferrutx i és la millor per fer baverons, ja que no es podreix i aguanta molt de temps, pot arribar fins a un any. L'«herba salpera» no va tan bé, es podreix als dos o tres dies.

104 Gili Ferrer, Antoni (1996). *Aportació al cançoner popular de Mallorca*, volum III, pàg. 78, núm. 609. Palma: El Tall.

105 Gili Ferrer, Antoni (1995). *Aportació al cançoner popular de Mallorca*, volum II, pàg. 23, núm. 2. Palma: El Tall.

106 Duran Jaume, Damià (1978). *Aspectes materials i lingüístics de la cultura dels pescaires d'Artà*, pàg. 13-19 (IV Certamen Literari Vila d'Artà).

Alguerí no està registrat al DCVB. Així el varen descriure els pescadors del Molinar (Palma): «Parescut a alga, però més prim, es fa per banda terra».

3.3. Algueró. *Cymodocea nodosa* (Ucria)

Nom popular de la planta marina *Cymodocea nodosa*. Les fulles són de color verd grisós, en forma de cinta, fan entre 2 i 4 cm d'amplària i entre 10 i 30 cm de llargada. Té el rizoma prim i sense registre fibrós de fulles. Viu en llocs amb una profunditat que oscil·la entre els 6 i els 10 m, en ambients protegits i en fons d'arena o fang, formant extenses praderies juntament amb la *Zostera marina* (Rield, 1986: 103).

DCVB, s. v. *algueró*: «Casta d'alga, del gènere *Zostera*, que es fa a llocs de poca fondària (Mall., Maó).»

Segons els pescadors del Port d'Alcúdia, l'algueró és més petit que l'alga.

3.4. Altina. *Posidonia oceanica* (Linnaeus)

Planta de posidònia de creixement vertical.

En situacions de bona sedimentació i quan el sistema de reproducció de la planta efectuat pels rizomes ortòtrops, o de creixement vertical, tendeix a elevar el nivell de la posidònia, s'origina un conjunt de plantes que van creixent les unes damunt les altres, de tal manera que es distingeix una part basal formada per un embull molt compacte de tiges i rizomes, morts i vius, i sediment atrapat, al capdamunt del qual s'hi torna a assentar la praderia. Aquest tipus de fons tan característic, format per les rels, els rizomes i el sediment, és conegut tècnicament amb el nom de «*matte*». A causa del creixement durant segles, aquest sector de la praderia, a manera d'escull, pot tenir una alçària d'alguns metres. Estudis efectuats han estimat que la velocitat d'elevació de l'escull és d'1 metre per segle. El creixement o límit superior de les altines està limitat per l'hidrodinamisme, les ones esqueixen i arrabassen la planta —que, per regla general, sol estar entre els 3 i els 5 m de profunditat—, de tal manera que en limiten i regulen el creixement; no obstant això, en cales o llocs protegits de l'onatge, les plantes poden aflorar fins a la superfície (San Félix, 2000: 17).

Aquest creixement vertical singularitza l'escull de la resta de la praderia, fet observat des de temps immemorial pels pescadors, que els han localitzats per efectuar les captures amb els seus ormeigs. Aquesta mena d'escull, anomenat popularment «altina», és molt conegut per totes les comunitats marineres de la nostra illa. Les enquestes realitzades així ho confirmen. Vegem-ne alguns exemples en boca dels vells patrons:

- Banyalbufar. «Altina, com a rabassots d'alga grossos, s'hi fan tords flassaders o tords lloros, escorballs..., es fa dins l'alga a quinze o vint braces. És com una carritxera grossa».
- Cala Bona (Son Cervera). «Caramull d'alga dins el blanc; és una alguera».
- Can Picafort (Santa Margalida). «És una mota d'alga grossa».
- Colònia de Sant Pere (Artà). «Altina, redol de motes d'alga».
- Palma. «Mota d'alga en el fons de la mar; a un bocí de roca, s'hi fa alga a damunt».
- Port d'Alcúdia. «Altina, és una mata grossa d'alga, l'encerclàvem amb les xarxes, hi agafàvem escórpores, variades, tords...».
- Port de Manacor. «Altina, és alga, és una clapa de negre dins el blanc, damunt roca; solen durar molt, els temporals no la se'n duien».

- Port de Pollença. «Altina, roques amb alga, a devora la farola, dins la base d'hidros n'hi ha moltes a flor d'aigua, a vegades hi topàvem amb el llaüt..., no són perilloses per a la navegació».

El DCVB, s. v. *altina*, recull aquestes accepcions: 1) Escull o roca a flor d'aigua, on està aferrada l'alga a grans motes (Alcúdia de Mallorca). 2) Mota d'alga en el fons de la mar (Llucmajor, Maó). Es diu especialment de l'alga de l'espècie *Posidonia oceanica* (Menorca).

Per altra banda, Coromines (1983, I: 329) registra: «"Antina, roca o altell submarins amb algues", "mata d'algues sotaiguades", mot de les costes del Continent, que a les Illes té la forma *altina*; potser la forma originària sigui un derivat d'*alt* aplicat a un lloc més elevat en el fons de la mar, però no està gaire explicat el canvi d'*altina* en *antina* que això suposaria.» Cita la primera documentació el 1876, en uns treballs de la Comisión Hidrográfica i aporta els exemples següents: Bajo de la Entineta (Alacant); s'Antina més Alta i s'Antina de Garbí (Sant Feliu de Guíxols); Mata de l'Antina (Sueca); l'Antina Llarga (Cullera); les Entinetes d'Amorós (Sant Pola); l'Antineta (Benidorm). A Coromines li sembla probable que *altina* sigui un derivat d'*alt* o *altus* a la manera d'*altell*, *altet*, *alter*, *alteró*, llocs prominents a fora de l'aigua.

Reculls de talassonímia[107] realitzats més modernament, arreu del domini lingüístic català, corroboren el que diu el mestre: l'Antina, la Punta de l'Antina, les Antinetes (la Plana Baixa, País Valencià); l'Antineta (Benidorm); l'Antina (Guardamar); Entina de les Amplàries (Orpesa); Entina de l'Estany (Castelló de la Plana); Entina i Punta de las Sentinas (Almeria).[108] Fins i tot aquest mot és present a l'Albufera de València: la Mata de l'Antina, Racó de l'Antina, en Terra la Punta l'Antina, Sitiet de Llebeig de l'Antina (Guirau, 1990-1991: 1149). Caldria, però, escatir l'accepció que té el mot en aquestes comunitats marineres: moltes d'elles fan referència a barres rocoses sotaiguades.

Per part nostra afegirem que el mot «altina» és viu i conegut per totes les comunitats marineres de Mallorca com una mota d'alga o una alguera de grans dimensions. El fet que les altines alberguin una gran varietat d'espècies de peixos per diferents raons (alimentàries, de reproducció, com a refugi, etc.) ha originat que, des de temps immemorial, aquests biòtops quedassin fixats com a pesqueres en els esquemes o mapes mentals dels mariners, els quals utilitzaven per localitzar-les el sistema de senyals o enfilacions des de diferents punts de la costa. Exposarem a continuació alguns exemples recollits a les costes mallorquines:

- Altines de sa Barrereta. Situades davant la farola del port d'Alcúdia. Fan el nom d'una barrereta de la costa, visible de la mar estant (Port d'Alcúdia).

- s'Altina. A s'Algar, davant es Penyal Roig, a la costa de Felanitx. Hi pescaven el calamar, *Loligo vulgaris,* a l'encesa. És una bona pesquera de rates, *Uranoscopus scaber.* Les senyes per localitzar-la són: es Puig Xoriguer per sa Cova des Bufador.[109]

- s'Altina. Situada davant Cala Varques, a la costa de Manacor.

- Altina de na Morlanda. Situada davant na Morlanda, a la costa de Manacor.

- ses Altines. Són un parell d'altines situades davant es Morro d'en Carabassa, a la costa de Manacor.

- Altina de Can Cabrer. A la costa de Son Cervera. Fa el nom d'un habitatge utilitzat per localitzar-la: la casa de Can Cabrer per Son Corb i a treure les cases de Can Cruia.

107 Tots estan registrats als butlletins de la Societat d'Onomàstica.

108 Ambdós topònims formen part d'un recull cartogràfic del segle XX, on es posa de manifest que la influència catalana en la llengua marinera és bastant forta en aquestes terres (Guillem i Megia, 1995: 417).

109 Puig d'en Xoriguer, de 156 m d'alçada, situat entre sa Plana Vella i sa Plana des Moix, possessions del terme de Manacor.

- Altina de sa Punta de s'Alga. Situada davant s'Illot (Manacor). Les senyes per localitzar-la són: les cases de sa Coma per sa Punta (possessió del terme de Sant Llorenç des Cardassar).
- Altina de sa Vaira des Tresor. Situada davant el Port Vell de Son Cervera. Les senyes són: es Coll de ses Buines per damunt sa Cova des Coloms i es Port Vell per les cases de Pula.[110]
- Altina des Cap Roig. Davant la costa de Llucmajor, al litoral de la possessió de s'Àguila. Les senyes són: la farola de Palma (far des Moll Vell) per la Regana, un tros.
- Altina d'en Ferrà. Ubicada a s'Arenal (Palma). Fa el nom del seu descobridor, un pescador d'aquella localitat.
- Altina Fonda. Ubicada a s'Arenal (Palma).
- Altina Petita. Situada per davant l'església de la Porciúncula, a s'Arenal (Palma).
- Altina Grossa. Situada molt a prop de la descrita anteriorment (Palma).
- Altina d'en Terra. Situada devers mitjan platja, cap a la zona de «ses Maravilles» a s'Arenal (Palma).
- Altines de sa Pedrera de la Seu. Al litoral llucmajorer, davant l'indret de la costa conegut com sa Pedrera de la Seu (Llucmajor).
- ses Tres Altines. A la costa calvianera, dins Cala Rafaubetx. Són tres altines situades molt a prop entre elles, per davant Can Santos i molt a prop d'una pesquera de la costa anomenada s'Espardenya. Devora hi ha una bona pesquera de raors, *Xyrichthys novacula*.
- s'Altina. Ubicada devora es Reganx, talassònim situat molt a prop del Morro de sa Foradada (Valldemossa) (Calafat *et alii*, 1995-1996: 119).

El talassònim «Barba de ses Altines», ubicat a la façana marítima llucmajorera, davant el sector de la costa conegut com ses Olles o es Ribell, presumiblement fa al·lusió a una zona on les altines hi sovintegen.

A l'illa de Menorca trobam cartografiat un registre d'aquesta faneròga submarina: «Artina Prima», dins la badia de Fornells.[111] Un accident geogràfic ubicat a l'Illa d'en Colom s'anomena «Punta de ses Altines» (Coromines, 1983, I: 330).

Un grup musical folklòric creat a Santanyí el 1987 per tal de recuperar les cançons tradicionals porta el nom de L'Altina.

3.5. Avellanó. *Peyssonnelia squamarina* (Gmelin) i *Lithophyllum racemus* (Lam.)

Alga vermella.

Col·loquialment «vellanó». Es tracta d'una associació d'algues vermelles *Peyssonnelia* i algues calcàries del gènere *Lithophyllum* i *Lithothamnium*, les quals a partir del 40 m de profunditat formen grans extensions submarines, anomenades «placer» en el parlar mariner, i conformen amb altres algues vermelles el fons de maërl dels biòlegs.

110 La Vaira des Tresor fa referència a les restes d'un naufragi, sembla que de l'època romana. Segons ens contaren, va ser espoliat i s'emportaren columnes i peces de marbre blanc.

111 Mascaró Passarius, Josep (1952-1953). *Croquis turístico de la isla de Menorca del general de las Islas Baleares*, full 3-6c. Impremta Manuel Sintes Rotger [mapa a escala 1 : 31 250].

- Andratx. «Desembre era dedicat als bisos [gènere *Scomber*] i la pesquera adequada era Els Falcons i la senya, la següent: Damunt els Falcons, quan hom veu el cap de Tramuntana [sa Dragonera]. Era un racó molt bo per fer calada, ja que tenia un fons vellanós, de pedres i, és clar, afavoria que s'hi posassin els bisos». (Calafat, 1989: 28).

- Banyalbufar. «Hi ha avellanó des Cavall cap a Valldemossa, banda fora la barba [de l'alga]».

- Cala Rajada (Capdepera). «Avellanó, prop de la fonera».

- Palma. «Avellanó, són com uns granets amb fulletes petites». «Avellanó, marronenc, com capulles d'aglà. Hi ha placers grans d'avellanó davant la platja [s'Arenal]».

- Port de Felanitx. «Avellanó».

Talassònims:

- Carrera de s'Avellanó. És una carrera de bou molt coneguda situada davant la façana marítima d'Andratx.

- Carrera de s'Avellana (sic). [Carrera de bou davant la façana marítima de Palma.] «Al descubrir los Pans [del Toro] por la punta del Morro d'en Feliu, seguir la misma marcación por la popa, terminando al enfilar el norte por las farolas de Cas Català» (Oliver, 1944: 36).

3.6. Cabell d'àngel / herbei / herba pèl / pèl

No identificat.

Els pescadors el descriuen com una espècie de bolic filamentós de color groc, el qual surt a l'estiu i els embruta les xarxes.

- s'Arracó (Andratx). «Cabell d'àngel».

- Banyalbufar. «Pèl, a l'agost, és com cabell d'àngel, de color ros».

- Cala Bona (Son Cervera). «Herbei, de color groc, per dins el fort, se seca i s'esflora». «Herbei, és com un fregall, surt un mes o dos, entre agost i setembre, es fa entre el pelat i l'alga».

- Cala Rajada (Capdepera). «Herba pèl o cabell d'àngel, embrutava les xarxes amb un fang i no quedava més remei que rentar-les».

- Llucmajor. «Herbei, herba llarga llisa, fa uns fils, llimosa i verda».

- es Molinar (Palma). «Cabell d'àngel o herbei, de color groc, surt al mes de maig, juny i juliol».

- Port d'Alcúdia. «Cabell d'àngel, fa com uns fils llargs i prims, surt a l'estiu, es posava per damunt els forts, fins que qualque temporal la se'n duia».

- Port de Manacor. «A la barba del negre, és de color ros».

Sembla que aquesta alga és la motivació del talassònim es Cabells / sa Trinxa des Cabells, situat davant la façana marítima de la capital de les Pitiüses, recollit per Ribas (2006: 450).

3.7. Canelobre / candeler / caramell. *Dendrophyllia ramea* (Linnaeus)

Madrèpora.

Es tracta d'individus de la família *Dendrophyllidae*, els quals formen colònies ramificades de forma arborescent. Són de tronc fort, i poden assolir fins a 80 cm d'alçada, el seu hàbitat és a partir de 100 m fins a 300 m de profunditat. Popularment han semblat un canelobre o candeler. Són un malson per a l'home de barca, ja que les xarxes s'espenyen fàcilment en quedar enganxades a les dures branques. És significativa la comunicació oral del patró Josep Roqueta, del Port de Pollença, el qual, arrossegant amb el bou davant la costa de Santa Eulària (Eivissa), va perdre l'ormeig i una porta, en fer-se el topadís amb una colònia de canelobres.

- Cala Bona (Son Cervera). «Canelobres, blancs i gruixats, n'hi ha ran ran de la fonera».
- Cala Rajada (Capdepera). «Canelobres, enmig del canal, són de color groc i dedins vermell, és com coral fort, espenyen les xarxes».
- Deià. «Canelobres».
- Port d'Alcúdia. «Candeleros o canelobres».
- Port de Felanitx. «Canelobres, n'hi ha molts per ran de la fonera, al cantó de la barra, tallen com ganivets i espenyen les xarxes».
- Port de Pollença. «Candeleros o canelobres, si són de color blanc i tenen la punta groga, són joves i tendres. Si són de color gris, són granats». «Canelobres o candeleros, n'hi ha molts as Rafels d'en Prats.[112] Si s'hi enganxa l'ormeig, el romp, el fa trossos». «Caramells, són de color de plom».

«Els Candeleros» és un talassònim del litoral valencià (Rosselló, 1982: 2). A Menorca diuen «Caramell fals» a la *Dendrophyllia ramea* L. (*EM*, III: 199).

3.8. Candal

No identificat.

Mot no registrat al DCVB. Aguiló (1981: 78) recollí aquest apel·latiu al migjorn de Mallorca i el descriu com una formació semblant a una estalagmita però que s'esclafa fàcilment.

- Colònia de Sant Pere (Artà). «Candal, és de color vermellós, n'hi ha dins el Llisar».
- Llucmajor. «Candal, és com una magrana molt fluixa».

3.9. Cerro

No identificat.

DCVB, *s. v. cerro*: «1. Floca de cotó, llana, cànem o lli, ja pentinada i neta, a punt d'esser filada amb la filosa. 2. Cabellera embullada, mal pentinada (Menorca).»

La motivació del nom és per mor de la semblança al floc de fibra tèxtil que es posa a la filosa. Els pescadors de Deià i del Port de Sóller identifiquen amb aquest nom una espècie d'alga submarina, en

112 Talassònim. És una pesquera ubicada en aigües pollencines. Fa el nom d'un pescador pollencí que la va descobrir i per l'abundància de peixos *Trigla lyra* L., anomenats popularment rafels.

forma de floc o bolic, la qual comença a aparèixer a finals de l'estiu: «Cerro, llarg com cabells, groguet», «Cerro, es fa dins els munts,[113] a final d'estiu, és com cabell d'àngel».

La segona accepció registrada al DCVB és probablement la motivació del malnom «Cerregot», localitzat a Montuïri el 1863. Una relació del bestiar propietat del convent de Sant Domingo (Palma) de l'any 1795, registra «na Serro» i «na Serregó», noms de dues egües de la guarda de la possessió de Son Costa (Montuïri).

DCVB, s. v. *cerreguets*: «Fil de lli (Mallorca). *Calces de cerreguets*: peça de lli amb què es cobrien les cames els homes que duien calçons amb bufes (Bunyola)».

> Renouera, renouera
> sempre vas portant raons,
> més valdria que filasses,
> que es serros van p'es racons.[114]
>
> Més val anar a jornal,
> patir fred i gonyar ferro
> que haver de passetjar es serro
> pes portal i murmurar.[115]

- 1750, gener, 29. Inventari dels béns de Gabriel Canyellas, mercader (Palma).[116] *Ítem dos lliuras de fil per cosir ya blanch y una lliura de fil foraster en cerro. Ítem trente sis lliuras de càñom en cerro y trenta y nou lliuras de lli en mas.*

3.10. Claus. *Lithophyllum racemus* (Lam.) / *Cladophora caespitosa* (Linnaeus)

Alga calcària vermella. Vegeu «còdol» al punt 12.

La pronúncia sempre es plural: claus. El nom fa referència a les branques o puntes d'aquesta alga calcària o madrèpora, que s'esmallen fàcilment als aparells de pesca.

- es Molinar (Palma). «Claus, més fort que magranes».
- Port de Pollença. «Claus».
- Port d'Alcúdia. «Claus, espècie de coral amb pues, més fort que les magranes, s'han de rompre a cops de maça, les xarxes ho passen malament».

3.11. Crespell. *Cladophora caespitosa* (Linnaeus)

Madrèpora. Vegeu «grenc» al punt 24.

Col·loquialment «crespei». És evident que el nom és per mor de les branques o puntes d'aquesta madrèpora. Són nombroses les variants arreu del domini lingüístic: crispell, crepei, crespellí, i els indicadors de col·lectivitat: crespellar, caspellar, graspallà, grespellar.

113 Apel·latiu topogràfic usat pels mariners per anomenar elevacions submarines: es Munt de Deià i es Munt de ses Puntes, ambdós situats davant la façana marítima de Deià.

114 Ginard Bauçà, Rafel (1967). *Cançoner popular de Mallorca*, volum II, pàg. 388, núm. 716.

115 Julià Sastre, Joan (1982). *Porreres. Coses d'altre temps*. Palma.

116 ARM, protocol T-362, f. 68-84.

Coromines (1986, II: 1042) recollí a Menorca el genèric «crespell» referit a «immenses extensions de bocinets de pedra que formen grans paratges de sòl submarí, enfora de la costa nord de l'illa». Afegeix que a la costa continental ha sentit «crespellar», «grespellar» i «caspellar».

Aquesta madrèpora, molt abundant a la Mediterrània, té la forma de coixinet redó, brancat, i viu a profunditats d'1 a 70 m formant colònies (Riedl, 1986: 197).

DCVB, s. v. *crespell*: «3. Espècie de coral blanc, les branques del qual serveixen de criador als cucs anomenats tremelitges (Menorca). Cast.: *Madrépora*.»

L'hem recollit un sol cop, d'un pescador del Port de Manacor. Observau el sufix «-ar», indicador de col·lectivitat, al talassònim següent.

Talassònims:

- es Crespellar (Eivissa). Paratge submarí de la costa de Sant Mateu d'Albarca, situat davall els Alls. Diuen que és una roca on hi ha crispell i després molta lluminositat (Ribas, 1995: 65).
- es Crispell (Eivissa). Ribas (1995: 83).

A Menorca el mot «crepei» també designa les incrustacions i adherències que s'originen sovint al buc de les embarcacions: «També s'havia de varar la barca i fer-la neta de crepei; una vegada eixuta, es pintava.» (Llabrés, 1997: 42).

Els pescadors de Cotlliure (Vallespir) identifiquen el «crespellí» com un arbre de mar perillós per a l'ormeig: «Sovint el terme de *tinguda* és emprat pels sardaires: per ells es tracta d'un clapissar on se crien bitotxos, ermitans, crespellí, arbres de mar on es poden "esgantar" i fins i tot esguerrar peces de sardinal.» (Valls, 1999: 119).

3.12. Còdol. *Cladophora caespitosa* (Linnaeus)

Madrèpora. Vegeu «magrana» al punt 33.

La pronúncia sempre és plural: còdols. Aquestes madrèpores colonitzen àrees extenses i s'enganxen fàcilment a les xarxes; per desmallar-les s'han d'esflorar amb una maça. Hi ha contrades on han desaparegut totalment per mor de la intensa activitat de les arts d'arrossegament. És l'hàbitat de les llagostes i, per tant, són paratges molt cercats, malgrat les dificultats esmentades. Vàrem recollir una anècdota referent a la pesca de la llagosta en aquests paratges: Un patró de Santa Catalina, en Pep Butzagroga, calava xarxes llagosteres en aquest indret i en Josep Roqueta, pescador del Port de Pollença, hi calava nanses llagosteres. El patró es queixava amargament i exclamava amb mostres d'admiració cap al pescador pollencí: —*Jo pesc es còdols i en Roqueta se'n duu ses llagostes*! La pesca selectiva efectuada amb nanses pel patró pollencí evitava les empipadores esmallades de madrèpores que carregaven les xarxes llagosteres.

- s'Arracó (Andratx). «Còdols i claus, és lo mateix».
- Cala Bona (Son Cervera). «Pedres vermelloses, dins el fort; s'hi fan cucs. Pareix urticant, picor per genolls i cames. S'hi fan llagostes». «Còdols, n'hi ha molts al Fort des Pejulins».
- Cala Rajada (Capdepera). «Còdols, així es diu a Cala Rajada a les magranes, té puntes de greny». «Còdols, pedres flonges que s'esclafen molt fàcilment, hi ha llagostes». «Còdols o magranes és lo mateix».
- Palma. «Còdols».
- Port de Manacor. «Còdols».

Talassònims:

- Fort des Pejulins. Accident submarí situat davant la Punta de n'Amer (Sant Llorenç des Cardassar). Segons els pescadors de Cala Bona (Son Cervera) i del Port de Manacor, hi ha molts de còdols.

- es Còdols. És un fort ubicat davant Cala Bona (Son Cervera). Hi ha entre 40 i 50 m d'aigua. Senyes: es Puig de Son Corb per Cala Bona i a veure un hotel per la banda de ses Coves d'Artà.

- Son Aferra i Aferra. Fort ubicat al bell mig de la badia de Palma. Així el va batejar en Pep Butzagroga, patró del bou «San Pedro», pescador de Santa Catalina, per les dificultats d'arrossegar (aferrava contínuament l'art). Hi ha molts de còdols i grenys. Aquestes senyes són de carrera nocturna: l'estrella del Nord per sa Punta (Punta de Portopí, abans de construir l'escullera). Una altra senya: sa Dragonera pes Cap de Cala Figuera.

3.13. Codonyot

No identificat.

Sembla que és un individu del grup dels porífers. Recollit d'un sol informant de Palma, que el va descriure com una espècie d'esponja dura.

Talassonímia:

- sa Pesquera Rica. Fort situat entre la façana marítima de Llucmajor i la de Palma. Deu el nom a l'abundància de peix. «sa Pesquera Rica, es bous hi arrosseguen, aferren si es temps ve de tramuntana. Hi ha molt de peix: pagells, serrans, codonyot, pets de monja...».

3.14. Coleta / camaroja de la mar / herba napolitana. *Caulerpa prolifera* (Forsskål)

Alga verda de la família de les clorofícies.

És molt abundant a les Balears. Forma praderies damunt substrats d'arena i fang, d'1 a 20 m de profunditat, en portets, cales i llocs protegits. Ha estat el calador tradicional de l'art de gànguil, actualment prohibit, emprat principalment a la badia de Palma i el Port de Felanitx, entre d'altres.

DCVB, s. v. *coleta*: «Alga de l'espècie *Caulerpa prolifera*, que té les rames foliars, senceres, molt verdes, primes en llur base i pecíol cilíndric; es troba en petits alguers de fons llotós, damunt copinyes i altres mol·luscs (Or. Mall.).»

L'*Enciclopèdia de Menorca* (II: 17) registra les variants «cama roja de la mar» i «herba napoletana», noms populars de la *Caulerpa prolifera*.

- Port de Felanitx. «Coleta, també li deim herbacol, n'hi havia molta pel port, hi criava la gamba roja». «Per dins l'herbacol o herbacoleta, hi agafàvem amb el gànguil la gamba mascle (verda) i la gamba femella (rosa)».

- Port de Manacor. «Coleta, fa una fulleta pareguda al colís. Es fa pel Port de Felanitx».

3.15. Colís

No identificada.

Alga verda que forma extenses praderies. Segons els pescadors del Molinar (Palma), l'escullera i la regeneració de platges han originat la desaparició d'aquests herbassars submarins, sepultats per l'arena. Hi havia molt de colís davant la Seu, davant GESA, davant es Portitxol, la Ciutat Jardí, dins cala Gamba, cala Estància..., hi vivien 25 o 30 gambers d'ofici, els quals proveïen d'esca tot el sector de pesca recreativa. Les vaires de colissos i les barbes eren els caladors preferits pels pescadors de jonquillo del Molinar i del mollet de Palma.

A la ruralia mallorquina és molt conegut el «colís» o «escolís», *Silene vulgaris*. El plural «colissos», «escolissos», és la forma més usada per anomenar aquesta planta comestible de la família de les cariofil·làcies. És molt abundant als nostres camps. Té la flor de color blanc amb forma de campaneta, oberta durant el vespre. La fulla és la part comestible de la planta i generalment se sol menjar bullida i fregida amb truita. També ha format part de les omnipresents sopes.

- Banyalbufar. «Colís, dins el pelat, el tronxo i les fulles són de color marronenc amb qualque taca blanca».

- Cala Rajada (Capdepera). «Escolís, com espinacs, color verd claret».

- es Molinar (Palma). «Colís, ha desaparegut, s'hi fa la gamba».

3.16. Coral. *Corallium rubrum* (Linnaeus)

Gorgònia.

La pesca del coral està documentada a Mallorca almenys des del segle XVI. Es practicava principalment en aigües de la badia d'Alcúdia. El pou des Coralers, documentat el 1586, situat entre el Port d'Alcúdia i Alcanada, fa referència als pescadors de coral. Els pescadors entrevistats, del Port d'Alcúdia, encara recorden aquesta activitat. Amb el nom de «pola» o «coral bord» és coneguda l'espècie *Myriapora truncata*, sense cap valor comercial.

- Port d'Alcúdia. «Coral, en pescaven darrere el Cap de Formentor. Hi anaven els pescadors del Port d'Alcúdia».

- Port de Pollença. «Coral, a la caseta de Cala Vall de Bóquer hi feien net els coralers. Hi ha molts de trossos escampats de poles, coral bord».

El notari Miquel Alenyà Llançó documenta el 1736 una societat per a la pesca de coral a Alcúdia, del patró Sebastià Serra. D'entre els pactes citats al document, transcriurem el que fa referència a la venda del coral:

- *Ítem és pacte que per en cas Déu nostro señor no nos donàs bona sort y en Mallorca no nos pagassen el coral a son digut preu, que vós, lo dit patró Sebastià Serre, si voleu lo pugueu carregar en la embarcació que vos aperexerà, fent seguretat y aportar-lo a Marsella, Liorna o Gènova, venent aquell per compañia y al mayor benefici de tots nosaltres.*[117]

El 1779 fou presentada a la Sociedad Económica de Amigos del País una memòria per incentivar la pesca de coral a Mallorca. El document registra un aparell per a la captura de coral, el qual sembla que és el descrit per l'Arxiduc el 1880:

> «Extracto de la memória sobre pesca de corales que presentó a esta Real Sociedad el socio don Antonio Recondo en 1779.

117 ARM, protocol A-824, f. 274.

»[...] Un barco con su escandel, cruzero y plomos. Un instrumento o red para arrastrar por el fondo del mar, con su surrón o manga que recoge quanto encuentra por diminuto que sea, para recoger las perlas que haian caido de las conchas al tiempo de arrastrarlas. La cituacion que tienen los corales dentro del mar y unas varas cruzadas con plomos y redes para enredarse los corales són los mapas que el autor presenta y con ellos va a demostrar lo interesante que es al público y al estado esta pesca y asegura con admiración que es abundante en las costas de esta isla.

»A sus impulsos y con licencia del capitán general del Reyno en el año de 1771 fué a Cabrera y por las noches a las dos o tres millas de la mar observó prodigios y conoció el error de creer que las perlas fuesen causadas por el rocio, porque encontrava las conchas profundisadas dentro de las rocas. Un buso recogió algunas perlas que los mayordomos del gremio de plateros graduaron de nada inferiores a las orientales y dos de ellas que su peso acendió a 26 granos.

»Reparó igualmente el autor que al arrancar las conchas estas se agujereavan y derramavan las perlas y este fué el motivo de la invención del mapa que queda expresado y su utilidad se estiende a la recolección de todo marisco.

»Los napolitanos, genoveses, españoles y catalanes, dexan sus casas para venir a nuestras costas con lo que no le parece dudable que los mallorquines pudieran sacar más beneficio que ellos.

»En el año 1777 se informó con un pescador de Bagur del Principado de Cataluña en que consistian sus arreos de pescar y pareciendole al autor estos ser defectuosos, le propuso el nuevo método espresado en los mapas, al pescador le pareció más fácil y util de quantos havia visto y consiguió con el una pesca considerable que le valió muchos centenares de pesos.

»Estas son las noticias y desvelos que el autor ofrece a la Sociedad con ánimo de ser útil a la patria.»[118]

L'arxiduc Lluís Salvador (1956: 40) documenta la pràctica d'aquesta activitat l'any 1880:

«La pesca de coral en aguas de Alcúdia es aún hoy día un buen negocio. Se pesca el coral en dos sitios diferentes: en las rocas del Ullastrar, que está situado frente a las bahías de Pollensa y Alcúdia, banco de unas 4 millas de largo y que se encuentra a una profundidad de 40 brazas; y en las rocas de la costa de Tramontana, situadas a dos millas de la costa norte. Es un largo banco de coral que se extiende de este a oeste a unas 80 brazas de profundidad. Para esta pesca se emplea un pequeño "llaüt", componiéndose su tripulación de cuatro hombres y un muchacho. Son muchas las barcas que se dedican anualmente a la pesca del coral.

»Para esta pesca se emplean dos aparejos diferentes: el "capchico" y la coralera o "rapses". El primero tiene en el centro un trozo de plomo de un peso de 30 libras (unos 11 kgrs.). A dicho aparejo está atada una cuerda y cuatro palos en forma de cruz en cuyos extremos están sujetos trozos de redes viejas. La coralera tiene en el centro en vez de plomo una piedra pesada y redonda. Los palos tienen una longitud de 8 a 10 palmos (156 a 240 cms) de un extremo al otro. En el centro van atadas dos cuerdas cuyos finales van unidos a los extremos de los palos con lo cual se consigue que la cruz esté en posición horizontal. Además se sujetan dos

118 ARM, SEMAP, 35/32.

cuerdas más que sirven para hundir o izar el aparejo. Cada palo de dicho aparejo tiene en sus extremos un anillo cuyo borde es dentado; de dichos anillos cuelga una bolsa que recoge el coral que se ha roto al arrastrar dicho aparejo. Este se echa sobre el banco de coral, navegando luego el "llaüt" en todas direcciones, arrastrándolo. Con mucha paciencia y atención se iza el aparejo y a menudo, antes de poder recogerlo ve el pescador como se desprenden trozos que caen de nuevo al fondo del mar. Con frecuencia se pesca con el "capchico", de los cuales muchas embarcaciones tienen dos. La coralera coge mejor el coral pero su manejo es muy pesado.

»Se pesca el coral durante los meses de abril a septiembre y cada "llaüt" coge en una temporada unos 40 kgs. de coral.

»Se cogen dos clases que se llaman Coral del Ullastrar y el Coral del Fons que se pesca a cierta profundidad. El de primera calidad se vende a 18 ptas. (19 francos) la libra (407 grs) y el de segunda calidad a 12 ptas. El coral sujeto a las piedras o de color rosa es muy caro. Anualment se recogen unos 32 a 44 quintales de coral (1.300 a 1.800 kgrs aproximadamente) que a un promedio de 15 ptas. la libra dan un rendimiento de 264.000 reales (unos 69.470 francos). Es transportado a Bagur en la costa catalana desde donde se exporta a Francia e Italia. Una pequeña cantidad es utilizada en el país para hacer objetos de adorno.»

Els dos accidents submarins citats per l'Arxiduc, la barra de l'Ullastrar i la barra de roques de la part de tramuntana, són molt coneguts pels pescadors pollencins i alcudiencs, els quals hi han practicat la pesca de la llagosta amb xarxes i nanses:

- Barra de l'Ullastrar. «Està dins la badia d'Alcúdia, entre el Cap Pinar i Ferrutx. Les senyes són: a veure la casa de Cala Murta i a treure la farola d'Alcanada pel Cap de Menorca».

  Respecte de les roques de tramuntana citades, podrien ser aquestes dues barres rocoses els noms de les quals ens lliuraren els pescadors pollencins:

- La Barra. «Davant Cala Sant Vicenç, a sis o set milles, hi ha unes 100 braces d'aigua. Senyes: na Mascorda per dins es Coll de s'Illa. A tenir l'Agulla pes Cap de Formentor i a veure la Punta de Beca pes Cap de Formentor».

- La Barra Alta. «Per darrera Cala Castell. Hi ha 60 braces d'aigua i llavors caus a 100 o 200».

3.17. Cordons

No identificat.

Espècie d'alga filamentosa.

- Cala Bona (Son Cervera). «Negrós, com cordons de sabata, n'hi ha per Horlanda (accident submarí davant la costa d'Artà)».

- Cala Rajada (Capdepera). «Cordons, fa com un dàtil marronenc».

Talassonímia:

- es Collonar (Cala Rajada). «És un placer molt gran, hi ha cordons, pareix herba de boveró».

3.18. Esparreguera

No identificat.

- Deià. «Esparreguera, és de color groc. N'hi ha pels *souvenirs*».

3.19. Fonoll

No identificat.

- Banyalbufar. «Fonoll marí, pescant al bou, darrera Cabrera n'hi ha».
- Port d'Alcúdia. «Fonoll, es fa dins el fort».

3.20. Granissó / gravissó

Alga calcària vermella. No identificat. Presumiblement algues vermelles calcàries incrustants, pertanyents al gènere *Lithothamnium i Litophyllum*, associades amb *Peyssonnelia*.

Espècie de greny o magrana petita que s'esflora fàcilment amb les mans. Les contrades submarines on abunda aquesta alga calcària són identificades amb el sufix «-ar»: «es Granissar», «es Gravissar».

- Cala Bona (Son Cervera). «Granissó, com magrana, petit».
- Cala Rajada (Capdepera). «Granissó, petitó, s'esflora amb les mans, s'hi fan llagostes». «Granissó o gravissó, com el greny, és petitó».
- Deià. «Granissó, petit, són com ametles».
- Port de Felanitx. «Granissó».
- Port de Manacor. «Granissó, com coralet, més petit que magranes».
- Santanyí. Aguiló (1981: 75) descriu una zona submarina integrada per una mena de coral petit anomenada «es granissar».
- Valldemossa. «Els pescadors de les costes de Valldemossa també registren una altra mena de material que es troba en alguns fons i s'enganxa a les xarxes: el gravissó, més menut que els grenys.» (Calafat *et alii*, 1995-1996: 120).

Talassonímia:

- Espessos de davant Cala Moreia (Manacor). «Hi ha pedres i granissó. S'hi pot arrossegar amb més o menys dificultats»
- Pesquera des Bestius (Cala Rajada, Capdepera). «Hi ha molta bestina, grenys i granissó. Les senyes són: sa Torre pes Coll d'Albarca i a treure es Pelats pes Cap de l'Agulla».
- Fort (Cala Rajada, Capdepera). «A veure la casa d'en Font de na Cabrona i a tenir es Bou per la Talaia [Alcúdia]. Popa a la casa d'en Font. Per aquí hi ha molt de granissó». (Canuto, 2011: 83).
- es Gravissar (Deià). Contrada submarina davant la costa de Deià.

3.21. Grampó

No identificat. Vegeu «magranes» al punt 33.

- Port de Pollença. «Grampó o magranes».

3.22. Grapissar

No identificat. Vegeu «magranó» al punt 34.

DCVB, s. v. *grapissar*: «Conjunt d'excrescències calcàries, varietat de color blanc, que es forma al fons de la mar i fan malbé les armellades i tota la xarxa, perquè s'hi embolica, l'esquinça i ha de capolar-se per desempallegar-les-ne (Costa de l'Empordà). Etimologia: derivat col·lectiu de grapa.»

El peix de l'espècie *Gadella maraldi* batejat com a «mòllera de grapissar» segons Duran (2007: I, 379) és una proposta de Nadal Fortià,[119] basada en la circumstància que la part superior de la distribució batimètrica d'aquest peix coincideix amb fons poblats d'algues calcàries incrustants dels gèneres *Lithotamnium* i *Lithophyllum*.

3.23. Graspallà / crespallà

Gorgònia. Individus dels gèneres *Eunicella* i *Paramuricea*. Cap dels dos mots no els hem recollit oralment.

DCVB, s. v. *graspallà*: «Coral petit prim i ramificat, de color bru rosat, que es troba a una fondària de nou a setze braces, com si fos plantat a la sorra, i generalment va aferrat a una pedra que s'hi aguanta (BDC, XIV, 33).»

A la guia de Campbell (1984: 84) trobam registrades tres classes de graspallà: «graspallà blanc», *Eunicella verrucosa* (Pallas); «graspallà groc», *Eunicella cavolini* (Von Koch); i «graspallà fort» *Paramuricea clavata* (Risso).

DCVB, s. v. *crespallà*: «Residu que llença el mar (Sant Pol, ap. Amades Roig Voc. Pesca 21).»

3.24. Grenc. *Cladophora caespitosa* (Linnaeus)?

No identificat. Vegeu «crespell» al punt 11. Vegeu «greny» al punt 25. Mot no registrat al DCVB.

- Port d'Alcúdia. «Grenc, a Maó li diuen crespei».

- Santanyí. Segons Aguiló (1981: 78), «grenc» és una magrana petita.

3.25. Greny. *Cladophora caespitosa* (Linnaeus)?

Coral madreporari. Vegeu «magrana» al punt 33.

És una espècie de magrana però més petita. La pronúncia sempre és plural: grenys. Hom diu «fer-se enfora dels grenys».

119 Nadal Fortià, J. (1981). *Els nostres peixos*. Publicació del Departament de Biologia del Col·legi Universitari de Girona. Girona: Diputació de Girona.

- Banyalbufar. «Greny, és petit, com pedres amb puntes o pues, és de color vermellós».
- Cala Bona (Son Cervera). «Grenys, tenen pues».
- Cala Rajada (Capdepera). «Greny, és una pedra de forma de coral, són magranes. N'hi ha molts al Cap Vermell. Fer-se enfora dels grenys». «Grenys, són magranes».
- Colònia de Sant Pere (Artà). «Grenys».
- Deià. «Greny, és una magrana petita. N'hi ha de grossos com la mà».
- Llucmajor. «Greny, és una magrana petita».
- Palma. «Greny, és una magrana petita».
- Port de Felanitx. «Greny, és una magrana petita».
- Port de Manacor. «Greny, banda fora les barbes, a 30 braces ja n'hi ha. Al Port de Manacor li deim granissó».

Talassonímia:

- Barba des Grenys / Trinxa des Grenys (Valldemossa). Trinxa on abunden els grenys; segons els pescadors valldemossins, són pedres punxegudes i molt fràgils, que s'enganxen a les xarxes molt fàcilment. Actualment quasi no en queden perquè les barques de bou les han eliminades. Aquesta zona s'estén entre sa Foradada i es Port de Valldemossa (Calafat *et alii*, 1995-1996: 120).
- Davant Banyalbufar (Banyalbufar). «A veure la farola de Sóller, per fora, per aquí hi ha molts de grenys...».
- Pesquera des Bestius (Cala Rajada, Capdepera). «Hi ha molta bestina, grenys i granissó».
- Fort d'Horlanda (Cala Rajada, Capdepera). «És un fort de 10 o dotze milles de llargària, hi ha grenys, còdols i codolets que t'encetaven el peu si te'n queia un a damunt».

3.26. Gresca

No identificat.

És una espècie de pedra vermellosa segons comunicació oral d'un sol informant de Cala Bona (Son Cervera).

Mot registrat al DCVB, s. v. *gresca*: «Terra granulosa, composta principalment per pedrolins molt petits i arrodonits (Mallorca).»

3.27. Herbacol. *Laminaria rodriguezii* (Bornet)

Espècie exclusivament mediterrània molt abundant a les Illes Balears. Fa el nom científic del naturalista menorquí que la va descobrir, Joan Joaquim Rodríguez Femenias (1839-1905). A Menorca és coneguda com a «*fulla de col*». Ultrapassa els 80 cm de llargària i la fulla, de color verd fort, té una amplària de 20 a 30 cm. Viu entre 50 i 60 braces de profunditat i pot arribar fins als 250 metres. Fructifica entre el maig i el juny. L'herbacol és conegudíssima per totes les comunitats marineres del territori insular. Les laminàries formen praderies molt extenses, i és l'hàbitat, entre d'altres espècies, de llagostes, molls,

quissones, cap-roigs i serrans. Els pescadors utilitzen el substantiu «tall» per identificar la barba o començament de les praderies d'herbacol. Hom diu es Tall de s'Herbacol.

- Banyalbufar. «Herbacol, és de color verd fort, a 35 o 40 m de fondària ja n'hi ha. És senya de fort, s'hi fan llagostes i cap-roigs».
- Cala Bona (Son Cervera). «Herbacol, se'n fa per les pesqueres de llagosta».
- Cala Rajada (Capdepera). «Herbacol, entre l'herba torta i la fonera. A 50 o 60 braces ja n'hi ha. S'hi fan molls i llagostes. Has d'anar alerta a trepitjar-la per coberta, patina molt».
- Deià. «Herbacol, s'hi fan llagostes».
- Llucmajor. «Herbacol».
- es Molinar (Palma). «Herbacol, n'hi ha molta a Son Serrà (Llucmajor) i es Planàs[120] (Formentera)».
- Palma. «Davant Felanitx (es Castell pes Far) n'hi ha molta. S'hi fan cap-roigs, serrans, calamars, llagostes, gerret flabiol..., és molt llenegadissa damunt coberta».
- Port Alcúdia. «Herbacol, n'hi ha abans d'arribar a la fonera. En es Planàs, davant Formentera, n'hi ha molta».
- Port de Felanitx. «Herbacol, a quaranta braces ja n'hi ha, per fora».
- Port de Manacor. «Herbacol, a 80 m d'aigua ja n'hi ha. Hi ha llagosta. També s'hi fan quissones, les pescaven amb xarxes quissoneres».
- Port de Pollença. «Herbacol, n'hi ha molta al placer des Columbrets».

Talassònims:

- Davant Banyalbufar (Banyalbufar). «Hi ha molta herbacol. Les senyes són: Sa Torre (de ses Ànimes) pels garrovers, i per fora, a veure freu de sa Dragonera».
- Alcadena (Palma). «Hi ha molta herbacol i aferralls, són unes roques grosses, maleïdes per a l'ormeig. Les senyes són: Montuïri per sa Cova des Lladres i la Mola [Andratx] pel Toro».
- Son Serrà (Llucmajor). Pesquera que fa el nom per l'abundància de serrans vermells. Hi ha molta herbacol. Les senyes són: es Puig Major per dins es Cap Roig i a veure la farola vella de sa Dragonera per Cala Figuera.
- es Espessos (Andratx). «Hi ha moltes magranes i herbacol. Les senyes són: a treure na Galinda».
- Tall de s'Herbacol (Cala Rajada, Capdepera).
- Tall de s'Herbacol (Port de Manacor). «A unes 5 o 6 milles del port».
- Carrera de s'Herbacol (Port de Manacor). És una carrera de bou. Les senyes són: es Ganxo (Ferrutx) per Son Corb i a fer freu pel Puig Negre i na Bel·la.

120 Es Planàs o es Planassos, accident submarí ubicat a ponent de Formentera, banda fora la Mola. Hi han pescat alguns dels pescadors entrevistats de Palma i del Port de Pollença. Hi ha molta herbacol i magranes.

3.28. Herba torta / herba gerriquera / herba barrina / herba molla / herba llagostera herba crespa. *Vidalia volubilis* (Linnaeus)

DCVB, s. v. *herba:* «Herba torta: *Vidalia volubilis*, de color purpuri, retorçuda en forma d'espiral i dentada.»

És l'hàbitat del gerret, peix de la família *Centracanthidae*, el qual ha determinat el seu nom popular a Menorca i Castelló: «herba gerriquera». A Mallorca, el determinant ha estat la forma retorçuda o fent barrina, característica de la planta: «herba torta», «herba barrina», «herba molla». Els pescadors del Port de Manacor i del Port d'Alcúdia afirmen que amb el nom «herba barrina» és coneguda a la Península; un pescador del Port de Pollença ens digué que també ho diuen a Eivissa. La variant «herba llagostera» ens revela l'hàbitat de la llagosta, segons comunicació oral de pescadors del Port de Pollença i de la Colònia de Sant Pere (Artà). «Herba crespa» és una variant citada per Bosch (1982: 39).

Les praderies o extensions d'aquesta rodofícia submarina són delimitades per la barba o tall: sa Barba de s'Herba Torta (Calvià). Hom diu es Tall de s'Herba Torta. A la façana marítima de Manacor és molt coneguda una carrera de bou anomenada «Carrera de s'Herba Torta».

- Banyalbufar. «Herba torta, de color roig vermellós, si el temporal és fort, embruten les xarxes, és molt embulladissa. N'hi ha a la barba [de l'alga], per fora».
- Cala Bona (Son Cervera). «Herba torta o herba molla, n'hi ha davant Son Cervera».
- Cala Rajada (Capdepera). «Herba torta, de color marró, comença a sortir per Sant Jaume i l'agost, fa com una barrina. A dins el fallat a 35 braces ja n'hi ha. El gerret hi cria. Hi ha molls, gerret, morralla, captinyós (escórpora petita). Si es banya de rosada o aigua del cel no hi ha qui l'esclafi, la tapàvem tot d'una, ja que representava moltes hores de feina desmallar-la».
- Deià. «Herba torta».
- Llucmajor. «Herba torta, és d'un pam d'altària, fa com una molla de color marró. Es fa dins el fort o l'espès».
- Palma. «Herba torta o barrina, s'hi fa sípia, besuc, pagell, serrà i també llagosta, a segons quin temps».
- Port d'Alcúdia. «Herba torta».
- Port de Felanitx. «Herba torta, es fa més en terra. En fèiem unes bones ensacades amb el bou davant es Cap Vermell».
- Port de Manacor. «Herba torta, fa com una molla, es fa a 50 o 55 m d'aigua, hi sol haver qualque pedra. Hi calen a l'estiu, a l'hivern els temporals ho destorben. S'hi fan llagostes».

Talassònims:

- Talaia de Pollença pes Cap Pinar (Port d'Alcúdia). «N'hi ha a vint braces d'aigua. Sa Talaia de Pollença pes Cap Pinar i a veure les xemeneies de la central d'Alcanada».
- Barba de s'Herba Torta (Calvià). Carrera de bou nocturna. A treure el Toro pes Cap de Cala Figuera i a veure l'estrella del nord per damunt Portopí. A continuació de l'herba torta hi ha avellanó.
- Carrera de Platja i Herba Torta (Port de Manacor). És una carrera de bou. Senyes: na Peluda (Puig de na Mancada) pel Morro de sa Carabassa i a descobrir es Pelats.

- ses Morenetes (Cala Rajada, Capdepera). «És una carrera de bou situada davant Cala Rajada, cap a la banda de llevant del far. Segons per on, els bous no hi poden arrossegar. Hi ha herba torta, serranets, aranyetes, molls, escórpores i morenes petites que no n'hi ha per altre lloc (probablement aquesta és la motivació del nom d'aquest accident submarí)».

3.29. Herba dobler / herba de dobler. *Halimeda tuna* (Ellis i Solander)

La motivació del nom és que les branques d'aquesta alga estan formades per una sèrie de discs calcificats, semblants a una moneda, encadenats un al costat de l'altre. A terra ferma, un cossiol o planta de jardí molt semblant a la descrita anteriorment és anomenada «doblerer».

- Cala Rajada. «De color verd, es fa a fort viu».

- Valldemossa. «Herba dobler».

3.30. Herba de cròstol

No identificada.

Desconeixem el significat del mot «cròstol», no registrat al DCVB. És una herba de color verd i es petrifica, segons comunicació oral d'un sol informant del Port d'Alcúdia.

3.31. Herba de raïm

Vegeu «raïm» al punt 37.

As Columbrets n'hi ha molta, és l'hàbitat d'una varietat de llagostes negres, segons comunicació oral d'un pescador del Port de Pollença que freqüentà les aigües d'aquell arxipèlag.

3.32. Jonc / jonquet

No identificat.

És prim, de color verd, banda fora Cabrera n'hi ha, segons comunicació oral d'un pescador del Port de Manacor.

3.33. Magrana / grampó / trucs. *Cladophora caespitosa* (Linnaeus)

Madrèpora. Vegeu «còdol» al punt 12. Vegeu «grenys» al punt 25.

La pronúncia sempre és plural: magranes. La varen descriure com una espècie de pedra brescada vermellosa, fluixa, amb puntes o punxes. A l'extrem d'aquestes puntes té uns forats on s'hi fa un cuc semblant a la tremolitja.[121] Sembla que són urticants, els pescadors apunten molèsties o picor per cames i genolls al contacte amb aquesta madrèpora.

S'enganxen fàcilment a les xarxes i era una feina esgotadora per als antics pescadors llevar manualment, atès que el pes arribava a ser considerable. Les havien de rompre o esflorar amb una maça de

121 DCVB, s. v. *tremolitja*: «Cuc vermellós, de 3 a 4 cm de llargària, que se cria dins l'arena humida de la vorera de mar i s'empra com a bona esca per a pescar amb canya (Mall.; Men.).»

fusta, desmallar-les era una feina molt laboriosa. Aquestes formacions de corals madreporaris, on sol abundar la llagosta, ocupen extensions considerables del fons submarí i són identificades amb el nom de «magranar» o «magraneral» o simplement «ses magranes».

Són molt coneguts els següents talassònims: es Magranar (Palma, Llucmajor), es Magraneral (Calvià, Santanyí), ses Magranes (Port de Manacor, Banyalbufar). Peixos usufructuaris d'aquests indrets són la «raboa de magranar», *Blennius ocellaris* (Linnaeus), i la «mòllera de magranar», *Gadella maraldi* (Risso).

- Banyalbufar. «A Banyalbufar a les magranes els deim trucs i quan són més petites els deim grenys». El DCVB, s. v. *truc*, registra, entre d'altres accepcions: «Pedra manejable però més aviat grossa, com el cap o més (Esporles).»
- Cala Bona (Son Cervera). «Magranes, a Cala Rajada són claus».
- Cala Rajada (Capdepera).»Magranes, són com pedres verdoses».
- Colònia de Sant Pere (Artà). «Magranes, n'hi ha moltes per Cala Rajada i es Cap Vermell».
- Deià. «Magranes, tenen pues».
- Can Picafort (Santa Margalida). «Magranes, són més grosses que el magranó, s'hi fan llagostes».
- es Molinar (Palma). «Magranes, són urticants, s'esclafen molt fàcilment amb una maça».
- Palma. «Magrana, és com una pedra brescada fluixa, vermellosa, es fa pel fort».
- Port d'Alcúdia. «Magranes, duen tremolitja».
- Port de Felanitx. «Magranes, les esclafaven amb una maça i les tiraven. On hi ha magranes, hi ha llagostes».
- Port de Manacor. «És com una pedra vermellosa, amb puntes de greny, té uns forats on s'hi fa un cuc petit, com tremolitja, que no s'utilitza per pescar. No s'assemblen a les magranes (fruita de menjar). Els forasters li diuen "cascajo". S'enganxen per les xarxes i el llevar era una feina molt feixuga per als pescadors d'un temps, ja que, sense "maquinilla»,[122] el pes arribava a ser considerable. Les rompíem o esclafàvem amb una maça de fusta, ja que desenganxar-les duia molta feina».
- Port de Pollença. «Magranes». «Grampó o magranes».
- Santanyí. Segons Aguiló (1981: 78), «magrana» és una mena de coral vermellós i cita «Es Magraneral», a xaloc des Cap de ses Salines.

Talassonímia:

- es Espessos (Andratx). «Hi ha moltes magranes i herbacol. Les senyes són: a treure na Galinda».
- es Magraneral (Santanyí). «Davant es Cap de ses Salines, a unes tres milles de Santanyí, anant cap a Cabrera».
- es Magranar (Calvià). «Davant sa Porrassa (Calvià), el fons és blanc, li diuen magranar i no hi ha magranes». Com ha passat amb altres indrets submarins, les arts d'arrossegament han eliminat

122 Aparell format per dos corrons que estiren la xarxa, accionats mecànicament a través del motor de l'embarcació. *Maquinilla* és el nom usat popularment per totes les comunitats marineres de l'illa per anomenar aquest aparell.

aquestes formacions madreporàries. Les senyes per localitzar aquesta pesquera són: a treure sa Punta de sa Torre Nova per sa Pedrera des Guix.

- es Magranar (Llucmajor). «És un fort davant es Cap Enderrocat, hi ha molt de peix, s'hi encenia fanal. Les senyes són: a veure es Cap Blanc per la Fossa i ca na Joana de sa Llet (edifici urbà de s'Arenal) pes Cap Enderrocat».

- ses Magranes. (Port de Manacor). «Davant es Cap Vermell. Les senyes són: a treure es Puig de Son Corb pes Cap des Pinar de Son Cervera, calant de ponent cap a llevant».

3.34. Magranó

No identificat. Vegeu «grapissar» al punt 22.

- Can Picafort (Santa Margalida). «Magranó, és una pedra com es puny, fluixa, bona d'esclafar, n'hi ha passat es Munt de Blat».

- Colònia de Sant Pere (Artà). «Magranó, n'hi ha molt per Cala Rajada i es Cap Vermell».

- Port d'Alcúdia. «Magranó, n'hi ha molt a l'arxipèlag dels Columbrets, a partir d'1,5 milles, voltant, voltant; a Castelló li diuen grapissar».

3.35. Olivera / pi / pinet. *Eunicella singularis* (Esper)

Gorgònia.

El gènere *Eunicella* està representat per quatre espècies a la Mediterrània. La coneguda popularment com a «olivera» o «pi» a les costes mallorquines, és de color blanc, *Eunicella singularis*, de ramificació pennada disposada en un sol pla.

DCVB, s. v. *olivereta:* «Olivereta de mar, antozou de les espècies *Gorgonia verrucosa* Pallas, *Juncella elongata* Pallas i *Gorgonella sarmentosa* Lmk. (Boscà Fauna 4446).»

- Banyalbufar. «Pi, de color blanc, per banda fora la fonera».

- Cala Bona (Son Cervera). «Olivera, blanques, s'aferren molt fort a les pedres, són planes. Es fan dins el blanc». «Oliveretes». «Pi, són verds, en forma de ventall, n'hi ha pes Fort des Francès, a Cabrera». «Pinets, per Cabrera n'hi ha molts, per Cala Bona, no».

- Cala Rajada (Capdepera). «Oliveres, blanquinosa». «Olivera, de color cruet quan la treus, l'has de tallar amb ganivet». «Olivera és el pi o pinet, molt forta i mala de rompre». «Oliveres, són de color plom, es fa en lloc de roques. A na Fellona n'hi ha». «Pi».

- Deià. «Oliveres, són molt fortes». «Pi».

- Llucmajor. «Pi, s'agafa amb palangre o xarxa, té forma de pinet de forma plana, com una ploma de perfil, amb branquetes, fa una rabasseta».

- Palma. «Pi o pinet».

- Port d'Alcúdia. «Pinet, a ses Barretes, Fort Nou, Barra Alta, a la banda de migjorn de la Barra Alta (Columbrets)». «Pi o pinet, són gorgònies, que es fan per les voreres dels forts».

- Port de Felanitx. «Pi, es fa pels forts».
- Port de Manacor. «Olivereta, molt blanquinosa, de devers un pam d'altària, fa una rabasseta i s'aferra fort a les pedres».
- Port de Pollença. «Olivereta o pinet». «Pi, són oliveretes». «Pi vinater, s'hi fan llagostes, són de color vi, en forts».

A Menorca, segons l'*Enciclopèdia de Menorca* (III: 32) es tracta de la *Callogorgia verticillata* (Pallas): ramificació pennada, disposada en un sol pla. A gran fondària. Els pescadors de Fornells en diuen «palma».

Talassonímia:

- s'Espès (Andratx). Situat davant Camp de Mar. És un accident submarí molt ample, el correu de Barcelona hi passa per damunt. S'hi fan llagostes, magranes, pinets, escolís... Les senyes són: Galilea per damunt el Cap Andritxol i es Pans del Toro pel Morro d'en Feliu.

3.36. Pelussa

No identificat.

- Port de Manacor. «Pelussa, com alga arremolinada pels temporals».

3.37. Raïm

No identificat. Vegeu «herba de raïm» al punt 31.

- Cala Bona (Son Cervera). «Raïm ("Rem"), a la barba, per dins l'herba torta».
- Deià. «Raïm».
- es Molinar (Palma). «Raïm, té unes bolletes i fulles».
- Port d'Alcúdia. «Raïm».
- Port de Manacor. «Raïm ("Rem"), mesclat amb herba torta, aferrat amb fulles d'herba torta».

3.38. Tomàtiga

No identificada.

- es Molinar (Palma). «Tomàtiga, s'aferra als collons d'alga».

3.39. Til·lo

No identificat.

- Cala Rajada (Capdepera). «Fa un ramells groguets, es fa a *puesto* de fort».

4. Flora del litoral

4.1. Herba vera / herba corretgera / herba de puu / herba de boveró. *Cystoseira barbata* (J. Ag.)

- Cala Bona (Son Cervera). «Herba corretgera, fa com un tronc d'un pam, de color marronenc, és forta i va molt bé per fer boverons per fer puu. Es fa per les tenasses, n'hi ha molta per sa Mesquida (Capdepera), per davant Ca na Simoneta (Capdepera), per Ca los Camps (Artà)». «Herba corretgera, més fina que l'herba salpera, s'empra per fer puu. Es fa per les tenasses, és de color marró».

- Cala Rajada (Capdepera). «Herba de boveró».

- Can Picafort (Santa Margalida). «Herba de puu».

- Colònia de Sant Pere (Artà). «Herba vera, n'hi havia molta a la part de Ferrutx. Utilitzada per fer puu. És la millor per fer boverons, ja que aguanta molt de temps, pot arribar fins a un any. L'herba salpera es podreix als dos o tres dies».

4.2. Herba cranquera. *Ulva lactuca* (Linnaeus)

DCVB, s. v. *herba*: «*Herba cancrera*: Alga extremadament variable, espècie *Ulva lactuca*, abundant en les roques de tota la costa catalana i mallorquina». A Menorca és coneguda com a lletuga de mar (*EM*, II: 18).

4.3. Herba molla

No identificada.

- Cala Bona (Son Cervera). «Herba molla, és verda, flonja, s'ajeu per terra; és bona per fer boverons».

4.4. Herba de nuu / herba de nus. *Cystoseira mediterranea* (Ag.)

- Cala Bona (Son Cervera). «Herba de nus, és verda i té molts de nus, es fa per les tenasses».

- Colònia de Sant Pere (Artà). «Herba de nuu»

4.5. Herba salpera / herba de salpa. *Cystoseira abrotanifolia* (J. G. Agardh)

Des de l'avior, s'ha observat que aquesta herba, molt abundant per les tenasses, era espipellada i servia d'aliment al peix *Sarpa salpa*, d'aquí el seu nom. Era utilitzada com a esca pels pescadors de canya i també en forma de manadets o boverons per a la captura de puu, crustacis del gènere *Idotea*.

DCVB, s. v. *herba:* «*Herba de saupa*: alga de l'espècie *Cystoseira abrotanifolia*, que abunda a les costes de Menorca i serveix com a esca per pescar salpes (Ferrer Aledo APM 11).»

Segons Bosch (1982: 36) es tracta de l'espècie *Cystoseira abrotanifolia* i amb el nom popular «herba de saupa» està registrada per Navarro i Bellón (1945). Entre les vuit espècies de *Cystoseira* existents a la costa de les Illes Balears, aquesta és la més abundant.

- Banyalbufar. «Herba salpera, per escar l'ham».

- Cala Bona (Son Cervera). «Herba salpera, bona per fer puu. N'hi ha per na Marins (escull per davant Cala Bona)». «Herba salpera, per fer puu».

- Colònia de Sant Pere (Artà). «També la utilitzaven per fer puu».

- Port d'Alcúdia. «Herba de salpa, per fer puu».

- Port de Manacor. «Herba salpera, n'hi ha molta al morro Pagell, a l'esquerra del Port de Manacor, per bromejar, picada dins un cocó a vorera de mar, amb terra roja». «Herba salpera, per a boverons per fer puu».

4.6. Herba cuquera. *Hypnea musciformis* (Wulfen)

Herba que es fa per les tenasses. Utilitzada des de molt antic per guarir de cucs.

DCVB, s. v. *herba*: «*herba cuquera*: Alga de l'espècie *Sphaerococcus helminthochorton*.» El mateix diccionari registra aquesta variant: DCVB, s. v. *Coralina*: «*Coralina de Mallorca*: Alga marina de l'espècie *Sphaerococcus helminthochorton*, a la qual s'atribueix virtut curativa contra els cucs.»

Segons Bosch (1982: 39) es tracta de l'espècie *Hypnea musciformis* i amb aquest nom popular està registrada per Navarro i Bellón (1945).

- Cala Bona (Son Cervera). «Herba cuquera, per davall les tenasses, és de color daurat i quan està seca no torna negra. Té ramificacions que surten de baix. Utilitzada per medicina». «Herba cuquera, n'hi ha per Cala Millor». «Herba cuquera, utilitzada per fer xarop de cucs. Es recollia per les tenasses i la duien a ca l'apotecari. Assecada al sol no torna negra».

4.7. Ortiga. *Anemonia sulcata*

DCVB, s. v. *ortiga*: «*Ortiga de mar*: nom de diferents espècies de zoòfits que viuen adherits a les roques marines i són urticants; cast. *Ortiga de mar.* Les principals són l'*ortiga vera* (Men.), que és l'espècie *Antea tentacularis*; l'*ortiga vermella* o *Actinia equina*, i l'*ortiga parda* o *Anemonia sulcata*. La gent marinera de Mallorca i Menorca es sol menjar aquesta darrera espècie. "S'ortiga, que es cull a betzef durant ses seques de janer; es mengen frites amb sèu negre, dit de caldera, després d'escaldades i revoltes dins pa raiat" (Ballester Pesca 248).»

Amb el nom de «cabot d'ortiga» és conegut el peix *Gobius bucchichi*, que és bentònic i apareix a prop de l'ortiga *Anemonia sulcata,* atès que s'enfonya dins els urticants tentacles, i és l'únic peix del Mediterrani que pot fer-ho (Mas i Canyelles, 2000: 233).

- Cala Bona (Son Cervera). «Ortigues, són de color de pop, a les mans no cou, però a la pell d'un infant és urticant. Es mengen enfarinades i fregides».

- Port de Felanitx. «Ortigues, són bones per menjar. Bullides, enfarinades i fregides, ma mare en feia». «Ortigues, són bones per menjar, bullides, enfarinades i fregides».

5. A manera de conclusió

La incidència de la flora submarina ha tingut molt poca rellevància en el sistema nominatiu de les pesqueres o els talassònims del món mariner. Tot i que no és un recull exhaustiu, hom ho pot constatar amb la dotzena escassa de talassònims recollits, els quals fan referència a les distintes formacions

vegetals: Carrera de s'Avellanó, Barba de s'Herba Torta, Tall de s'Herbacol, es Magraneral, es Collonar, Carrera de s'Herbacol, Barba de s'Alga, es Granissar, Punta de s'Alga, etc.

Nogensmenys, cal subratllar la frondositat del lèxic mariner per identificar la flora i constatar que el lèxic d'aquesta, així com el de la fauna marina, s'han nodrit del de la terrestre, mitjançant la metàfora i la metonímia, partint dels noms corresponents d'animals, plantes i utensilis de terra, perquè són aquests els que l'home ha conegut en primer lloc (Veny, 2001: 22).

Valguin aquests paràgrafs relatius a la nomenclatura popular de la flora submarina per constatar que el medi marí ha estat i és encara un recer conservador, que manifesta ara i adés l'evident unitat de la llengua catalana.

Bibliografia

Aguiló, Cosme (1980). «La toponímia marina de Felanitx, Santanyí i Ses Salines (Mallorca)». *Randa* (Barcelona), Homenatge a Francesc de Borja Moll, volum II, pàg. 25-49.

Aguiló, Cosme (1981). «Topografia submarina i talassonímia en el Migjorn de Mallorca». *Randa* (Barcelona), volum XII, pàg. 73-82.

Aguiló, Cosme (1981). «*Plaja*: Un cas de fidelitat a la fonètica medieval.» *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* (Barcelona), volum V, pàg. 44-45.

Aguiló, Cosme (1991). *La toponímia de la costa de Felanitx*. Felanitx: Centre Cultural. Ajuntament de Felanitx.

Aguiló, Cosme (1991). *La toponímia de la costa de Campos*. Campos: Ajuntament de Campos.

Aguiló, Cosme (1995). *Notes de toponímia de Cabrera (I)*. Campos: Edicions Roig i Monserrat (Quaderns de n'Ensiola, II).

Aguiló, Cosme (1996). *La toponímia de la costa de Llucmajor*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Treballs de l'Oficina d'Onomàstica, II.

Bonafè Barceló, Francesc (1977). *Flora de Mallorca*, I. Palma: Moll.

Bosch Florit, Joan (1982). «Posibilidades de explotación de algas marinas en Baleares.» *Estudis Baleàrics*, núm. 4, pàg. 33-41. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

Cabrera González, M. A. Roser (2002). «Actitud dels mariners davant els talassònims». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* (Barcelona), núm. 94. XXIX Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica. Teulada (la Marina).

Calafat Rivas, Antònia Maria *et alii* (1995-96). «Talassonímia de la mar de Valldemossa». *Estudis Baleàrics* (Palma), núm. 53, pàg. 109-123.

Calafat Vila, Rosa Maria (1989). «Històries d'un pescador.» *El Mirall*, núm. 33, pàg. 26-28. Palma: Obra Cultural Balear.

Camarasa, Josep Maria; Vidal, Josep Maria (coordinadors) (2003). *Joan Joaquim Rodríguez Femenias, un naturalista menorquí del segle XIX*. Institut Menorquí d'Estudis, Col·lecció Recerca, 6. Ciutadella: Institut Menorquí d'Estudis.

Campbell, A. C. (1984). *Guia de la flora y fauna del mar Mediterráneo*. Barcelona: Ediciones Omega.

Canuto Bauçà, Francesc (1994). *Toponímia i talassonímia mallorquina als Columbrets*. Palma: Universitat de les Illes Balears (Quaderns de Toponímia, Onomàstica i Cultura Popular, 1).

Canuto Bauçà, Francesc (2002). *Talassonímia de la mar de Ciutadella* (*Menorca*). *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* (Barcelona), número 104-105, març-juny, 2007, pàg. 99-110.

Canuto Bauçà, Francesc (2011). «Talassonímia de la mar de Capdepera.» A: *XXIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia - VI Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística*. Pàg. 50-83. Palma: Universitat de les Illes Balears.

Coromines, Joan (1983-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes. Volums I-IX.

Costa, Manuel *et alii* (1984). *Estado actual de la flora y fauna marinas en el litoral de la Comunidad Valenciana*. Castellón de la Plana: Publicaciones del Excelentísimo Ayuntamiento.

DCVB = Alcover, A. M.; Moll, F. de B. (1930-1962). *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol. Palma de Mallorca: Moll.

Duran Jaume, Damià (1978). *Aspectes materials i lingüístics de la cultura dels pescaires d'Artà*. Artà: Ajuntament d'Artà, IV Certamen Literari Vila d'Artà.

Duran Jaume, Damià (1989). *Roda de folklore pagès*. Manacor.

Duran Ordinyana, Miquel (2007): *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana*. Tom I. *Àgnats, condrictis, osteïctis* (1a. part). Mallorca: Moll.

Duran Ordinyana, Miquel (2010): *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana*. Tom II. *Osteïctis* (2a. part). Mallorca: Moll.

Enciclopèdia de Menorca (1988). *El món vegetal*. Volum II. Ciutadella: Obra Cultural de Menorca.

Ensenyat Estrany, Bartomeu (1981). *El pastor*. Palma: Escola de Música i Danses de Mallorca.

Font i Quer, Pius (1995). *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. Barcelona: Editorial Labor.

Gran Enciclopèdia de Mallorca (1988). Palma: Edicions Promomallorca, XXII volums.

Guillem, Nicolau; Megia, Manuela (1995). «Toponímia costanera del país d'Almeria en el mapa del general Coello (Meitat del segle XIX).» *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* (Barcelona), núm. LX, pàg. 417-438.

Guirau, Alfons (1990-1991). «Toponímia de l'Albufera de València.» A: *Materials de Toponímia II*, pàg. 1149-1205 (Mestratge de Toponímia. Estudis de Toponímia Valenciana). València: Editorial Denes.

Habsburgo-Lorena, Luis Salvador (1956). *Las Baleares. La pesca*. Colección Drach, núm. 6. Palma: Editorial Clumba.

Llabrés Alegre, Antoni (1997). *El Bolitx. La pesca de Bolitx al port de Maó*. Col·lecció Petit Format, núm. 1. Maó: Institut Menorquí d'Estudis.

Llabrés Ramis, Joan; Vallespir Soler, Jordi (1984). *Els nostres arts i oficis d'antany*. Palma: Estudis Monogràfics del Museu Arqueològic la Porciúncula; volum V.

Llorca i Ibi, Francesc Xavier (1991). «Talassonímia dels mariners de Benidorm». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* (Barcelona), volum XLIV, pàg. 453-456.

Mas, Xavier; Canyelles, Xavier (2000). *Peixos de les Illes Balears*. Manuals d'Introducció a la Naturalesa, 13. Mallorca: Moll.

Massutí Oliver, Miquel (1973). *La pesca deportiva en Mallorca*. Palma: Edicions Cort.

Miralles Monserrat, Joan (1984). *Un Llibre de Cort Reial mallorquí del segle XIV (1357-60)*. Palma: Moll, volums I-II.

Moreno, Isabel *et alii* (1990). *Guia de la flora y fauna del mar Balear.* Mallorca: El Tall.

Navarro, Francisco; Bellón, Luis (1945). *Catálogo de la flora del mar de Baleares*. Notas y Resúmenes. Sèrie CC, núm. 124. Ministerio de Marina. Inst. Esp. Ocean.

Oliver Billoch, Francisco (1944). «El patrón de pesca de Mallorca.» *Publicaciones del Instituto Social de la Marina (Servicio Cultural)*. Madrid.

Ordines Garau, Antoni (2001). *Geografia i toponímia a les Illes Balears. La terminologia geogràfica en els noms de lloc.* Palma: Moll.

Piñero Costa, M. D. *et alii* (1984). «Toponímia costera de l'Escala (Empordà).» A: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XVIII, pàg. 42-43.

Ribas Marí, Enric (1993). *La toponímia de la costa de Sant Joan de Labritja*. Eivissa: Edicions Can Sifre.

Ribas Marí, Enric (1995). *La toponímia de la costa de Sant Antoni de Portmany*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

Ribas Marí, Enric (2006). *La toponímia costanera del municipi d'Eivissa*. Eivissa: Editorial Mediterrània.

Riedl, Rupert (1986): *Fauna y flora del mar Mediterráneo*. Barcelona: Ediciones Omega.

Rodríguez Perea, Antoni *et alii* (2000). *Alternatives a la dependència de les platges de les Balears de la regeneració artificial continuada: informe metadona*. Palma: Universitat de les Illes Balears. Departament de Ciències de la Terra (Col·lecció Pedagogia Ambiental, 10).

Romero, Javier (2004). *Posidònia: Els prats del fons del mar.* Badalona: Ajuntament de Badalona (Col·lecció Norai, 9).

Rosselló Vaquer, Ramon; Segura Salado, Josep. (1996). *Història de Puigpunyent, segles XIII-XVI*. Palma.

Rosselló i Verger, Vicenç Maria (1982): «Toponímia litoral valenciana: Pesqueres, caladors i senyes.» *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, volum X, pàg. 1-9.

San Félix, Manu (2000). *La posidònia. El bosc submergit.* Palma: Documenta Balear (Quaderns de Natura de les Balears).

Sempere Linares, Maria dels Àngels (1991). «Talassonímia dels mariners de Santa Pola». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* (Barcelona), volum XLIV, pàg. 505-515.

Servera Nicolau, Jaume (2004). *Geomorfologia del litoral de les Illes Balears*. Palma: Documenta Balear (Quaderns de Natura de les Balears).

Sicart Martínez, Josep (2012). «Els topònims del terme municipal de Bonastre (Baix Penedès).» A: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. 123, pàg. 87.

Valls, Joan Lluís (1999). «Les roques i rocs sotaiguats dels pescaires de Cotlliure.» A: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. LXXXVII, volum II. XXII Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica. Vilafranca del Penedès.

Veny i Clar, Joan (2001). *Llengua i entorn natural*. Barcelona: Edicions 62.

Informadors

La recollida de dades per a la redacció d'aquest treball la iniciàrem l'any 1989. Des de llavors, hi ha hagut molts dels informadors que, per llei de vida, ens han deixat. Agraïm, malgrat sia d'una manera pòstuma, les seves valuoses aportacions; vaja per a tots ells la nostra gratitud, immensa i sincera. Vet aquí la relació alfabètica del lloc de procedència dels informants; segueix a continuació el seu nom, cognom, any de naixença i malnom:

- Banyalbufar. Antoni Tomàs Albertí (1911-1996), *Cerdà*; Antoni Cunill Vives (n. 1930), *Cunill*.
- Cala Bona (Son Cervera). Sebastià Sanxo Llull (n. 1908), *Ròtol*; Antoni Servera Perelló (n. 1918), *Pejulí*; Miquel Artigues Andreu (n. 1917), *Solaies*.
- Cala Rajada (Capdepera). Bartomeu Alzina Amorós (1910-1995), *Puig*; Sebastià Esteva Fernàndez (1905-1991), *Blancos*; Andreu Nadal Moll (1904-1997), *Felanitxer*; Joan Morey Llabrés (n. 1911), *Morei*; Josep Fernández Orts (n. 1930); Miquel Jaume Pascual (n. 1932), *Pinet*.
- Calvià. Jaume Morey Mulet (n. 1924), *Bonamo*.
- Can Picafort (Santa Margalida). Jaume Mandilego Buchens (n. 1916), *Mandilego*.
- Colònia de Sant Pere (Artà). Pere Planisi Cursach (n. 1907), *Canai*; Llorenç Planisi Sansó (1919-1999), *s'Ueu*.
- Deià. Andreu Gamundí Llinàs (1915-1998), *patró Andreu* o *de Ca na Burota*; Sebastià Rullan Rosselló (n. 1933), *Veieta*; Joan Rullan Mas (n. 1904), *Marc*.
- Estellencs. Bartomeu Sastre Tomàs (n. 1924), *Trico*.
- Formentera. Bartomeu Verdera Juan (1930-2010), *Verdera*.
- es Molinar (Palma). Joan Oliver Andreu (n. 1921), *Gaida*; Miquel Vadell Martí (n. 1920), *Sant*; Sebastià Galiana Font (n. 1935), *Galiana*.
- Palma. Sebastià Maimó Bonnín (1921-1993), *Maimó*; Onofre Planas Roca (n. 1900), *es Veler*; Joan Morey Estaràs (n. 1902), *Racó*; Antoni Ferrer Campins (n. 1898), *s'Olier*; Josep Martí Paniza (1898-1988), *Cacauero*; Miquel Covas Carbonell (n. 1951), *Coves*. Salvador Vadell Pieras (n. ?), *Vedell*; Josep Pomares Samper (n. 1918), *Miano*; Francesc Carbonell Amengual (1914-2000), *Amado*; Domingo Bonnín Bautista (n. 1965), *Domingo*.
- Port d'Alcúdia. Gaspar Vera Domingo (1927-1989), *Gasparó*; Josep Bonnín Forteza (n. 1938), *Pep Domingo*; Antoni Aloy Llitrà (n. 1932), *Aloi*; Pere Pascual Oliver (n. 1911), *Poiet*; Josep Vallès Serra (n. 1899), *Vallès*; Pere Pons Ginard (n. 1916), *de sa Morena*.

- Port d'Andratx. Macià Vila Calafat (n. 1921), *Cristino*.
- Port de Felanitx. Miquel Creus Ensenyat (n. 1922), *Creus*, *Sabater o de Cas Sabater*; Joan Cifre Timoner (n. 1922), *Sureda*; Simó Andreu Vadell (n. 1922), *Tries*; Esteve Pujol Andreu (n. 1884), *Esteve*.
- Port de Manacor. Macià Brunet Sagrera (1908-1993), *Cametlo*; Miquel Jaume Pascual (n. 1932), *Pinet*; Llorenç Vadell Galmés (n. 1918), *Ganxo*; Mateu Pascual Soler (n. 1923), *Coix*; Antoni Terrassa Pascual (n. 1932), *Mosset*; Onofre Jaume Pascual (n. 1930), *Pinet*.
- Port de Pollença. Joan Cerdà Martorell (1907-2002), *Roqueta*; Joan Domingo Torrandell (1914-1998), *Moix*; Bartomeu Cerdà Simonet (n. 1916), *Fogassa*.
- Valldemossa. Nadal Torres Estrades (n. 1917), *Forta*.
- Vinaròs. Vicenç Alzina Balaguer (n. 1940), *Calandraque*; Antoni Plomer Serra (n. ?), *Xarpat*.

La descripció geogràfica i el mapa del terme de Manacor, de Joan Binimelis (final del segle XVI)

Antoni Ginard Bujosa

Joan Bauzà Llinàs

Introducció

La Jornada d'Antroponímia i Toponímia a Manacor és una bona oportunitat per presentar la descripció geogràfica i el mapa del terme de Manacor, de Joan Binimelis, que data de final del segle XVI, per tres motius. El primer, per l'interès específic de donar a conèixer la primitiva descripció geogràfica i la primera imatge cartogràfica de Manacor, en relació amb els treballs geogràfics i cartogràfics de Joan Binimelis, situables a la dècada de 1590. El segon, perquè Joan Binimelis era natural de Manacor. El tercer, per la figura de mossèn Antoni Maria Alcover, que a principi del segle XX era un gran defensor de Joan Binimelis i de la seva obra, de la qual publicava una transcripció parcial (abruptament interrompuda) alhora que en reclamava insistentment l'edició completa i vindicava el personatge.

Els objectius centrals són presentar el mapa i els textos descriptius de la vila i terme de Manacor, inclosos a la *Història de Mallorca,* de Joan Binimelis (la transcripció del text s'adjunta a l'apèndix), a més de fer una referència explícita a la relació de mossèn Alcover amb l'obra de Binimelis.

Els mapes i els textos de les còpies de la *Història de Mallorca,* de Joan Binimelis

Joan Baptista Binimelis i Garcia (Manacor, 1539/1540 – Ciutat de Mallorca, 1616) és un autor clau per a la història, la geografia i la cartografia de Mallorca. A més dels textos, interessen sobretot els mapes d'un dels manuscrits de l'obra; en concret, el de la versió en castellà de la Biblioteca Nacional d'Espanya (Madrid), datable aproximadament a l'any 1601.

El manuscrit de la Biblioteca Nacional (BNE) és essencial per analitzar els dibuixos dels mapes de l'obra de Joan Binimelis. La referència de catàleg és MSS/10394, Sala Cervantes, de la seu de Recoletos: «*Descripcion particular de la isla y villas de Mallorca, y de algunas cosas memorables que en ella acontecieron. Tomo III, Libros 5-7, su autor el Dr. Ioan Benimelis, sacerdote natural de Mallorca (h. 1-388)* [...]». Segons la

descripció del catàleg, el manuscrit, datat de l'any 1601, té 429 fulls (31 ´ 21 cm); la nota de procedència és: «*Duque de Osuna*». En concret, inclou «*Mapas dibujados a pluma y coloreados, en los márgenes y a página entera, en el Libro 5º de la primera obra*».

El tom corresponent és el «*Libro Quīto que trata de la descripcion particular de la Ysla y villas de Mallorca y de algunas cosas memorables que en ella acontecieron. Autor el Dotor Ioan Benimelis, Sacerdote y natural de Mallorca. Tomus Tertius*» (portada, f. 1). En un únic tom, és un exemplar que ha estat restaurat i que es llegeix amb certes dificultats, ja que la tinta es transparenta a les dues cares dels fulls. Algunes parts del text i dels mapes estan deteriorades per l'acidesa de la tinta.

Els mapes responen a diverses característiques: són dibuixos a tinta i color, de diferents mides i estan intercalats amb el text per acompanyar la descripció de les viles. Encara que mantinguin una certa proporció de les àrees representades, les escales –que no s'indiquen– són variables a cada mapa. Els mapes són dibuixos en planta, centrats sobretot en el perímetre de la costa. La informació cartogràfica inclou signes convencionals, la representació del relleu i els cursos de torrents. Els accidents del litoral, entrants i sortints, hi són molt marcats, amb toponímia, illots i signes de torres o talaies i d'altres elements. A les zones de l'interior, hi ha altres aspectes, com les viles principals i llocs significatius, amb toponímia. S'hi dibuixen els nuclis de població, edificacions i cases disperses, santuaris, castells, etc. El relleu hi apareix en forma de petites muntanyes en perspectiva, les elevacions aïllades hi són objecte d'atenció i també els cursos d'alguns dels torrents més importants fins a la mar. Cada mapa correspon sobretot a un sector de costa que acaba sobreposant-se a l'anterior i al següent, raó per la qual hi ha topònims que estan repetits. Els mapes acompanyen el text i segueixen exactament el mateix ordre que la seqüència dels capítols de les descripcions particulars de les viles (per al text, vegeu Binimelis, edició de 1927).

La versió en castellà de la BNE és la més completa en dibuixos de mapes. Inclou un total de 22 imatges: 17 mapes del litoral, 1 de l'interior de l'illa i 4 mapes sectorials. A la costa, fins a completar tot el perímetre de Mallorca, hi ha els mapes de les viles de Felanitx, Santanyí, Campos, Llucmajor, Ciutat de Mallorca, Calvià, Andratx, Estellencs, Valldemossa, Sóller, Escorca, Pollença, Alcúdia, Santa Margalida, Artà, Manacor, més el de l'illa de Cabrera. Un únic mapa representa el centre i l'interior de Mallorca. La majoria dels mapes ocupen la cara d'un full; d'altres, un full i part de l'altre, i fins a un doble full. A més, hi ha quatre mapes de sectors específics: el de sa Dragonera i del sector de la costa d'Andratx; un sector de la costa de Valldemossa; un sector de la costa de Capdepera, i un sector de la costa de Son Servera. Són mapes més petits que ocupen el marge lateral exterior del full. La incorporació dels quatre mapes **«**sectorials**»**, que no apareixen a altres còpies de l'obra, atorga al manuscrit de la BNE el caràcter de referència original.

La gran majoria dels mapes no tenen títol, però probablement figurava a l'extrem superior del full corresponent. Actualment, en gran part haurien estat tallats i haurien desaparegut per la restauració i l'enquadernació del volum. Són visibles els títols dels mapes de Cabrera (*Yª de cabrera*), Ciutat (*Ciutat*) i Andratx (*Andraij*); és parcialment visible el de Santa Margalida (*margarita*), i hi ha rastres del títol al full del mapa de Felanitx.

L'exemplar de la BNE és datable cap al 1601, data que coincideix amb el final de la redacció de la versió en castellà per part de Binimelis. La redacció de l'original en català de la *Història de Mallorca* s'ha situat aproximadament en el període 1593-1595. No obstant això, Binimelis afirmava «*Yo tengo hecha hará algunos años una descripción de toda la Isla de Mallorca,* [...]»; per tant, possiblement era d'abans de 1593. Quant a la datació dels mapes, és possible detectar una diversitat de dades que fan pensar que l'aixecament s'hauria efectuat, com a mínim, entre 1580 i 1590. Si més no, una part de la informació podria haver-se congriat en ocasió de la visita a les viles de Mallorca, que el virrei Lluís Vic duia a terme del 21 de gener al 25 de febrer de 1585. A la vista dels mapes, Joan Binimelis hauria pogut estructurar una base de dades cartogràfiques a una escala i grau de precisió que no seria superat pràcticament fins a final del segle XVIII.

Juntament amb l'exemplar de la *Història de Mallorca* de Joan Binimelis de la BNE, existeixen dues còpies posteriors (datables al segle XVIII), que també inclouen còpies dels mapes (amb algunes diferències i mancances). Són la del monestir de Montserrat (Barcelona) i la de la Biblioteca Britànica de Londres (British Library).

La còpia de la Biblioteca de Montserrat (ms. 476-480), segons les dades del catàleg, té les referències següents: «Autor: Juan Binimelis. Títol: *Nueva historia de la Isla de Mallorca y de otras Islas adjacentes / Traducida de su original mallorquín al castellano por Guillermo Tarrasa* (cf. el llibre V o la portada del vol. IV)». Descripció física: «5 volums (ms. 476: 187 fulls; ms. 477: 158 fulls, ms. 478: 151 fulls; ms. 479: 152 fulls; ms. 480: 235 fulls) I, II i III: 230 x 155 mm; IV i V: 197 x 140 mm». Notes: «[...] Fons Ayamans: 4187 Mitja pell Segle XVIII Hi ha il·lustracions a mà al vol. I (monedes) i IV (poblacions)».

El manuscrit de la còpia de Montserrat, obra de Guillem Terrassa i Pons (1709-1778), inclou un total de 18 imatges: 17 mapes del litoral i 1 de l'interior de l'illa. Els mapes són similars als del volum de la BNE i representen les mateixes àrees (amb diferències mínimes), però no reprodueixen els quatre mapes sectorials. Són dibuixos de factura diferent, en blanc i negre, tots amb el títol del mapa, però hi canvien les dimensions, les orientacions i els signes convencionals.

La còpia de la *Història de Mallorca* de la Biblioteca Britànica (ms. ADD 24911 - 24912) és un manuscrit en castellà, enquadernat en dos toms de 304 fulls (I) i 204 fulls (II), respectivament. El títol que encapçala l'obra és *Nueva historia de la Ysla de Mallorca, y de otras / Yslas â ella adjacentes; compuesta por el Dor Juan / Binimelis Sacerdote natural de Mallorca diri- / gida â los Ylustres Señores Jurados del Reyno de / Mallorca / Año 1597.*

El transcriptor és desconegut. La sèrie dels dibuixos dels mapes que il·lustren els textos és incompleta. Són mapes en blanc i negre, de factura diferent, menys acurada, però són similars als de la còpia de Montserrat. El dibuix o còpia dels mapes ens ha arribat sense acabar, perquè hi ha dos fulls amb el títol del mapa, però sense el dibuix, que haurien de ser els de les viles d'Artà i de Manacor. Fins i tot, hi ha un full incorporat amb l'orla marcada, però sense títol ni sense mapa, que hauria de correspondre al mapa de l'interior de Mallorca.

El mapa de Manacor de Joan Binimelis

Quant a la vila i terme de Manacor, seguim el mapa de la còpia de la BNE (datable devers 1601), tot i que, com a exemple de fitxa, oferim un resum comparatiu dels mapes de les altres dues còpies que coneixem.

Núm.		Títol - sector	mm	Descripció
17a	BNE, f. 131v	Sense títol [Manacor]. Costa i terme de Manacor (des de la platja de Sant Jordi [fora de l'orla] i la Punta de n'Amer fins a l'Algar).	250 x 125	Orientació desplaçada a gregal (NE); nord cap a l'angle superior de l'esquerra. Signes i relleu dispers de muntanyes en perspectiva: destaca la talaia Vella. Curs del torrent de Ca n'Amer fins a la mar.
17b	BM, f. 122 [121v-122]	*Villa de Manacor.* Costa i terme de Manacor (des de la platja de Sant Jordi fins a s'Algar)	173 x 216	Orientació desplaçada a xaloc (SE); nord cap a l'angle inferior de l'esquerra. Dibuixos i relleu de muntanyes en perspectiva: destaca la talaia Vella. Vista en perspectiva de la vila de Manacor i de Sant Llorenç. Curs del torrent de Ca n'Amer fins a la mar.
17c	BL, f. 72	*Villa de Manacor.* [Full amb orla, però sense mapa]	206 x 288	[Full en blanc, sense mapa]

El dibuix del manuscrit de la BNE representa la costa i part del terme de Manacor. En tinta i colors, el mapa no té referències d'escala. L'àrea és ben identificable i, sense respectar una escala justa, segueix un criteri de proporcions de distàncies i posicions prou acceptable. Per calcular l'escala, s'ha calibrat la imatge del mapa de 1601 amb una aplicació informàtica que projecta una malla georeferenciada, amb quadrícules d'un quilòmetre quadrat, definida prenent com a base nou punts de referència; l'escala general mitjana resultant és 1:81.000.

L'orientació del mapa està desplaçada cap a gregal, amb el nord cap a l'angle superior de l'esquerra. El mapa fa ús de signes convencionals per representar les talaies, viles, llocs i possessions. La representació del relleu és molt senzilla, amb una sèrie de puigs en perspectiva, sense diferenciar-hi les altituds. El curs del torrent de Ca n'Amer hi apareix també molt marcat. En el contorn de la costa, una línia vermella i una de blava marquen el contrast entre la terra i la mar.

En relació amb el relleu, destaca el dibuix en perspectiva del puig de So na Moixa, o muntanya Grossa de Sant Josep, el turó on hi havia la talaia vella de la Marineta, probablement d'origen medieval, per vigilar la zona de la marina de Manacor (vegeu Aparicio, 2001). Binimelis descriu el sistema de senyals en cas de perill: «[...] *servíanse los de Manacor para los fuego de aviso de un monte mil pasos geométricos distante del mar, que aun al presente se llama la Atalaya Vieja de la Marineta y se descubre de la villa. Y cuando se tiene noticia de corsarios en aquella ribera ponen los de la villa una guarda de a pie en lo alto de este monte. Y si los corsarios se hallan a la parte de Cala Magraner la guarda inclina su ramo o señal a la parte de dicha cala y si en la cala Varques, hace lo mismo, todo lo que descubren desde la villa, el dicho monte descubre desde su eminencia todas las entradas de dichas calas, hasta Puerto Colom*».

Justament, el dibuix del puig de So na Moixa està coronat per una figura esquemàtica amb tres branques, que pretén voler indicar les posicions del ram o senyal d'avís, segons la direcció de la cala d'on procedia el perill.

La referència al puig de So na Moixa, segons la qual «*el dicho monte descubre desde su eminencia todas las entradas de dichas calas, hasta Puerto Colom*», serveix de manera explícita per perseguir la hipòtesi que els llocs elevats, com a bons punts d'observació, eren útils per a la confecció d'un mapa del territori. En el cas de Manacor, s'ha pogut constatar que, des del puig de So na Moixa (335 m sobre el nivell de la mar), on estava ubicada la talaia vella de la Marineta, és possible veure la totalitat dels caps i cales que s'identifiquen a través dels topònims del litoral que apareixen al mapa, des de la punta de n'Amer fins a Portocolom.

És òbviament exagerat el dibuix del curs del torrent de Ca n'Amer, de 22,20 km de llargària, els 78,29 km^2 de conca del qual corresponen gairebé a tota la superfície de l'actual terme de Sant Llorenç.

Un altre aspecte a considerar de la imatge cartogràfica és que, aparentment, la màxima precisió coincideix amb la línia de la costa (tot i els errors que hi puguin haver), mentre que les distorsions més notòries apareixen cap a l'interior, amb els signes de les viles de Manacor i de Sant Llorenç situats fora de l'orla del mapa. En general, és evident la prioritat atorgada a la representació del litoral, tot i que es detecten diferents imprecisions. Per altra part, igualment és possible constatar-hi la desubicació d'alguns topònims.

Manuscrit del mapa de la costa i terme de Manacor. Joan Binimelis (*circa* 1601). (Biblioteca Nacional de España, BNE, mss / 10394, f. 131v).

Detall del mapa de la costa i terme de Manacor. Joan Binimelis (*circa* 1601). (Biblioteca Nacional de España, BNE, mss / 10394, f. 131v).

La toponímia

Entre els escassos topònims documentats, destaca el registre d'alguns noms de final del segle XVI (1593-1601) que actualment han canviat la denominació: la platja de Sant Jordi, la punta d'en Brotat o la punta de n'Amer. A través de la toponímia són igualment destacables les referències als estanys existents a la desembocadura dels torrents, com ara l'estany d'en Peretó, l'Estanyol o l'estany d'en Mas.

Els topònims registrats al mapa han estat contrastats amb els del text descriptiu (que acompanya el mapa). La base lingüística de la toponímia és indiscutiblement catalana, tot i que a la còpia del text de la versió en castellà els noms estan adaptats. Les taules recullen els topònims del mapa i del text. A la succinta identificació, s'ha de fer esment a la presència dels signes.

	Mapa	Text	Correspondència
[1]	*Plaia de St. jordi* [Fora de l'orla]	*San Jorge*	Platja de sa Marjal (Son Servera)
[2]	*Punta den Brotat*	*Punta den Brotad*	Punta de n'Amer (Sant Llorenç)
[3]	*Cala Morlanda*	*Cala Moiranda* [sic]	Cala Morlanda (situada a Sa Coma, de Sant Llorenç)
[4]	*Cala de la llebrera*		Cala de la Lletrera (situada a la platja de s'Illot)
[5]	*Estany den Peretó*		Estany d'en Peretó, s'Estanyol o es Riuet
[6]	*Cala Manacor*	*Cala Manacor*	Cala Manacor (Manacor)
[7]	*Atalaya*		[Signe de torre] Torre de Cala Manacor
[8]	*Cala Varques*	*Cala Varques*	Cala Varques (Manacor)
[9]	*Estañol*		Estany d'en Mas (Mancor)
[10]	*Cala M.g.ner* [nom deteriorat]	*Cala Magraner*	Cala Magraner (Manacor)
[11]	*Cayrat*		Es Cairats (Manacor)
[12]	*Cala Mrada*		Cala Murada (Manacor)
[13]	*Algar* [nom afegit]		Racó de s'Algar (Felanitx)

La relació de noms de l'interior és molt breu:

	Mapa	Text	Correspondència
[14]	*St Llorēs*	*Bellver / San Lorenzo*	[Signe de vila] Sant Llorenç
[15]	*Manacor*	*Manacor*	[Signe de vila] Manacor
		Convento e iglesia de San Vicente Ferrer	Convent de Sant Vicenç Ferrer

		Cueva que llaman del Drach	Cova del Drac
[16]	*Atalaya Vella*	*Atalaya Vieja de la Marineta*	Talaia Vella, del puig de So na Moixa (Manacor)

Si bé l'execució dels mapes implica haver de tenir en compte un criteri de proporcionalitat, distància, direcció i posició dels espais i dels punts representats, també són evidents les distorsions i incoherències internes respecte d'un concepte d'escala general (sobretot quan no és explícit). Com s'ha dit, els accidents del litoral són objecte d'una atenció especial. Els ports i les entrades de la mar eren indrets d'una gran importància per al refugi i la provisió de les embarcacions (aigua, fusta, llenya), però també com a paratges d'accés a terra que calia defensar en cas d'invasió.

El text descriptiu de Joan Binimelis

Els textos descriptius de Joan Binimelis tenen un caràcter historicogeogràfic i aporten informació de final del segle XVI. El text relatiu a Manacor prové de la còpia en castellà de l'edició de la *Història de Mallorca*, de Binimelis, publicada l'any 1927, que segueix la còpia manuscrita de la Biblioteca del monestir de Montserrat, del segle XVIII, obra de Guillem Terrassa (vegeu Binimelis, edició de 1927, tom iv, pàg. 148-151). La versió original en català hauria estat redactada per Binimelis cap a 1593-1595, mentre que la versió del text en castellà, de la mà del mateix Binimelis, estaria acabada cap al 1601.

De la Villa de Manacor y su Distrito

Les característiques i el contingut del text (en general, sense entrar en matisos) incorporen aspectes de descripció geogràfica. En el text «de la Vila de Manacor i el seu terme», Binimelis anotava la inclusió inicial de Manacor en la porció de Nunó Sanç després del Repartiment. Manacor era el terme més gran de Mallorca; en efecte, l'extensió dels termes actuals de Manacor i Sant Llorenç (260 km^2 i 82 km^2) sumava fins a 342 km^2. Confrontava, a llevant, amb la mar fins a la punta d'en Brotat (punta de n'Amer) i amb el terme d'Artà; al nord, amb el terme de Santa Margalida; al sud, amb el terme de Felanitx; i, a ponent, amb el terme de Petra. La distància amb la ciutat de Mallorca era de 26 milles cap a ponent.

Binimelis significava l'abundància d'aigua: en la visita de 1310, «*Raymundo Desbrull y Bernardo Beltrán vehedores del señor Rey don Jaime II de Mallorca no hallaron en todo su término de 93 pozos, 28 fuentes y 40 balsas. La parte que dicen de Bellver y ahora San Lorenzo, es más abundante de aguas con algunas fuentecitas manantiales, y tenía entonces hasta 36 pozos, y ahora los hay sin número*».

L'activitat agrària destaca pel volum de les collites, sobretot de cereals de secà: 50.000 quarteres de blat, 26.000 d'ordi i 12.000 de civada; igualment, llegums, lli, vi, hortalisses i fruites. Així mateix, assenyala la importància de la ramaderia: 25.000 ovelles, 6.500 cabres, 360 cavalls i egües, 480 bous i vaques, 330 muls i mules, 600 ases i 260 porcs.[123]

Quant a la demografia, a final del segle XVI, Manacor era també la població més nombrosa de la Part Forana. La vila de Manacor tenia 1.000 llars i 1.200 homes d'armes, «*que con las demás almas de comunión serán 2.800, y de gente inútil 1.500 almas*». En la visita del virrei Lluís Vic a Manacor del 5 de febrer de 1585, el còmput de les persones de comunió (2.760) més la gent «inútil» (1.414) sumava un total de 4.174 persones; els homes d'armes eren 886 (vegeu Rosselló i Vaquer, 1977: 310).

123 Per comparar, en la visita del virrei Lluís Vic a Manacor (5 de febrer de 1585), en el mateix ordre, la mostra del bestiar era: 24.634 caps de ramat oví, 5.534 cabres, 190 egües, 383 bous i vaques, 301 muls i mules, 537 ases i 155 porcs (vegeu Rosselló i Vaquer, 1977: 310).

Una xifra de l'ordre dels cinc mil habitants és molt més realista que la derivada d'un ban del mateix virrei Vic, de 14 de novembre de 1591, segons el qual la població de Manacor seria de 2.043 habitants (vegeu Llabrés, 1917).

Les festes patronals de l'església i de la parròquia eren l'Assumpció i Sant Jaume. La parròquia estava dotada amb vint beneficis sacerdotals. El 15 d'agost de 1576, els religiosos Antoni Creus, Julià Roig i Miquel Sastre havien fundat el convent dels dominics de Sant Vicenç Ferrer, situat a la part de ponent de la vila. El 23 de setembre fou beneïda l'església conventual.

Per la seguretat del poble, era important l'antiga talaia vella de la Marineta, al puig de So na Moixa, des d'on es vigilava tot el sector de marina. A Cala Manacor, a cinc milles de la vila, s'havia edificat una torre de guarda que comunicava amb la torre del puig d'en Massot i amb la torre de Portocolom. La torre de cala Manacor fou edificada els anys 1577 i 1578; el 31 d'agost de 1580 es nomenaren els primeres torrers pagats per la Universitat del Regne de Mallorca (Aparicio, 2007: 145-146). La torre rebia la visita del virrei Lluís Vic, el gener de 1585; el 19 de juny de 1597 fou visitada per Benet Verger (comissionat per Ferran Çanoguera, virrei de Mallorca) (vegeu Muntaner, 1953). Per altra part, prop de cala Manacor, la cova del Drac, enmig d'una garriga, tenia tanta anomenada com les coves d'Artà («*la cueva del hermitaño*»).

Mossèn Alcover i l'obra de Joan Binimelis

La persona de Joan Binimelis tenia vincles amb Manacor pel fet de ser el seu lloc de naixement. En efecte, al document de denúncia a la Inquisició contra «*Juan Benimelis, Sacerdote, doctor en medicina y beneficiado en la yglesia mayor de la Ciudad de Mallorca*», del mes d'octubre de 1604, hi ha constància que Binimelis era «*Natural de la villa de Manacor, de edad de 65 años*» (vegeu Pérez, 1978).

En aquest cas, a pesar de l'origen manacorí de Binimelis, interessa sobretot aproximar-se a la relació de mossèn Antoni Maria Alcover amb el treball de Binimelis. Tres-cents anys després, Alcover era un gran defensor de Binimelis i reclamava la publicació de la seva obra, que aleshores romania inèdita.

Alcover, ell mateix, s'encarregava de transcriure els textos de Binimelis, un «*home de molt de cap i de gran il·lustració*», entre les obres escollides per fer les cèdules «de totes llurs paraules» per a la confecció del Diccionari. L'objectiu d'Alcover era accedir a la versió en català (1593-1595) de la *Història de Mallorca*, reproduïda en part al codi Serra-Cortada, una còpia manuscrita del segle XVII:

> «*Desesperant de trobar res d'En Binimelis en mallorquí per poder-le-hi estudiar lingüísticament, vaig sebre que mon benvolgut amic D. Pere Jusep Serra i Cortada, Escrivà d'Inca, tenia un còdic antic a on hi havia qualques fulles de la redacció mallorquina de l'*Historia *d'En Binimelis. Li escric, i me contesta que té, no unes quantes de fulles, sino tot un volum en mallorquí que considera que ès un bon troç de dita* Historia*, i me fa la finesa de remetre'm dit volum. ¡Sí que m'hi feu contentíssim aquell bon amic! Aquest volum en fol i enquadernat de plegamí, té 197 + 10 fols; hi manquen el 1, 6 i 7, i pel mig alguns altres. Me diu l'amic Serra i Cortada que sempre ha vist per ca-seua aqueix volum, que creu que hi anà per via d'un oncle de son avi, frare dominic, Prior de St. Domingo de Pollensa, quant en tragueren els frares. Sospita l'amic Serra que ès una copia de qualque frare dominic, tal volta un que nomia Fra Campomar. La lletra fa cara del sigle XVII*» (*BSAL*, 1916-1917, XVI: 193).

Quant a l'ortografia de la còpia manuscrita:

> «[...] *No hem d'oblidar que les havem, no amb un escrit autògraf d'En Binimelis, sinó amb* [u]*na copia d'ell, feta an el sigle XVII, més allunyada encara que no En Binimelis del bon temps de les lletres catalanes i que per lo mateix el copista anava més lluny d'osques que no l'autor en materia d'ortografia catalana, i per això ès natural que encara hi haja en la copia més errades que no en l'original. Tenint en*

*compte això, vegem com se presenta d'ortografia el català de Mallorca dins l'*Historia *d'En Binimelis*» (*BSAL*, 1916-1917, XVI: 193).

Quant als criteris de transcripció, mossèn Alcover advertia:

> «*Reproduïm el text d'En Binimelis sens tocar-hi ni una til·la, amb totes les seues errades; sols posam aczent an els mots aguts acabats en vocal per facilitar la lectura. Que ho tenguen en compte els filòlegs*» (*BSAL*, 1916-1917, XVI: 211).

El mes de desembre de 1916, el *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* retia homenatge «*A la bona memòria del Rt. Dr. Mn. Juan Binimelis, Teòleg, Metge, Cartograf, Geograf, Matemàtic, Primer historiador de Mallorca, nat l'any 1538, mort dia 12 de janer de 1616, an el terç centenari de son traspás la Sociedat Arqueològica Luliana dedica aqueix BOLLETÍ. L'ánima d'ell i la de tots els feels morts per la misericordia de Deu descansin en pau. Amen*».

Sens dubte, com a vicepresident de l'Arqueològica i també, aleshores, director del *Bolletí*, Alcover era l'impulsor de l'homenatge. El gruix d'articles eren els de Gabriel Llabrés[124] i els de mossèn Alcover: «La llengua catalana dins l'Historia del Dr. Mn. Juan Binimelis» [pàg. 192-211]; «Les obres del Dr. Binimelis» [pàg. 221]; «¿De quina vila era el Dr. Binimelis? [pàg. 221-222]; «Més sobre la redacció catalana de l'"Historia de Mallorca" del Dr. Binimelis» [pàg. 222-223].

Al mateix temps, Alcover iniciava la publicació de la transcripció del codi Serra–Cortada: *Historia de Mallorca del Dr. Mn. Juan Binimelis. Alló que queda de la redacció catalana segons el codi Serra-Cortada*, que apareixia als volums XVI i XVII del *Bolletí*, des de desembre 1916 fins a gener-febrer de 1919. L'edició del text transcrit s'aturava a mitjan camí, amb el text corresponent a la vila de Sóller. Alcover havia trencat la relació amb la Societat Arqueològica. A pesar del «*Se Continuará*», aquesta seria la darrera i última col·laboració d'Alcover al *Bolletí*. La continuació del text de Binimelis quedava estroncada.

Per ser breus, així ho explica Josep Massot i Muntaner: l'edició del codi Serra-Cortada per part d'Alcover «*va quedar bruscament interrompuda el gener-febrer de 1919, a causa de la ruptura entre Alcover i altres elements de l'Arqueològica, una més de les ruptures del nostre irascible mossèn, directament relacionada amb la seva crisi dins l'Institut d'Estudis Catalans, que a poc a poc va anar afectant les seves relacions amb la gran majoria dels sectors "catalanistes" de la intel·lectualitat mallorquina*» (Massot, 2003, 186-187).

Malgrat tot, hem de pensar, però, que Alcover hauria pogut acabar de transcriure tot el codi Serra-Cortada. Segons una tarja enviada per mossèn Alcover, el 23 de gener de 1918, a Pere Josep Serra i Cortada:

> «*Amic estimat! / Rebuda la seva de dia 16, li agra- / esc la seva felicitació per St. An- / toni / En quant an el Codi Binimelis, / de 194 fols que té, just mos ne fal- / ten 19 a copiar. Tod d'una que / els hàgem copiats (no deixam la feina de la mà), prou que / li enviaré dit còdic. Si el / vol abans, ho diga. Supós / que el mos deixerà acabar de / copiar. De lo contrari, ens / impossibilitaria la publicació / Comendacions a la seua / senyora / Son efectíssim / i agraïdíssim / Antoni Mª Alcover pre/*» (Pons, 1981: 161, nota 6).

La publicació del text s'havia aturat al foli 57v. Restaven inèdites les descripcions del litoral des d'Escorca fins a Manacor i les de les viles de l'interior. És a dir, mancaven gairebé dues terceres parts del text. Hores d'ara, la qüestió seria saber si l'original de la transcripció feta per Alcover s'ha perdut o si seria possible retrobar-la; igualment, desconeixem on pugui haver anat a parar el manuscrit del codi Serra-Cortada.

En qualsevol cas, Alcover vindicava de manera insistent la recuperació de la figura de Joan Binimelis i de la seva *Història de Mallorca*. Un personatge i una obra que havien patit maltractaments i silencis,

124 «Testament del Dr. en medicina Joan Binimelis, prevera» [pàg. 177-192], que inclou el primer i segon codicils del Dr. Juan Binimelis, pre. (12 Juny 1612 i 6 Janer 1616), amb els "Encants dels bens movents del Dr. Binimelis (26 Janer 1616)"; "Biografía del Dr. Juan Binimelis (1538, †12 Enero 1616)» [pàg. 216-220].

còpies i reproduccions, sense esmentar-ne l'autoria ni la procedència. Alcover tenia clar que, primer Joan Dameto (1631) i posteriorment altres «gatvaires», havien «saquejat» i copiat Binimelis descaradament.

El llistat dels «copiadors» de l'obra inèdita de Binimelis seria extens. Mossèn Alcover els aplica el terme «gatvaire», que, com recull el diccionari, significa «home informal, que no mereix estimació, que no el poden prendre seriosament». Uns trenta-cinc anys abans, un comentari en to satíric, d'un escrit adreçat al director de la revista *L'Ignorància*, signat per un desconegut Enrich Roch, diu: «[...], *y fént es degut elogi de sas* [carabasses] *mallorquinas, recordaria lo maravellosas, imponents y soberanas que son sas de Muro y de Sa Pobla: còsa que no sé si indicá a sa historia de Mallorca, ó a sa descripció topográfica de sas séuas vilas, es Doctor Binimelis, qui tan olvidat está d'es nostros contemporáneos com n'estigué de certs autors qui s'aprofitáren prou bé d'es séus trabays*» (*L'Ignorància*, núm. 77, 4 de desembre de 1880, pàg. 1-2).

Al seu torn, per exemple, Alcover constatava que el nom de Binimelis havia estat amagat:

> «*Comparant l'obra d'En Fortuny de Roescas* [1640-1642] *amb lo que'ns queda de l'*Historia de Mallorca *del Dr. Mn. Juan Binimelis, se veu que el primer no feu més que copiar el segón, casi sempre al peu de la lletra, callant això si el nom d'En Binimelis. Per lo mateix aqueixa* Vida del Bt. Ramón *que posam aquí, l'hem de considerar come composta del Dr. Binimelis. La transcrivim tal qual se troba d'ortografia dins la copia d'En Fortuny, sensa llevar ni afegir res.* [...]» (*BSAL*, 1914-1915, xv: 357, nota 1).
>
> «[...] *un codi voluminós, manuscrit, copiat de D. Jordi Fortuny de Roescas, del sigle XVII, queès una copia de tal Historia en catala, ancque no hi figuri en-lloc el nom d'En Binimelis.* [...] *sembla que no es més que una copia de l'Historia que En Binimelis escrigué en mallorqui. Els bossins que nosaltres coneixem del codi Serra i Cortada són iguals iguals an els del Libre iii que posa En Fortuny*; [...] *En Fortuny de Roescas, encara que aqueix n'hagués treta la copia deixant dins el tinter el nom venerable de l'autor, cosa que francament ... no fa gaire polit. Una cosa hem de fer constar, ben significativa*: [...]. *Lo qual prova el propòsit decidit d'En Fortuny d'amagar el nom d'En Binimelis*» (*BSAL*, 1916-1917, XVI: 222-223).
>
> «*En Fortuny copia al peu de la lletra En Binimelis, sensa anomenar-lo per res mai* [...]» (*BDLC*, 1916-1917, ix: 499).

Des de les pàgines del *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, mossèn Alcover reiterava la necessitat de publicar l'obra i de retre un merescut reconeixement públic a Joan Binimelis:

> «*M'arriben noves de Mallorca que certs polítichs duen idea de que l'Ajuntament de Ciutat dedich un monument a D. Joan Alcover i Maspons, escels poeta i orador esquisidíssim. Per mi no ès gens duptós de que D. Joan se mereix un monument; però encara consider mes poch duptós que, per ferlehi, s'ès mester abans acabar els que dit Ajuntament té comensats, fa tants d'anys, an el Rey En Jaume I i an el Beat Ramon Llull. ¿A on treuria cap envestir l'empresa d'un nou monument, allà on tenim sensa ferhi gens de via aquells altres dos? Be està que lo nostre Ajuntament acordi fer un monument a D. Joan Alcover; però seria una anomalia, una becada, una cosa fora de lloch acordar fer tal monument i no acordar ensems ferne a la partida de mallorquins eminents per diferents conceptes tant com may ho puga esser i ho ès D. Joan. ¿Qui ho dupte que se mereixen tant com ell un monument?: —a) Lo Dr. Joan Binimelis (1538-1616), primer historiador de Mallorca, lo primer que la descrigué cosmogràficament i en feu lo mapa, sobre tot de les nostres costes per mostrar a on s'amagaven els terribles cossaris africans, a l'aguayt de les barques cristianes que transitaven i de la gent i del bestiar de les marines i viles mallorquines per ferne*

presa i sauparmos tota la nostra llecor: ell donà clarícia, ademés, de com estava cada bahia i cada cala de Mallorca, els remeys que hi havia per defensarles i donà també un sistema per poderse les torres de tot lo litoral de Mallorca comunicarse rapidíssimament les notícies de les naus inimigues que s'acostassen per fermos mal, ab lo qual prestà aquest Binimelis un servici a Mallorca que no ès de dir [...]» (*BDLC*, 1920, xi: 361).

«*¡O Pares de la Pàtria, que formau lo nostre Ajuntament! ¡no emprengueu, per amor de Deu, nous monuments, que no hàgeu acabats els que teniu comensats! I si tan* monumentalisadors *vos sentiu, ¿com no acordau estampar l'*Història de Mallorca *que els vostres antepassats els Jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca comanaren devers l'any 1584 an el Dr. Joan Binimelis, i aquest la escrigué bil·lo bil·lo; i l'Honorable Patrici En Lleonard Safortesa l'any 1616 les ho entregà, de part de l'autor ja mort, escrita en mallorquí i en castellà? Ja que per vergonyoses intrigues aquella* Història *romangué inèdita per que la poguessen saquetjar una partida de gats-vayres que's vestiren galanxonament ab aquelles plomes robades; i inèdita encara està després de mes de 300 anys d'escrita per comanda d'aquells bons de Jurats de qui vosaltres vos gloriau i ab motiu d'esser successors* [...]» (*BDLC*, 1920, xi: 365).

«[...] *Hi ha que donar a conèixer l'obra d'aquells patricis tal com ells l'escrigueren, per poder apreciar ben exacte la vida i l'estat de Mallorca an aquells sigles. Dels Noticiaris aqueys que's tenguen, cal ferne una edició. Els que no se tenguen, s'han de cercar i copiar fotogràficament els que se trobin i publicarlos, mes prest avuy que demà!*[...]» (*BDLC*, 1920, xi: 366).

«*¡O monumentalisadors de D. Joan Alcover! ¡per l'amor de Deu i p'el bon nom de Mallorca, monumentalisau primer lo Rey En Jaume I i lo Beat Ramon Llull, publicau l'Història de Mallorca del Dr. Binimelis*, [...] *En haver monumentalisat tot això, llavò ja envestireu aquelles altres monumentalisacions, si tan monumentalisadors estau!*» (*BDLC*, 1920, xi: 367).

Anys més tard, Alcover seguia reclamant l'edició del text:

«[...] *lo Dr. Binimelis en el sigle XVI dins la seua Història de Mallorca, la primera que's compongué però que encara no l'han estampada*, [...]» (*BDLC*, 1925-1926, xiv: 19).

«*El Dr. Joan Binimelis (1538-1616) dins la seua Història de Mallorca, la primera que's va escriure i que encara no està publicada*, [...]» (BDLC, 1925-1926, xiv: 82).

«[...] *28. Binimelis (Dr. Joan)*

»*Història del Reyne de Mallorca. Inèdita. En Binimelis (1538-1616) fou el primer historiador de Mallorca. Desgraciadament la seua obra quedà inèdita. El cronista Dameto l'ha saquetjada, com també molts d'altres. En Binimelis escrigué en mallorquí la Historia, que ell mateix posà en castellà, de la qual se conserven algunes còpies. De la redacció mallorquina just coneixem el Codi Serra-Cortada que inclou lo llibre III de l'Obra del Dr. Binimelis* [...]» (*BDLC*, 1925-1926, xiv: 129).

Les reivindicacions d'Alcover arriben fins a l'any 1926. Casualment, la primera edició del text de Binimelis es feia pública el 1927, encara que no reproduïa el text en català com Alcover segurament desitjava. La impressió de la *Història de Mallorca* segueix la còpia en castellà, feta al segle XVIII per Guillem Terrassa. L'exemplar feia part de la col·lecció Aiamans, els fons de la qual havien de sortir de Mallorca per anar a la biblioteca del Montserrat.

En definitiva, mossèn Alcover estava ben convençut de la importància de rescatar i valorar la figura i l'obra de Joan Binimelis. Amb la perspectiva actual, Alcover potser desconeixia els detalls del procés inquisitorial que hagué de patir Binimelis i que explicaria en gran part els motius de l'ostracisme i la manca de reconeixement públic. Malgrat tot, mossèn Alcover també era conscient que «per vergonyoses intrigues aquella *Història* romangué inèdita».

Conclusions

A partir dels continguts de la descripció geogràfica i del mapa del terme i costa de Manacor **és possible extreure una sèrie de conclusions.**

Primera. El primer mapa del terme de Manacor és atribuïble a l'obra de Joan Binimelis, segons la còpia de la BNE datada l'any 1601. En el seu context serveix també per significar la importància i la transcendència dels treballs cartogràfics de Binimelis en relació amb un primer aixecament d'un mapa de Mallorca.

Segona. El text descriptiu de Binimelis (sense analitzar-lo en profunditat) és important com a una primera referència a Manacor, perquè els manuscrits de Binimelis eren reproduïts, copiats o «visitats» per un gran nombre d'autors posteriors, fins i tot –i en la majoria dels casos– sense esmentar-ne la procedència.

Tercera. En conjunt, el mapa i els aspectes descriptius tenen interès en la mesura que suposen un primer document cartogràfic i geogràfic relatiu a la contrada manacorina. Sens dubte, amb totes les seves mancances i imperfeccions, és una visió del territori elaborada a partir del coneixement directe, mitjançant l'ús d'un llenguatge cartogràfic primitiu, però que aconsegueix una imatge molt acceptable (del litoral i de l'interior) de l'àrea que vol descriure i representar.

Quarta. No podem passar per alt el fet que l'home polièdric que era mossèn Antoni Maria Alcover, a principi del segle XX, fos un recuperador, defensor i vindicador de Joan Binimelis i de la seva obra, de la qual reclamà l'edició completa. Valguin les nostres referències i consideracions com a homenatge a ambdós manacorins il·lustres.

Bibliografia

Aparicio Pascual, Àngel (2001). La marina de Manacor (segles XVI-XVII). Aproximació crítica a l'estudi de la vigilància costanera. A: *Manacor: cultura i territori. I Jornades d'estudis locals de Manacor: 5 i 6 de maig de 2000*. Manacor: Ajuntament de Manacor, 181-191.

Aparicio Pascual, Àngel (2007). Torre de Cala Manacor. A: *Manacor: tradició i modernitat. IV Jornades d'estudis locals de Manacor: 7 i 8 d'abril de 2006*. Manacor: Ajuntament de Manacor, 145-157.

Binimelis, Juan (1927). *Nueva historia de la isla de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes*. Palma: Imprenta de José Tous.

Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana [edició de Maria-Pilar Perea (2011), accessible a: <alcover.iec.cat>].

Gran Enciclopèdia de Mallorca (1989-1998) [GEM]. Mallorca: Promomallorca Ed.

Massot i Muntaner, Josep (2003). *Escriptors i erudits contemporanis. Tercera sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Serra d'Or.

Muntaner, Juan (1953). Inspección de las torres vigía [1597]. A: *BSAL*, xxx: 523-533.

Pérez Martínez, Lorenzo (1978). Relacion de las causas de fe que se han despachado en el Santo Oficio de la Inquisicion de Mallorca desde primero de septiembre de 1604 años hasta quinze de octubre de 1605. A: *Fontes Rerum Balearium*, *II(1)*, 223-226.

Pons, Miquel (1981). Un romanç sobre el fet d'armes a Sóller del 1561. A: *Affar*, *1*, 155-166.

Rosselló i Vaquer, Ramon (1977). Visita de D. Lluís Vich, virrei de Mallorca, a les torres, homes d'armes i material de defensa de Mallorca (1585). A: *Fontes Rerum Balearium*, *I*, 305-322.

Apèndix

Transcripció del text de la versió en castellà «de la vila i terme de Manacor», de Joan Binimelis (vegeu Binimelis, edició de 1927, IV, 148-151).

«CAPITULO XIX

»***De la Villa de Manacor y su Distrito***

»Manacor con otras tierras de la isla cupo a la porción de don Nuño Sants en el repartimiento que se hizo de la tierra entre los magnates que concurrieron a la Conquista. Después el referido don Nuño en su testamento hizo heredero de todos los bienes que poseía en Mallorca al Rey don Jaime el Conquistador su primo, y puso dichas tierras a veinte de laudemio, y a diezmo y tasca, el Rey después don Jaime II de Mallorca en la nueva fundación de once villas en el año 1300 la hizo villa parroquial la que antes era lugarejo, y hoy es la mayor población de toda la Isla, y su término es el más dilatado de cuantos hay. El mismo don Nuño Sants eximió del todo a los hombres y mujeres de Manacor de la Remensa y francos, libres e inmunes, como parece con auto que les otorgó dado en Manacor el día 9, de las Kalendas de Febrero 1234. La mayor parte de su término es harto abundante de aguas de algunas fuentes manantiales y muchísimos pozos que no hay alquería que no tenga su pozo, y algunas dos y tres; la villa se mantiene de muchas cisternas y algunos pozos que tiene cerca, en lo demás de su término hay poquísimas fuentes manantiales; y por esto en la visita que se hizo en 1310 por toda la Isla por orden que dieron Raymundo Desbrull y Bernardo Beltrán vehedores del señor Rey don Jaime II de Mallorca no hallaron en todo su término de 93 pozos, 28 fuentes y 40 balsas. La parte que dicen de Bellver y ahora San Lorenzo, es más abundante de aguas con algunas fuentecitas manantiales, y tenía entonces hasta 36 pozos, y ahora los hay sin número.

»Es Manacor la tierra más abundante en las provisiones necesarias de cuantas villas hay en la isla, su cosecha ordinaria de trigos llega hasta 50.000 cuarteras, cebada 26.000 avena 12.000 sin otras más provisiones de legumbres y frutos, lino, vino, hortaliza, y mucha abundancia de frutas.

»La villa de Manacor es de 1.000 fuegos; tendrá de gente de armas 1.200 hombres, que con las demás almas de comunión serán 2.800, y de gente inútil 1.500 almas. Su término confina por el levante con su costa marítima así a los confines de Artá por el norte con tierras de Santa Margarita por el sur con Felanitx, y por el poniente con Petra. Dista de la ciudad principal de Palma 26 millas por la línea de su poniente. Es abundantísima de ganados pues tendrá 25.000 cabezas de ganado ovejuno;

cabruno 6.500, yeguas y caballos 360, bueyes y vacas 480, machos y mulas 330, jumentos 600 y cerdos 260.

»Los principales patronos de su iglesia son la Asunción de Nuestra Sra. y el apóstol Santiago. Solemnízanse allí estas dos festividades con grande solemnidad y regocijo, danzas y corridas en el campo, con el concurso de todo aquel pueblo.

»Tiene su iglesia muy capaz y devota, y muy rica de varios ornamentos para el Divino culto; está dotada de 20 beneficios con tantos sacerdotes que la sirven con grande devoción y ceremonia contiguo a la misma villa a la parte de su poniente, tiene sufragáneo un convento e iglesia de San Vicente Ferrer, de frailes predicadores, el que se fundó con licencia y autoridad de D. Juan Vique obispo de Mallorca, a petición de dichos frailes y de los jurados de dicha villa, el día 15 de Agosto de 1576, los tres primeros frailes fundadores de dicho convento fueron Fr. Antonio Creus, Julián Royg, y Miguel Sastre, religiosos de mucha virtud y santidad de vida, como lo mostraron en su buen gobierno, y en el mismo año día 23 de septiembre se bendijo aquella iglesia.

»La villa de Manacor y las demás villas han tenido y tienen algunos privilegios, concedidos por los señores Reyes, y entre ellos el Rey don Alonso, residiendo en el castillo nuevo de Nápoles a los 20 de Mayo 1454 concedió a los payeses que habitaren en villas y tierras marítimas, que no puedan ser compelidos, para defender la ciudad principal si no fuese sitiada de armada real, o padeciese notable daño.

»En el lugar donde confinan los términos de Artá tienen principio los de Manacor, que empieza en la punta den Brotad y en su entrada tiene la cala Moiranda a la parte del Sur; y al otro lado tiene otra en donde siempre anidan corsarios todas las veces que vienen a aquellas partes de San Jorge, en donde los tiempos pasados hicieron grandes daños, en medio de estas dos calas sería muy conveniente edificar una torre de guarda que también guardaría dos calas, que están a la sombra de unas peñas del Promontorio del Librell, que de otra parte no se pueden descubrir.

»Cala Manacor es la más importante de toda aquella costa hasta Puerto Colóm; es capaz y de mucha profundidad, pueden caber en ella hasta diez galeras, su transversía es del levante y xaloque. Al cabo do ella han edificado una torre de guarda que comunica sus fuegos con la torre del Puig den Massot, y con la de Puerto Colom; y dista de la villa de Manacor cinco millas. Al extremo de esta cala está la Cueva que llaman del Drach en un llano de unas selvas, la que no es menos nombrada que la cueva del hermitaño del término de Artá. Antes de edificar la dicha torre de guarda servíanse los de Manacor para los fuego de aviso de un monte mil pasos geométricos distante del mar, que aun al presente se llama la Atalaya Vieja de la Marineta y se descubre de la villa. Y cuando se tiene noticia de corsarios en aquella ribera ponen los de la villa una guarda de a pie en lo alto de este monte. Y si los corsarios se hallan a la parte de Cala Magraner la guarda inclina su ramo o señal a la parte de dicha cala y si en la cala Varques, hace lo mismo, todo lo que descubren desde la villa, el dicho monte descubre desde su eminencia todas las entradas de dichas calas, hasta Puerto Colom.

»Entre Cala Manacor y Puerto Colom hay algunas calas, y son las más peligrosas de corsarios, que muchas veces allí desembarcan y en toda esta costa no se encuentran aguas buenas para beber, ni hacer agua los corsarios».

Fartàritx

Mateu Morro i Marcé

Descripció dels llocs

Fartàritx, a Pollença, és el nom d'una antiga alqueria situada a un replà elevat de la muntanya a l'ampit del puig de Ca de Míner (880 m), la cuculla de Fartàritx (700 m) i la mola del puig Tomir (1.100 m). L'indret és com una balconada sobre la vall d'en Marc i les muntanyes properes de Mortitx, Pedruixella, Ariant i Ternelles, entre d'altres. La seva situació, en ocupar aquesta baldana que va dels 450 als 650 m d'alçària, és molt singular des d'un punt de vista topogràfic. El terreny de l'antiga alqueria ara està dividit en quatre possessions: Fartàritx Gran, Fartàritx d'en Roig, Fartàritx d'en Vila i Fartàritx del Recó. Pens que per esclarir l'etimologia de Fartàritx s'han d'analitzar hipòtesis basades en les possibles evidències físiques del lloc, que n'hi ha, i que tal vegada ens permetran d'explicar el topònim de manera satisfactòria.

La primera vegada que apareix documentat és al *Llibre del Repartiment* amb la forma «alqueria Fardaritx».[125] Tot i les diferents grafies, el nom no ha patit cap variació des del segle XIII: «clot de Fartarig» (segle XIII),[126] «Fartarig» (1448, 1458 i 1489),[127] «Fartarix», en el mapa del cardenal Despuig (1784).

Fartàritx,[128] a Manacor, «en el barri extrem d'aquella vila anomenat Fartàritx»,[129] és tota una altra cosa. Però potser no del tot, si ho miram des del punt de vista orogràfic. A dia d'avui és un barri de la ciutat. La progressiva inclusió de Fartàritx en el perímetre urbà n'ha desdibuixat la individualitat i l'origen, o, si més no, no els coneixem prou. Amb tot, hi endevinam una topografia en pendent, que s'enfila cap al turó del puig de Santa Llúcia o puig de s'Ermita, el puig d'en Móra i el turó de na Marranxa. La ubicació dels molins, sobretot en el segle XVII, ja denota aquesta situació més elevada (devers deu metres sobre el nivell del torrent) que puja de manera progressiva fins arribar als 209 m del puig de s'Ermita i els 222 m del puig d'en Móra, 145 m sobre el nivell del torrent. El topònim apareix prou en la documentació del segle XVII.[130] Aleshores ja hi havia quatre carrers identificats: el cantó de mosson Joan Jaume (avui, de

125 Soto i Company, Ricard (ed.) (1984). *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca*. Fonts documentals del Regne de Mallorca, 1, 178. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear.

126 Torres Velasco, Joan Manuel i Salas Vives, Pere (2010). Llocs, termes i valls de Pollença a l'època medieval i moderna. A: *XXII Jornada d'Antroponímia i Toponímia (Pollença, 2009)*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 90.

127 Rosselló Lliteras, Joan (1985). *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Pollença*. Palma: Consell de Mallorca.

128 Guijón Amengual, Miquel i Cabrer Sureda, Miquel Àngel (2005). Recull toponímic en el municipi de Manacor. A: *III Jornades d'Estudis Locals de Manacor: espai, fet urbà i societat*. Manacor: Ajuntament de Manacor. Els autors consideren Fartàrix a Manacor com un topònim probablement mossàrab de significació incerta.

129 BDLC XIII (1923-24), 342.

130 Carvajal Mesquida, Albert i Ferrer Febrer, Antoni (2002). Toponímia i configuració urbana de Manacor en el segle XVII. A: *XV Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. Manacor.

Sant Jeroni), el carrer d'en Frare (avui, Llum), la illeta de Joan Ballester (avui, Figuera), i el carrer de la Creu. Integrava les illetes de cases més properes al torrent amb dos ponts: el pont petit, davant el carrer d'en Figuera, i el pont gros, davant el carrer d'en Colom. Hi havia un tercer pont en el camí de Fartàritx (ara, carrer Comtessa). El nucli ja estava ben consolidat al segle XVII i la seva constitució és dels segles anteriors.

Hi fan referència aquestes gloses:

> «Verge de Sant Salvador
> donau-mos bon any de càrritx.
> A sa costa de Fartàritx
> mataren en Parragó».[131]

> «A Fartàritx hi ha roques
> i també qualque turó.
> Un fadrí que hi té s'amor,
> encara n'hi troba poques».[132]

> «Per Fartàritx me passeig
> i trob ses portes tancades;
> ¿que deuen estar colgades
> ses joves, que no les veig?».[133]

Encara hi ha un altre Fartàritx, que sovint es deixa de banda, a Felanitx. És el nom d'un carrer i barriada de la ciutat. Segons Pere Xamena,[134] sembla que les primeres cases d'aquest carrer foren edificades al segle XVII i restaren isolades del nucli urbà fins al XVIII. La relació del topònim amb l'oronímia és evident i ve a ser, per la ubicació geogràfica, un paral·lel del Fartàritx de Manacor, ja que és al bell començament de la costa que hi ha al raiguer de les muntanyes de Santueri i Sant Salvador. La pujada progressiva del coster va des dels 105 als 220 m. Per tant, els desnivells dels dos costers, el de Manacor i el de Felanitx, són gairebé idèntics fins arribar a peu de muntanya.

Al còdex llatí del *Llibre del Repartiment* hi apareix també l'«Alcheria Addaarix»,[135] al districte d'Inca. Per la seva estructura, sembla un nom del grup de topònims d'origen mossàrab acabats en –itx, i, per tant, relacionable, si no és el mateix, amb «Fartàritx».[136]

Interpretacions

El *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Alcover-Moll diu: «Etim.: incerta. Possiblement aràbiga. En àrab, far-ṭariḳ significa "lladre o rata de camí". En el *Llibre del Repartiment de Mallorca*, segle XIII, apareix Fardaritx com a nom d'una alqueria del districte de les muntanyes, corresponent al Fartàritx de Pollença. També podria esser un derivat del radical fart- amb el sufix mossaràbic -itx (com Llinàritx, Favàritx,

131 Canyelles, Martí; Pujals, Margalida; Ripoll, Sara, i Seguí, Alexandre (2003). *Sa Pobla. La gent, el medi, la història*. Sa Pobla: Ajuntament de Sa Pobla, 100.

132 Ginard Bauçà, Rafel (1975). *Cançoner popular de Mallorca, I*. Palma: Ed. Moll, 50.

133 Ginard Bauçà, Rafel (1975). *Cançoner popular de Mallorca, III*. Palma: Ed. Moll, 35.

134 Xamena Fiol, Pere (1991). *Felanitx mot a mot*. Felanitx: Ajuntament de Felanitx, Conselleria de Cultura del Govern de les Illes Balears, 100.

135 Rosselló Bordoy, Guillem (2007). *Mallorca musulmana*. Mallorca: Universitat de les Illes Balears, 132. Rosselló suggereix, amb dubtes, l'ètim *arḍal-'ariš 'terra de la cabana'*.

136 Coromines, Joan i Mascaró Pasarius, J. (1989). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes I, 138. Els autors assenyalen la identificació d'Addaarix amb Fartàritx «per més que els moros hi poguessin contaminar una mica llurs mots *'ard* 'terra' i *ad-dâr 'la casa'*».

etc.».[137] Vicenç M. Rosselló i Verger[138] hi veu un cert aspecte aràbic, però pel sufix destria que pot ser llatí.

Coromines s'havia ocupat del tema ja l'any 1960.[139] Aleshores analitzà els topònims Los Ardales, de Jaén i Madrid, Ardales, de Màlaga i Ciudad Real, i Ardal, de Múrcia. Coromines feia referència també a un El Hardal, del segle XIV, a Cadis, i a un altre probable Hardales (esmentat el segle XIV), que podria ser el mateix que el de Màlaga. El cordovès Abenalcotia (segle X) anomenà *Hard̲areš* l'indret de Màlaga i encara ara el nom es pronuncia amb hac aspirada. Simonet[140] pensava que Hardal i Hardar probablement venien de CARDARIUS 'cardessar'. Coromines descarta un derivat de CARDUS 'card', com volia Simonet, però hi veu dades que donen suport a una explicació anàloga: l'alternança entre –ares i –ales indica un col·lectiu de planta romànic, no àrab. El mateix demostra el plural en –es del segle X, l'ús amb article i la repetició a tants de llocs prova que es tracta d'un nom comú. En no poder explicar el pas de «cardal» a «hardal», explora la possibilitat que CARDUS a una zona arabitzada es creuàs amb un sinònim àrab *ḥ̲aršafa* 'chardon', 'chardon comestible'. Dona per bo aquest creuament i diu: «*De ahí también el balear Fartàritx (vease Dicc. Alcover) que fue Fardaritx antiguamente*».[141]

El 1982[142] Coromines reprèn l'anàlisi feta el 1960 per a l'andalús Ardales i diu que «és un col·lectiu mossàrab (res d'aràbic, en si)». El 1985[143] defineix aquest col·lectiu —a l'article «Llangardaix», del *DECLLC*— com un derivat de l'àrab *ḥ̲arduˆn* 'llangardaix', que dona el mossàrab, aragonès i català meridional «fardatxo». Segons Coromines, l'etimologia de l'Alcover-Moll és falsa: «*far tariq* 'lladre de camí' (Dozy, II, 40) no és 'camí', sinó 'viatge, vegada, via'; i *farr* no és 'lladre', sinó 'fugitiu'; i encara hi faltaria l'enllaç, *farr al.tariq*: ni aquesta base fonètica ni el significat real 'fugitiu del viatge' servirien per a Fartàritx».[144] El 1989, a l'*Onomasticon*, Coromines descarta CARDUUS 'card' admès per Simonet, i l'encreuament amb *ḥ̲aršafa* 'carxofa', que ell havia suggerit vint-i-nou anys abans. La «clara solució» és la indicada al volum V del *DECLLC*: un derivat de *hard-*, arrel comuna de l'àrab *hardûn* 'llangardaix' i la seva nova fase mossàrab, cat. meridional, *fardatxo*; arag. *fardacho*. L'explicació de Coromines és que a les «cuculles, coves i penyalars» del rodal de Fartàritx «abunda aquest sauri, com abunda en els costers i moles agrestes de les "serranías" andaluses i manxegues. La /t/ del nom mallorquí vacil·là de primer amb /d/, com ho demostra el *Repartiment*: la variant Fartàritx pot esser deguda a contaminació de fartar». El pas de /d/ a /t/ seria un resultat de la influència àrab. La conservació de l'aspiració inicial seria a través de la *F-*, però no sempre (vegeu «alqueria Addaarix»).

Nova proposta

En síntesi, Coromines ho ha dit tot, llevat d'encertar en l'ètim. És sospitós que un mot d'estructura tan clarament romànica com Fartàritx i amb una terminació pròpia del mossàrab balear hagi de ser derivat de l'àrab *hard-* i *hardûn*. No es veu com l'àrab *hard-* pot lligar amb el plural romànic –es que hi ha a l'arrel dels topònims balears acabats en –itx (FAVARES > Favàritx, VALLES > Bàlitx o Vàritx). I si hi hagués «fardatxo», mot desconegut a les Balears, el seu col·lectiu no duria a «Fartàritx». Cal suposar

137 Alcover, A. M. i Moll, Francesc de B. (1980). *DCVB*. Palma: Ed. Moll, V, 754.

138 Rosselló i Verger, Vicenç M. (1963). *Anotacions a la toponomàstica del Migjorn i Xaloc de Mallorca*. BSAL 792-795 (1961-62), 25-47.

139 Coromines, Joan (1961). De toponomàstica hispana. A: *Homenaje a Dámaso Alonso, I*, 373, 411. *Tópica Hespérica I* (1971). Madrid: Ed. Gredos, Biblioteca Romànica Hispànica, 169.

140 Simonet, Francisco Javier (1888). *Glosario de voces ibéricas y latinas usadas entre los mozárabes*. Madrid: Establecimiento Tipográfico de Fontanet, 264.

141 *Op. cit.*, 39.

142 Coromines, Joan (1982). *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana, III*. Barcelona: Curial, 902.

143 Coromines, Joan (1985). *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana, V.* Barcelona: Curial, 70.

144 Coromines, Joan i Mascaró Pasarius, J. (1989). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, *I*, 137.

que estaríem davant un híbrid araboromànic *HARDARES 'el dragonar'. Però, des del punt de vista del significat, això se sosté amb molta dificultat: els dragons que hi ha en aquelles muntanyes (o als costers de Manacor i Felanitx) són els mateixos que hi ha als llocs propers i no tenen res de particular; no hi veig cap significació especial com per denominar aquelles contrades. La reiteració del topònim a les Balears i al sud peninsular fa pensar en un nom comú, en un genèric útil per identificar coses que realment existeixen. Per tant, l'explicació de Coromines és tan forçada que no és versemblant. Això no lleva que en la seva anàlisi no hagi eixermat el camí que ens pot menar a propostes més justificades.

Si tenim en compte la confusió entre -l- i la -r- pròpia dels dialectes andalusins i dels parlars mossàrabs, tan present en la toponímia procedent del nostre antic romànic balear, capgirarem per complet el problema. Cal que primer fem nostre el raonament de Coromines de l'ensordiment de la /d/ de «Fardaritx» per influència de «fartar», i també per ultracorrecció davant la tendència mossàrab a conservar la /t/ sense sonoritzar (mos. Catí i cat. Cadí < CATINUS; mos. Cutilar i cat. Codolar < COS, COTIS), que és probable que fos ja un fet català, vista la forma amb /d/ del *Llibre del Repartiment*. D'altra banda, la /d/ és també present als homònims andalusos, castellans i murcians (Ardales i Ardal). La forma etimològica, per tant, és la del *Llibre del Repartiment,* «Fardàritx», i a partir d'aquesta hem de pensar en un FARDARES, en el qual la primera erra seria el resultat d'una ela anterior, d'acord amb la tendència pròpia d'àrabs i mossàrabs, és a dir: FALDARES. El pas de la terminació –ARES a –itx, amb el tancament de la /e/ en /i/ i l'africació de /s/ ja ha estat prou estudiat, entre d'altres per Coromines. Així, amb Fartàritx seríem davant el mot del llatí vulgar FALDARES 'el faldar, el coster, l'ampit de la muntanya'. Aquesta accepció té un sentit ajustat a les característiques topogràfiques de l'alqueria pollencina i dels indrets homònims de Manacor i Felanitx.

L'àrab vacil·la molt entre -l- i la -r-, i la toponímia romànica influïda per l'àrab, també: Vàritx < VALLES, Artrutx < ALTOS, Almelutx < Almeruig (forma del *Llibre del Repartiment*), Aclamenàritx < GRAMINALES, Forlàritx < FLORALES, etc.). La tendència a la permuta de les dues líquides, segons Joan Coromines, es podria deure a una discrepància articulatòria entre -l- i la -r- aràbigues i les dues consonants romàniques, ajudada per fenòmens de dissimilació (l'article al- amb mots que contenien una ela provoca, per dissimilació, moltes d'alteracions d' l en r).[145] Carme Barceló analitza també aquests casos i esmenta els topònims: «Oliva (Awriba, nom de tribu Awraba) i Generalife (jannat al àrif)».[146] Federico Corriente també assenyala l'alternança de /l/ i /r/ en casos com: Antola < anthora, Nàquera < Naqla, *Benaguasil* < *bani al-wazir*. Amb casos de dissimilació com *Massalari* < *manzal Khálim*.[147]

Binifarda

Coromines veié en el nom d'aquesta alqueria propera a Fartàritx, de Felanitx, un mot romànic: 'penya de falda'. «El mer fet que aquest nom vagi passar per la boca de gent de llengua aràbiga justifica que la l es convertís en r. Aquesta etimologia és tan raonable que tot ens duu a creure que és la vertadera».[148]

«Beni Farda», segons Antoni Mut i Guillem Rosselló, ve de «*Banuˆ Fardaˆ*», nom clànic bereber, documentat ja com Binifarda el 1250 i 1264.[149] Miquel Barceló i Helena Kirchner diuen que potser recorda l'antic territori de l'assentament berber dels Banu Farda.[150] Hi ha un altre Binifarda prop de Sant Joan.

145 Coromines, Joan (1977). *Entre dos llenguatges,* III. Barcelona: Curial, Biblioteca de Cultura Catalana, 21.

146 Barceló, Carme (2010). *Noms aràbics de lloc*. Barcelona: Bromera.

147 Corriente, Federico (2008). *Romania arabica*. Madrid: Ed. Trotta.

148 Coromines Joan i Mascaró Pasarius, J. (1989). *Onomasticon Cataloniae I*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 136.

149 Mut Calafell, Antoni i Rosselló Bordoy, Guillem (1993). *La Remembrança de Nunyo Sanç*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, 158-159.

150 Barceló, Miquel i Kirchner, Helena (1995). *Terra de Falanis. Felanitx quan no ho era*. Palma: Ajuntament de Felanitx, Universitat de les Illes Balears, 63.

Binifaldó

Segons Coromines, és un derivat de l'àrab *Beni-Haldun* 'fills de Haldun', «Benihaldon» en el còdex català del *Llibre del Repartiment*.[151] És curiosa la relació del paral·lelisme topogràfic i proximitat entre *Fartàritx/Binifaldó* (Escorca) i *Fartàritx/Binifarda* (Felanitx). No es pot descartar que en tots aquests casos hi hagi els romànics FALDA i FALDARES.

El mot FALDARES a altres llocs: apel·latius i topònims

«Falda» té una aplicació orogràfica antiga i arrelada, segons Coromines, i indica els vessants inferiors d'una muntanya.[152] El mot «faldar», referit a una peça de l'armadura, és més aviat tardà en català (1436)[153] i, aplicat a camises i jaquetes, encara més (1517 i 1508). Coromines diu que és «Ja antiga i arrelada també l'aplicació als vessants inferiors d'una muntanya, que avui no és pas solament cosa d'escriptors, ciutadans ni geògrafs, perquè ho sentim en boca dels més aspres muntanyencs». Veig *faldar* en sentit orogràfic usat a Múrcia el 1433. *Falda* i *faldar* denoten només «els vessants inferiors d'una muntanya o d'una serralada: "allà on comença la pujada" –diu el *Diccionari Alcover-Moll*».[154]

L'ús com a genèric de *falda* i *faldar* és general arreu del país, però en la toponímia antiga és més aviat propi de les comarques meridionals. A Alacant, hi ha les Cases de Faldar (Pinós). El Barranco Faldar és una partida de Torralba (Alt Millars).[155] El mot, encara que rar, també es troba més al nord: creu de terme de les Forques o del Faldar, a Anglesola (Pla d'Urgell), la falda del Rodell (Vall de Lavansa).

Faldeta és un agregat de l'Ajuntament de Manuel (València). Coromines no veu res en la topografia que el relacioni amb falda.[156] Segons ell «el romànic "falda" (altrament insòlit en la toponímia de pertot) és un germanisme peculiar del germ. occidental, i, no havent existit en gòtic, mal podia un mot fràncic haver passat al mossàrab». Mas i rambla de la Fardeta (Lliria), esmentat per Coromines. A partir d'aquí, replanteja l'etimologia de Binifarda, proposada en el volum I de l'*Onomasticon*.

Pel que fa als topònims Los Ardales, Ardales i Ardal d'Andalusia, Castella i Múrcia, serien equivalents dels Faldar del País Valencià i dels Fartàritx mallorquins. Es tracta de FALDARES i la topografia de tots aquests llocs és un argument important, ja que sols hi hem d'afegir el pas de la /f/ inicial a la /h/ aspirada. En aquests casos, tampoc no hi ha l'ensordiment de la /d/ en /t/ que presenten els topònims mallorquins.

Conclusió

La repetició de Fartàritx (3 vegades a Mallorca), Faldar (2 vegades al País Valencià), Ardal (Múrcia) i Ardales (2 vegades a Andalusia i 2 vegades a Castella) ens indueixen a pensar, com apuntà Coromines, en un genèric o nom comú. L'evidència d'una terminació en –ARES (*Hard_areš,* a Abenalcotia el segle X, i Fardàritx, en el *Llibre del Repartiment* (segle XIII), demostra que hi ha un plural romànic en *–es*.

151 Soto i Company, Ricard (ed.) (1984). *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca*. Fonts documentals del Regne de Mallorca, 1, 178. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear.

152 Coromines, Joan. *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, 856-857.

153 *Diccionari Alcover-Moll* (1980). Vol. 5. Palma: Ed. Moll, 711.

154 Domingo i Francàs, Carles (1997). *Els noms de les formes del relleu*. Monografies 16, Societat d'Onomàstica - Institut Cartogràfic de Catalunya. Barcelona, 117.

155 Nebot Calpe, Natividad (1991). *Toponimia del Alto Mijares y del Alto Palancia*. Castelló: Diputació de Castelló, 298.

156 Coromines, Joan (1995). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, IV, 185.

Des d'un punt de vista fonètic, el pas de FALDARES a Fardares, canviant la /r/ a /l/ i amb dissimilació i canvi de la /f/ inicial per /h/ aspirada, a Hardales són processos normals en el romànic sota influència aràbiga propi de les Balears i de les diverses regions peninsulars.

Fartàritx forma part del grup de topònims balears antics paroxítons acabats en –tx final (Favàritx, Canàlitx, Padòlitx, Calòritx, Atàlitx, Tacàritx, etc.) i procedeix d'un col·lectiu plural acabat en –es, sense desplaçament de l'accent, com a Costitx, Pastoritx, Fontitx, Tortitx, Farrutx, Almallutx, Crestatx, etc. La meva opinió és que la totalitat d'aquests topònims —no hi veig cap excepció— és de procedència romànica.

Falda i *faldars* són germanismes que degueren passar a les parles romàniques peninsulars i insulars en un període primerenc, com es demostra a les pervivències toponímiques que contradiuen el prejudici expressat per Coromines el 1995.

Es constata la pervivència en els noms de lloc balears actuals —sobretot en la toponímia major— de l'antic romànic insular, que ens ha llegat una massa de topònims prou considerable i que, a mesura que s'estudiï la toponímia antiga de les Illes Balears, és molt probable que augmenti encara més.

Son Virgo. Notes d'història, arquitectura i microtoponímia

Andreu Ramis Puig-gròs

Joan Vanrell Torelló

Al bell mig del coll que separa el puig de Reig del puig de Son Virgo o de Son Pastereta s'hi assenten, allargassades, les cases de la possessioneta de Son Virgo. Aquesta propietat, de 35 quarterades, s'estén entre els termes de Sineu i de Llorito,[157] separats pel camí que unia les viles de Sineu i Sant Joan.

Les terres de conró de la possessió (sementers amb ametlers, figueres i garrovers) se situen a la part central de la propietat, davant i darrere les cases. A la galta de ponent del puig de Reig (203 m) i a bona part del puig de Son Virgo (197 m), el sol està ocupat per garriga amb pinar i una presència notable d'alzinar amb arbusts poc freqüents al Pla, com és el cas de les arboceres. En aquest sentit, és significativa la presència d'un conjunt de rotlles de sitja, que donen testimoni de l'explotació tradicional del bosc i la producció de carbó. Així mateix, a la pleta es conserven restes d'un forn de calç.

1. Referències històriques

Des d'un punt de vista històric, i pendents d'una constatació documental, les propietats del puig de Reig, Son Emparador, Son Virgo i Son Pastereta, a més de l'antic Rafal d'en Munar –l'actual Rota d'en Palem– i Can Riera, deuen estar relacionades amb les terres del Rahal Alpaizari, de quatre jovades, que, en el Repartiment, s'assignà a Arnau Reg de Lleida i que identificam amb l'actual possessió de Paixarí, al terme de Llorito, així com amb el rafal Alpinnilet al-paizari i el rafal aben Sanx alpayzari (de quatre jovades cadascun), que probablement s'estenien per la serra de ses Algorfes, el puig de Son Virgo i les terres de Pinyella, entre Son Sineu i sa Bastida, al terme de Sant Joan (Ramis i Rosselló Bordoy, 2008: 134-136). Tanmateix, els indicis més que probables de la presència d'un *qanāt* que abastia una petita zona irrigada, probablement lligada a un assentament islàmic a la mola del puig de Reig,[158] són elements suficients per constatar aquesta ocupació prefeudal.

157 Al terme municipal de Sineu, les parcel·les 137, 138 i 239 del polígon V, i, al terme de Llorito, la parcel·la 318 del polígon II.

158 Al cim hi ha un jaciment arqueològic inventariat i catalogat pel Servei de Patrimoni del Govern de les Illes Balears (47_044), precisament localitzat amb les coordenades UTM 501480/4385410 i declarat BIC, segons el Decret 2563/1966, publicat en el BOE 10/9/66. Tot i així, les restes visibles són escasses, atès que no en romanen estructures constructives. La troballa de restes ceràmiques en superfície permeté els especialistes datar cronològicament el jaciment al període del ferro i medieval islàmic. En les darreres prospeccions, el *Catàleg de Patrimoni Històric Municipal de Sineu* reafirma aquesta ocupació d'època islàmica. Vegeu: Albertí Oliver, Rosa (et al.) (2010). SIN-A017.

L'evolució d'aquestes propietats durant els segles xiv i xv roman en la penombra. Tot i això, sabem que les terres del puig de Reig estaven inicialment lligades al llinatge Rabassa: el 1359, Bernat Rabassa *del puig del Rei* [sic], està inclòs a la relació d'homes d'armes d'aquell any (Mulet, Rosselló, Salom, 1994: 216); l'any 1387, Jaume Rabassa, com a procurador de Jordi, sard, captiu de Bernat Rabassa *del puig del Rei*, demanava a Esteve Pujol i a la muller, Estevena, de l'alqueria la Bastida, 15 £ i 12 sous deguts al sard (ARM LC 54, f. 130. Rosselló Vaquer, 1985: 43). Igualment, el 18 de novembre de 1395, l'alqueria de Bernat Rabassa, situada al puig de Reig, feia alou al benefici de l'altar de Sant Miquel de l'església de Sineu (ARM RP 2006, f. 407. Mulet, Rosselló, Salom, 1994: 285; i 1995: 179).

Ja al segle XV, l'any 1404, en el capbreu de Pere de Manresa es documenta l'alqueria de Bernat Rabassa, situada al puig de Reig. El mateix any, Bernat Carnisser, beneficiat de l'altar de Sant Miquel de l'església de Sineu, tenia un alberg a la vila, alou de l'alqueria de Bernat Rabassa, situada al puig de Reig. Tanmateix, en aquell moment, la propietat del terme del puig de Reig ja estava dividida. Així, el 2 de novembre de 1411, Berenguer Mayol, ferrer, ven a Guillem Calafell el rafal dit «el puig del Reig», alou de Guillem Valentí, amb cases, vinyes, era, pou i arbres, per un preu de 400 £. Enmig passa el camí reial i confronta amb el torrent i el molí d'en Bas (ARM V-4, f. 85v).[159] Igualment, el 13 de febrer de 1423, Bartomeu Prats, «*sutor filius bartholomei prats*», estableix a Joan Bonet, «*conversi sartor*», una vinya i terra «*in termino podi Regis*». Aquesta peça estava sota alou de Santa Clara i feu de Bernat Pocoví, i confrontava amb camí reial, honor de Jaume Fiol, honor de Nadal Salvà i amb honor de Bartomeu Florit (ARM R-282, f. 4v). El 20 d'octubre de 1427, Bernat Gerona, «*textor*», ven a Pons Ramis «*una peça de terra al puig de reig*», que afronta amb camí reial, amb honor de Nadal Salvà i, per altres dues parts, amb honor de Bernat Pocoví, *junioris* (ARM R-282, f. 88 v).

Per altra part, el 24 de març de 1429, Guillem Mateu, mercader i ciutadà de Mallorca, estableix en emfiteusi perpetu Arnau Fontcuberta, habitador de la vila de Sineu, una peça grossa de terra «*in termino podi vulgariter nuncupatis lo puig de Reig*», parròquia de Sineu. «*Afronta et medianus et duabus partibus cum honoribus Bernat Rabassa, et ex alia parte cum honore Jacobi Filloli per Petri saguerii et heredum Bernardi sagueri q° et ex alia parte cum honore Jacobi filloli per mediam cuius peciae terre transit caminus publicus per quem iter et exitur ad dictam peciam terre quam nobis stabilio*» (ARM R-287 s/f). Així mateix, el 13 de febrer de 1429, Andreua, muller d'Antoni Rabassa, habitador en el terme del puig de Reig, filla de Francisca Mulet, de la parròquia d'Algaida, mantenia una qüestió sobre la seva dot (ARM R-287, s/f). El 21 de setembre de 1439, Antoni Rabassa del puig de Reig ven a Guillem Mateu un esclau rus, anomenat Andreu, per 60 £. Finalment, el 13 de setembre de 1443 es documenta un esclau d'Antoni Rabassa del puig de Reig, anomenat Joan (Mulet, Rosselló, Salom, 1995: 146, 148, 179, 221 i 148) i el 22 de setembre de 1443, Antoni Rabassa, habitador de l'alqueria del puig de Reig, reconeix tenir en comanda de Pere Forner del lloc de Manresa cent ovelles, estimades en 44 lliures, 7 sous i 6 diners (ARM R-301, f. 187).

Al llarg del Quatre-cents, continuen les referències al terme o rafal del puig de Reig a través de les propietats confrontants i comencen a aparèixer altres llinatges, entre els quals destacarà el Florit. Així, dia 11 d'agost de 1447, la cavalleria de la Bastida, de la parròquia de Sant Joan de Sineu, confrontava, entre d'altres, «*ab la Alcharia de·n Anthoni Rabassa de puig dit Reig*» (Bausà Roig, 2000: 254-255). El 12 d'octubre de 1450, Antoni Rosselló té una vinya en el terme del puig de Reig i, com que és quasi erma i no produeix, la retorna a Antoni Coll (Mulet, Rosselló, Salom, 1995: 193). El 27 d'agost de 1474, «*Petrus baulo et Martina eius uxor, petrus baulo et catarina uxor jacobi fiol et Anthonina uxor Anthoni Rubert*» venen a Pere Florit una alqueria «*scituate in dicta parrochia, vocata paxari*», que confronta «*ex una parte cum medietas dicte Alqiiarie, et ex una parte cum quadam sorte terre Jacobi florit que est de alodio benefficii quod nunc obtinet discretus Matheus Capella et ex alia parte cum quadam sorte terre honorem Baptista meri et ex alia parte cum Raffallo honorem Guabrielis munar, et ex alia parte cum possessionem*

159 Berenguer Mayol, ferrer, apareix documentat a Sineu a principi del segle XV. De fet, va esser el batle de la Universitat de Sineu el 1407 i el 1412, i trobam referències de la seva activitat com a ferrer el 1403 i d'un conflicte amb el notari Jordi Pertagàs el 1413. Guillem Calafell, jurat de la Universitat de Sineu, apareix igualment documentat el 27 de març de 1427, i el donzell Guillem Valentí, el 1429, quan la seva dona Blanca volia capbrevar les terres del seu alou. Vegeu: Mulet, Rosselló, Salom, 1995: 63, 64, 83, 97, 106, 107, 116).

dicti honorem Babtista meri et cum possessione Jacobi florit vocata lo puig de reig et partim cum possessionem de les Algorfas» (ARM R-32, f. 179-179v).

El segle XVI, l'antic rafal del puig de Reig ja estava dividit, com a mínim, en dues propietats, que, suposadament, podrien esser les antecessores de Son Virgo i Son Emparador: la primera, dels Florit i l'altra, dels Gelabert, i ambdues denominades igualment es puig de Reig. El 12 de juny de 1562, Pere, Antoni i Joan Florit, tots de Sineu, feien un cens (Pérez Martínez, 1963: I, 99). Tanmateix, els segles XVI i XVII, la família Florit posseeix dues propietats diferenciades, que tenen, per una banda, Pere Florit, i, de l'altra, Antoni Florit. Així, la propietat de Pere Florit confrontava amb la de Miquel Munar, mentre que la d'Antoni Florit confrontava amb la propietat de Jaume Mas (Pérez Martínez, 1963: I, 160). Pere Florit, *del Puig de Reig*, feia un cens per a la seva possessió, que confrontava amb les Algorfes i amb propietats de Miquel Munar, Pere Gilabert i Jaume Moll (Pérez Martínez, 1963: I, 439). En una relació de censos, s'esmenten Sebastià Aulet, Antoni Selvà, Miquel Seguí, ferrer, Antoni Gelabert, àlies *emperador*, Matea Florida, viuda, tots de Sineu, 10 £, per la meitat de la possessió Son Florit, que abans fou d'en Rabassa, situada en el puig de Reig, que confronta amb possessions de Bernat Gilabert de Pere Gilabert, àlies *Pastereta*, amb peça de terra i vinya d'Antoni Dols, amb rafals de Pere Florit i d'Antoni Gelabert àlies *Pastereta* i amb camí que va de Sant Joan a Sineu (Pérez Martínez, 1963: II, 2032).

Encara que només sigui a tall d'hipòtesi, és possible que el rafal de Pere Florit sigui el predecessor de l'actual Son Virgo. El 6 de setembre de 1542 documentam Francina Florida, vídua de Pere Florit qº, del lloc del puig de Reig, mare de Miquel, Antoni i Gabriel Florit, hereus indivisos (ARM N-37, f. 478) i els anys 1565 i 1566, Pere Florit posseïa 28 quarterades de terra (650 £). El 1570 les propietats tenien un valor de 700 £. El 1577 les 28 quarterades es valoraven en 750 £. El 1578 Pere Florit *de Puig de Reig*, tenia el seu rafal en alou del convent de Santa Clara, valorat en 1.200 £, i dues quarterades i mitja i vinya valorades en 220 £ (AMS Estims 2/2, f. 102). El 1581 Pere Florit *de Puig de Reig* tenia casa i rafal (1.200 £) i terra i vinya (220 £). El 1582 el patrimoni era de 1.820 £. Eventualment, el 1601 *Antoni Florit maj.* posseïa cases i rafal valorat en 700 £ (AMS Cadastre 1601 2/4, f. 67v).

El 1556, arran de la primera franquesa que eximia de delme durant quinze anys als qui plantessin vinya, documentam Joan Florit, que denuncia, davant el procurador reial, haver-ne plantades dues mitges quarterades al *puig de Reix* (Mulet, Rosselló, Salom, 1996: 331). Els anys 1565 i 1566 Joan Florit tenia 15 quarterades (450 £), més una vinya (40 £). Els anys 1570 i 1577, mantenia les 15 quarterades (300 £) i vinya (40 £). El 1578, Joan Florit *Boyret* tenia terres, cases i vinya al seu rafal, valorat en 600 £. El 1582, Joan Florit *Boyret* tenia un patrimoni de 740 £. El 1601, Antoni Florit de Joan tenia cases al puig de Reig i molí, més 16 quarterades de terra amb tres quartons de vinya, tot valorat en 800 £ (AMS 2/4, f. 64). El 1589, Joan Florit *del puig de Reig*, denuncia tenir onze quarteres de blat i nou d'ordi i dues barcelles de farina. Eren cinc persones i disposaven de dues bísties de conró (ARM Audiència, capsa CXIX). A final del segle XVI, el 1596, una part del puig de Reig tenia 20 quarterades de sementers, amb cases i molí de sang. Era dedicat a vinya i a conreu de cereals i lleguminoses. Hi havia una guarda de setze ovelles (*GEM*, *sv* Puig de Reig, es). El 30 de setembre del mateix any 1596, Antonina, vídua de Joan Florit del Puig de Reig, i Antoni Florit fill satisfan a Joana Florida i Alorda, vídua de Miquel Florit, germà, 75 £. Igualment, el 5 de novembre de 1596, Antoni, Joan i Pere Salvà, germans, fills d'Antoni Salvà del puig de Reig venen 8 lliures censals a Miquel Sabater prevere i, el 17 de desembre de 1596, Jaume Gelabert del puig de Reig, fill d'Antoni, ven al Miquel Sabater prevere 7 lliures censals (ARM T-66, f. 121, 144v i 164v).

El dia 10 d'abril de 1597, Bernat Gilabert, dit *del puig de Reig*, curador testamentari de l'heretat de Jaume Gilabert del puig de Reig, quòndam, germà seu, estableix a Pere Gassias, fill de Bartomeu, una quarterada de terra de pertinences de la possessió del puig de Reig. Afronta, per una part, amb «*via pública per quam tenditur a presenti villa Sinii ad parrochia sanc Joannis, et ex alia parte cum sorte terre Mathia Steva, et ex alia parte cum terra restantibus dicte possessiones et ex alia parte cum terris Joannis Gilabert Pastereta*». Havia de fer una paret fins a la sèquia a les seves expenses (ARM T-66, f. 213). El 30 d'agost de 1597, Antonina, vídua relicta de *Joannis Florit,* dit del puig de Reig, filla d'Antoni Gilabert i «*domine Agnetis Gilabert et Rebassa, conjuges*», i Rafel Gelabert, «*dit de les Tortines, nebot meu*», tenien qüestió (ARM T-66, f. 261).

Tot entrant en el segle XVII, l'homonímia dels distints tenedors i de les propietats no permeten encara precisar-ne les divisions, tot i que les referències sobre la família Florit es mantenen: el 13 d'agost de 1611, Antoni Torelló, fill de Joan i Antonina Arnau i Torelló, ven a Lleonard Arnau dues lliures censals que fa a Joan Florit del puig de Reig (ARM T-71, 127v); el 29 de desembre de 1619 es documenta Antoni Florit «*dicti del Puig de Reig*» (ARM R-818, f. 1, a Mulet, Valero, Sastre, 2010: 108). Tanmateix, el 1r de juliol de 1637, Francesc Costa, batlle reial de Sineu, pren inventari de Bernat Gelabert *del puig de Reig*, en el qual figuren unes cases a Sineu més 16 quarterades al puig de Reig (ARM T-102, f. 130) i el 20 d'abril de 1638, Rafel Florit, fill de Miquel, ret i desempara al senyor Francesc Costa, curador dels béns de Bernat Gelabert, una peça de 8 quarterades de pertinències de la possessió del puig de Reig (ARM T-87, f. 44v); el dia 11 de setembre de 1639, col·loquen en matrimoni a Caterina Gelabert, filla de Miquel Gelabert, àlies *amparador,* i Joana Riera amb Rafel Florit, fill de Miquel, amb dot de 200 £ (ARM T-87, f. 232).

Un aspecte interesant de la família Florit al llarg del segle XVII és el seu paper rellevant com a arrendadors de diverses possessions de la comarca. Així, el 8 de novembre de 1640, Jaume Gelebert, prevere, beneficiat de l'església de Sineu, ven a Rafel Florit, dit del puig de Reig, conductor de la possessió de Binitaref, una peça de terra de 8 quarterades i un quartó denominada «*el Figueralet*», que confronta amb terres de l'adquisidor, terres de Miquel Florit del lloc de Llorito i amb terres d'Antoni Florit del dit lloc (ARM R-1123, f. 87v). El 17 d'octubre de 1641, Miquel Gili arrenda una tanca de Son Fluxà de Muro a Rafel Florit, conductor de Binitaref, i, el 21 juliol de 1642, Rafel Florit, fill d'Antoni, conductor de la possessió de Binitaref, col·loca en matrimoni a la seva filla Ursola Florit, filla de Caterina Real, esposa, amb Pere Mayol, fill d'Antoni, oriünds de Bunyola (ARM R-1123, f. 138 i 141).

Dia 6 de gener de 1645, Gabriel Arnau, ciutadà militar, lloga a Rafel Florit del puig de Reig la seva possessió Binitaref amb els corresponents pactes. El mateix dia, els compareixents signaven contracte d'arrendament de la possessió Son Joan Arnau per espai de tres anys i tres esplets (ARM T-90, f. 167-169). Dos anys més tard, quan Son Joan Arnau ja havia canviat de propietari, el 22 de juliol de 1647, Joan Florit del puig de Reig signà un contracte d'arrendament com a conductor de la possessió de Son Joan Arnau, aleshores propietat de senyor Joan Despuig (ARM M-944, f. 31v., Mulet, Valero, Sastre, 2010: 108).

El 16 de maig de 1649, Magdalena Real *domicella*, filla de Guillem Real i Caterina Real i Sabater, de la possessió de Son Real, cònjuges qº, i amb consentiment de Miquel Real, el seu germà, es col·loca en matrimoni amb Antoni Florit, fill de Rafel *dit del puig de Reig* i Caterina Real. Rafel Real és el conductor de la possessió de Son Joan Arnau i de Binitaref (ARM R-1123, f. 144v). El 22 de gener de 1650, Antoni Florit,«fiol d'antoni del Puig de reig», casat amb Caterina Riutort, col·loca en matrimoni la seva filla Ursola amb Joan Guitard, fill de Joan (ARM E-58, f. 22v) i el 13 de desembre de 1651, Antoni Florit del puig de Reig, col·loca en matrimoni la seva filla Antonina Florit amb Joan Font (ARM T-92, f. 320). Finalment, el 30 de setembre de 1652, Bartomeu Amengual, arrendador de Son Marron, sotsarrenda la possessió a Rafel Florit del puig de Reig (ARM R-1124, f. 303v-305).

La pesta de 1652 i la localització del llatzeret a Son Joan Arnau i el cementiri a Binitaref ocasionaren tot un seguit de despeses, perjudicis i pèrdues als propietaris i arrendataris d'aquestes dues possessions. Per aquesta raó, el 1653, a més d'altres rescabalaments, Rafel Florit, conductor que fou de Son Joan Arnau i Binitaref, rebia 70 £ pels perjudicis d'haver-li preses les possessions on tenia molts guarets fets i els fruits de la vinya i els figuerals que no pogué collir, i per mudar-se de lloc precipitadament (ARM Fons Mayol i Roca, núm. 116, f. 178-218v, a Rosselló Vaquer, 2002: 91-92). L'any 1652 Antoni Florit del puig de Reig era jurat de la vila de Sineu (Mulet, Rosselló, Salom, 2001: 247).

Després de l'episodi de pestilència, els Florit del puig de Reig continuen amb l'activitat d'arrendadors i amb la seva política matrimonial amb altres nissagues de propietaris de mà major de la contrada. Així, el 21 d'agost de 1653, Joana Oliver, viuda deixada de l'honor Joan Arnau de la possessió de Son Marron arrenda la possessió a Rafel Florit del puig de Reig (ARM R-1124, f. 332v- 334). El 27 de desembre de 1654, Caterina Fiol, viuda de Miquel Reial, col·loca en matrimoni Antonina Real amb Joan Florit, fill de Rafel Florit del puig de Reig i Caterina Sabater. Li dona una peça de terra de quatre quarterades al puig de Reig, dites «lo Pou» (ARM R-1125, f. 3). El 21 de juny de 1654, Rafel Florit del puig de Reig, en con-

templació de matrimoni amb Margarita Florit, filla de Miquel qº i Marquesina Gelabert, dona al seu fill Rafel, fill també de Caterina Sabater, la «sort llarga» al puig de Reig de dues quarterades (ARM R-1125, f. 19v).

El 3 d'octubre de 1657, Lleonard Arnau arrenda a Rafel Florit del puig de Reig la seva possessió de Son Marron (ARM R-1125, f. 96 v-97). El 27 de desembre del mateix any 1657, Antoni Florit de la vila de Sant Joan, arrendador de la possessió de Son Joan Arnau i Llorenç Font, fill de Cristòfol, de la present vila de Sineu, reconeixen un deute de 110 £ al senyor Joan Canyelles de la mateixa vila (ARM R-1125, f. 84v).

El 5 d'agost de 1658, Joan Alomar, *Bernadí,* dit del Fossar, arrenda a Rafel Florit del puig de Reig una peça de set quartons, situats al camí de Llorito, per dos anys i dos esplets (ARM R-1125, f. 112v). El 8 de febrer de 1659, Antoni Florit, de la vila de Sant Joan, conductor de la possessió de Son Joan Arnau, col·loca en matrimoni a la seva filla Margalida Florit, filla conjunta amb Joana Company, la casa amb Joan Jaume, fill de Rafel Jaume i Angelina Stela, del lloc de Llorito. Paga 150 £ de dot, més una cinta i un clauer de plata (ARM R-1125, f. 137). El 12 d'octubre de 1659, Caterina Munar, *puella*, filla de Miquel Munar qº, dit de la possessió de Son Munar del Pujol de la vila de Sant Joan i de Magdalena Ferragut, *viventis*, es col·loca en matrimoni amb Rafel Florit, vidu de Margalida Florit, fill de Rafel Florit dit del puig de Reig i de Caterina Sabater qº., amb 400 lliures de dot. Miquel Munar, fill i hereu universal, accepta la dot de la seva germana (ARM R-1125, f. 152).

El 26 d'abril de 1672, a l'inventari d'Antoni Florit, fill de Rafel del puig de Reig, rebut per Magdalena Reial, viuda i hereva usufructuària, hi consta la propietat del puig de Reig de sis quarterades (ARM. E-137, 408v).

La primera referència documental fins ara localitzada, on es lliga el llinatge Florit amb el malnom *Virgo*, és de l'any 1675: Antoni Florit *Virgo del Puix de Reix* (AMS 2/13, f. 571v). El 1684 es registra novament Antoni Florit *Virgo*, menor, propietari del rafal Son Florit, valorat en 1.400 £ (AMS Llibre de trabuc 1684, f. 478v). Segons la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, entre 1672 i 1684, Antoni Florit era propietari de sis quarterades de sementers, amb cases i molí de sang, valorats en 1.200 £. Eren dedicats al conreu de cereals, amb una zona de garriga; hi havia una guarda de 46 ovelles. Entre 1675 i 1684 Rafel Florit hi tenia també una altra propietat, valorada en 500 £, amb cases i molí de sang, dedicada al conreu de cereals. La casa pairal dels Florit –*des Puig de Reig*- era a la vila de Sineu (*GEM sv* Puig de Reig, es). Els estims de 1685 documenten, novament, dues finques dels Florit situades al puig de Reig: «*Lo rafal dit del Puig de Reitx de Antoni Florit del Puig de Reitx, 1.000* £» i «*Lo rafalet dit el Puig de Reitx de Mag.ne Florit muller de Antt. Florit 300* £» (ARM D-1255, f. 1627v i 1628, a Mulet, Valero, Sastre, 2010: 108).

Encara que no es pugui definir amb detall, a final del segle XVII, s'estableixen terres al puig de Reig. Així, el 8 de desembre de 1688, Antònia Vanrell, vídua de Gabriel Florit i Antoni Florit del lloc de Llorito, venen i estableixen a Joan Guitard, fill de Joan, una quarterada de terra en el puig de Reig. Confronta amb terres d'Antoni Florit, *Virgo*. Fa refer la capbrevació feta pel mateix notari el 12 desembre de 1676 (ARM. E-91, f. 207v).

Ja el segle XVIII, l'any 1721, a l'Audiència de Mallorca es redactà una nova formació de lloctinents de les viles. Segons aquest expedient, el batle de Sineu volia disposar de 29 lloctinents, entre els quals hom comptava Antoni Florit *Virgo* del puig de Reig (ARM A-A 663 núm.1, a Rosselló Vaquer, 2002: 102). El 1724 es registra la propietat d'«*Antt. Florit Virgo are Raphel. Lo refal al puix de reix de Magda. Florit alou de dit benefici 450* £» (AMS 2/18, f. 396v). A mitjan segle, el 1759, es documenta, altre cop de forma explícita, la propietat de Rafel Florit *Virgo* «*de Ant. per lo Rafal dit Son Virgo, Alou del Benefici del Rd. Pere Ant. Real Prev., 1.025 lliures*» (AMS 2/20, f. 86, esmentat a Mulet, Valero, Sastre, 2010: 109). Del 8 d'abril del 1768, coneixem un extens i detallat inventari dels béns d'Elisabet Pocoví i Santjust de la vila de Sant Joan, muller en segones núpcies de l'honor Joan Florit alias *Virgo,* del qual desconeixem la relació amb la propietat de la possessió (*Documenta*, 1942: 99 i ss.). A l'*Annual de los censos qe el Convt. de Ntra. Sra. de llorito. Orde de Predicadors te dret de reber en lo anγ 1774*, el 20 de febrer figura com a debitor *Antt. Florit Virgo*, que feia un cens de 3 £ 4 s 4 (BBLR s/s). El 1785, en el mapa gravat per Josep Muntaner sota el patrocini d'Antoni Despuig i Dameto, el «predio» *Sô Virgo*, se situa a l'ombra de *S. Onofre*, que

interpretam com una confusió entre el puig situat a sa Bastida i el puig de Reig. Així mateix, Jeroni de Berard, en el seu viatge per les viles de Mallorca, ressenya: *Son Virgo. Pequeño. De un particular de dicha villa* (Berard [1789] 1983: 244).

A principi del segle XIX, una característica rellevant de les propietats de l'entorn del puig de Reig és que estaven sota domini directe de l'Església de Mallorca i, com a tals, es capbrevaven a la porció temporal de la Cúria del Bisbe. Així, el 17 d'octubre de 1808, com a confronta de Son Virgo, trobam capbrevada la propietat de Margarita Gelabert, filla de Pere i Antonina Niell, dita Son Emperador i descrita així: «*...una pessa de terra o Rafal anomenat lo Puig de Reitx, are son Emperador, ab cassa en ell edificades... Affronta ab lo Rafal Son Virgo de las matexa pertinències, ab terra de Juan Salvà, marit de la Denunciant, ab la de Pere Gelabert moliner, ab terra de Rafel Gelabert als. Renou, ab la de Bernat Buadas, de Francesc Lladó menor, ab la de Elisabet Niell y ab terra de Nadal Salom*» (ARM P-266, f. 343).

A la delimitació (*Apeo*) de 1818, sota l'epígraf *parte del predio Son Virgo*, es consigna la part de la propietat que quedava dins el nou terme de Llorito, formada bàsicament per dues quarterades de camp de primera, 50 lliures; una quarterada, «la coma», amb figueres de segona, 100 lliures, i 14,5 quarterades de «selva» de primera, 260 lliures, de Joan Gayà *Reüll* de Sant Joan (ARM D-1297, [f. 68v-69r]). Paral·lelament, la part més extensa, dins el terme de Sineu, estava conformada per 24 quarterades de Joana Maria Florit *de Son Virgo*, que es distribuïen de la faiçó següent: «*3 quarteradas campo 2ª, 600 libras; 9 quarteradas 3 quartones campo de 3ª, 450 libras; 3 quarteradas 3 quartones selva de 3ª, 60 libras; 8 quarteradas de pinar de 3ª, 160 libras*» (AMS Apeo de 1818, f. 9v., a Mulet, Valero, Sastre, 2010: 109).

El 17 de juliol de 1833 es continuen documentant el predi Son Emperador, de Francina Aina Salvà, de 7 quarterades d'extensió, i 2 quartons de terra de Magdalena Niell a Son Virgo (ARM P-269, 109 v i 123v).

A l'amillarament de 1864, que s'acompanya amb el mapa de Moreno i Ramírez, la possessió de Son Virgo apareix registrada amb el núm. 2.234 del polígon Ñ. La propietat s'assigna a Francisco Alzamora i Florit i té una extensió de 27 quarterades, dedicades a cereals, figueres, vinya, alzinar, pinar i garriga. La valoració es xifrava en un producte íntegre de 8.944 reals i el producte líquid imposable, en 3.002 reals. Les cases de la possessió es valoraven en 120 reals de producte líquid (AMS, amillaramiento de 1864, vol. I, núm. 20, a Mulet, Valero, Sastre, 2010: 109). Ja al segle XX, el 1953 era de Guillermo Alzamora Sabater i tenia una extensió de 7 hectàrees 62 àrees i 83 centiàrees (AMLL 1953, cadastre 318/2). Complementàriament, l'amillarament de Sineu del 1944 recull la part de la propietat dins el terme de Sineu, del mateix Guillermo Alzamora Sabater, amb una superfície de 12 hectàrees, 78 àrees i 54 centiàrees i amb un producte líquid de 2.723 ptes. 20 ct. (AMS, amillaramiento de 1944, a Mulet, Valero, Sastre, 2010: 110).

2. Aspectes arquitectònics. Les cases

Les cases són, evidentment, el conjunt edificat destinat a donar habitació als amos i missatges i que centralitza certes feines relacionades amb la producció agrícola i ramadera. A les de Son Virgo, hi manca la casa dels senyors i les cases es caracteritzen per ser funcionals i austeres.

Formen un volum allargassat, amb una àmplia carrera empedrada al davant que aglutina l'habitatge i una sèrie de dependències, algunes de les quals són annexes, com el molí de sang, el porxo i el forn; i altres volums aïllats destinats a usos ramaders, com l'engreixador, el colomer o els sestadors.

El volum principal, que ocupa la part central del conjunt, consta de dues crugies i de planta baixa i pis. Té dos accessos diferenciats: un primer, per accedir a l'habitatge i un segon, per accedir al molí de sang i a les pallisses. La façana principal mostra un aspecte massís a la planta baixa, amb un portal de mig punt, que és l'ingrés principal, descentrat, amb un cavalcador (*colcador*) a la dreta. Al costat dret, hi ha dos finestrons: un que dona a l'entrada i l'altre, al dormitori. A l'extrem dret, hi ha l'altre portal de mig punt, de dimensions semblants a l'anterior, que dona accés a aquest cos annex, no hi ha comunicació

interior entre ambdós. Al pis, hi ha tres finestres ampitadores a la part que es correspon amb l'habitatge i un finestró al sostre. L'eixalbat de la façana forma unes faixes al voltant de les obertures, a la cantonera i davall la volada de la coberta. La façana posterior, que per estar al coster del puig fa de contenció a la part inferior, mostra encara un aspecte més massís, tenint en planta baixa una finestra ampitadora al dormitori i quatre finestrons que permeten l'entrada de claror natural a la cuina, als dos rebosts i a la pallissa (aquesta façana va ser alterada a final de la dècada dels noranta amb la construcció d'una cambra higiènica). Al pis, hi ha tres finestres ampitadores: una, coincidint amb la garrovera i les altres dues, amb la sala. Les parets mestra són de paredat en verd amb obertures i cantonades de marès. La teulada és de dos vents, de teula àrab.

L'entrada, coberta amb un forjat de taulons de fusta amb perllongues de través i llivanyes referides, té, a l'esquerra, l'escala tancada d'accés a les sales; a la dreta, hi ha l'accés a un dormitori i, de front, hi ha l'accés a l'altre dormitori, i a través d'un arc d'ansa de paner s'accedeix al segon aiguavés. En aquest segon aiguavés s'ubica la cuina, que mitjançant una estrella mostrejada permet controlar-ne l'accés, els rebosts i la cambra higiènica. A les sales, la primera crugia està formada per una sola estança; a la segona crugia hi ha la garrovera i una sala. Pel segon accés, s'entra a una primera crugia que conserva a l'esquerra les menjadores de les bísties i, a la dreta, l'espai on fins fa una quinzena d'anys hi havia el molí de sang; a través d'un portal de llinda s'accedeix al segon aiguavés, on, de front, encara hi ha les menjadores de la pallissa.

Annex a aquest volum principal trobam, a la dreta, un porxo reformat que actualment conté el molí de fer farina, el dipòsit de farina i l'ensofrador a la planta baixa, i, al pis, hi ha el sostre, comunicat amb el del volum principal i amb la porta de sostre a la façana posterior. Més a la dreta hi ha un corral tancat amb paret d'esquena d'ase, on s'hi ubica una soll de porcs. A l'altra banda, a l'esquerra del volum principal, hi ha el porxo, d'una crugia perpendicular al cos principal que té el forn adossat. A continuació, hi ha un corral tancat amb paret d'esquena d'ase, on es troben quatre solls per a porcs, i, a l'esquerra, on hi havia hagut la carbonera, fa cinc anys (2008) s'hi va construir una cotxeria.

A l'altra banda de la carrera hi ha la cisterna i un volum separat, d'un aiguavés, que conté el colomer i l'engreixador.

3. La toponímia

3.1. El topònim major

A partir de la documentació consultada deduïm que el nom del lloc procediria del malnom *Virgo*, que portaven alguns membres de la família Florit. Tot i això, sembla que inicialment aquest malnom estava lligat a la família Torrents. El testimoni més antic que n'hem pogut localitzar és a la taxació de 1565, quan, a la illeta d'en Pastor de Sineu, es documenta *rephel torrent virgo, pagarà ii s* (AMS 1/26, f. 42v); el 29 de juliol de 1577, Gabriel i Guillem Gili, germans, lloguen a Rafel Torrents *Virgo*, 124 bísties de llana per 4 lliures anuals, mig quintar de formatge, etc. (ARM R-47, f. 128); igualment, el 1578, R*afel Torrents* Virgo*, cases y corral, alou de dit Sor. Nº rossinyol, setanta liures* (AMS 2/2, f. 29v) i, el 3 de setembre de 1581, quan Gabriel Gili lloga a Rafel Torrents *Virgo*, 104 bísties de llana durant un any per 6 lliures (ARM R-51, f. 142v a Mulet, Rosselló, Salom, 1996: 363).

El malnom ha perdurat a Sant Joan i ha donat lloc a topònims urbans, com el carrer d'en Virgo, on al segle XIX vivien cinc veïns. El *carrer den Virgo* (f. 21 r.) fa el nom de Joan Florit *Virgo*, que hi vivia. A aquest carrer també hi residien: Bartt. Bou Mayor, Rafel Selva *Pulit*, teixidor, Juan Florit *Virgo*, Juan Rosa *Menor* i Guillem Font *Poll*.[160] Així mateix, el malnom, amb la forma *de Son Virgo*, perviu a la vila santjoanera.

160 Canuto i Bauzà, Francesc (1995). Onomàstica santjoanera a través d'un llibre de la Guàrdia Marítima (segle XIX) (i III). A *Mel i Sucre, 184*: 23-30, octubre de 1995.

Així, el 19 d'octubre de 1913, l'Ajuntament ven per 1.601 pessetes a Rafel Alzamora Gayá (*de Son Virgo*) el lloc on hi havia l'antiga carnisseria, al carrer de sa Plaça.[161] A la postguerra, en la relació dels principals agricultors i propietaris que l'any 1950 hagueren d'entregar blat per al denominat «cupó forçós», s'hi inclou Rafel Alzamora Gayà *de Son Virgo*, que entregà 1.115 kg.[162]

Pel que fa a la documentació de l'indret, tal com hem pogut constatar en les diferents referències històriques, la propietat anteriorment dita *des Puig de Reig* pren la denominació del malnom dels propietaris i apareix així documentada el segle XVIII. Com ja hem dit, una de les primeres referències és la del 1785, en el mapa gravat per Josep Muntaner sota el patrocini d'Antoni Despuig i Dameto, el predi *Sô Virgo*; aquesta nova denominació apareix també a l'obra de Berard (1789), a l'*Apeo* de 1818, a l'amillarament de 1864 i al *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar,* de Pascual Madoz.[163] Pel que fa a repertoris toponímics, es recull al *Corpus de Toponímia de Mallorca*[164] i a l'*Onomasticon Cataloniae*. L'entrada no consta a la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, però sí al Mapa de Mallorca 1/25.000, full 36 de l'*Atles de la Gran Enciclopèdia de Mallorca*.[165] El *Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears* (NOTIB) en recull tres referències: *Son Virgo* i *puig de Son Virgo,* a Llorito, i *Son Virgo,* a Sineu.[166]

3.2. La nanotoponímia (toponímia domèstica)

1. **s'entrada.** Al primer aiguavés de les cases s'hi ubica aquesta estança allargassada que dona accés a diferents peces de la casa i conté una taula amb bancs on menjaven els missatges.

2. **es *quarto*.** A la planta baixa hi ha dues estances (2 i 6) parades com a habitació dormitori.

3. **es rebost.** Són dues estances comunicades entre si amb la finalitat d'emmagatzemar comestibles, una de les quals de vegades s'ha emprat com ensofrador.

4. **sa cuina.** L'estança destinada a cuinar. Té la zona d'escurada i un gran escalfapanxes o bomba on es cuinava. Des d'aquí, i a través d'una estrella mostrejada, es controla el portal d'accés a les cases.

5. **es bany.** És la cambra higiènica que es va construir en un annex a la part posterior de les cases.

6. **es porxo.** Annex a les cases i, de manera transversal, hi ha el porxo, un espai destinat a guardar-hi el carro i actualment, el tractor.

7. **es forn.** Està adossat al porxo i hi té la boca girada. Té capacitat per a dotze pans grossos.

8. **ses solls.** Conjunt de quatre solls amb un corral compartit devora el porxo.

9. **sa cotxeria.** Construcció d'un sol aiguavés, de construcció recent, destinada a aixopluc dels vehicles. Anteriorment, en aquest mateix espai hi havia una construcció denominada **sa carbonera**, actualment desapareguda. Era una petita estança on s'emmagatzemava el carbó i que estava adossada a unes solls, que també s'enderrocaren.

161 (1993) Temps enrere. Fets ocorreguts el mes d'octubre. A *Damunt, damunt. Revista d'informació local, 29*: 23. Sant Joan, octubre de 1993.

162 C. G. M i M. F. H. (1992). Notes històriques. Entrega de blat: el «cupó forçós». A *Damunt, damunt. Revista d'informació local, 14*: 18-19. Sant Joan, juliol de 1992.

163 Editat a Madrid el 1850. Vegeu el tom XVI, pàg. 332. Fem servir l'edició facsímil de la Biblioteca Santa Ana. Zafra (1993).

164 El topònim apareix també al *Mapa General de Mallorca* format per Josep Mascaró Pasarius ([1958] 1987), al full 28 A-2.

165 (1991), volum 22. Promomallorca Ed.

166 Vegeu: <https://notib.recerca.iec.cat/cercador-de-toponims/> [15 de novembre de 2018].

10. **es corral.** Espai comú a les solls, on estan els animals.

11. **es *colcador*.** Petit banc de marès escalonat aferrat a la paret de la façana principal de les cases, que s'utilitzava per pujar còmodament a la bístia.

12. ***sa carrera*.** És l'espai de terreny, més o menys aplanat i emmacat, que precedeix immediatament el portal d'entrada.

13. **es molí / ses pallisses.** Al mateix cos principal de les cases, amb accés independent, s'accedeix al lloc on menjaven i dormien les bísties. Al primer aiguavés, hi ha unes menjadores i les restes del molí de sang. Al segon aiguavés, també hi ha unes altres menjadores.

14. **es depòsit.** Petita estança on s'emmagatzema la farina que es fa al molí adjacent.

15. **s'ensofrador.** Estança on s'esterilitza i emmagatzema el gra. Només té un accés i es pot tancar hermèticament.

16. **es molí.** Fa una trentena d'anys que es va modificar un porxo annex que hi havia a les cases i s'hi va ubicar un molí elèctric per fer farina.

17. **es corral.** Tancat de paret, annex a l'extrem nord-est de les cases i proveït d'una porxada al cornaló adossat al molí.

18. **ses figueres de moro.** A l'altra banda de la carrera i paral·lela al camí que va als sementers de baix del Puig i des Garrover, hi ha una àrea de figueres de moro.

19. **sa cisterna.** Dipòsit d'aigua situat davant les cases. Recull l'aigua de l'aiguavés de davant les cases i té forma rectangular. Està cobert amb una volta de marès, i exteriorment es visualitza la capelleta que en protegeix el coll. S'hi bevia l'aigua de pluja i també, en una pica de pedra gairebé circular, s'hi abeurava la somera.

20. **es colomer.** Edificació adossada a l'engreixador, avui en desús, que havia estat el lloc destinat a tenir-hi els coloms.

21. **s'engreixador.** Espai annex a una soll que té un petit dipòsit d'obra per guardar figues i una cisterna, que recull l'aigua del porxo i d'aquesta edificació annexa.

22. **sa soll.** Lloc on es tanca un porc per engreixar-lo; està ubicada al costat de l'engreixador.

23. **es lloc comú.** La latrina està adossada a l'edificació on hi ha l'engreixador i el colomer, i just al costat del femer. És una edificació de dimensions reduïdes, d'un aiguavés, que acull la post amb el forat i es tanca amb una cortina.

24. **es femer.** És l'espai immediat al lloc comú, a l'engreixador i les solls on s'emmagatzemaven els fems.

25. **sa garrovera.** A les sales hi ha aquesta habitació on es guardaven les garroves a redós de l'aire i la humitat.

26. **ses sales de darrere.** Al primer pis del cos principal hi ha aquest espai, destinat a emmagatzemar productes i utillatges agrícoles.

27. **es sostre.** És l'espai destinat a guardar-hi la palla. Abans eren dues estances independents ubicades damunt les pallisses, i fa una trentena d'anys es va afegir un espai damunt on ara hi ha el molí.

28. **ses sales de davant.** Igual que les anteriors, aquestes estan ubicades al primer aiguavés de les cases.

3.3. La microtoponímia (toponímia interior)

1. **es camí de Sant Joan / es camí de Son Virgo.** Unia les viles de Sineu i Sant Joan. Camí que va des del pont de Son Real, on conflueix amb el camí de Montuïri, fins a la carretera de Sineu a la vila de Sant Joan (Ma-3232). Intercedeix el camí d'Ariany i passa per can Marquesí, Son Virgo i Son Pastereta. Coincideix amb el límit municipal del terme de Sineu. El tram meridional, entre Son Pastereta i la carretera Ma-3232, està en molt mal estat (Ramis, 2004: 297). Aquesta via de comunicació, que divideix alhora les terres de Son Virgo i els termes de Sineu i Llorito, està documentada des de temps ben reculats. A final del segle XV, el 5 de novembre de 1499, el «camí que va a la pobla de Sant Joan» és esmentat com a confronta d'una propietat propera a la plaça del pou d'en Rabassa (Mulet, Rosselló, Salom, 1995: 58-59). Durant el segle XVI, apareix esmentat com a confronta de diverses propietats el 28 de juliol de 1510 i el 1582 (Mulet, Rosselló, Salom, 1996: 50).

2. **sa Raia.** Línia divisòria dels termes municipals de Llorito i Sineu, que, en aquest indret, coincideix amb el traçat del camí que unia les viles de Sineu i Sant Joan. Travessa les terres de la possessió de Son Virgo.

3. **es sementer de Darrera ses Cases.** Terreny de conró aproximadament de 34.061 m^2 d'extensió, situat al nord-oest de les terres de Son Virgo, entre el camí de Sineu a Sant Joan; les cases de la possessió i el seu camí d'accés; el sementer de baix des Puig i la tanca des Garroverets i can Porrassar. Està subdividit en tres parcel·les que a l'hora reben noms específics. Per designar la parcel·la immediata al camí d'accés, hem recollit les variants següents: **es Figueral**, **es sementer des Figueral**, **sa tanca de ses Figueres** o **sa tanca des Pou**. Totes responen a la plantada de figueres i a la presència d'un pou proper a les cases; **sa tanca dets Ametlers** designa la peça situada just darrera les cases i, òbviament, respon a la predominança d'aquest cultiu arbori.

4. **es sementer de Davant ses Cases.** Partida de terra de conró, aproximadament de 20.130 m^2 d'extensió, que s'estén davant les cases de la possessió i confronta amb el camí de Sineu a Sant Joan; les propietats veïnes de sa Mitja Quarterada d'en Tolo i Son Emparador; la tanca des Garrover i ses Figueres de Moro. Està sembrat d'ametlers joves.

5. **es Garrovers de Son Virgo / sa tanca des Garroverets.** Terreny de cultiu situat al pendís del puig de Reig, com a continuació del bocí de baix des Puig i situat entre la garriga, Can Porrassar i el sementer de Darrera ses Cases. La denominació respon a la presència d'aquest cultiu arbori.

6. **Can Porrassar.** Parcel·la de conradís, gairebé sense arbres, de cinc quartons d'extensió, situada entre el camí de Sant Joan, el sementer de Darrera ses Cases, la tanca des Garroverets i els terrenys dits Baix de Son Virgo. Era propietat de la família dels *Caramines* o *Segalls* de Sineu, i fou annexada a la possessió de Son Virgo.

7. **es Pi Ver.** Exemplar singular de *Pinus pinea*, situat en el sementer de baix des Puig, a tocar amb la garriga del puig de Reig i prop de l'era, actualment destruïda. Servia d'ombra als batedors i homes d'era durant les messes.

8. **baix des Puig.** Terreny de conró aproximadament de 4.640 m^2 d'extensió, situat al coster, entre les cases de la possessió, el sementer de Darrera ses Cases, la tanca des Garrovers, el puig de Reig i la tanca des Garrover. És un terreny en pendent, subaix de la garriga, que s'enfila cap al puig de Reig i té com a elements característics un exemplar singular de pi ver i la desapareguda era de la possessió (**s'Era**).

9. **s'Era.** Construcció desapareguda. En coneixem l'emplaçament.

10. **es sementer dets Ametlers.** Sementer de conró, poblat d'ametllers, situat just darrera les cases de Son Virgo, a la part de tramuntana, entre es Figueral i baix des Puig.

11. **es Figueral.** Sementer de conró, parcialment poblat de figueres, situat entre el camí de Sineu a Sant Joan i el camí d'accés a les cases de Son Virgo, a la part de tramuntana.

12. **es puig de Reig.** Aquest promontori, que fa aproximadament 204 m d'alçada, té forma de pa de sucre i està cobert gairebé íntegrament per vegetació arbòria de bosc i garriga. Pel vessant de migjorn, fa part de la possessió de Son Virgo.

    La seva morfologia característica, però especialment la seva inclusió en la geografia llegendària han donat lloc a una certa rellevància en el paisatge del Pla de Mallorca. La llegenda del puig de Reig o del tresor de Sineu ha estat recollida i fixada documentalment per partida doble: la més popular i coneguda és la recollida per Mn. Antoni M. Alcover i publicada en el seu *Aplec de Rondalles Mallorquines*.

    Per altra part, Andreu Ferrer Ginard la recollí, el mes d'agost de 1925, de Pere Tous Nicolau, que fou mestre de Sineu.

    > «Entre Sineu i Lloret hi ha un puig redonenc dins el qual se diu que hi ha un tresor encantat i per treure-lo, el qui ho pretengui, ha de donar set voltes en el puig amb una glopada d'oli dins sa boca sense vessar-ne gens.
    >
    > »A la volta que faria set, s'obriria el puig i el gran tresor que conté quedaria a la vista del desencantador» (Ferrer Ginard, 2009: 186).

    Una tercera llegenda inèdita, que posa de relleu el caràcter misteriós i enigmàtic del puig Reig, és la història d'una cusseta que, encalçant un conill encauat dins una petita cova del vessant de ponent del Puig, es va endinsar per un petit forat on va desaparèixer per sempre sense que la poguessin treure. De llavors ençà, la sentien lladrar des de dins la cuina de les cases de Son Virgo.[167]

13. **sa mola des Puig de Reig.** Aquest puig té el cim planer i fins fa poques dècades encara es conrava. S'hi localitza la caseta d'un sineuer, anomenada sa caseta d'en Parreta. El nom d'aquest puig és un topònim força interessant, ja que ha conservat la forma arcaica *Reig,* equivalent a 'rei'. Si ens atenem a la documentació històrica (Mulet et al., 1995) fa el nom del cavaller Arnau Reg o Rex de Lleida, el qual participà en la conquesta i se li assignà el rafal Alpaizari (Paixarí) de 64 quarterades d'extensió.

14. **sa tanca des Garrovers.** Tancat de terra de conró de forma triangular i d'una extensió aproximada de 1.518 m^2, situada entre Son Emparador, el sementer de Davant ses Cases, ses Figueres de Moro i Baix des Puig.

15. **ses Cases.** Vegeu l'apartat 2.

16. **ses Figueres de Moro.** Trinxa poblada de figueres de moro, situada davant les cases, entre la carrera i la cisterna, el sementer de Davant ses Cases i la tanca des Garrover. Està separada de la carrera amb una paret en verd que incorpora una bancada d'obra i una pica de pedra a l'extrem.

17. **sa mitja quarterada d'En Tolo.** Parcel·la de conreu de mitja quarterada d'extensió situada a la part més oriental de la possessió i que confronta amb el camí de Sant Joan. Fou segregada de la propietat a favor de Bartomeu Llompart Ramis, fillol de l'actual propietària de Son Virgo, Maria Artigas Comas.

167 Ens la va contar Francesc Genovart Florit *Segall* de Sineu, que l'havia sentida al seu sogre, propietari de la possessió de Son Virgo (26/04/2013).

18. **es sementer des Morer / sa Vinya / es bocí de sa Vinya.** Partida de terra de conró aproximadament de 7.565 m^2 d'extensió i tancada de paret seca. És possible que aquesta quarterada de conradís es correspongui amb la que, a l'Apeo de 1818, era designada per **la Coma**, amb figueres de segona classe i valorada en 100 £ (ARM D-1297, [f. 68v-69r]).

19. **sa Vinya.** Nom que rep la partida de terra situada dins el sementer des Morer, al pendís del puig de Son Virgo.

20. **es pou de sa Vinya.** Pou situat dins el sementer des Morer o sa Vinya.

21. **sa mina de Son Virgo.** Pou situat dins la pleta de Son Virgo, al costat de la paret de migjorn del sementer des Morer. Es tracta d'un pou d'uns 8 o 10 m de fondària, de secció més o menys quadrangular, paredat parcialment i amb un coll amb columnes de nova construcció de bloc de formigó vibropremsat. Al costat hi ha una pica rectangular de pedra. Segons informació del copropietari actual (Francesc Genovart Florit *Segall*), al fons hi ha una mena de cova i una petita galeria paredada i orientada cap a la part central de l'esmentat sementer des Morer. Segons ha sentit contar, aquesta galeria donaria lloc a una surgència subaix d'un marge d'aquest sementer, des de la qual, amb una canal o sequió, es conduïa l'aigua a un safareig situat al costat de l'entrada de la pleta. Adesiara, llaurant amb el tractor, han sortit pedres i lloses que segurament feien part d'aquesta antiga construcció.

    Aquestes restes, juntament amb les informacions i el mateix topònim, donen indicis de la possible existència d'un sistema hidràulic de tradició andalusí o qanāt, que s'hauria de constatar mitjançant una prospecció arqueològica.

22. **sa caseta de ses Cabres.** Construcció de planta rectangular i d'un sol aiguavés i murs de pedra en sec, amb usos agrícoles i ramaders. Compta amb el portal d'accés com a única obertura. La coberta està esfondrada (2013).

23. **sa pleta de Son Virgo / sa Pleta.** Situada a la galta de tramuntana del puig de Son Virgo, la pleta està tancada de paret seca i està poblada de garriga, pinar i alzinar. Té una extensió aproximada de 62.858 m^2. A la part de migjorn confronta amb terres de la possessió de Son Pastereta, a llevant amb el pinar d'en Dominé i Son Niell i, per la part de mestral, amb sa pleta de can Marquesí, part damunt can Foradí, can Sope o can Fope, can Palou i ca na Rabiosa. Per la part de tramuntana, a la part baixa i dins la mateixa propietat de Son Virgo, la pleta confronta amb el Mitjà, la Màniga i el sementer des Morer. A la part superior de la paret que separa aquest darrer sementer i sa Pleta hi ha restes d'una sèquia o camí que devia conduir al pou de sa Mina.

    En el passat, l'explotació econòmica d'aquesta superfície forestal va esser intensa, tot donant lloc a un conjunt d'elements d'un cert valor etnològic. En primer lloc, hi ha un camí carreter que puja a la part alta del puig i dona accés a un conjunt de cinc rotlles de sitja i restes d'una barraca de carboner, situades entre els 166 i els 172 metres d'alçada. La sitja núm. 1 té un diàmetre de 3,40 m. La sitja núm. 2 té un diàmetre de 6,50 m. La sitja núm. 3 té un diàmetre de 4,80 m. La barraca annexa a la sitja núm. 3 té una planta el·líptica de 2,60 m x 1,80 m. La sitja núm. 4 té un diàmetre de 3,30 m.[168] De fet, segons Francesc *Segall*, després de la guerra civil, hi feia de carboner en Miquel *Cap-d'Era* de Sineu. Dins la mateixa pleta hi ha, així mateix, una construcció ramadera: **sa barraca de ses Cabres**, restes d'un antic forn de calç i el pou dit **sa Mina**, que sembla correspondre a un pou d'oreig d'un sistema de captació d'aigua de tradició andalusina.

24. **es pins de Son Pastereta.** Conjunt de pins grossos situats dins la pleta, al vessant de llevant del puig de Son Virgo o de Son Pastereta.

168 Vegeu la referència RO-03 «Rotlos de sitja al pinar de Son Virgo», al *Catàleg de Patrimoni històric, arquitectònic i paisatgístic del municipi de Lloret de Vistalegre.*

25. **es puig de Son Virgo / es puig de Son Pastereta.** Turó de 197 m d'alçada, situat dins el terme de Llorito, entre el puig de Reig i el puig de ses Algorfes. Està pràcticament cobert de garriga i pinar, i la propietat, dividida entre Son Virgo al vessant nord; Son Pastereta a la part de llevant i migjorn, i Son Niell i Can Marquesí al vessant de Ponent. Rep el nom, indistintament, de puig de Son Virgo i puig de Son Pastereta, encara amb una predominància d'aquest darrer quan es denomina des de Sant Joan, atès que a la galta de migjorn hi ha les cases de l'antiga possessió de Son Pastereta. Pel que fa a la propietat de Son Virgo, les terres del puig estan ocupades majoritàriament per la pleta, el sementer des Morer, la Mànega i el Mitjà.

26. **sa màniga de Son Virgo / sa Màniga.** Peça de conró de forma allargassada, situada entre la garriga, el pinar de la Pleta i el camí Vell de Sant Joan. Sobre el marge que el separa del camí, s'allarga des del sementer del Morer fins al mitjà de Son Virgo. Actualment, a l'extrem de ponent —al costat del portell d'accés— hi ha uns porxos de nova construcció dedicats a sestadors. Aquesta peça podria haver estat l'espai irrigat vinculat al sistema hidràulic de la Mina i l'antic safareig.

27. **es mitjà de Son Virgo.** Peça de terra de conró situada a l'extrem de llevant de sa Màniga de Son Virgo, entre sa Pleta, les terres de la possessió veïna de Son Pastereta i el camí de Sant Joan.

28. **baix de Son Virgo.** Conjunt de terres veïnes situades a la part de ponent de Can Porrassar, intensament parcel·lades, que, per contaminació toponímica, reben aquesta denominació. Tanmateix, és possible que fins a l'edat moderna, l'alqueria del puig de Reig s'estengués fins al torrent de Llorac o de Binicalbell.

SINEU
LLORITO
SON VIRGO
01
02
03
04
05
06
07
08
09
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
NORD
0
25
75m
SON VIRGO. MICROTOPONÍMIA (TOPONÍMIA INTERIOR)
abril 2013

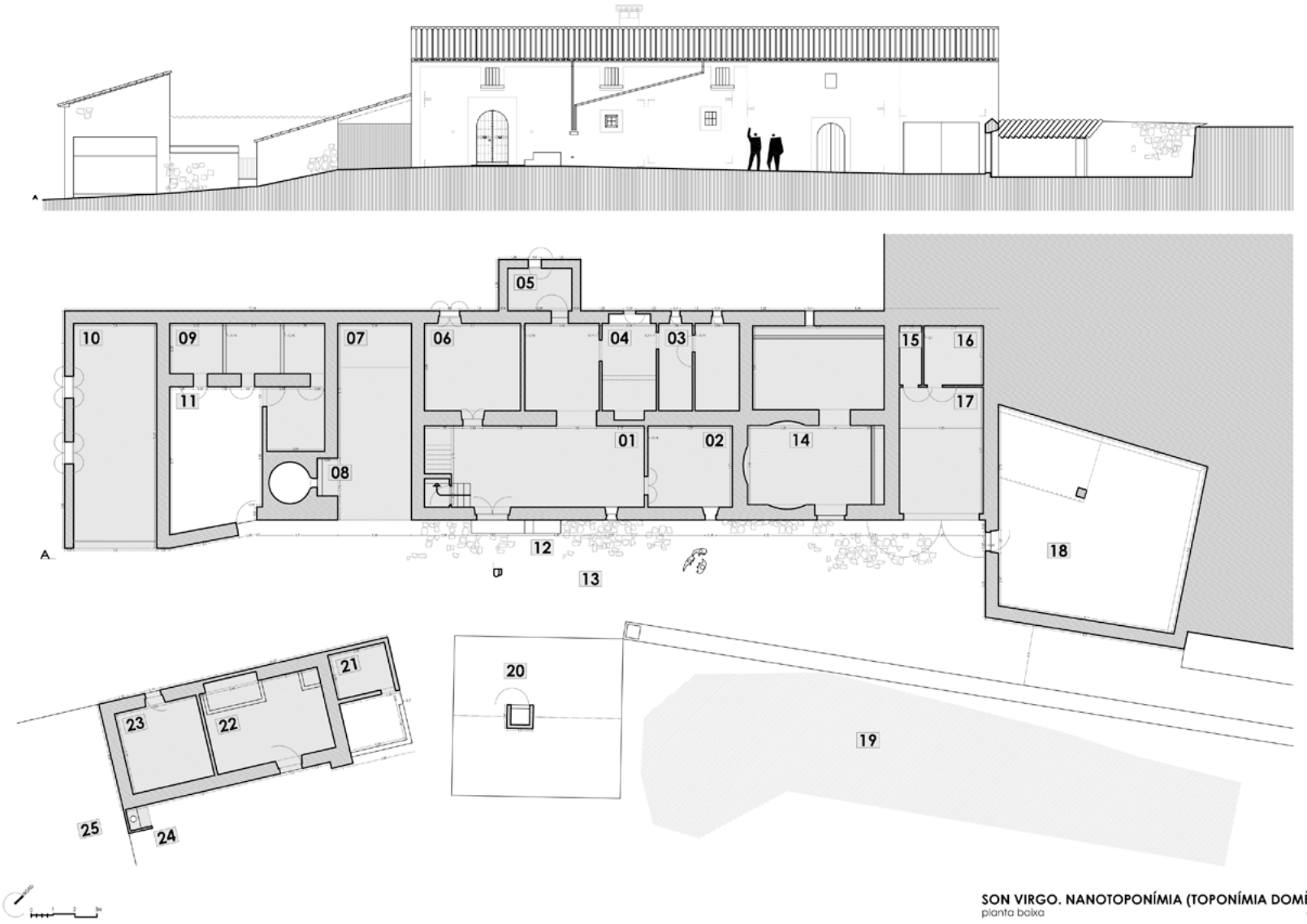

SON VIRGO. NANOTOPONÍMIA (TOPONÍMIA DOMÈSTICA)
planta baixa
abril 2013

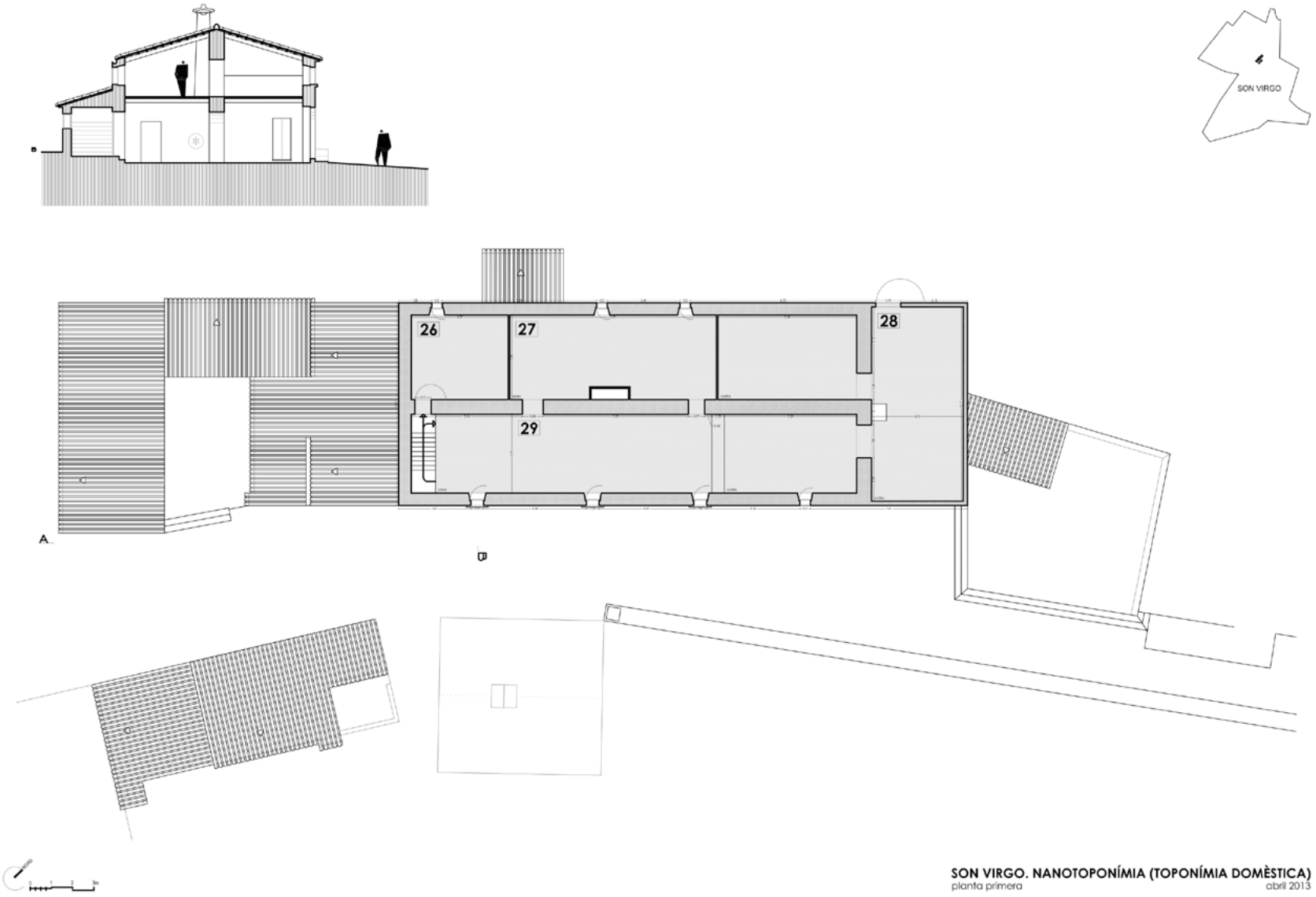

SON VIRGO. NANOTOPONÍMIA (TOPONÍMIA DOMÈSTICA)
planta primera
abril 2013

pou
possible espai irrigat
safareig desaparegut
canal desapareguda
canal soterrada mig desapareguda
1. sa Mina [qanat?]
2. tenassa
3. marge
4. es Pou de sa vinya
03
04
02
01
135
NORD
0
25
75m
HIPÒTESI ESPAI IRRIGAT DE SON VIRGO
abril 2013

Bibliografia

Aguiló, C. (2002). *Toponímia i etimologia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, UIB (Biblioteca Miquel dels Sants Oliver, 18), 222.

Albertí Oliver, R. et al. (2013) [revisió i actualització de les fitxes del Catàleg de Sineu realitzades per l'equip de Portal Forà Dinamització Cultural]. *Catàleg d'elements d'interès artístic, històric, ambiental i patrimoni arquitectònic del terme municipal de Sineu*.

Bausà Roig, J. (2000). La cavalleria i el puig de sa Bastida. A *Sant Joan, una vila set vegades centenària (1300-2000)*. Sant Joan: Col·lectiu Teranyines (Monografies santjoaneres, 11, 229-289).

De Berard, G. (1983). *Viaje a las villas de Mallorca 1789*. Palma: Ajuntament de Palma.

Bibiloni Jaume, P.; Ramis Puig-gròs, A. (2004). *Catàleg de protecció d'edificis i elements d'interès històric, artístic i paisatgístic del terme de Lloret de Vistalegre*. Lloret: Ajuntament de Lloret de Vistalegre.

Canuto, F. (1989). Toponímia santjoanera: es Mitjà Pla. A *Mel i Sucre*, *110*: 12-14. Sant Joan: Obra Cultural Balear, agost de 1989.

Canuto i Bauçà, F. (1995). Onomàstica Santjoanera a través d'un llibre de la Guàrdia Marítima (segle XIX) (i III). A *Mel i Sucre*, *184*, 23-30 (octubre, 1995).

Canuto Bauçà, F. (2004). Genèrics toponímics del Pla de Mallorca. A Planisi Gili, H. i Rosselló Gaià, M. (coords.) (2004). *Sobre onomàstica. Jornades d'Antroponímia i Toponímia (1993-2002)*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 231-236.

Ferrer i Ginard, A. (2009). *Llegendes de les Balears*. Barcelona: Institut Menorquí d'Estudis, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Serra d'Or, 417).

Gran Enciclopèdia de Mallorca (1989-1998) [*GEM*]. Mallorca: Promomallorca Ed.

Ginard Bujosa, A., Ramis Puig-gròs, A. (2010). De Manresa a Llorito. El trànsit cap a la modernitat: propietat de la terra i pobladors durant el segle XVI. A Ginard Bujosa, A., Niell Llabrés, F., Ramis Puig-gròs, A. (ed.). *Jornades d'Estudis Locals. Lloret de Vistalegre. 12 de desembre de 2009*. Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 59-168.

Mulet Ramis, B., Rosselló i Vaquer, R., i Salom Sancho, J. M. (1994). *La capitalitat de Sineu. Segles XIII i XIV*. Sineu: Ajuntament de Sineu.

Mulet Ramis, B., Rosselló i Vaquer, R., i Salom Sancho, J. M. (1995). *La crisi de la vila de Sineu. Segle XV*. Sineu: Ajuntament de Sineu.

Mulet Ramis, B., Rosselló Vaquer, R., i Salom Sancho, J. M. (1996). *Sineu aixeca una nova església. Segle XVI*. Sineu: Ajuntament de Sineu.

Mulet Ramis, B., Rosselló Vaquer, R., i Salom Sancho, J. M. (2001). *Ja està fet Sineu. Segle XVII*. Sineu: Ajuntament de Sineu.

Mulet Ramis, B., Valero i Martí, G., i Sastre i Balaguer, J. (2010). *Les possessions de Sineu. Història i patrimoni*. Palma: José. J. de Olañeta, Editor (L'Illa de la Calma).

Ordinas Garau, A. (2001). *Geografia i toponímia a les Illes Balears. La terminologia geogràfica en els noms de lloc*. Mallorca: Ed. Moll (Els treballs i els dies, 48).

Pérez Martínez, L. (1963-1969). *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca 1562-1572, I*. Palma: Ed. Lorenzo Pérez Martínez.

Ramis Puig-gròs A. (2004). Els camins del terme municipal de Llorito. A Planisi Gili, H. i Rosselló Gaià, M. (coords.) (2004). *Sobre onomàstica. Jornades d'Antroponímia i Toponímia (1993-2002)*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 285-303.

Ramis Puig-gròs, A. i Rosselló Bordoy, G. (2008). Toponímia precatalana a Llorito. A Bassa i Martín, R., Planisi Gili, H., Vallès Moragues, A. (coords.). *XX Jornada d'Antroponímia i Toponímia. La Real, 2007.* Palma: Universitat de les Illes Balears, 117-147.

Rosselló Vaquer, R. (1985). *Sant Joan. Segles XIII-XVI (notes històriques)*. Sant Joan: Ajuntament de Sant Joan.

Rosselló Vaquer, R. (2002). *Noticiari de Llorito. Segles XIII-XX*. Mallorca: Ajuntament de Lloret de Vistalegre.

Informadors

Francesc Florit Lladó *Florit* (Sineu, 1930-2012) [6/04/1999].

Francesc Genovart Florit *Segall* (Sineu, 1956) [3/04/1999 i 26/04/2013].

Els orígens tardo-romans dels parcel·laris d'alguns pobles de Mallorca: la trama urbana de Porreres i d'altres de relacionats

Antoni Borràs Seguí (abril de 2011)

Introducció

La història fa grans viratges. Com ja és conegut, l'agricultura tingué un pes molt important en el desenvolupament científic i tècnic del passat, que resta fossilitzat en els sòls que al seu dia foren motor de l'economia clàssica. Pot ser la situació de l'economia actual significa un preàmbul d'un nou viratge que qui sap si posarà altre cop el paisatge agrari en el punt de mira del nou desenvolupament sostenible al qual irremeiablement ens veiem abocats, si volem mantenir saludable el nostre ecosistema, la Terra.

Es tracta de dur a terme un estudi del traçat urbanístic de Porreres (Figura 1), per tal de posar en evidència que aquest respon a un antic i sofisticat parcel·lari mesurat en *actus* (mesura que s'ha pogut provar que deriva de la milla romana i que fou utilitzada pels conqueridors per centuriar els camps del territoris annexionats a l'imperi) possiblement ja d'època tardoromana.

Figura 1. Vista aèria de Porreres en la qual es pot observar una disposició convergent dels principals carrers que conformen la trama urbana.

Així mateix, també se n'estudiarà l'entorn, que es desenvolupà i relacionà amb els diferents jaciments i algunes possessions conegudes del municipi. D'aquesta manera, es podrà establir una estructura que els ordenà i que ha perdurat fins als nostres dies sense cap tipus de reconeixement conscient, resultant de l'evolució d'una rigorosa geometria utilitzada en època clàssica (F. Ulrix) per tal de dur a terme l'ordenament dels territoris conquerits, explotats i administrats per l'imperi Romà.

D'aquests parcel·laris, se n'han localitzat més a Mallorca i a altres llocs continentals, que, encara que no abunden i no sempre mantenen l'ús agrari, són perfectament comparables amb el que originà la trama urbana del poble.

Així, els orígens del municipi del poble esmentat es podrien remuntar a un passat llunyà, o, el que és més important, el municipi podria ajustar el seu planejament per conservar aquelles estructures i divulgar— les per l'interès turístic que en pot derivar, que, si es confirmassin, resultarien mil·lenàries.

Aquestes estructures parcel·làries en principi denoten un ús extraordinàriament programat del sòl agrari, de manera que possiblement serviren de calendari per a una òptima gestió de les plantacions, malgrat que això és difícilment demostrable amb els coneixements actuals. Per això, el present treball podria ser ampliat posteriorment per altres estudiosos del món de l'enginyeria agrònoma i treure'n conclusions.

Aquests coneixements avancen a mesura que es fan treballs semblants a altres indrets (de l'illa i de fora), com és el cas dels estudis que he fet dels municipis de Santa Maria del Camí i Alaró, els quals, tot i que gaudeixen d'estructures semblants a les que conformen la del poble en qüestió, tenen uns nuclis que també es desenvoluparen sobre un altre parcel·lari (en aquest cas, ortogonal) d'època prèvia a la tractada. D'aquí la importància que els diferents municipis implicats s'esforcin per afavorir i finançar el desenvolupament d'aquests tipus d'estudis, que repercuteixen directament sobre la bona gestió del seu territori i patrimoni.

Aquests parcel·laris ortogonals, amb tota seguretat anteriors als que aquí tractam, també s'han localitzat a altres municipis, com és el cas de Campos (possiblement, al Ravellar), i segurament han perdurat durant molt de temps amb el seu ús agrari.

Com s'ha apuntat anteriorment, la bona gestió del patrimoni, amb finalitats de preservació i explotació turística, pot reportar al municipi uns beneficis d'abast incalculable, així com la satisfacció als seus veïns de valorar— lo, i al mateix temps ajudar a conservar— lo i gaudir— ne de manera culta.

Introducció a la comunicació

En la present comunicació, intentaré posar de manifest alguns símbols fossilitzats sobre el territori de Mallorca.

Els investigadors sovint prescindim d'una informació valuosa: les empremtes fossilitzades de l'activitat humana sobre el territori, que han estat ignorades.

En el decurs d'aquestes observacions m'he topat amb un seguit de parcel·laris urbans que, lluny de ser ortogonals, són generats a partir de traces convergents en un punt, formant feixos entrecreuats.

És el cas de les trames urbanes de dos municipis mallorquins: Porreres (Figura 1), del qual ens ocupam aquí, i Sant Llorenç des Cardassar (Figura 2).

Figura 2. Trama urbana de Sant Llorenç des Cardassar on es pot apreciar una certa convergència del viari principal.

Trames urbanes i parcel·làries

Hem pogut establir paral·lelismes entre les relacions mètriques i geomètriques que presenten aquestes dues estructures urbanes i la de diversos parcel·laris agraris.

Figura 3. Parcel·lari agrari de Son Cota, al terme municipal de Porreres, on es pot apreciar la convergència de les divisions parcel·làries principals.

En concret, un cadastre que no queda gaire enfora del nucli de Porreres és el que trobam al predi de Son Cota, al municipi mateix (Figura 3).

Hem comprovat que aquest parcel·lari agrari s'estructura amb l'encreuament de dos feixos principals i d'altres de secundaris (Figura 4).

Figura 4. **En aquesta imatge podem apreciar l'encreuament dels dos feixos principals.**

Geometria dels sistemes

Sembla que els punts d'on es varen traçar els feixos no foren arbitraris, al contrari: aquests punts sembla que es trobin sobre un escaire a manera de bastiment (Figures 5, 6, 7 i 8).

Figura 5. **Escaire, a manera de bastiment, sobre els catets del qual se situaren els punts des d'on es traçaren els feixos que conformaren el viari de Porreres.**

Figura 5.1. Geometria de l'esquema de Porreres mesurada en *actus*.

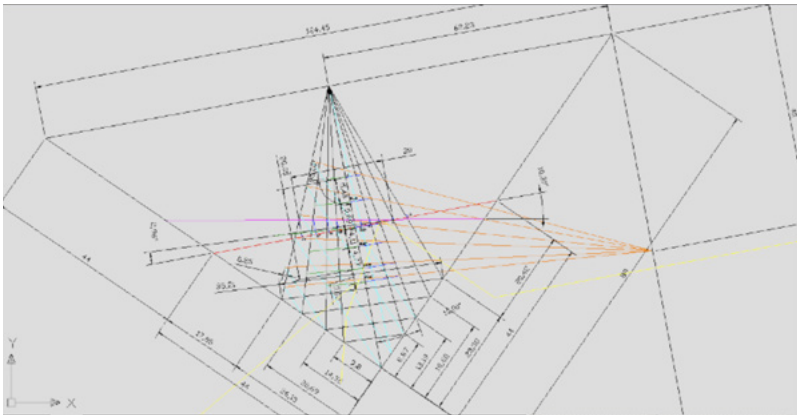

És destacable d'observar la simetria que es produeix a la intersecció del feix principal (en negre) amb els catets de l'escaire i, al mateix temps, les línies paral·leles (en *ciam*) que relacionen els dos feixos principals.

Escaire, l'existència de la qual tan sols es pot inferir de la posició dels vèrtexs dels feixos, i de poques traces que li donen suport.

Podem extreure mesures constants i relacions numèriques a la intersecció de llurs feixos amb els escaires que els contenen. Quan aquestes mesures són calculades en *actus* és aleshores que aquest fet es manifesta més evidentment (amb nombres enters).

Figura 6. El mateix gràfic de la figura anterior aplicat al predi de Son Cota que es manté en estat originari d'explotació agrària.

Podem extreure mesures constants i relacions numèriques a la intersecció de llurs feixos amb els escaires que els contenen. Quan aquestes mesures són calculades en *actus* és quan aquest fet es manifesta més evidentment (amb nombres enters).

Figura 7. Detall dels feixos secundaris del parcel·lari de Son Cota també traçats des d'un dels catets de l'escaire.

Figura 7.1. Geometria del parcel·lari de Son Cota.

Podem observar que tant els eixos principals (negre i taronja) com els secundaris (blau i morat) són traçats des dels catets de l'escaire que actua a manera de bastiment per traçar el conjunt geomètric.

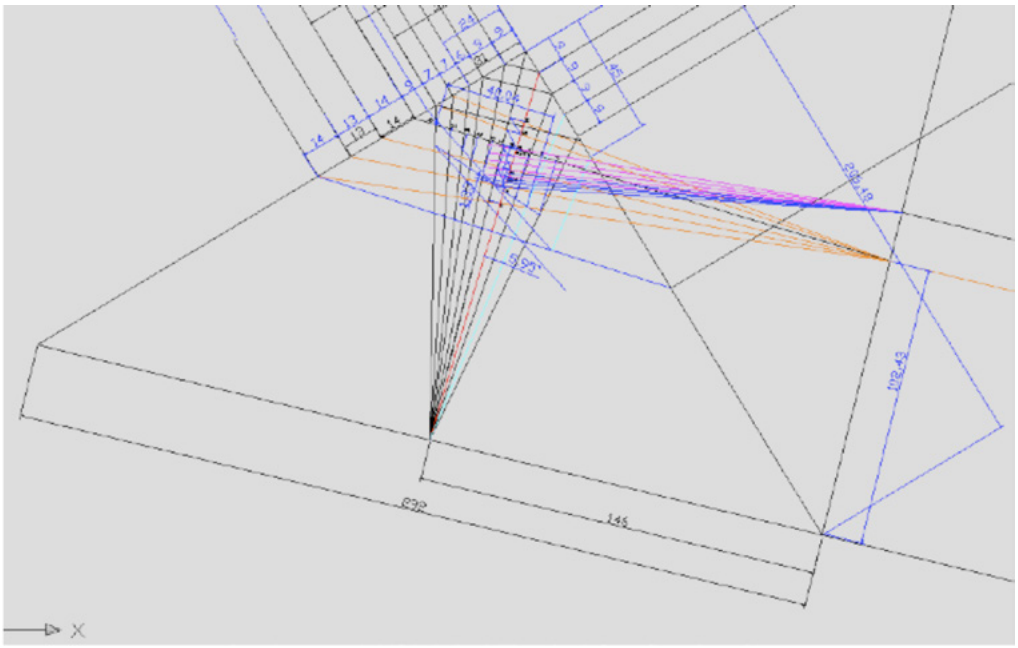

Figura 8. **Gràfic de l'escaire sobre la trama urbana de Sant Llorenç des Cardassar. Cas equivalent al de Son Cota i Porreres.**

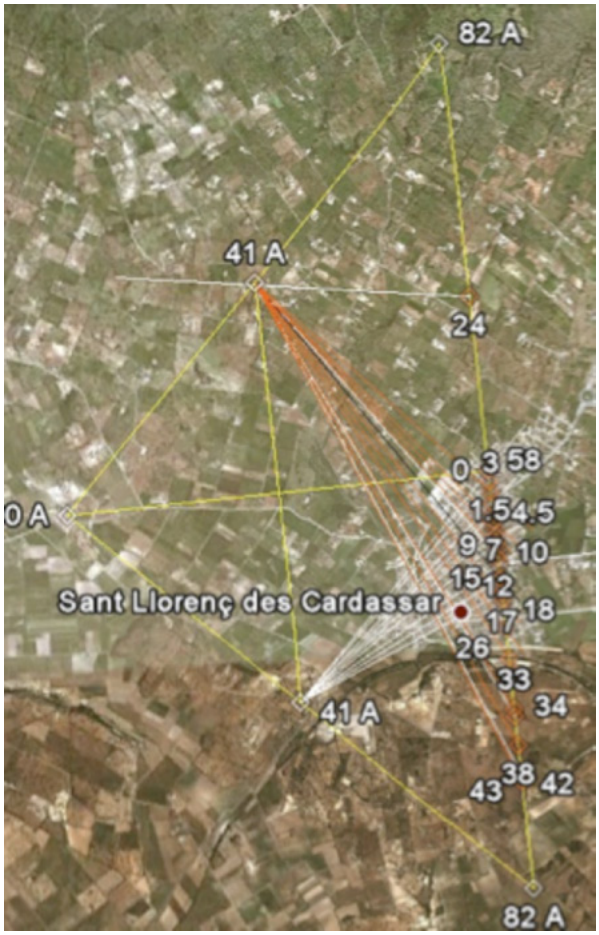

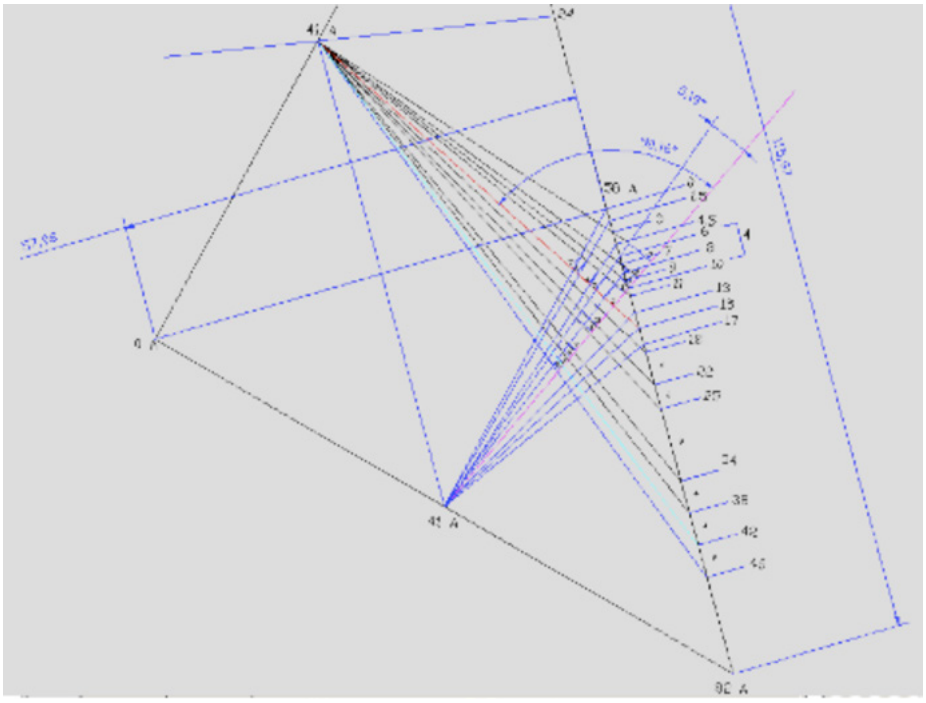

Indicis

En els dos casos porrerencs trobam relacionats aquests parcel·laris amb esteles funeràries romanes d'esclaus. Aquesta relació es presenta més clarament en el predi de Son Cota (Figura 9).

«Alguns epígrafs funeraris, tant de la ciutat —Palma i sa Carrotja— com del camp —Mainou, a Consell, i Son Cota, a Porreres—, apareix implícitament expressada la condició d'esclavatge. La paraula que involucra aquest concepte és *contubernalis* ('company`), terme aplicat a l'esclau o l'esclava units en matrimoni no oficial)».

Figura 9. Les marques blaves indiquen la posició dels principals jaciments tardoromans de Mallorca.

Es pot observar que la concentració *més gran és* al centre de l'illa, entre Sineu i Campos. No són menyspreables les concentracions que es produeixen al Raiguer i al ponent de la Serra de Tramuntana.

Tant a Sant Llorenç com a Son Cota trobam els vèrtex dels escaires relacionats amb les basíliques paleocristianes de Son Peretó i Son Fadrinet, respectivament. En el cas de Porreres, el vèrtex del seu escaire queda relacionat amb el jaciment tardoromà d'Alcoraia. Són indicis que la seva procedència podria ser anterior a l'època medieval i posterior als cadastres romans, que sabem que eren ortogonals.

Intentarem aportar conclusions més precises i amb resultats més definitius en treballs futurs.

Conclusions

Cal fer un esforç multidisciplinari per trobar el veritable sentit i la cronologia exacta d'aquestes estructures parcel·làries. Així les coses, encara és aventurat dir que ens trobam davant un sistema parcel·lari d'època tardoromana.

Aquestes estructures parcel·làries denoten un ús extraordinàriament programat del sòl agrari. Possiblement, pogueren servir de calendari per optimitzar la gestió de les plantacions, malgrat que aquest fet és difícilment demostrable amb els coneixements actuals.

Els resultats obtinguts fins al moment ens animen a aprofundir en el tema i en la localització d'altres parcel·laris semblants, tant a l'illa com al continent. Convid altres investigadors d'altres branques del coneixement, especialment de les provinents de l'agronomia, a participar i aprofundir en la seva investigació.

Bibliografia

Abad Casal, L. (2003). *La reorganización del territorio. Los paisajes de la romanización.*

Adam, J. P. (1982). Groma et chorobate. A *Exercices de topographie antique.*

Adamesteanu, D. (1973). *Le suddivisioni di terra nel Metapontino.*

Aramburu— Zabala, J. (1998). La evolución del paisaje en Mallorca del Bronce antiguo a la romanización. A *Arqueología Espacial.*

Ariño, E., Gurt, J. M. i Palet, J. M. (2004). *El pasado presente: arqueología de los paisajes en la Hispania romana.*

Ariño, E., Gurt, J. M., Lanuza, A. i Palet, J. M. (1994). *El estudio de los catastros rurales: una interpretación estratigráfica del paisaje.*

Ariño, E., Gurt Esparraguera, J. M., Palet Martínez, J. M. i Chouquer, G. (1996). *Réalités archéologiques et restitution théorique des parcellaires: anlayse du problème sur quelques exemples hispàniques.*

Ariño Gil, E. (1986). *Centuriaciones romanas en el valle medio del Ebro: Provincia de la Rioja.*

Arrayás Morales, I. (2006). *Morfología histórica del territorio de Tarraco (ss. III— I a.C.).*

Borràs Seguí, A. (2007). És veritablement romà el pont de Pollença? *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana. Revista d'Estudis Històrics.*

Bradford, J. (1957). Ancient landscapes. A *Studies in field archaeology.*

Campbell, J. B. (1996). Shaping the rural environment: surveyors in ancient Rome. A *Journal Of Roman Studies.*

Capogrossi, L. (1981). *La terra in Roma antica. Forme di propietá e rapporti producttivi, I (età arcaica).*

Chouquer, G. (1987). *Structures agraires en Italie centro— méridionale: cadastres et paysages ruraux.*

Chouquer, G. (1996). Les formes des paysages, 2. *Archéologie des parcellaires. Actes du colloque d'Orléans* (març de 1996).

Chouquer, G. i Favory, F. (1991). *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (IVe s. avant J.— C./IIIe s. après J.— C.).*

Coll Conesa, J., Mazaira Cabana— Verdes, L. i Riutort Mir, S. (1984). *Evolución del hábitat durante la Prehistoria y la Antigüedad en el término municipal de Alcudia (Mallorca).*

Corbier, M., Rich, J. i Wallace— Hadrill, A. (1991). *City, territory and taxation.*

Decramer, L., Hilton, R. i Plas, A. (2001). *Centuriations et orientation solaire. Les bornes gromatiques de Tunisie.*

Delano Smith, C., Shipley, G. i Salmon, J. (1996). *Where was the «wilderness»*, roman *times?*

Frothingham, A. L. (1915). *The Roman Territorial Arches*. American Journal of Archaeology.

Fulford, M. i Miles, D. (1982). *Town and country in Roman Britain — A parasitical relationship?*

Gargola, D. J. i Konrad, C. F. (2004). *The ritual of centuriation.*

Gallardo, D. (2004). *L'organització hidràulica en la història del paisatge.*

González Villaescusa, R. (2002). *Las formas de los paisajes mediterráneos.*

Gurt i Esparraguera, J. M., Buxeda i Garrigós, J. i Cardell i Perelló, J. (1991). Aplicación informática al estudio del territorio en época antigua: centuriaciones romanas. A *Complutum.*

Guy, M. i Chouquer, G. (1996). *Géometrie des parcellaires réguliers: le problème des dimensions.*

Kirchner, H. (1994). Espais irrigats andalusins a la Serra de Tramuntana de Mallorca i la seva vinculació amb el poblament. A *Afers: fulls de recerca i pensament*.

Lepore, E. (1973). *Problemi dell'organizzazione della chora coloniale*.

López Medina, M. J. (2004). *Ciudad y territorio en el sudeste peninsular durante la* época *romana.*

López Paz, P. (1994). *La ciudad romana ideal.*

Macías, J. M., Remolà, J. A. i Dupré, X. (2004). *Topografía y evolución urbana.*

Martin, R. (1973). *Rapports entre les structures urbaines et les modes de division et d'exploitation du territoire.*

Millett, M., Rich, J. i Wallace— Hadrill, A. (1991). *Roman towns and their territories: an archaeological perspective.*

Moreno Gallo, I. (2006). *Vías romanas. Ingeniería y técnica constructiva.*

Palet, J. M., Bouet, A. i Verdin, F. L. (2005). *Estructuras agrarias en el territorio de Tarraco (Tarragona): organización y dinámica del paisaje en* época *romana*.

Plana Mallart, R., Mangas Manjarrés, J. i Alvar Ezquerra, J. (1998). *La chora de Emporión.*

Prieto, A., Uroz, J., Noguera, J. M. i Coarelli, F. (2008). *La organización territorial del nordeste de la Hispania Citerior.*

Quilici, L. i Quilici Gigli, S. (2004). *Introduzione alla topografia antica*. Università Di Bologna.

Regoli, E. (1983). *Centuriazione e condizionamenti ambientali.*

Riba Gabarró, C. (1997). Obra de pedra seca a la mercè de l'economia.

Rodrigo Requena, E. i Guitart Duran, J. (2005). *L'evolució del poblament i de l'organització de l'Ager de Iesso de l'època ibèrica a l'antiguitat tardana. Estudi de l'ocupació i estructuració del territori.*

Ruiz del Árbol Moro, M. (2005). *La arqueología de los espacios cultivados. Terrazas y explotación agraria romana en un* área *de montaña: La sierra de Francia (Salamanca).*

Rullan Salamanca, O. (2002). *La construcció territorial de Mallorca.*

Rullan Salamanca, O. (2004). Una aproximació a la geografia històrica de Mallorca. A *Treballs de la Societat Catalana de Geografia.*

Sanmartí, J., Santacana Mestre, J., Belarte Franco, M. C. i Asensio i Vilaró, D. (1998). Paisatges ibèrics: tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori a la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple. A *Saguntum Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*.

Taunton Lewis, M. J. (2001). *Surveying Instruments of Greece and Rome*.

Uroz, J., Noguera, J. M. i Coarelli, F. (2008). *Iberia e Italia: modelos romanos de integración territorial.*

Uroz Sáez, J., Poveda Navarro, A. M., Uroz, J., Noguera, J. M. i Coarelli, F. (2008). *Modelos romanos de integración territorial en el sur de Hispania Citerior.*

Vallet, G. (1983). *Urbanisation et organisation de la chora coloniale grecque en Grande Grèce et en Sicile*.

Zamora Merchán, M. i Grau Mira, I. (2006). *Visibilidad y SIG en arqueología: mucho más que ceros y unos.*

PLAYA
DEL
ARENAL

S'ARANJASA
A 1612

Universitat de les Illes Balears
Departament de Geografia

Universitat de les Illes Balears
Departament de Filologia Catalana i Lingüística General

Universitat de les Illes Balears
Servei Lingüístic

AJUNTAMENT DE VALLDEMOSSA
REGIDORIA D'EDUCACIÓ, CULTURA I PATRIMONI

GOIB CONSELLERIA CULTURA, PARTICIPACIÓ I ESPORTS
DIRECCIÓ GENERAL